
ГОДИШНИК
за 2009 година
**НА ИНСТИТУТОТ ЗА СОЦИОЛОШКИ
И ПОЛИТИЧКО-ПРАВНИ ИСТРАЖУВАЊА**

ANNUAL
for 2009
**OF THE INSTITUTE FOR SOCIOLOGICAL,
POLITICAL AND JURIDICAL RESEARCH**

Година XXXIV,
Volume XXXIV,

Број 1,
Number 1,

стр. 296
pp. 296

Скопје, 2010
Skopje, 2010

Редакција:

Д-р Јорде Јаќимовски
Д-р Љубица Чонева
Д-р Емилија Симооска
Д-р Ружица Цацановска
М-р Анета Цекиќ

Главен и одговорен уредник:

Д-р Јорде Јаќимовски

Секретар на редакцијата:

М-р Анета Цекиќ

Јазична редакција:

Марија Станкова

УДК и предметна определница:

УДЦ
НУБ "Св.Климент Охридски" - Скопје

Издавач:

Универзитет "Св.Кирил и Методиј" - Скопје
Институт за социолошки и политичко - правни
истражувања - Скопје

Партизански одреди бб, 1000 Скопје
Република Македонија
Тел.02/3061-119
Факс. 02/3061-282
П.фах: 435

Подготовка и печат:

Економикс Принт - Скопје

Тираж: 400

Editorial Board:

Jorde Jakimovski, PhD.
Ljubica Coneva, PhD.
Emilija Simoska, PhD.
Ruzica Cacanovska, PhD.
Aneta Cekik, MSci.

Editor - in chief:

Jorde Jakimovski, PhD.

Secretary of the Editorial Board:

Aneta Cekik, MSci.

Lector:

Marija Stankova

Data Cataloging in Publication:

NUB Sv.Kliment Ohridski

Published by:

University "Ss.Cyril and Methodius" - Skopje
Institute for Sociological, Political and Juridical
Research – Skopje

Partizanski odredi bb, 1000 Skopje
Republic of Macedonia
Tel. 02/3061-119
Fax. 02/3061-282
P.O. Box: 435

Prepress and Print by:

Ekonomiks Print - Skopje

Circulation: 400

ПРЕДГОВОР

Повеќе од 35 години Годишникот на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања ја промовира научноистражувачката дејност на Институтот, кој од своето основање до денес со голема посветеност и служи на македонската наука и на македонското општество. Годишникот на Институтот не е само промотор на активностите на Институтот, туку како негово гласило тој на најубав можен начин ја афирмира општествената научна мисла во Република Македонија особено од областа на социологијата, правото, политикологијата, психологијата, комуникацијата, менаџментот и други научни области, чии достигнувања и резултати се имплементираат и во практиката, односно во севкупниот развој на македонското општество. Оттука и залагањето на соработниците на Институтот за одржување на континуитет на објавувањето на Годишникот дури и во времињата кога Институтот се соочуваше со сериозни финансиски проблеми во своето работење. За среќа, и покрај бројните проблеми и не само од финансиска природа, со кои се соочуваше, развојот на Институтот се движи по нагорна линија, за што сведочи и објавувањето на овој jubileen број на Годишникот. Годишникот на Институтот претставува една од формите за комуницирање со научната и пошироката јавност на научните и другите работници на Институтот, како и на надворешните соработници.

Во овој Годишник застапени се научни и стручни трудови на соработниците на Институтот кои претставуваат вистинско огледало не само на индивидуалниот ан-

FOREWORD

For more than 35 years, the Yearbook of the Institute of Sociological, Political and Juridical Research has been promoting scientific research and since the day of its establishment with great dedication has served Macedonian science and society. The Yearbook is not only a promoter of the Institute's activities, but also its organ, which in best possible way promotes social scientific thought in the Republic of Macedonia, especially in the field of sociology, law, political science, psychology, communication, management and other scientific areas, whose achievements and results are being implemented in practice, too, i.e. in the overall development of the Macedonian society. Hence, the efforts of the associates of the Institute to sustain continuous publication of this Yearbook even in times when the Institute was facing serious financial difficulties. Fortunately, regardless of the many problems that the Institute was facing, which were of most diverse nature, it still continues to develop and the publication of this jubilee issue of the Yearbook is a witness to that fact. The Institute's Yearbook is one form of communication between the scientific and the general public and the scientific and other associates of the Institute as well as its external associates.

This Yearbook comprises of scientific and professional studies, whose authors are the associates of the Institute, and is not only a true reflection of their personal efforts in the particular field of social sciences they've specialized in, but also of the overall orientation and work of the Institute in the perception and study of social events and processes that

гажман на соработниците во подрачјето на општествените науки со кои се занимаваат, туку и на севкупната насоченост и ангажман на Институтот во целина во проучувањето и согледувањето на општествените појави и процеси што се случуваат во македонското општество во изминатиот 20 годишен период. Авторите на трудовите во овој Годишник со своето знаење и искуство, како и во целокупната досегашна научноистражувачка работа имаат за цел да придонесат не само за осознавањето на многу значајни прашања за општествениот–политичкиот живот туку и за развој на социолошката, политиколошката, правната и на општествената мисла во Република Македонија, воопшто. Поконкретно, вниманието е насочено врз одржливиот развој на македонското општество, насилничкото однесување кај младите, концептот на економијата на знаење, развој и образование, социјалниот капитал, малите етнички заедници во Р.М., употребата на јазикот на припадниците на заедниците, левицата и десницата во посткомунистичките земји, етничките односи, изборите во РМ, малите партии, пазарот на трудот, положбата на малолетниот сторител на прекршок, мисиите на универзитетите на РМ, граѓанското општество и корупцијата, општествената одговорност на психологијата, медиумите како граѓански форум и слично. Со излегувањето од печат на овој Годишник, македонската наука ќе се здобие со значајни научни и стручни трудови кои го одразуваат општествениот и економскиот живот во Република Македонија и пошироко. Сметам дека овие текстови со својата разновидност, актуелност и научно–методолошка заснованост ќе имаат важно влијание врз развојот на научната мисла во РМ и ќе го привлечат вниманието и интересот на научната и пошироката јавност во Републиката, во регионот и пошироко.

Проф. д-р Јорде Јакимовски

have been taking place in the Macedonian society over the last 20 years. With their knowledge and experience, as well as in their entire scientific research so far, the authors of the studies in this Yearbook have given their contribution not only by analyzing many important issues in socio-political life, but have also contributed to the development of the sociological, political, legal and social thought in the Republic of Macedonia in general. More specifically, the attention has been directed towards sustainable development of the Macedonian society, violent behavior in the young, the concept of economy of knowledge, development and education, social capital, small ethnic communities in the RM, the right of members of ethnic communities to use their mother language, the left and the right in postcommunist countries, ethnic relations, elections in the RM, small parties, labor market, the position of the juvenile perpetrator in society, the missions of universities in the RM, civil society and corruption, social responsibility of psychology, the media as citizen forums etc. The publication of this Yearbook will enrich Macedonian science with important scientific and professional papers that reflect the social and economic life in the Republic of Macedonia and beyond. I personally feel that these studies with their diversity, topicality and scientific-methodological nature will have a major influence on the development of scientific thought in the Republic of Macedonia and will attract the attention and the interest of the scientific and general public in the country, the region and beyond.

Prof. Jorde Jakimovski, PhD

СОДРЖИНА

Јорде Јаќимовски

ОСПОСОБЕНОСТА НА МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО
ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ9

Славко Сасајковски

ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЈА 2010, КОНЦЕПТОТ НА
ЕКОНОМИЈА НА ЗНАЕЊЕ НА ЕУ И ЕВРОИНТЕГРАЦИСКИТЕ
ПРОЦЕСИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА23

Пејтар Аџанасов

ПОВРЗАНОСТА НА СОЦИОЕКОНОМСКИОТ
РАЗВОЈ И ОБРАЗОВАНИЕТО35

Ружица Цацаноска

СОЦИЈАЛНИОТ КАПИТАЛ ВО МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО49

Љубица Чонева

ОПШТЕСТВЕНОТО ВЛИЈАНИЕ НА НАСИЛНИЧКОТО
ОДНЕСУВАЊЕ КАЈ МЛАДИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА63

Емилија Симоска

ОСВРТ НА СТАВОВИТЕ НА ПРИПАДНИЦИТЕ НА
МАЛИТЕ ЕТНИЧКИ ЗАЕДНИЦИ ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА ПО ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР77

Ганка Цветанова

ПРАВОТО НА УПОТРЕБА НА ЈАЗИКОТ НА ПРИПАДНИЦИТЕ
НА ЗАЕДНИЦИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
СОГЛАСНО СО ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР91

Мирјана Малеска

МЕЃУЕТНИЧКИ ОДНОСИ105

Лидија Христићова

ЛЕВИЦАТА И ДЕСНИЦАТА ВО ПОСТКОМУНИСТИЧКИТЕ ЗЕМЈИ119

Анејќа Јовевска и Најќаша Габер - Дамјановска

ДИРЕКТНИТЕ ИЗБОРИ ЗА ПРЕТСЕДАТЕЛ НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА - ПОТРЕБА ИЛИ НЕ133

Дијана Стојановиќ - Ѓорѓевиќ

АНАЛИЗА НА ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ИЗБОРИ ВО
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА НИЗ ПРИЗМАТА НА
ИЗБОРНИТЕ МОДЕЛИ151

Бојана Наумовска

МАЛИТЕ ПАРТИИ СПОРЕД ИЗБОРНОТО
ЗАКОНОДАВСТВО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА169

Анеџа Цекиќ

НЕКОИ ПРЕТПОСТАВКИ ЗА ЕФИКАСНО ВКЛУЧУВАЊЕ
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО ПРОЦЕСИТЕ НА
ДОНЕСУВАЊЕ ОДЛУКИ ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА183

Мирјана Сланинка - Динева

ПРОМЕНИТЕ ВО СТАТУСОТ НА ВРАБОТЕНИТЕ ВО
УСТАНОВИТЕ НА ЈАВНИ СЛУЖБИ199

Љујчо Арнаудовски

ПОЛОЖБАТА НА МАЛОЛЕТНИОТ СТОРИТЕЛ НА ПРЕКРШОК
ВО ПРЕКРШОЧНОТО КАЗНЕНО ПРАВО213

Мирјана Бороџа - Појовска и Марија Тојузовска

АНАЛИЗА НА СОДРЖИНА НА МИСИИТЕ НА
УНИВЕРЗИТЕТИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА227

Климе Бабунски

УЛОГАТА НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО
ВО НЕФОРМАЛНИТЕ ОДНОСИ И КОРУПЦИЈАТА.....243

Елеонора Серафимовска и Маријана Марковиќ

ОПШТЕСТВЕНАТА ОДГОВОРНОСТ НА
ПСИХОЛОГИЈАТА- АКТИВНОСТ ИЛИ ПАСИВНОСТ
НА ПСИХОЛОЗИТЕ КОН ОНА ШТО СЕ СЛУЧУВА
ВО ЈАВНИОТ ПРОСТОР.....257

Панајојис Цакиријалоџлу

ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ ВО ЧЕШКА273

Иван Каровски

ИНФОРМАТИВНИТЕ МЕДИУМИ КАКО ГРАЃАНСКИ
ФОРУМ И ОПШТЕСТВЕНО МОБИЛИЗИРАЧКИ ФАКТОР285

CONTENTS

Jorde Jakimovski

CAPABILITY OF THE MACEDONIAN SOCIETY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	9
--	---

Slavejko Sasajkovski

LISBON STRATEGY 2010, THE EU CONCEPT OF KNOWLEDGE ECONOMY AND THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA	23
---	----

Petar Atanasov

CORRELATION BETWEEN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND EDUCATION	35
---	----

Ruzica Cacanovska

SOCIAL CAPITAL IN THE MACEDONIAN SOCIETY	49
--	----

Ljubica Choneva

SOCIAL IMPACT OF VIOLENT BEHAVIOUR IN YOUNG PEOPLE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA	63
--	----

Emilija Simoska

A REVIEW ON THE OPINIONS OF THE SMALL ETHNIC COMMUNITIES IN REPUBLIC OF MACEDONIA TOWARDS THE OHRID FRAMEWORK AGREEMENT	77
---	----

Ganka Cvetanova

THE RIGHT OF MEMBERS OF ETHNIC COMMUNITIES IN REPUBLIC OF MACEDONIA TO USE THEIR LANGUAGE IN LINE WITH THE OHRID FRAMWEORK AGREEMENT.....	91
---	----

Mirjana Maleska

INTERETHNIC RELATIONS	105
-----------------------------	-----

Lidija Hristova

LEFT AND RIGHT IN THE POSTCOMMUNIST COUNTRIES	119
---	-----

Aneta Jovevska & Natasha Gaber - Damjanovska

DIRECT PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA, YES OR NO	133
--	-----

Dijana Stojanovic - Gjorgjevic

ANALYSIS OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA THROUGH THE SPECTRE OF ELECTION MODELS	151
--	-----

Bojana Naumovska

SMALL PARTIES ACCORDING TO THE ELECTORAL LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA	169
--	-----

Aneta Cekik

ASSUMPTIONS ON THE EFFICIENT INCLUSION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA IN THE DECISION-MAKING PROCESSES OF THE EUROPEAN UNION	183
--	-----

Mirjana Slaninka - Dineva

CHANGES IN THE STATUS OF EMPLOYEES IN PUBLIC SERVICE INSTITUTIONS	199
--	-----

Ljupcho Arnaudovski

THE POSITION OF THE JUVENILE PERPETRATOR OF MISDEMEANOUR IN THE MISDEMEANOUR LAW	213
---	-----

Mirjana Borota - Popovska & Marija Topuzovska

ANALYSIS OF THE MISSIONS OF UNIVERSITIES IN REPUBLIC OF MACEDONIA	227
--	-----

Klime Babunski

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN INFORMAL RELATIONS AND CORRUPTION	243
--	-----

Eleonora Serafimovska & Marijana Markovik

SOCIAL RESPONSIBILITY OF PSYCHOLOGY- ACTIVITY OR PASSIVITY OF PSYCHOLOGISTS TO WHAT IS HAPPENING IN THE PUBLIC	257
---	-----

Panajotis Cakirpaloglu

PUBLIC OPINION IN THE CZECH REPUBLIC	273
--	-----

Ivan Karovski

INFORMATION MEDIA AS A CITIZEN FORUM AND SOCIAL MOBILIZING FACTOR	285
--	-----

Јорде Јакимовски,

**ОСПОСОБЕНОСТА НА
МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО
ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ**

АПСТРАКТ

Во овој труд се разгледуваат некои околности кои влијаеја или на извесен начин овозможува висока невработеност, длабок јаз кој го дели македонското општество на богати и сиромашни, и претставува основна закана за одржливиот развој. Се заканува опасност од вкоренување на овие големи разлики, и ако не се дејствува на начин кој ќе ги измени нивните животи, сиромашните и невработените можат да ја изгубат довербата во демократскиот систем и на неговите претставници ќе гледаат како на обични „галамции“.

Економските активности, преку кои субјектите ги изразуваат своите иницијативи и креативност и кои го зголемуваат богатството на општеството, претставуваат фундаментална основа за економски и социјален развој. Но, се поставува прашањето: Дали економскиот и социјалниот прогрес може да се оствари само преку слободната интеракција на пазарните сили? Дали се не-

Jorde Jakimovski

**CAPABILITY OF THE MACEDONIAN
SOCIETY FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

ABSTRACT

This work analyzes some of the circumstances that have in some way had an impact or have allowed for the high rate of unemployment, which in turn caused a huge gap between the rich and the poor in the Macedonian society and became the primary threat for sustainable development. There's a real possibility that these huge differences will deepen even further and if we don't take the necessary action to change their lives, the poor and the unemployed could lose their faith in the democratic system and will look upon their representatives as mere "big-mouths."

The economic activities that the entities use to express their initiatives and creativity and that enrich society are the fundamental basis for economic and social development. But the question remains: can economic and social development be achieved only through the free interaction of market forces? Do we need to create public policies that will lead

опходни јавни политики за креирање на неуспехот на пазарот, за надолнување на пазарните механизми, за одржување на социјалната стабилност, за создавање на општество кое промовира одржлив развој? Основите на целта за постигнување на одржливиот развој се: подобрување и зголемување на квалитетот на животот на сите луѓе, зголемени и еднакви можности и фундаментални слободи, владеењето на правото, како и почитување на културната разновидност. Намалувањето на сиромаштијата и невработеноста се најголемиот предизвик со кој се соочува Република Македонија и претставува неопходна потреба за одржлив развој. Алармантните последици од невработеноста и сиромаштијата, кои се видливи во многу средини, се поврзани со нивното рапидно темпо на кое досегашните влади на Република Македонија не можеа да одговорат со нивните капацитети на раководење и практики. Моделот и постапката на трансформацијата на претпријатијата со општествен капитал остави длабоки последици во изворите на приходите за живот, начинот на живот и вредностите на луѓето. Придобивките и трошокот на приватизацијата не се подеднакво распоредени, што придонесува некои социјални категории во општеството да се соочат со потешкотии во спроведувањето на овој процес.

Клучни зборови: одржлив развој, сиромаштија, невработеност, приватизација, социјален прогрес, квалитет на живот.

to success on the market, supplement market mechanisms, sustain social stability and create a society that will promote sustainable development? The primary objectives for achieving sustainable development are: improvement and increase of the quality of life of all people, bigger and equal opportunities and fundamental freedoms, the rule of law and respect of cultural diversity. Decreasing poverty and unemployment are the biggest challenges that the Republic of Macedonia has been facing and undoubtedly ask for sustainable development. The alarming consequences from unemployment and poverty, which are visible in many environments, are related to their rapid increase and which all of the governments so far haven't been able to address with their management capacities and practices. The model and procedures for the transformation of social capital enterprises has left profound consequences on the sources of income, the way of life and on the values of people. The gain and the cost of privatization are not equally distributed which has made some social categories in our society face problems in the implementation of this process.

Key words: sustainable development, poverty, unemployment, privatization, social development, quality of life

СТРУКТУРА НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Во Република Македонија се забележува огромен пад на производството, а опоравувањето се одвива побавно. Имено, до 1996 година, БДП по жител се намали за 24% во споредба со 1990 година, и се забележува побавна динамика на закрепнување од 1997 година во однос на другите социјалистички земји во Европа и Централна Азија.

Табела 1. Основни макроекономски индикатори

	1996 г.	2000 г.	2006 г.
Реален БДП (%)	1,2	4,5	4,0
Вкупни инвестиции % од БДП	14,7	16,2	18,2
Стапка на сиромаштија	19,0	22,3	29,8
Стапка на вработеност	37,4	40,3	39,6
Стапка на невработеност	31,9	32,2	36,0
БДП по жител во САД долари	1420	1771	2398

Извор: Статистички годишник на Република Македонија, 1998, 2002 и 2008 год.

Процесот на пазарната економија и социјалниот развој не одат заедно и синхронизирано: во нив доаѓа до застој и нарушување на и онака сложените противречни движења, особено во доменот на стопанисувањето и раководењето со стопанскиот развој. Имено, иако се забележува пораст на бруто домашниот производ, сепак, стапката на сиромаштијата и стапката на невработеноста се зголемуваат.

Реструктурирањето на економијата, исто така, се одвива бавно. Процесот на реструктурирањето на економијата, меѓу другите работи, влучува поместување од земјоделството и индустријата кон трговијата и другите индустрии. Овој модел е забележен во неколку земји во транзиција, особено во Балтичките држави, но исто така и во земјите како што се Бугарија, Полска и Романија. Во Република Македонија не е забележен таков тренд, особено после 1994 година. Структурата на македонската економија остана статична во овој период. Овој недостаток на динамика, најверојатно, се одразува на бавниот пораст на продуктивноста, кој, пак, од своја страна е важен за одржување на економскиот раст и за зголемување на платите. Несинхронизираните стапки на раст на различните индустрии укажуваат дека, работниците отпуштени

при затворањето на работните места во опаѓачките индустрии (преработувачката индустрија, рударството, градежништвото) имаат мали изгледи да најдат работа во другите индустрии освен во земјоделството.

Табела 2. *Структура на БДП и вработени*

Индустрii	Учество во БДП		Вработени	
	1995 г.	2007 г.	2006 г.	2008 г.
Индустрiiја и рударство	19,9	19,1	28,9	22,3
Земјоделство, лов, шумарство и рибарство	10,5	10,8	19,1	19,6
Градежништво	5,2	5,9	6,6	6,5
Сообраќај и врски	6,0	8,3	5,0	6,2
Трговија	10,6	13,5	14,3	14,2

Извор: Статистички годишник на Република Македонија, 2009 стр. 323 и Статистички преглед: Население и социјални статистички-Анкети на работна сила 2006 стр. 43 и 2008 стр.30.

Република Македонија во периодот на транзицијата е деиндустријализирана и претворена во земјоделска држава. Голем број од вработените во индустријата кои останаа без работа, се вратија на земјоделството.

Недостатоците во реструктурирањето, исто така, се одразуваат и на релативно ниското ниво на инвестициите. Инвестициите се движат од 18,9% во 1991 година до 2,2% во 2007 година. Ова ниво на инвестиции ја рангираат земјата далеку под другите земји со среден приход во регионот на Европа и Централна Азија. Освен тоа, Република Македонија, во споредба со регионот, е бавна во привлекувањето на странски директни инвестиции. Приватизацијата на Телеком резултираше со невообичаено голем прилив во 2001 година, кога достигнаа 12,8% од БДП. Од 2001 до 2007 странските инвестиции паднаа на околу 2% - повторно околу најниско во регионот.

СИРОМАШТИЈА

Уште во седумдесеттите години од минатиот век лансиран е концептот **основни потреби** (Basic needs), кој се однесува на земјите во развој. Во него се поаѓало од тоа дека, при планирањето на стопанскиот развој во недоволно развиените земји треба да се појде од задоволувањето на апсолутното ниво на

основните потреби, и тоа потребите на најсиромашните и најмалку обезбедените слоеви во општеството. Концептот на основни потреби на Меѓународната организација на трудот тргнува од неопходното зголемување на вработеноста и создавањето нормални услови за работа, бидејќи од тоа заврши решавањето на потребите на економскиот развој.

Познатиот економист P. Sreeten, се залагал за економски раст кој првенствено ќе оди кон подобрување на животниот стандард на најсиромашните слоеви во општеството, наместо да служи на интересите на привилегираните слоеви во општеството (Sreeten. 1979).

Според тоа, под основни потреби се подразбира не само материјалните потреби на граѓаните, туку и социјалните услови на животот, културните потреби, како и политичките барања за искоренување на социјалната неправда и нееднаквост. Вклучувањето на широките слоеви на населението во општествениот живот се смета за значаен елемент на основните потреби (Healej, 1979).

Слични ставови во однос на основните потреби се наоѓаат и во статијата на Илија Ацески „Сиромаштија/ теоретски и методолошки аспекти“. Според него, сиромаштијата не треба да се гледа само во материјалните потреби, како што се храната, домувањето, туку и во сферата на културните потреби и социјалното исклучување. (Ацески, 2000)

Сиромаштијата во Република Македонија започна да се зголемува од 1996 година - за разлика од најголем број од другите земји во Европа и Централна Азија.

Во категоријата работници сиромаштијата е обесправена- во секој поглед. Политиката е таква што платата мора да биде ниска, а странските инвеститори да ветуваат дека луѓето ќе бидат среќни со 200 евра (во 2008 година 49% од вработените имале до 12 000 денари плата, а 27% од вработените се неплатени семејни работници и не примиле плата). Многу наши стручњаци сметаат дека тоа е нашата развојна шанса.

Во Република Македонија е регистрирано зголемување на стапката на сиромаштијата, дистрибуцијата на приходите е влошена (бидејќи растот не е во прилог на сиромашните), Во некои години постои економски раст, но не се отвораат нови работни места, нема одржливи и добро платени работни места. Приватниот сектор се уште нема можност за отворање нови работни места, работната сила не се движи кон секторот со висока продуктивност, односно, сè уште нема ресурси достапни за пораст на приходите.

Постојат се поголем број на социјални групи кои се препуштени сами на себе и изложени на ризици, особено на луѓето што се без работа.

Сиромаштијата е поврзана со економскиот статус. Имено, многу поверојатно е семејствата со невработени или неактивни членови да бидат посиромашни од оние семејства чии членови имаат работа со полно работно време. Сиромаштијата е нерамномерно распоредена и според семејните околности. Самохраните родители се особено изложени на опасностите од сиромаштијата. Ризикот на сиромаштијата е во корелација и со класниот статус. Оние припадници на работничката класа, особено оние кои не поседуваат вештини и квалификации кои ги бара пазарот на трудот, во голем процент се невработени и сиромашни. Постарите невработени лица, исто така, се исклучени од пазарот на трудот - поради општата претпоставка дека на определена возраст тие ќе сакаат или ќе треба да одат во пензија.

Процесот на слабеењето на социјалниот капитал е поврзан со процесот на слабеењето на човечкиот капитал. Жителите на кои им недостига чувството на контрола над просторот во кој живеат, како и секојдневната сигурност и верба во другите луѓе, не можат да имаат верба и во сопствената способност да ги контролираат аспектите на своите сопствени животи, како што се вработување или избор на место за живот (Геис, Росс, 1998). Во вакви услови се развива чувството на немоќ, ниско ниво на користењето на помош од надлежните институции, како и потребата од градење на доверба и помош, кои се дел од образовните програми или од програмите за обука. Чувството на немоќ предизвикано од неповолните услови на средината има влијание и врз социјалните организации и врз поединците. Средините во кои живеат луѓе со ниски приходи доведуваат до повлекување на продажните, финансиските и други услуги и служби, затоа што веќе не можат да работа со профит. Неповолната средина влијае исто така и врз повлекувањето на социјалните служби, кои се и онака премногу ангажирани за задоволување на преголемите барања на преголем број домаќинства со економски и социјални проблеми. Со опаѓањето на јавните услуги опаѓа и довербата што населението ја имало во нив. Се намалува комуникацијата меѓу граѓаните и јавните служби, а се зголемува чувството на немоќ.

Интересните групи исто така силно би можеле да влијаат врз локалната и националната економија - преку поттикнување на одредени активности или одржување на економската средина.

ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ

Прашањето на вработувањето или неговиот проблемски аспект - невработеноста - по раширеноста, непосредноста и импликациите што ги има, секогаш им е важна и блиска на луѓето. На ваквата констатација упатуваат и досегашните истражувања, кои сведочат за исклучиво животно интересир-

ање на граѓаните за проблемот на невработеноста и за мерките и резултатите во неговото надминување.

Вработувањето е услов за продуктивно, општествено признаено и целосно реализирање на човечкиот труд; тоа претставува егзистенцијална основа врз која човекот ја гради својата материјална и социјална сигурност и ја обезбедува својата интегрална општествена положба. Со ова сигурно не се исцрпени сите битни вредности што ги има вработувањето за човекот, но важно е да се забележи дека, во услови или во случај на невработеност, од наведените премиси нужно произлегуваат неповолни импликации. Поради тоа, невработеноста добива квалификативи на сложен и сериозен личен и општествен проблем. Имено, во однос на невработеноста присутни се два конститутивни елемента: *сериозноста на проблемот и неговата општествена реалност*, што значи дека се дадени претпоставките за активирање на сите оние суптилни социјално-психолошки процеси низ кои се кристализира јавното мислење кое најнепосредно кореспондира со општествената стварност- гледано во нејзиниот актуелитет.

Раширеноста на невработеноста останува голем предизвик за развојните напори; таа не претставува само економски проблем, туку и тежок социјален проблем. Актуелните социјални проблеми на невработените имаат суштински последици врз човековата сигурност. Имено, невработените се често придружени со „ограничен пристап до приход, до средства за работа, до социјалните, здравствените, образовните и културните услуги, придружени со сиромаштија и неисхранетоста“ (Ј. Јакимовски, 2000:41). Невработеноста, исто така, претставува депресивна содржина во човековиот развој. Невработеноста поприми апсолутно и релативно големи размери, па со право се вели дека е првостепен економски и општествен проблем на Република Македонија. Меѓутоа, невработеноста не е присутна подеднакво во сите слоеви. Таа најчесто ги погодува неквалификуваната работна сила, жените и младата популација.

Високата стапка на невработеност укажува дека на една голема маса на луѓето им е ускратено учеството на пазарот на трудот.

Денес, после 20 години од плуралистичката демократија и пазарната економија, проблемот на пазарот на трудот во Република Македонија е толку актуелен и тежок, а димензиите на невработеноста попримија таква пропорција што со право се поставува прашањето: Дали тоа мораше да се случи? Тешко може да се каже дека во оваа област е направено толку колку што се можело и морало. Како може да се објасни фактот според кој, во Република Македонија во 2008 година имало 310 409 невработени? Меѓутоа, мора да се признае дека многу проблеми, не само во областа на пазарот на трудот туку

и во целото општество, потешко се решаваат отколку што се претпоставуваше. Имено, не се сфати на време тежината и долгорочноста на проблемот на невработеноста. Исто така, политиките и мерките во разни области на општествениот живот не се синхронизирани.

Третманот на невработеноста продолжува во значително изменети услови во областа на економскиот развој и во областа на понудата на работна сила. Изменетите услови на економски план, кои се изразуваат преку: приватизацијата, реструктурирањето на претпријатијата, менаџерското или претприемничкото управување, имаат импликации и врз секторот на пазарот на трудот. Кон вработувањето, општеството треба да има јасен став и цели- како преземање на адекватни мерки и активна политика на вработување - наместо воопштени и недоречени ставови кои во оваа област се препуштени на стихийно дејствување на пазарот .

Приватизацијата, како една од основните компоненти на процесот на транзицијата, како и начинот на кој таа се спроведуваше, наметна сериозни проблеми во користењето на работната сила. Трансформацијата на општествениот капитал во приватен, во голема мера го наметна прашањето на рационалното користење на работната сила, односно нејзиното отпуштање. Во ваква констелација, до полн израз дојде прекубројната вработеност, што создаде проблем на социјален план. Во постапката на приватизацијата на претпријатијата во некои структури личниот интерес стануваше позначаен од општествениот интерес. Моделот на платена приватизација предизвика исклучување на работниците во Република Македонија поради фаворизирање на менаџерскиот откуп. Дојде до намалување на цената на капиталот со продажба на акции со притисоци и уцена. Немањето граѓанска контрола врз приватизацијата, исто така, беше една од причините за корумпирање на процесот, како и за создавање на негативно јавно мислење за приватизацијата. Во општеството не може да се изгради доверба дека приватизацијата е извршена на чесен и транспарентен начин и дека заработиле најдобрите понуди. Напротив, на приватизацијата се гледа како на средство за остварување на политички цели и како на корумпиран, нетранспарентен процес од кој се збогатија менаџерите на политичките елити.

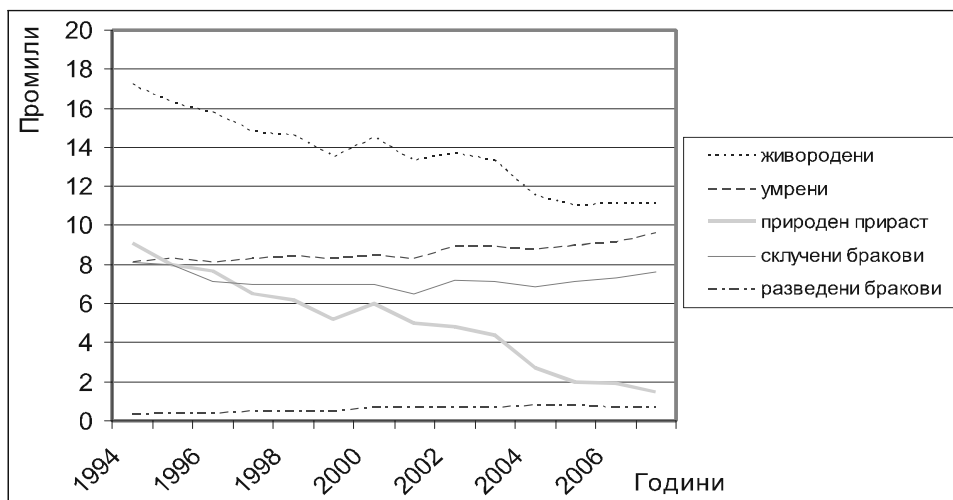
Подолготрајното чекање за вработување на голем број млади и квалификувани лица го намалува угледот на општествено-економскиот поредок на земјата и крие во себе голема опасност за социјалниот мир и за стабилноста на земјата. Долгорочната невработеност води кон обесхрабрување на работниците. Времетраењето на барањето на работата е во корелација со социодемографските карактеристики на работната сила. Помалку образованите имаат подолг период на чекање во споредба со повисоко образованите лица.

Ова го објаснува и зголемувањето на сиромаштијата кај лицата со пониско образование. Повторното вработување е потешко кај лицата кои се подолго време невработени - поради губењето на вештините и опаѓањето на моралот.

Полнолетната млада генерација живее од поддршката на семејството, односно од солидарноста на родителите и најблиските роднини. Долготрајната невработеност, сиромаштијата и социјалната ексклузија ги прави младите фрустрирани и незадоволни, затоа што се приморани во недоглед да ги одлагаат значајните функции, како за поединците така и за општеството - склопување на брак, родителство, и слично.

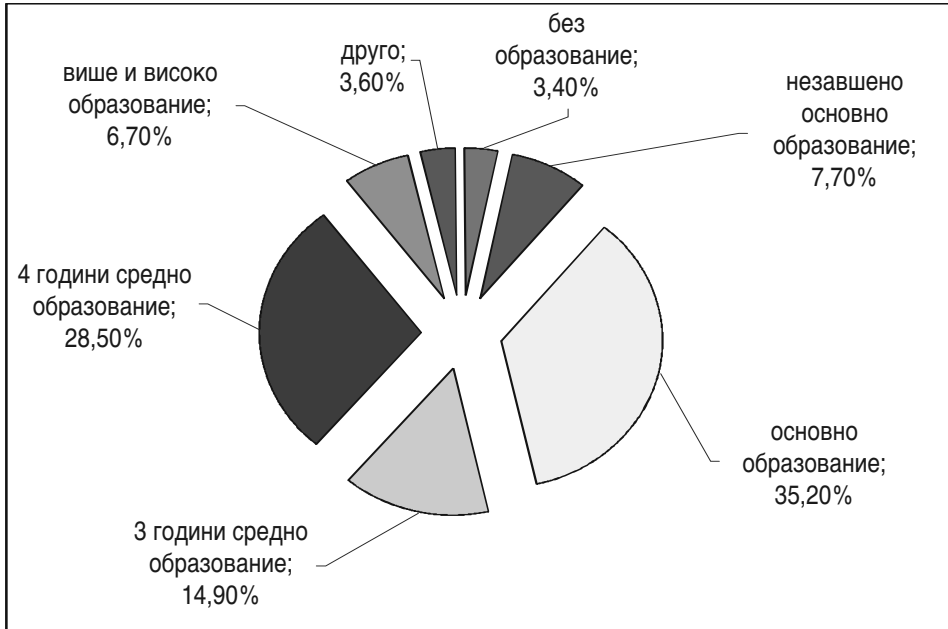
Од една страна, паралелно со подолгото чекање на вработување, се поместува старосната граница за стапување во брак, а од друга страна кај воспоставените брачни заедници доаѓа до нарушување во функциите на семејството. Социо-економската состојба во Република Македонија, во периодот на транзицијата, влијае и врз намалување на наталитетот и врз пораст на морталитетот - со посредство на многу фактори, меѓу кои особено значење има невработеноста, малите и нередовните плати, влошените здравствени услуги и сиромаштијата.

Графикон 1: Динамика на демографски движења

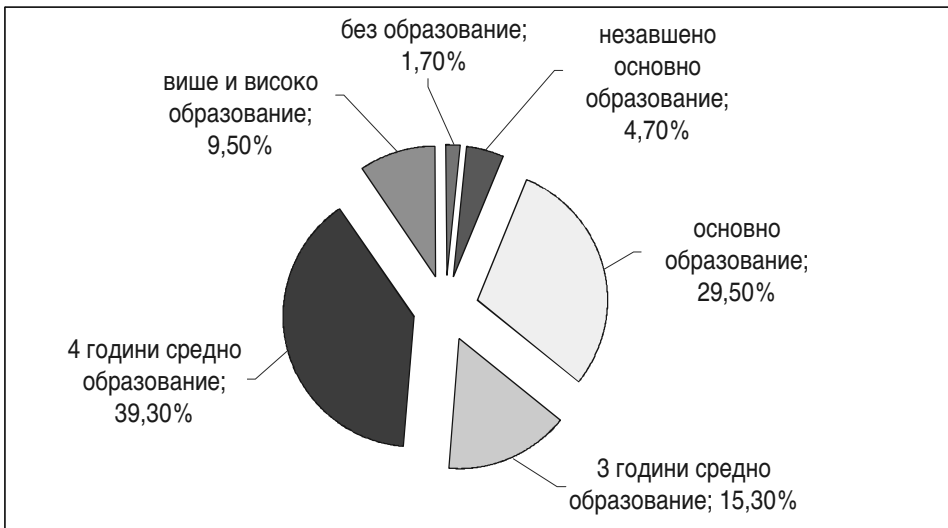

Структурата на невработеноста укажува дека партиципацијата, главно, е оневозможена на релативно млади и недоволно образовани лица. Невработеноста не е присутна подеднакво кај сите социјални групи; таа најчесто ги погодува недоволно образованите и неквалификуваните.

Графикон 2. Структура на невработени според степенот на образование 1996 година

Графикон 3. Структура на невработени според степенот на образование 2007 год.

Истражувањата на емоционалните последици од невработеноста покажуваат дека невработените често поминуваат низ непредвидени фази на прилагодување на тој нов статус. Природно, секој на посебен начин ги доживува промените, но генерално земено, тој што ќе остане без работа доживува некој вид на шок, а потоа доаѓа чувството на оптимизам во врска со новите можности. Кога оптимистичките предвидувања не се остваруваат, што претставува чест случај, поединци запаѓаат во период на длабока депресија и песимизам во поглед на својата иднина и изгледите за ново вработување. Доколку периодот на невработеноста потрае, процесот на прилагодувањето се приведува кон крај и поединците се помируваат со реалноста на новонастанатата состојба (Ashton, 1986).

Резултатите од проектот „**Невработеноста - ризици и предизвици во Република Македонија**“ покажуваат дека вработеноста, односно невработеноста, е поврзана со перцепцијата на сопствените психички нарушувања и психосоматски реакции, па така, невработените се позагрижени (88,8%) од вработените (67,5%), невработените себеси се перципираат како почесто болни (23,5%) во однос на вработените (18,3%).

Невработеноста придонесува за влошување на семејните односи, па и за појава на семејно насилство. Како што може да се види од истражувањето, најголем процент од испитаниците (71,9%), се изјаснале дека невработеноста придонесува за влошување на семејните односи.

ШТО ТРЕБА ДА СЕ СТОРИ ДА ИМАМЕ ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ?

Невработените често запаѓаат во изолација и несигурност. Со несигурноста, со која се соочуваат во сегашната, најверојатно ќе се соочуваат и во иднината - нивната и на нивните деца. Предизвикот лежи во изнаоѓањето на механизми и можности со кои можат да се оспособат сите луѓе да учествуваат во процесот на креирањето на економско-социјалниот живот. Луѓето можат да бидат економски и социјални актери и донесувачи на одлуки само како *производители, потрошувачи, членови на интјересни групи и организации, даночни обврзници, и слично.*

Република Македонија не смее лесно да се помирува со овој проблем. Намалувањето на невработеноста не смее да се игнорира со фактот што во постојните услови во оваа област не може многу да се направи. Стопанските проблеми претставуваат објективен фактор кој го ограничува отворањето на нови работни места. Економијата никогаш не е без тешкотии, и не треба да се чека да се совладаат проблемите во стопанството па да се пристапи кон решавање на проблемот на невработеноста. За проблемите во оваа област, а

посебно проблемите на невработеноста, мора да се бара решенија, затоа што социјалните, економските и политичките состојби бараат акутните проблеми од оваа област што побрзо да се решат. Отворањето на нови работни места за расположивата работна сила е една од најјургентните задачи на земјата. Тоа е најсигурен и најдобар пат за остварување на економските и социјалните цели во развојот на општеството. На пазарот може да се врши влијание преку потрошувачката моќ, преку кооперативите, здруженијата и синдикатите. За ова е потребен пристап до информации во врска со локалните, социјалните, политичките и културните влијанија. Социјалните мрежи можат да помогнат во застапувањето на специфичните економски интереси на сите социјални групи, особено на ранливите групи, да ги обезбедат политиките за ефектуирање на потребите и интересите на локалната заедница.

Вклучувањето во економска активност како што е платената работа е најважна компонета на социјалната интеграција. Во нејзино отсуство, пак, постои општествена несигурност. На владите им паѓа постојаната и примарна одговорност да создаваат услови за успешна и законска партиципација во општеството за сите оние кои се во можност да партиципираат.

Потребно е одговорно општество, во кое сеопфатноста и одржливоста треба да имаат предност над збогатувањето на поединци. Тоа подразбира економски раст кој создава услови за сиромашните, или донесува технички напредок, микрокредитирање, кредити на малите претприемачи, трговски договори од кои корист имаат двете страни, и исполнување на ветувањата за давање помош на најсиромашните.

Потребно е да живееме во светот на политичка, економска и социјална одговорност на сите нивоа на општеството: лична, локална, национална.

Потребна е власт која може да го покрене развојот, која ќе создаде клима за решавање на економските и социјалните проблеми. Но, тоа креирање треба да биде разумно, а не да биде засновано врз кршење на основните принципи и правила.

Многу досегашни истражувања покажаа дека луѓето кои живеат од својот труд - во поглед на стандардот, вработеноста, образованието и во поглед на социјалната сигурност - биле на поцивилизирано ниво отколку во демократскиот капитализам. Ако не се започне со темелен општествен дијалог, ако не се запре дивилењето на класната нееднаквост - гладни работници и селани, од една страна, и привилегирани шверцери, бизнисмени и функционери од друга страна нема да можеме да го одбегнеме социјалниот земјотрес.

Литература:

Gens, K. and Ross, C. (1998) New Look at Urban Alienation: The Effect of Neighbourhood Disorder on Perceived Powerlessness, *Social Psychology Quarterly*, 61/3

P. Healey. (1979) *Basic Human Needs: Methodology and Mobilization*, The United Nations University, Tokyo.

И. Ацевски. (2001) Сиромаштија - теоретски и методолошки аспекти, *Зборник Тенденции илїе на сиромаштијата и можностилїе за нејзино намалување*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје.

Ј. Јаимовски (2000) Невработеноста и социјалните проблеми, во *Зборникот Економски и социјални аспекти на невработеноста во Република Македонија и во Република Бугарија и перспективи за нејзино надминување*. Институт за социолошки и политичко-правни истражувања Економски институт и Фридрих Еберт - Скопје

P. Streeten. (1979) *From Growth to Basic Needs*, Finance and Development.

Проект *Невработеност - ризици и предизвици во Република Македонија* (2008) Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје.

Славејко Сасајковски,

**ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЈА 2010,
КОНЦЕПТОТ НА ЕКОНОМИЈА НА
ЗНАЕЊЕ НА ЕУ И
ЕВРОИНТЕГРАЦИСКИТЕ ПРОЦЕСИ
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

АПСТРАКТ

Убавата иднина на евроинтеграциските процеси на Република Македонија неминовно ќе ја доведат државата до моментот на непосредното соочување со концептот на ЕУ за фондирање, градење и развој на евро-економијата како економија на знаење. Во тој момент Република Македонија нужно ќе мора да изгради соодветен однос кон овој евроконцепт, без оглед на тоа што целната година на Лисабонската стратегија (годината 2010) ќе биде надмината, и независно од тоа што целите на Стратегијата нема во порелевантна мера да бидат реализирани.

Концептот на економија на знаење, економија фондирана, градена и развивана на, ако може така да се каже - епистемолошкото знаење, односно знаење кое е краен производ на (научно - теориски и научно - методолошки) неспорно и потполно добле-

Slavejko Sasajkovski,

**LISBON STRATEGY 2010, THE EU
CONCEPT OF KNOWLEDGE
ECONOMY AND THE EUROPEAN
INTEGRATION PROCESSES OF THE
REPUBLIC OF MACEDONIA**

ABSTRACT

The becoming future of the European Integration processes of the Republic of Macedonia inevitably will bring the country to the moment of immediate facing-up with the EU concept for founding, building and development of the European economy as a knowledge economy. At that point, the Republic of Macedonia necessarily will have to build-up an appropriate relation towards this European concept regardless of the fact that the target year of the Lisbon Strategy - 2010 will be outrun and in addition, regardless of the fact that most of the Strategy's goals will not be realized.

The concept of knowledge economy, an economy founded, built and developed, if might be said, on the bases of the epistemological knowledge i.e. knowledge that is a final product (in a scientifically-theoretical and scientifically-methodological manner) of

сен научно - истражувачки процес, е директен хетерономен диктат од страна на пронајдената формула за бурен, стабилен и одржлив раст на конкурентните глобални економии (пред се, економиите на САД и на Јапонија). Спомнатава формула всушност е формулата на економија на знаење; едноставно: онаа економија (национална или регионално - обединета) која посуштествено, подоследно и поефикасно ќе биде втемелена, изградена и развиена како економија на знаење ќе биде „победничката“ економија во глобалниот економски/социо - економски натпревар.

Клучни зборови: Лисабонска стратегија 2010; економија на знаење; евроинтеграциски процеси; економски раст и конкурентност; политика на научни истражувања и иновации на ЕУ.

an indisputably and entirely virtuous process of scientific research, is a heteronomous dictate of the invented formula for a roaring, stable and sustainable growth of the competitive global economies (primarily the economies of USA and Japan). The above stated formula, in fact is the formula of the knowledge-based economy; simply: the economy (a national or regionally united one) which will be founded, built and developed more substantively, more consistently and more effectively as a knowledge-based economy i.e. it will be the "winning" economy in the global economical/social-economical competition.

Key words: Lisbon Strategy 2010; knowledge economy; European Integration processes; economical growth and competitiveness; EU policy of scientific researches and innovations.

ВОВЕД

Во втората половина на 90-ите години, со сета своја сериозност во ЕУ се наметна реалноста и објективноста на проблемот на заостанувањето на стапката на раст на европската економија (односно, економиите на земјите членки на ЕУ), јасно со претензии да биде економија со глобално значење, во однос на стапките на раст на другите две глобално - ривалски економии - оние на САД и Јапонија.

Оваа заостанување императивно ги принуди владите на земјите членки на Унијата, како и нејзините органи и институции (Европскиот совет и Европската комисија), најпосветено можно да пристапат кон целосно кредибилни научни (научно - теориски и научно - методолошки) истражувања за причините и факторите на таквата инфериорност. Во тие рамки, научно - емпириски утврдено е дека една од најсуштествените причини / еден од најсуштествените фактори за таа инфериорност е тоа што економиите на САД и Јапонија, за разлика од европската (ЕУ) економија, на глобалниот / планетарниот пазар се конкурентно инфериорни. Понатаму, барајќи ја основната причина / основниот фактор за таквата конкурентна инфериорност, исто така, низ бројни релевантни и валидни научни истражувања, недвосмислено е утврдено дека една од најсуштествените причини / еден од најсуштествените фактори за таквата конкурентна инфериорност на евроекономијата е причината / факторот - економија на знаење. Имено, научно - емпириски недвосмислено / конечно утврдено е дека глобално - конкурентните економии на САД и на Јапонија во однос на економиите на земјите членки на Унијата во значително поголемо мера се теориски осмислени и поставени, воедно и економско - политички моделирани, како економии на знаење.

Со фундаментална цел, фундаментална во однос на интересот за вкупниот социо - економски развој на европските општества (нивниот просперитет и благосостојба), во март 2000 година, на состанок на Европскиот совет во Лисабон донесена е Лисабонската стратегија / агенда 2010. Со неа е предвидено (тоа е нејзината суштина) економиите на земјите членки на ЕУ, заклучно со 2010 година, да бидат концепски осмислени и поставени, воедно и економско - политички моделирани, како економии на знаење; и тоа, во најмала рака, на нивото на осмисленоста, поставеноста и моделираноста на глобално - конкурентните економии на САД и на Јапонија како економии на знаење.

ЛИСАБОНСКА СТРАТЕГИЈА 2010

Лисабонската стратегија 2010 (Lisbon Strategy)¹ е структурирана преку три компоненти: економска - со цел да се изгради конкурентна, динамична и на

1) Lisbon Strategy, www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm

знаење втемелена економија;² социјална - со цел да се модернизираат моделите на социјална инклузија, особено преку вложувања во образованието, и преку тој инструмент да се олесни вработувањето;³ и, еколошка (со оваа компонента Стратегијата е дополнета во 2001г. на состанокот на Европскиот совет во Гетеборг), со цел да се постигне еколошки одржлив економски раст.⁴

Седумте темелни цели на Стратегијата се: пошироко и поефикасно користење на новите информатичко - комуникациони технологии; создавање на европски истражувачко - иновациски простор; завршување на изградбата на единствениот внатрешен пазар на Унијата; создавање на ефикасни и интегрирани финансиски пазари; јакнење на претприемништвото преку подобрување и поедноставување на регулаторниот амбиент на претпријатијата; поцврста социјална кохезија фундирана на растот на вработувањето; унапредување на вештините и модернизација на системот на социјална заштита; и, одржлив развој кој би обезбедил подолгорочен квалитет на животот / социјална благосостојба.

Европскиот совет во 2005 година ја ревидира Лисабонската стратегија,⁵ со посилно нагласување на економскиот раст и вработувањето како нејзини приоритети. Факторите, механизмите и инструментите за реализација на овие приоритети,⁶ доследно на суштината и природата на Стратегијата, се гледаат во потенцирањето на знаењето, иновацијата и оптимализацијата на човековиот капитал.

Сигурно, најсигнификантната и најпознатата определба од Стратегијата е онаа која предвидува дека најдоцна до 2010 година државите членки на Унијата ќе одвојуваат 3% од својот БДП за научни истражувања и иновации. Но, многу е тешко да се тврди дека оваа определба ќе може да се реализира - пресметките покажуваат дека во Унијата во овој момент за научни истражувања не се одвојува повеќе од 2% од БДП. И тоа не само поради негативните последици по реализацијата на оваа определба од Стратегијата продуцирани од актуеланата глобална финансиско - економска криза (од друга страна, факт е и тоа дека техничко - технолошките истражувања, иновации, знаење

2) Archibugi D. – Lundvall B. – A. : The Globalizing Learning Economy, www.scholar.google.com (2004)

3) Gacs J. : The Macroeconomics Conditions of EU – Inspired Employment Policies, www.econ.core.hu/doc/dp/mtdp0520.pdf (2005)

4) The Future of EU Competitiveness , Department for Business, Innovation and Skills, www.berr.gov.uk/files/file51732.pdf (2009)

5) Facing the challenge. The Lisbon strategy for growth and employment, Report from the High Level Group chaired by Wim Kok, www.ec.europa.eu/growth_andjobs/pdf/kok_report_en.pdf (2004).

6) Сасајковски С. : Неолиберални флексибилизации на пазари на труд и политики на вработување во ЕУ, научен собир “Социо - културни аспекти на евроинтеграцијата”, ИСППИ и Институт за старословенска култура, Прилеп (2008).

и раст можат да претставуваат сосема значаен фактор на кршење на кризната рецесиско - дефлациската спирала), туку и затоа што и да не избувнеше оваа криза, како што до тогаш се одвиваше спроведувањето на определбите од Стратегијата, тешко дека ќе се реализираше спомнатата определба.

Мора да се потенцира (и) тоа дека концептот на економија на знаење не подразбира знаење во смисла на знаење кое треба да се стекне низ целокупниот тек на образовниот процес (сите негови степени / нивоа), се разбира, примарно низ процесот на високото образование, и кое (тоа знаење) потоа треба да се примени на некое конкретно работно место; се тоа во интерес на економскиот субјект (во интерес на неговата пазарна конкурентност) во кој / за кој се работи. Навистина, концептот на економија на знаење на ЕУ,⁷ сосема разбирливо, соодветно високо внимание му посветува и на квалитетот на вкупниот образовен процес; квалитет во смисла на негова директна практична искористливост од страна на пазарно - конкурентниот интерес на економските субјекти. Сепак, кога станува збор за концептот на економија на знаење (вклучително и за концептот на економија на знаење на ЕУ), овој концепт под знаење всушност подразбира епистемолошко знаење, односно епистемолошко познание (ова е најбитната специфика диференцијата на овој концепт), значи, знаење / познание коешто е резултат / продукт на научно - теориски и научно - методолошки сосема релевантен и валиден научноистражувачки процес, и коешто таквото знаење (вклучително и во форма на некоја иновација) може да се примени директно во производствено - репродукцискиот процес на пазарните економски субјекти, односно, суштествено, на некој конкретен апликативен начин, да придонесе за квалитетно подигнување на нивото на пазарната конкурентност на (пазарните) економски субјекти. На овој начин (преку концептот на економија на знаење) всушност, може и така да се каже, се воспоставува равенство / еквивалентост меѓу економијата и знаењето (епистемолошкото знаење / познание), во суштина, современата економија (современите економски субјекти, и како корпорации и како национални економии, и како регионално обединети економии), економијата на глобалната економска конкурентност, не е / не смее да биде ништо друго туку да биде знаење (и тоа знаење како епистемолошко знаење / познание), знаењето мора да биде нејзината онтологија; едноставно, за да може да биде тоа - да биде глобално конкурентна економија.⁸

7) Сасајковски С. : Лисабонската стратегија како основа за развој на новото европско општество на знаење и новата економска економија на знаење, меѓународна научна конференција "Предизвиците на новата економија", Економски факултет - Прилеп (2005).

8) Сасајковски С.: "Знаењето во документи и политики на ЕУ, меѓународна научна конференција "Знаењето - капитал на иднината", Институт за менаџмент на знаењето, Факултет за ветеринарна медицина, ИСППИ (2009) .

Мора да се потенцира, и тоа (нешто што е крајно / флагрантно, индикативно) дека во рамките на Европската комисија / Владата на ЕУ матичен комесаријат / министерство кој е главен носител на концептот на економија на знаење на Унијата е токму комесаријатот за научни истражувања и иновации, а не некој од оние комесаријати кои имаат типично економски инженеренции (на пример, за финансии, за економски развој, за претприемништво и индустрија, за трговија, и сл.) .

КОНЦЕПТОТ НА ЕКОНОМИЈА НА ЗНАЕЊЕ И МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Некое идно (евентуално) градење (трансформирање и реструктурирање) на македонската економија како економија на знаење (во крајна линија, без оглед дали тогаш Р. Македонија ќе биде или нема да биде членка на ЕУ, и без оглед на тоа, ако не биде членка на Унијата, каков ќе биде нејзиниот евроинтеграциски статус) подразбира претходно нужно остварување на еден најбазичен предуслов. Тоа е предусловот, економијата на Р. Македонија навистина да биде конституирана и изградена како целосно функционална „слободно - пазарна“ / неолиберална економија.⁹ Тоа, пак, значи дека македонската економија ќе биде економија во која успехот на економските субјекти кои ќе се вклучат во пазарниот натпревар (или, безмилосната пазарна борба) првенствено (всушност - единствено) ќе биде зависен и ќе се засновува и гради на нивната (на економските субјекти) пазарна конкурентност.¹⁰ Пазарот во своето битие е пазар на потполно компетитивни (безмилосно компетитивни) односи фундирани и изградени единствено само на базата на конкурентниот потенцијал и капацитет на пазарните субјекти. Само и исклучиво само безмилосната пазарна конкуренција може на вистински начин (начин кој има природа на економска / пазарна иманентност) да ги натера економските субјекти (да ги натера нужно / потполно неизбежно во услови на пазарна економија) да ги прифатат и да ги аплицираат сите оние елементи / фактори од кои релевантно зависи ниванта пазарна конкурентност.¹¹ Затоа уште на самиот почеток на овој текст (во неговиот апстракт) е потенцирано дека Лисабонската стратегија, со која концептуално / теориски и практично - политички се втемелува економијата на ЕУ (или, економиите на земјите членки на ЕУ) како

9) Hartwich O. M.: Noliberalism: The genesis of a Political Swearword, www.cis.org.au/temp/op114_neoliberalism.pdf (2009); Kotz D. M. : Contradictions of Economic Growth in the Neoliberal Era, www.people.umass.edu/dmkotz/Contradictions_07_05.pdf (2007).

10) Rothbard M. N. : Power and Market, www.books.google.com (2004)

11) Kudrle R. T.: The Globalization of Competition Policy, www.ggc.wu-wien.ac.at/images/kudrle_paper.doc (2004)

економија на знаење, не е продукт на некое си академско / схоластичко / кабинетско теоретизирање, изолирано од реалните состојби и лесно препознатливите тенденции на глобалниот пазар. Напротив, концептот на европската економија како економија на знаење е продукт на крајно реалните и објективните научно - емпириски социо - економски / економско - социолошки истражувања, кои недвосмислено покажаа и докажаа дека клучниот и кардиналниот фактор (во секој случај, еден од најклучните и најкардиналните такви фактори) кој решавачки влијае европската економија во однос на својата конкурентност да заостанува зад конкурентноста на економиите на САД и на Јапонија е токму тоа што европската економија (во однос на економите на САД и на Јапонија) е инфериорна, дефицитарна и инсуфициентна како економија на знаење.¹² Тоа ќе каже дека економијата на ЕУ финансирана како економија на знаење квалитативно заостанува во однос на исто таквата финансираност како економии на знаење на економиите на САД и на Јапонија. Таквото научно - емпириско сознание (сознание добиено од научно - теориски и научно - методолошки потполно доблесен / референтен научноистражувачки процес) за фундаменталната причина на конкурентната инфериорност, дефицитарност и инсуфициентност на економијата на ЕУ во однос на економиите на САД и на Јапонија, ги принуди органите и институциите на ЕУ (примарно Европскиот совет и Европската комисија) да пристапат кон финансирање (трансформирање и реструктурирање) на европската економија како економија на знаење, односно како економија која не само што ќе биде во одредена апликативна симбиоза со резултатите (епистемолошкото знаење) од научноистражувачката дејност (во смисла на практично користење на тоа епистемолошко знаење); не само што таа нова европска економија на знаење ќе биде поставена и изградена на некои свои темелни вертикали кои имаат епистемолошка (научно - познајна) природа; туку, како квалитативно повисоко ниво на согледување и осмислување на заокружен економски идентитет и интегритет, тој нов европски економски концепт, односно таа нова европска економска парадигма, како концепт и како парадигма на економија на знаење, нема да бидат ништо друго освен епистемолошко знаење. Знаењето, се разбира како епистемолошко знаење (како знаење кое е продукт на научно - теориски и научно - методолошки потполно референтен научноистражувачки процес), треба да биде, согласно со концептот на новата европска економија како економија на знаење, онтологијата на новата европска економска парадигма.¹³ Знаењето - знаењето осмислено како епистемолошко знаење, треба всушност, ако може така да се каже, да биде алфа и омега на

12) Scott A. J. : Regions and the World Economy, www.books.google.com (2000)

13) Soete L.: A Knowledge Economy Paradigm and its Consequences, www.merit.unu.edu/publications/papers/200510_soete.pdf (2005)

новата европска економска парадигма - епистемолошкото знаење и новата европска економија на знаење во суштина треба да бидат синоними и еквиваленти.

Во оваа смисла и идната македонска економска пардигма како економија на (епистемолошко) знаење никако нема / не смее да биде продукт на некакво „голо“ академско/схоластичко/кабинетско терориско согледување и осмислување изолирано од потполно реалното и објективното перцепирање и сфаќање на вистинските карактеристики (природата) на македонската економија - нејзините економско - теориски и економско - апликативни состојби и тенденции. И тоа, и како инфериорност, дефицит и инсуфициентност на економските парадигми на македонски економски субјекти во однос на нивното осмислување, втемелување и развој на база на елементите / факторите на економијата на знаење, и како инфериорност, дефицитарност и инсуфициентност на македонската економија во рамките на безмилосната компетитивност на глобалниот пазар. Глобален економски натпревар на глобален пазар, многу јасно, такви (со такви пазарни перформанси) какви што се сега во овој момент - значи, по релативно успешното завршувањето на уругвајската рунда на ГАТТ и формирањето на СТО (со сите нејзини правила на глобална пазарна конкуренција); по неуспешниот старт на катарската рунда на СТО за натамошна либерализација на светската трговија (примарно на нејзиниот сегмент на земјоделски производи) ; како и во период и услови на почетно надминување на глобалната финансиско - економска криза, проследено со пооделни, но сосема релевантни по својата моќ, економско - политички „сервирања“ од економско - протекционистички (значи, анти - пазарни) позиции - кои, пак, официјално и декларативно беа отфрлени и на Вашингтонскиот и на Лондонскиот самит на Г - 20, во април 2009, односно во ноември истата таа година.¹⁴

Напротив, македонската економија (македонските економски / пазарни субјекти) ќе мораат да го прифатат и да го имплементираат концептот на економија на знаење едноставно како резултат на диктатот на пазарот. Токму конкуренцијата на пазарот ќе ги принуди економските субјекти да ги побараат, да ги создаат (да се едуцираат за нив) и да ги аплицираат сите оние елементи/фактори на фондирање и развој на потребното ниво на пазарна конкурентност, вклучително и елементот/факторот економија на знаење - поставувањето на знак на равенство и на еквивалентност меѓу економијата/економските субјекти (нивната пазарна конкурентност) и научните истра-

14) Сасајковски С.: Неолиберализам, државен интервенционизам, глобална финансиско - економска криза (неколку идеолошки / идеолошко - политички фокусирања), Годишник на ИСППИ (2009) .

жувања и иновации / знаењето како епистемолошко знаење. Искуството од реализацијата на определбите од Лисабонската стратегија 2010 го покажува токму тоа - покажува дека некоја форма на државен интервенционизам,¹⁵ вклучително и онаа најсигнификантната кога се работи за Лисабонската стратегија, имено, определбата до 2010 година во земјите - членки на ЕУ во научни истражувања и иновации да се вложува барем 3% од БДП (при што 2/3 би биле бизнис/корпоративни вложувања, а 1/3 би биле буџетски / државни вложувања) не може да биде оптимално функционална.¹⁶ Сосема илузорно е да се мисли дека реално е можно, во услови на пазарна економија, со некој вид државен интервенционизам (на пример, во форма на закон, или подзаконски акт, или нешто слично) да се принудат економските субјекти да направат нешто (било што, вклучително и да вложуваат во научни истражувања и иновации), ако конкуренцијата на пазарот не ги принуди на тоа.

Во оваа смисла зборувајќи, мора дебело да се подвлече фундаменталното укажување за тоа дека ако треба да се бара / да се осмислува / да се дефинира (во рамките на евроинтеграциските процеси на државата) македонски израз на европскиот концепт на економија на знаење; и ако искрено се сака таа македонска економија на знаење да биде осудена / предодредена на успех, ќе мора императивно да се прифати целосно (до)изградување на македонската економија како навистина функционална пазарна економија. Оваа темелна/суштествена констатација примарно подразбира, и тоа како иманентен израз на идеолошко - политичка волја и определба, максимално посветено и ефикасно да се елиминираат / да се анулираат сите контра пазарни елементи /фактори кои дисфункционално го обременуваат / го опструираат градењето и функционирањето на македонскиот пазар како навистина / како целосно слободен пазар (и, секако, македонската економија како навистина / како целосно слободно - пазарна економија). Македонската економија / македонскиот пазар, гледајќи, во оваа смисла, ќе мораат да се ослободат / да бидат ослободени (ова го потенцираме уште еднаш, затоа што е од темелна важност: примарно како израз / како продукт на иманентна идеолошка - политичка волја и определба), како, на пример, од разните политичко - партиско - бизнисменски / корпоративни вкрстувања (соработка од заемна корист, секако: криминално - коруптивна), исто така, на пример, и од разните контра - пазарни (монополски и сл.) бизнисменски / корпоративни договарања.¹⁷ Никако не смее бизнисменското / корпоративното доближување до

15) Karnik A.: Theories of State Intervention, www.mu.ac.in/arts/social_science/economics/eco5.pdf (1996).

16) Kesner Skreb M. : State Intervention for Growth Promotion in Market Economy, www.ideas.repec.org/p/ipf/occasi.1.html (1997).

17) Rose – Ackerman S. : Corruption and the Global Economy, www.iie.com/publications/chapters_preview/12/2iie2334.pdf (1998).

носителите на политичките функции (до политичко - партиските врвови), односно до државниот буџет и работењето со него, или државното толерирање на монополско и друго анти - пазарно размислување и однесување, да бидат оној специфичен квази - бизнисменски / квази - економски модус вивенди кој во најголем број случаи решавачки влијае врз (не)успехот на конкретните (политичко - партиски „омилени“ vs политичко - партиски „неомилени“) економски субјекти. Затоа што, сосем нормално, во вакви контра - пазарни услови, економските субјекти воопшто не се мотивирани на оригинерен и функционален пазарен начин да ги бараат вистинските пазарни елементи / фактори на својата пазарна конкурентност, вклучително и елементот / факторот на концептот на економијата на знаење.

ЗАКЛУЧОК

Евроинтеграциските процеси на Република Македонија неминовно ќе ја доведат државата до моментот на непосредното соочување со концептот на ЕУ за финансирање, градење и развој на евроекономијата како економија на знаење. Овој концепт на економија на знаење, економија финансирана, градена и развивана на епистемолошкото знаење - знаење кое е краен производ на научноистражувачки процес, е директно наметнат од страна на пронајдената формула за бурен, стабилен и одржлив раст на конкурентните глобални економии (пред се - економиите на САД и на Јапонија) на економијата на ЕУ.

Имено, во втората половина на 90-ите години со сета своја сериозност во ЕУ се наметна реалноста и објективноста на проблемот на заостанувањето на стапката на раст на европската економија во однос на стапките на раст на другите две глобално - ривалски економии - оние на САД и Јапонија. Затоа, во март 2000 година донесена е „Лисабонската стратегија 2010“. Таа е структурирана преку три компоненти: економска - со цел да се изгради конкурентна, динамична и на знаење втемелена економија; социјална - со цел да се модернизираат моделите на социјална инклузија, особено преку вложувања во образованието, и преку тој инструмент да се олесни вработувањето; и, еколошка - со цел да се постигне еколошки одржлив економски раст.

Базичен предуслов за втемелување и развој на концептот на економија на знаење е економијата на Р. Македонија навистина да биде конституирана и изградена како целосно функционална „слободно - пазарна“ / неолиберална економија. Тоа, пак, значи дека македонската економија ќе биде економија во која успехот на економските субјекти кои ќе се вклучат во пазарниот натпревар единствено ќе биде зависен и ќе се засновива и гради врз пазарната конкурентност на економските субјекти. Македонската економија ќе мора да го

прифати и да го имплементира концептот на економија на знаење едноставно како резултат на диктатот на пазарот. Токму конкуренцијата на пазарот ќе ги принуди економските субјекти да ги побараат, да ги сознаат (да се едуцираат за нив) и да ги аплицираат сите оние елементи/фактори на фондирање и развој на потребното ниво на пазарна конкурентност, вклучително и елементот/факторот економија на знаење - поставувањето на знак на равенство и на еквивалентност меѓу економијата/економските субјекти (нивната пазарна конкурентност) и научните истражувања и иновации/знаењето како епистемолошко знаење.

Литература:

Archibugi Daniele - Lundvall Bengt-Ake: *The Globalizing Learning Economy*, www.scholar.google.com (2004) .

Gacs J: *The Macroeconomic Conditions of EU-Inspired Employment Policies*, www.econ.core.hu/doc/dp/dp/mtdp0520.pdf (2005) .

Hartwich O. M.: *Neoliberalism: The Genesis of a Political Swearword*, www.cis.org.au/temp/op114_neoliberalism.pdf (2009) .

Karnik A.: *Theories of State Intervention*, www.mu.ac.in/arts/social_science/economics/eco5.pdf (1996).

Kesner Skreb M.: *State Intervention for Growth Promotion in Market Economies*, www.ideas.repec.org/p/ipl/occasi/1.html (1997) .

Kotz D. M. : *Contradictions of Economic Growth in the Neoliberal Era*, www.people.umass.edu/dmkotz/Contradictions_07_05.pdf (2007) .

Kudrle R. T.: *The Globalization of Competition Policy*, www.ggc.wu-wien.ac.at/images/kudrle_paper.doc (2004).

Rose - Ackerman S.: *Corruption and the Global Economy*, www.iie.com/publications/chapters_preview/12/2iie2334.pdf (1998).

Rothbard M. N. : *Power and Market*, www.books.google.com (2004) .

Сасајковски С. : Лисабонската стратегија како основа за развој на новото европско општество на знаење и новата европска економија на знаење, меѓународна научна конференција „Предизвициите на новата економија“, Економски факултет - Прилеп (2005) .

Сасајковски С. : Неолиберални флексибилизации на пазари на труд и политики на вработување во ЕУ, научен собир „Социо - културни аспекти на евроинтеграцијата“, ИСППИ и Институт за старословенска култура, Прилеп (2008).

Сасајковски С.: Неолиберализам, државен интервенционизам, глобална финансиско - економска криза (неколку идеолошки / идеолошко - политички фокусирања), Годишник на ИСППИ (2009) .

Сасајковски С.: Знаењето во документи и политики на ЕУ, меѓународна научна конференција „Знаењето - квалитет на иднината“, Институт за менаџмент на знаењето, Факултет за ветеринарна медицина, ИСППИ (2009) .

Scott A. J.: *Regions and the World Economy*, www.books.google.com (2000).

Soete L.: *A Knowledge Economy Paradigm and its Consequences*,
www.merit.unu.edu/publications/papers/200510_soete.pdf (2005) .

Реферирани документи:

Lisbon Strategy, www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.

Facing the challenge. The Lisbon strategy for growth and employment, Report from the High Level Group chaired by Wim Kok, www.ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/kok_report_en.pdf (2004) .

Cities and Regions in the New Learning Economy, www.books.google.com (2001).

The Future of EU Competitiveness, Department for Business, Innovation and Skills,
www.berr.gov.uk/files/file51732.pdf (2009).

Петар Аџанасов,

**ПОВРЗАНОСТА НА
СОЦИОЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ
И ОБРАЗОВАНИЕТО**

АПСТРАКТ

Важноста на образованието се гледа преку неговото влијание врз економскиот раст и човековиот развој воопшто. Во областа на развојот, инвестициите во човековиот капитал се можеби клучниот фактор. Ова претпоставува дека инвестициите во образованието се услов без кој во едно општество нема развој. По Втората светска војна, очекувањата за улогата на образованието во развојот биле мошне големи. Проширувањето и подобрувањето на образованието се сметале неопходни услови за развојот. Владите на повеќето земји инвестирале многу во образованието. За жал, кон крајот на 20-от век оптимизмот се намалил. Не сите инвестиции во образованието биле одлучувачки за развојот. Притоа, ресурсите најчесто биле недоволни, а квалитетот на образованието не секогаш достиглив. Во овој труд ќе се анализира улогата на образованието и неговата поврзаност со социо-економскиот развој. **Цен-**

Petar Atanasov,

**CORRELATION BETWEEN
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
AND EDUCATION**

ABSTRACT

The importance of education is seen through its influence on the economic growth and human development in general. In the field of development, investments made in human capital are maybe the key factor. This means that investing in education is a condition without which no society can develop. After the Second World War, the expectations for the role of education in development had been quite big. The expansion and improvement of education were considered essential pre-conditions for development. The governments of many countries invested a lot in education. Unfortunately, towards the end of the 20th century, this optimism decreased. Not all investments in education were decisive for the development. At the same time, resources were insufficient and the quality of education not always attainable. This work is going to analyze the role of education and its relation to socio-economic development. **The central dilemma to this research is:**

трална истражувачка дилема е: колку се вложува во образованието и дали образованието е гаранција за развојот воопшто. Земјите во развој и средно развиените земји често се советуваат да продолжат да инвестираат во образованието. Образованието остварува, како директни така и индиректни влијанија врз поединците и општествата во целина. Некои од сознанијата за поврзаноста на социо-економскиот развој и образованието ќе бидат компарирани со ситуацијата и искуствата во Република Македонија. Ќе бидат анализирани и образовните сегменти во кои најмногу се иновира и инвестира. Овој труд е обид да се анализираат прашањата поврзани со образованието и социо-економскиот развој и да се елаборираат главните образовни тези од оваа област.

Клучни зборови: социо-економски развој, образование, човеков капитал, земји во развој

how much is being invested in education and if education is in any way a guarantee for development. Developing countries and the countries of medium development are oftentimes advised to continue investing in education. Education has both, direct and indirect influence on individuals and societies as a whole. Some of the knowledge gained regarding the relation of the socio-economic development and education is going to be compared with the situation and the experience in the Republic of Macedonia. We will also analyze the education segments which are mostly innovated and invested in. This work is an attempt to analyze the issues related to education and socio-economic development and to elaborate on the main educational theses in this area.

Key words: socio-economic development, education, human capital, developing countries

Според хроничарите на образованието, по Втората светска војна очекувањата за влијанието на образованието во функција на развојот биле мошне големи. Сепак, во земјите во развој оптимизмот за придонесот на образованието во 1970-те се намалил. Од аспект на практиката, главни проблеми претставувале недоволните или ограничените ресурси и квалитетот на образованието - два фактора од кои многу зависат крајните резултати на процесот на образование. Од теоретски аспект, две основни учења ја разгледувале поврзаноста на образованието со социо-економскиот развој. Теоријата за човечкиот капитал ја застапувала тезата дека вложувањата во човечкиот капитал се исплатливи. Емпириските докази за оваа теорија се корелацијата меѓу бројот на годините поминати во образование и индивидуалното ниво на примања. Погolem број на години поминати во образованието најчесто значеле и поголем приход за поединецот (Shultz, 1971). Корелацијата е очигледна, но не е докажано дека постои и каузалност. Врската била, наводно, повисоката продуктивност на трудот. Истовремено, во земјите во развој стапката на поврат од инвестициите во образованието била повисока од стапката на поврат од физичкиот капитал. Скрининг теоријата ја бранела тезата дека образованието всушност само ја репродуцира социјалната нееднаквост од генерација на генерација. Главната функција на образованието за масите била да ги научи на дисциплина, почит кон авторитет, навременост, послушност, способност за соработка и концентрираност. Голем дел од образованието во земјите во развој е ирелевантно. Заклучокот на оваа теорија е дека образованието ништо не додава на постојните лични способности на поединецот и затоа нема автономно влијание врз продуктивноста. Проширувањето на образовниот систем само придонесува за инфлација на дипломите - кредицијализам. Нема никакво подобрување на продуктивноста. (Szirmai, 2005: 214-9) Во најголем број случаи дебатите во образованието повеќе се засновале на верувања и идеолошки убедувања отколку на емпириски докази. Затоа тезите одат од една во друга крајност.

Анализите се децидни: за земјите во развој, инвестициите во образованието се повеќе од неопходни. Основната писменост сè уште се мери според тоа дали луѓето знаат да читаат и пишуваат и да употребуваат основни аритметички операции. Неписменоста во светот покажува јасна надолна линија. Економскиот развој, според експертите, може да напредува кога писменоста ќе достигне ниво од над 70%. Писменоста на светското население порасна од 70% во 1980 на 80% во 2000. Но, образованието само по себе не е доволно за економски развој. Потребни се инвестиции во физичкиот капитал и функционирање на институциите кои обезбедуваат услови за натамошен развој. Државите, пак, имаат корист од инвестициите во физичкиот капитал кога

нивото на писменост е повисоко и поквалитетно. **Инвестициите само во образованието не промовираат економски раст. Образованието има влијание само ако е надополнето со инвестиции во капитални добра и технологија.** Поимот за комплементарност меѓу инвестициите во физичките капитални добра, човечкиот капитал и технологијата е еден од важните заклучоци на современите истражувања на економскиот раст и технолошките промени. Едно е сигурно: **инвестициите во човечкиот капитал остануваат еден од најважните елементи на успешна развојна стратегија за земјите во развој денес** (Szirmai, 2005: 225). Мора секогаш да се има предвид комплементарноста меѓу инвестициите во човечкиот капитал и другите фактори за одржлив развој. Дали повеќе образование води или не води до побрз економски развој е дилема која се уште се дебатира. Многу автори тврдат дека училиштето не создава човеков капитал. Училиштето не го подигнува нивото на когнитивните вештини или продуктивноста, но може да ги зголеми личните примања бидејќи на работодавачите им сигнализира амбиција и способност (Pritchett, 1996).

Уште еден автор се занимавал со истражувања за поврзаноста меѓу образованието и развојот. Според Кругер (Krugger, 2001: 1130), микро и макро литературата ја истакнуваат улогата на образованието во растот на приходите. Сепак, од микро перспектива не е јасно дали социјалниот поврат на образованието го надминува личниот поврат. Иако има други позитивни елементи, како што се намален криминал и намалена социјална помош, ако се вложува во маргинализираните и обесправените групи. Од макро-економска перспектива и вложувањето во високото образование докажете се понесигурни. Сигурно е само дека зголемувањето на просечните образовни постигнувања генерираат пошироки национални бенефити.

Од средината на 19-от век наваму образованието станува сè повеќе важно во животот на луѓето. Денес, во многу технологии образованието е основен предуслов за високостручна компетентност. Се поставува прашањето: како да се оценува или мери образовниот развој? Важни **индикатори** се процентите на вклученост на популацијата од соодветната возраст во одреден образовен степен. Во теоријата што е достапна, најчесто се разликуваат шест фази на образованието: без образование, незавршено основно, завршено основно, незавршено средно, завршено средно и високо образование. Исто така, еден од индикаторите е времето поминато во образовниот систем. Финансиските индикатори ги покажуваат владините вложувања во образованието според националниот производ, според владината потрошувачка и според трошокот по ученик на различно ниво на образование. Постојат и други параметри, меѓу кои и физичките индикатори, како што се: бројот на наставници,

соодносот наставник-ученик, бројот на образовна инфраструктура итн. Нај-тежок индикатор за мерење е, секако, квалитетот на образованието.

ОБРАЗОВНИ ИНДИКАТОРИ

Еден од основните индикатори е процентот на вклученоста на младата популација во образованието. Податоците за земјите во развој ја анализираат состојбата со **целосната вклученост во образованието**, која прилично се зголемувала од 1960-те наваму. Мал пад на вклученоста имало во 1980-те. Вклученоста на младите достигнала врв во 1999/2000 година - со 77% учество. Според некои податоци се говори за постепено затворање на јазот меѓу образовното ниво на земјите во развој наспроти развиените земји. Во некои земји, растот на вклученоста во секундарното и во високото образование било и поголемо од основното образование. **Подеталните анализи покажуваат дека податоците за целосна вклученост се преоптимистички.** Податоците за вклученоста по училишни години потврдуваат дека реалната вклученост е многу помала. На пример, 18% од сите ученици во земјите во развој на возраст од 6-11 години во 2000-та година воопшто не посетувале основно образование. Особено во Субсахарска Африка, каде што просечно 43% од учениците на возраст од 6 до 11 години не посетуваат основно образование. Голем процент на учениците предвреме го напуштаат училиштето без да добијат диплома. Бројот на **годините поминати во образованието**, пак, пресметано просечно по работник во земјите во развој, се дуплирал меѓу 1960 и 1980 година - од 2,7 на 5,5 години по вработен. Меѓутоа, сè уште постои голем јаз во споредба со развиените земји, каде вработените имаат просечна образовна посетеност од 12 години. (Szirmai, 2005: 229)

Реалната потрошувачка по ученик во основното образование во повеќето земји покажува нагорна линија. Но, не се вложува плански. Трошоците за образование во земјите во развој се доста поголеми во секундарното наспроти основното образование. Исто така, трошоците за терцијарниот степен на образование се сè уште повисоки од трошоците за основно образование. Во 1965 година земјите во развој во образованието инвестирале просечно 3% од нивниот бруто национален производ. Во 1999-2000 година овој процент се зголемил на 3,9%. Истата година богатите земји во образованието инвестирале 5,1%. Но, разликите во бруто националниот производ се огромни, исто како и финансиските средства вложени во образованието.

Сите официјално регистрирани индикатори се однесуваат на **формалното образование**. Постојат многу видови образование што спаѓаат во неформалното образование. Застапниците на овој вид образование веруваат дека тоа

е посоодветно за практичните секојдневни потреби и барања на луѓето отколку формалното образование. Напредокот во информациите и комуникациите создале нови можности во форма на далечинско учење. Ова е особено погодно за руралните области и оддалечените подрачја. Неформалното образование се однесува и на доживотното учење и акумулирање на знаења и вештини, како и на искуството стекнато во секојдневниот живот. Развојот на новите мас-медиуми и средства за комуникација како што се весниците, радиото, киното, телевизијата, интернетот, книгите и списанијата, има големо влијание врз универзалното учење на сите генерации.

Од една страна, земјите во развој се приближуваат кон **универзално основно образование**. Од друга страна, во овие земји учеството во секундарното и високото образование денес е поголемо отколку што било во Франција, Англија и Германија во 1950 година. Ова би значело дека државите сфатиле дека инвестициите во образованието се неминовни ако сакаат да чекорат по патот на прогресот. Различни земји давале различен приоритет на различните степени на образование. Некаде приоритет било основното образование, а некаде, пак, секундарното или високото образование. За да се надминат одредени состојби, во Дакар, во 2000 година, Светскиот образовен форум формулирал 6 поважни образовни цели. Меѓу нив биле и следните цели: до 2015 година да се обезбеди сите деца да имаат пристап до основното образование; да се подобри нивото на писменост кај возрасните за 50% и, до 2015 година да се постигне родова еднаквост во образованието. Според извештаите на УНЕСКО (UNESCO, 2002) до сега се постигнати добри резултати: 84 земји со 32,4% од светското население ќе ги исполнат сите три цели, 43 земји со 35,8% од светската популација ќе исполнат барем две од трите цели, додека 28 земји нема да исполнат ниту една од овие цели. Последната категорија вклучува повеќе од 25% од светските граѓани. Се работи за најмалку развиени земји чии проблеми тешко дека ќе се решат во скоро време, како економски така и образовни. Сепак, без инвестиции во образованието - нема развој.

ОБРАЗОВНИ ПРОБЛЕМИ

Од крајот на 1970-те, стапката на раст во образовната инфраструктура почнала да опаѓа. Наспроти ова, **барањата за образование континуирано растеле** поради повеќе причини, но и поради порастот на популацијата. Овој јаз меѓу барањата за повеќе образование и **ограничените и расположиви ресурси** постојано се зголемувал. Затоа мора да се внимава на ефикасноста на образованието во однос на инвестициите, кои секогаш ќе бидат недоволни. Намалувањата, пак, најмногу ќе влијаат врз основното образование на кое неоправдано му се посветува најмало внимание. Ограниченоста на ресурсите,

до одреден степен, може да се надополнува со вложувања од страна и на приватниот сектор.

Владите на посиромашните земји многу **малку внимание посветувале на образовните содржини**. Најчесто образовните содржини се копирани од западните системи на образование кои, пак, се најчесто несоодветни за условите и потребите на граѓаните од сиромашните земји. Образованието е, по дефиниција, фокусирано на подготовката за испити и учењето на памет. Кога завршува образовниот процес не е мерливо, колку всушност учениците имаат научено. **Образовната вклученост не гарантира образовни резултати и постигнувања.**

Образовните системи и во земјите во развој без исклучок биле копии на западните модели. Речиси и да **не биле вклучувани локалните теми**. Јазикот во образованието бил најчесто јазикот на поранешната колонијална сила. Модерното образование насекаде ги рефлектира социјалните и технолошките постигнувања на образовните системи на доминантните нации во светското општество. Образованието има задача да ги спои животниот контекст на луѓето во неразвиениот дел на светот и сознанијата од модерниот развиен свет. **Многу малку се посветува внимание на земјоделството**. Образовните содржини се ориентирани исклучиво кон современите урбани простори од општеството. Основното образование не е прилагодено на потребите на младите во руралните неразвиени подрачја. Не само во основното образование, туку и во секундарното и во високото образование, предметите со рурални теми се реткост.

Речиси сите автори се залагаат за **попрактична ориентација на образованието**. Иако, реформите во оваа насока секогаш предизвикаат отпор кај студентите бидејќи за нив образованието е важен елемент за вертикална социјална мобилност. На пониското стручно образование се гледа како на пречка за вертикалната промоција, иако само мал број студенти имаат шанси за влез во повисоките нивоа на образование и високото општество. Мора да се каже и дека досегашното искуство со стручното образование е разочарувачко (Szirmai, 2005). Вештините што се учат на училиште тешко се применуваат во практиката. Овде особено е важно во која дејност и за какви вештини или практични умешности се работи. Но, факт е дека ако не се работи за конкретни вештини, образованието често не дава придонес кон практиката.

Пристапот до образовните институции е доста нееднаков. Најпрвин, има огромна разлика меѓу урбаните и руралните подрачја. Руралните подрачја заостануваат и со партиципацијата и со квалитетот на образованието зад урбаните структури. Постои **нееднаквост во образовната партиципација меѓу**

мажите и жените. Во земјите во развој, во секундарното и во високото образование жените се далеку зад мажите. Колку што е повисоко нивото на образование, толку повеќе се зголемуваат родовите диспаритети. Две третини од сите неписмени на светско ниво се жени. Најголема е неписменоста во арапските земји, Јужна Азија и Субсахарска Африка. Образованието на жената е, исто така, важно и за економскиот развој. Во изминатите 20 години учеството на жената е зголемено во сите нивоа на образование. Во земјите во развој севкупниот индекс на родов паритет е зголемен од 0,86% на 0,92%, и тоа во периодот меѓу 1990 и 1999. Нееднаквоста произлегува и од **социо-економскиот статус на семејствата** од кои потекнуваат учениците. Поверојатно е дека, децата на добротоечките родители или децата од доминатната етничка група ќе напредуваат во повисоките степени на образование. Иако, постојат земји каде пристапот до повисоките нивоа на образование е доста отворен и либерален и за пониските социо-економски слоеви.

Во земјите во развој има голема **дискрепанца меѓу образованието и пазарот на трудот.** Агрикултурното образование е речиси непостоечко во земјите каде земјоделството е главен извор на вработување или средство за живеење. Следно, партиципацијата во секундарното и високото образование расте многу побрзо од потребата за високообразовани лица на пазарот на трудот. Произведени се многу повеќе лекари од медицински сестри, многу повеќе инженери од квалификувани мајстори, итн. **Притоа, луѓето со повисоко образование ги елиминираат оние со пониско образование.** Многумина се веќе прешколувани за нивните работни места. Ова се одразува и на квалитетот на образованието во негативна смисла. Сè е насочено кон тестовите и оценките, а содржината е второстепена.

Сега се раѓа **нова невработена група со високо образование.** Инвестициите во високото образование, веројатно, можеле да се пренаменат и да бидат многу попродуктивни во основното образование. По промоцијата на високообразовните кадри започна и одливот на мозоци од посиромашните кон побогатите земји. На овој начин, социјалните бенефити од образованието не само што немаат поврат туку и се одлеваат во побогатите земји. **Една од препораките на УНЕСКО е, да се обрне поголемо внимание на основното образование.** На ова ниво е најголема стапката на социјален и личен поврат - споредено со другите нивоа на образование. Во основното образование може да се направи многу повеќе со многу помалку. Меѓутоа, образовните политики ги кројат политички влијателни структури, а тие најчесто акцентот го ставаат на повисоките нивоа на образование или, пак, планираат само врз база на социјалната побарувачка.

Планирањето врз база на економска оправданост ги зема во предвид трошоците на различни видови на образование по глава на ученик, како и директните и индиректните финансиски бенефити од образованието. Анализите покажале дека повратот е многу поголем кај инвестициите во образованието отколку кај инвестициите во физички капитални добра. Други анализи, пак, покажале дека повратот кај општото секундарно образование е поголемо отколку кај стручното образование. Трети анализи, кои се и најмногубројни, особено во посиромашните земји, покажале убедливо најголем поврат кај основното образование. Свкупно, жената има поголем поврат од инвестициите во образованието. Но повратот е повисок кај мажите (20%) од земјите во развој наспроти жените (13%). Жената добива поголем поврат од средното образование (18% наспроти 14%). (Psacharopoulos, Patrinos, 2001)

Постои голем јаз меѓу планирањето во образованието и образовната практика. Плановите се обично апстрактни, а секогаш има големи проблеми и со имплементацијата и со недоволните ресурси. Ова објаснува зошто многу реформи останале само на нивото на планирање.

КАДЕ СМЕ НИЕ ПО ОВИЕ ПРАШАЊА

Мора да се каже дека, најчесто, образованието е многу ценето од страна на родителите, како инструмент за промоција на нивните деца, и за таа цел образованието е често приоритет во нивните домашни семејни буџети.¹ Меѓутоа, во нашиот образовен процес многу работи не се стандардизирани за да го дадат потребниот ефект и резултати. Да видиме кои се целите на државата во рамките на **образовната политика**. Со Националната стратегија за развој на образованието 2005-2015 (Ministry of Education and Science, 2004) Владата имаше намера да ја направи Македонија еднаков и почитуван партнер на пошироко ниво. Планирани беа повеќе стратешки цели во различни области, меѓу кои поважни, од аспект на оваа анализа, се: образованието за сите преку обезбедување еднаквост во образованието и подигнувањето на образовните, културните и економските компетенции на македонското општество. Образованието беше и еден од четирите стратешки приоритети назначени во Националната програма за работа на Владата² во 2008-2012 година, а како главни иницијативи поддржани од Владата, меѓу другите, беа: проширување на осумгодишното во деветгодишно основно образование (реализирано), подобрување на училишните курикулуми (во фаза на реализација), воведување нови часови по странски јазици, физичко воспитување и информатика

1) <http://www.britishcouncil.org/eumnd-information-background-macedonia.htm>

2) http://www.unicef.org/ceecis/FYR_Macedonia.pdf

(се реализираат), воведување матура на крајот на средното образование и воведување институционален мониторинг на наставниците. Сите овие цели беа дефинирани поради нискиот статус на образование на населението кое не кореспондира со идеите за вклучување на македонското стопанство и општество во современите текови. За жал, образовниот сектор кај нас се уште како приоритет го има намалувањето на разликите меѓу руралните и урбаните средини, како и меѓу развиените и многу неразвиените општини. Тука разликите се како контрастите меѓу 19 и 21 век. Ако Скопје живее во 21-от век, многу региони во државата се уште немаат основни услови за живот а не само недостиг на услови за квалитетно образование. Националната стратегија 2005-2015 дефинираше повеќе полиња за интервенција, меѓу кои поважни се секако подобрувањето на квалитетот на наставниците, условите за учење, училишната инфраструктура и пристапот до образовните институции. Сè беше ставено во функција на спречување на производството на кадар со ниско образование, кој тешко би се вклопил во модерните технологии, како и елиминирање на социјалното исклучување. Владата направи неколку важни интервенции. Сепак, се чини дека на полето на предучилишното образование е малку направено.

Финансиите за образование не се силна страна на политиката на Владата, а процентот што се одвојува не е секогаш ист. Во севкупни рамки, финансиите што се одвојуваат за образованието се мали. Податоците за 2006 говорат за 2,9% одвојување од Бруто националниот производ. Постои и податок за 3,5% одвојување во 2006 година. Податоците говорат и за 3,8% издвојување во 2007 година (UNICEF, 2008a). Временски гледано, од 2001 до 2007 година имало позитивен тренд на зголемување на финансиите од 38%.³ Финансирањето било стабилно од 2003-2005, потоа опаднало, и повторно се зголемило во 2007 година. Исто така, финансиите за образование во 2009 година наспроти 2008 се зголемиле за 40% (Center for Research and Policy Making, 2009). Ова зголемување е во функција на доделувањето бесплатни книги за сие ученици во основното образование, превозот на ученици, целосната вклученост во средното образование, и други трошоци. Наспроти ова, просекот на земјите од регионот за 2008 година е 4%. Кај нас, од 2006 година наваму процентот расте, но уште ќе мора да се стори ако Владата сака да го постигне нивото од 5% од БНП до 2015 година. (UNICEF, 2008b) Според анализите на Обединетите нации, финансирањето во основното образование во Република Македонија е многу сиромашно ориентирано. На пример, фондовите алоцирани за основното образование претставуваат меѓу 44% и 57% од целосниот

3) http://www.nationmaster.com/graph/edu_pub_spe_on_edu_tot_of_gdp-education-public-spending-total-gdp

буџет за образованието. Повеќе од 85% од овие финансии се за плати на наставниците, што говори дека инвестирањето во подобрување на квалитетот на образованието не предизвикува поголемо внимание во Владината политика. Барем декларативно, политиките на Владата се насочени кон стимулирање на квалитетот во образованието. Мора да се каже дека, по осамостојувањето на државата а и по конфликтот од 2001 година, во образованието се слеаја многу странски донации и фондови по најразлична основа. Исто така, се чини дека, барем со овие средства, не се постигна посакуваниот ефект, а парите веројатно се неефикасно потрошени.

Владата беше до некаде успешна во зголемувањето на **вклученоста во предучилишното, средното и терцијарното образование**. Последниве 2-3 години има извесни подобрувања на вклученоста во средното и во високото образование. Според многу податоци Македонија заостанува зад просеците на вклученост во регионот на Југоисточна Европа. На пример, просекот на вклученост во терцијарното образование е 30%, за разлика од регионот на Југоисточна Европа (35%) и регионот на Централна и Источна Европа и Русија (43%). Просекот на вклученост во основното образование е 92% (последните податоци говорат за 95% вклученост), со речиси 0% повторување, додека вклученоста во средното образование е 82%. (UNICEF, 2008a) Во периодот од 2004-2008 година вклученоста на младите во средното образование порасна од 85% на 95%. Досега речиси 40% од младите не завршувале средно образование, а способностите на оние што завршиле не се во согласност со меѓународните стандарди. Друга анализа, пак, зборува за само 11% учество во преучилишниот период до 7 годишна возраст.⁴ (UNICEF, 2008b) Ова се енормни разлики во однос на невклучените деца и се чини дека можеби ова е најприоритетна цел за Владата и општеството. Организирано предучилишно образование може да е многу ефикасно во однос на интеркултурната училишна средина, како за децата така и за родителите, и во однос на трасирањето пат за поинклузивно и потолерантно општество. Важен податок е дека вклученоста на децата во основното образование опаѓа во зависност од богатството на семејството, образованието на мајката и етничката припадност. Генерално, во Македонија, стапките на вклученост во повисокото образование се многу пониски споредено со земјите од Европската унија. Она што е важно за планерите во образованието е, дека бројот на децата кои секоја година се вклучуваат во образовниот процес е сè помал. Така, во 1989 година се запишале 34.608 деца а во 2002 година 27.761 ученик. Владата како приоритет во високото образование го прогласи зголемувањето на бројот на студенти - од 2212 на 100,000 жители на 3500 студенти до 2015 година.

4) http://www.unicef.org/tfymacedonia/MK_SITAN_ENG.pdf

Еднаквоста во **пристапот до образованието** е сè уште голем предизвик за Владата. Постојат многу јазови во процесот на образованието и вклученоста на суб-националните групи. Најголеми разлики се јавуваат меѓу урбаните и руралните региони, како и меѓу Македонците и Ромите. Во однос на пристапот кај секундарното образование, поделбите по богатство и етничност се речиси еднакво истакнати како и регионалните разлики. Се смета дека вклученоста и подигањето на квалитетот на образованието на најсиромашните групи ќе даде најдобри резултати во однос на намалувањето на сиромаштијата. (UNICEF, 2008b) Еднаквиот пристап и подобрувањата во квалитетот на образованието би требало да имаат позитивен ефект кај намалувањето на сиромаштијата и на социјалната исклученост. Кај пристапот најмали се разликите во однос на родовата вклученост и присуство во образовниот процес. (UNICEF, 2008a) Овој заклучок е малку поинаков кога зборуваме за девојчињата од руралните региони или за девојчињата од посиромашни семејства или, пак, од одредени етнички групи кои се со поголем ризик од исклучување од образовниот процес. (UNICEF, 2008b) Особено има проблем со девојчињата од исламска вероисповед, во руралните подрачја, каде родителите се главната пречка за нивно невклучување во образованието поради различни причини, посебно поради рано стапување во брак. За многу од нив тука завршува и нивното образование. Исто така, жените како историски и политички фигури се главно отсутни од учебниците, а се чини дека родовиот баланс не е институционално прифатен како водечки принцип во образованието. На пример, во основното образование доминираат жени-наставнички, додека во средното образование доминираат мажите. Во Македонија како јазик на инструкција во основното и средното образование се користат: македонскиот, албанскиот, турскиот и српскиот. Мора да се каже дека Владата направи повеќе чекори во правец на олеснување на пристапот до образовните институции и на лицата со специјални потреби. Постојат 45 училишта, со вкупно 978 ученици со специјални потреби, иако многу од нив се вклучени и во стандардните основни училишта.

Квалитетот на образованието е, исто така, тешко постиглива категорија. Од сите држави во регионот што учествуваа во меѓународни тестирања (PISA 2000, PIRLS 2003, TIMSS 2006) Македонија беше последна во сите според писменоста и математички тестови - под меѓународниот просек. Иако нема лош сооднос меѓу учениците и наставниците, просекот е 19 ученици на еден наставник, најголем проблем се чини дека се неефикасноста поради старомодното учење на памет и поради малата поддршка што наставниците ја добиваат од училиштето во подготовката за наставата. Имено, еден од приоритетите на Владата е подобрувањето на квалитетот на стручноста и социјалните компетенции на учениците. Се презедоа одредени мерки со проектот

Модернизација на образованието и обуката на наставниците, но мора да се направи повеќе.

Потребна е сериозна **реформа на образованието**, на сите нивоа, за да се обезбеди работна сила што ќе биде употреблива и компетитивна, пред се, на домашниот пазар. Засега, образованието и тренинзите едноставно не успеаја да држат чекор со потребите на пост-транзициската економија. (UNICEF, 2008b) Наставниците користат главно застарени дидактички наставни методи. Во примарното и во секундарното образование постои недостиг од наставни методи со учество, а курикулумите се застарени и нефлексибилни. Не се поттикнува креативност, тимска работа, критичко мислење и решавање на проблеми. Образованието не ги подготвува учениците за доживотно учење, туку им дава само формални знаења со кои се поминуваат училишните тестови. Се уште постои практика на „мала корупција“ кај наставниците од кои единствено зависат оценките кои понатаму се важни за запишување во повисок степен на образование. Особено фаворитизмот и дискриминацијата, која Владата се обидува да ја сузбие со екстерното тестирање, наидува на сериозни опструкции од самите наставници и училишта. Главната идеја за зголемување на издвојувањето на 5% од БНП се соочува со проблеми во време на финансиска криза. Но постојат и други проекти, како што се бесплатни учебници за основното и средното стручно образование, задолжително средно образование, информатика и два странски јазици како задолжителни предмети, и пристапот и контролата на квалитетот на образованието преку стандардизирани тестови. Се вовеле 9 годишно основно образование, во учебната 2008/2009 година во средното образование се опфатени 95% од учениците а целта е 100% партиципација, во овој момент државата финансира пет државни универзитати, меѓу кои еден на албански јазик. Во овој момент, секој што е во образовниот процес, во него ќе помине задолжителни 12/13 години, што е податок кој треба да не радува и е во согласност со развиените земји. Теоријата потврдува дека годините поминати во образованието се гаранција за поголеми примања во текот на кариерата. Се уште имаме и просечно 98.2% писменост кај мажите и 96.1% писменост кај жените. Тоа значи дека не чека уште работа.

ЗАКЛУЧОК

Образованието не е гаранција за развој. Големите надежи не секогаш се исполнувале во однос на вложувањата во процесот на образование. Сепак, образованието е сè уште еден од поважните елементи во процесот на развој. Земјите во развој се советувани да продолжат да вложуваат во образованието. (Szirmai, 2005: 253) Треба да се вложува во сите степени на образование.

Но, процентите на вложување би се разликувале во однос на конкретната држава. Кај посиромашните земји или земјите во развој најголемите вложувања мора да се во основното образование, а можеби дури и во предучилишното образование. Тука може да се постигнат многу поголеми резултати со многу помалку.

Напредокот на цивилизацијата, особено современата, се должи најмногу на институционализирањето на образованието и на придобивките од резултатите на научните дисциплини. Бројките се бројки, но квалитетот на образованието ја прави основната разлика меѓу богатите и сиромашните земји. Заклучокот е дека, образованието не е гаранција, но е предуслов за општествениот развој. Затоа и Република Македонија треба да вложува во образованието. На прво место треба да се квалитетот на образованието и зголемувањето на финансиите, на второ место пристапот и вклученоста, итн. Зашто, без првите приоритети вторите не може да дадат добри резултати. Сите дополнителни планирања и проекти треба да бидат само надградба на основната цел - **поквалитетно образование.**

Литература:

Center for Research and Policy Making. (2009). *How to reach 100% Enrollment in Secondary Schools?* Скопје: Center for Resrach and Policy Making.

Krueger, A. L. (2001). Education for Growth: Why and For Whome? *Journal of Economic Literature*, XXXIX, 1101-1136.

Ministry of Education and Science of the Republic of Macedonia. (2004). *National Strategy for the Development of Education in the Republic of Macedonia 2005-2015*. Скопје: Ministry of Education and Science of the Republic of Macedonia.

Министерство за образование и наука. (2007). *Концепција за деветгодишно основно воспитание и образование*. Скопје: Биро за образование.

Pritchett, L. (1996). *Where Has ALL the Education Gone?* Washington: The World Bank.

Psacharopoulos, G. P. (2001). *Returns to Investment in Education: A Further Update*. Latin America and the Caribbean Region: The World Bank.

Schultz, T. (1971). *Investment in Human Capital: The Role of Education and Research*. New York: The Free Press.

Szirmai, A. (2005). *The Dynamics of Socio-Economic Development*. Cambridge: Cambridge University Press.

UNESCO. (2002). *The 2002 Global Education for all Monitoring Report: Is the World on Track?* Paris: UNESCO.

UNICEF. (2008). *Children in FYR Macedonia - A Situational Analysis*. New York: UNICEF.

UNICEF. (2008). *Country Profile - Education in FYR Macedonia*. New York: UNICEF.

Ружица Цацаноска,

**СОЦИЈАЛНИОТ КАПИТАЛ ВО
МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО**

АПСТРАКТ

Социјалниот капитал е капитал стекнат со развивање на општествените релации, врски и мрежи. Социјалниот капитал во основа претставува „сврзно“ ткиво меѓу физичкиот и човечкиот капитал. Во него се интегрирани довербата, нормите и мрежното покривање на индивидуите, кои овозможуваат подобро функционирање на колективитетот или на општеството во целина. Довербата во општеството постои кога се споделува системот на моралните вредности, проектиран низ очекувањето - и другите праведно, искрено и чесно да се однесуваат.

Социјалниот капитал го анимира фактот дека колективитетот функционира според структурата што ја создава, олицетворена во односите меѓу луѓето и мрежите што ги создаваат, односно довербата што се продуцира како конститутивен сегмент на односите и мрежите. Довербата во другите луѓе, довербата во институциите на системот, се огледа во комуникациите и воспос-

Ruzica Cacanaska,

**SOCIAL CAPITAL IN THE
MACEDONIAN SOCIETY**

ABSTRACT

Social capital is capital generated through the development of social connections and networks. Social capital is basically the “connective” tissue between the physical and human capital. It incorporates trust, standards and the networking of individuals which enable for the better functioning of the collective or the society as a whole. Trust in society is gained by sharing a system of moral values, projected through the expectations that the others would act in an honest and just way, too.

Social capital animates the fact that the collective operates according to the structure it creates, embodied through the relations between people and the networks that they create, i.e. the trust produced as a constituent element within the relations and networks. On the one hand, the trust in other people and the trust in the system institutions is reflected through the communications and the establishment of relations with the rest of the individuals from the collective and on the

тавувањето на релациите со останатите луѓе од колективитетот, од една страна, и, секако од друга, во партиципирањето на воспоставените институционални мрежи. Врз основа на расположивата емпириска евиденција, јасно е дека во македонското општество социјалниот капитал е на релативно ниско ниво на развој, а тоа се должи на малата доверба на граѓаните во институциите на системот, во останатите индивидуи и, секако, на релативно слабо развиениот граѓански сектор.

Клучни зборови: социјален капитал, доверба, морал

other hand by the participation of the established institutional networks.

Based on the available empirical data, it is clear that social capital is at a relatively low level of development in the Macedonian society, which is due to the low trust of the citizens in the institutions of the system, in other individuals as well as in the relatively poorly developed civil sector.

Key words: social capital, trust, morale

ВОВЕД

Тероретскиот концепт, како и емпириските мерни бази, претставуваат вонредно значајна тема за општествената научна мисла особено на крајот на дваесеттиот и почетокот на дваесетипрвиот век. Социјалниот капитал се поврзува со културната рамка на живеење, отелотворен во базата на мрежни поврзувања, контакти и, секако, довербата што се развива меѓу актерите во општеството, врз основа на протежираните општествени вредности. Концептот на социјалниот капитал го објаснува и елаборира самото постоење, како и квалитетот на воспоставените релации и обликувани врски меѓу индивидуите и групите. Социјалниот капитал се однесува на формирањето на формални врски и контакти, но особено го нагласува постоењето на неформалните врски, односно изградените мрежи, кои може да бидат од особена корист за индивидуата, односно за општеството во целина. Базата за градење на овие контакти, основата за етаблирањето на општествени мрежи може да биде, на пример: религиозна; може да се развива поради протежираниот заеднички интерес на негување на одредени елементи на културата, како што е фолклорот; може да биде спортски активности, проследени низ целата група на формирани спортски клубови и здруженија; може да биде на база на промовирање на одредени облици на политичко дејствување и однесување. Со еден збор, социјалниот капитал го претставува атрибутот на контактите, групите и мрежите обликувани на најразлични основи. Индиферентноста и незаинтересираноста на граѓаните за случувањата во општествената заедница, слабата кохезија во општеството, растечките стапки на различни видови антиопштествено однесување се резултат на неразвиениот социјален капитал, односно на непостоењето доверба, како на индивидуално така и на ниво на колективитет. Во такви услови, наместо граѓаните активно да партиципираат во градењето и животот на демократското општество, тие се претвораат во помала или во поголема мера „само“ во негови пасивни набљудувачи.

БАЗИЧНИ КОНЦЕПЦИСКИ ПРИСТАПИ

Иако веќе подолг период социјалниот капитал е тема којашто ја бранува современата општествена мисла, сепак тој еволуирал и се развил низ протежирањето на неколку доминантни концепти.

Пјер Бурдије, како типичен претставник на европската општествена мисла, го дефинира социјалниот капитал на индивидуална основа, одредувајќи го „како збир на ресурси, реални или виртуелни, кои и се достапни на индивидуата или на групата, поради тоа што имаат трајно обликувани мрежи, пома-

лку или повеќе институционализирани релации (односи, врски) на заедничко меѓусебно препознавање и уважување“.¹ Особено заинтригиран за општествениот поредок и неговото соодветно функционирање, Бурдије смета дека социјалниот капитал треба да придонесе за одржувањето на општествените норми... Акцентот на продукцијата на социјалниот капитал се става врз општествените мрежи, односно врз „инкорпорирањето“ на индивидуите во нив...² Својата проекција на социјалниот капитал, Бурдије ја прави под влијание на јасно профилираниот пристап на конфликтната теорија, односно марксистичката социологија. Економската добивка е резултат на активирањето на општествените мрежи и релации, односно на рационалното користење на потенцијалните ресурси. На овие основи, социјалниот капитал претставува капитал кој поединецот свесно го создава, во функција на зголемувањето на економскиот капитал.

Правејќи споредбена анализа на проблемот на прекин на образованието во државното и приватното образование, Џејмс Колеман, како вонредно значаен фактор го определува степенот на развој на социјалниот капитал. Поголемата стапка на развој на социјалниот капитал во приватните училишта, придонесува да се намали стапката на ученици кои го прекинуваат своето образование. Колеман смета дека социјалниот капитал треба да се етаблира врз основа на своите функции. Тој не го претставува само индивидуалниот ентитет, туку напротив - претставува варијација на различни ентитети кои имаат заеднички карактеристики: сите имаат општествена структурна база и сите придонесуваат да се олеснат одредени акции на индивидуите во рамките на структурата.³ Поради тоа, Колеман смета дека основата на социјалниот капитал е довербата базирана на општите норми на реципроцитет. Профункционалната определба на социјалниот капитал, го подвлекува постигнувањето на одредени цели на општествената заедница, што инаку не би можеле да се остварат доколку истиот го нема. Социјалниот капитал ги содржи следниве компоненти: доверба, општествени мрежи и норми на реципроцитет. Својата проколективистичка концепција Колеман ја гради врз основа на интегрирањето на економскиот и социолошкиот пристап.

1) Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, University of Chicago Press, str. 119.

2) Бурдије во својата емпириска студија за француската средна класа, која во основа се базира на многу податоци од културниот капитал, тој го опремува, снабдува социјалниот капитал со еден индикатор членувањето во голф-клубовите, што се смета за особено значајно за „подмачкување“ во бизнисот. (Bourdieu, P. (1984) *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, Routledge, London, стр. 291.

3) Coleman, J.S. (1990) *Foundation of social theory*, Cambridge, Harvard Univeristy Press, стр. 302.

Создавањето на неформалните мрежи ја овозможува успешната соработка меѓу индивидуите и групите. Социјалниот капитал го продуцира и пренесува културата, особено религијата и традицијата, нагласува Френсис Фукујама во неговата студија за довербата.⁴

Харвардскиот политиколог Роберт Патнам, ја акцентира општествената димензија на социјалниот капитал, тврдејќи дека „тој не е никогаш приватна сопственост на било кои личности кои од него може да профитираат.“⁵ Клучната идеја на теоријата за социјален капитал почива на општествените мрежи, кои имаат посебна вредност. „Додека физичкиот капитал се однесува на физичките објекти, човечкиот капитал се однесува на индивидуите, социјалниот капитал се однесува на врските меѓу индивидуите - општествените мрежи и нормите на реципроцитет, и доверливоста, искреноста што произлегува од нив.“⁶ Во социјалниот капитал се интегрирани основните карактеристики на општествената заедница, дефинирани како доверба, норми и општествени мрежи. Социјалниот капитал, Патнам го скицира преку мерењето на довербата којашто ја има една индивидуа во друга, преку обемот на институционалната доверба, односно преку партиципирањето на граѓаните во граѓанските асоцијации.

Социјалниот капитал го анимира фактот дека колективитетот функционира според структурата што ја создава, олицетворена во односите меѓу луѓето и мрежите коишто ги создаваат, односно довербата којашто се продуцира како конститутивен сегмент на односите и мрежите. Довербата која граѓаните ја имаат во другите луѓе, довербата во институциите на системот, се огледа во комуникациите и воспоставувањето на релациите со другите луѓе од колективитетот, од една страна, и, секако, од друга, во партиципирањето на воспоставените институционални мрежи. Најпластично трендот на опаѓањето на американскиот социјален капитал, Патнам го објаснува во својата многу популарна студија, „Куглање“: Пропада и обновата на американската заедница (2000), тврдејќи дека тоа се случува поради тоа што поединецот одбира да се кугла сам, наместо тоа да го направи во екипа. Процесот на индивидуализација претставува, меѓу другото, елемент, кој има одлучувачка улога во трасирањето на надолниот од на социјалниот капитал. Универзалното опаѓање на вклученоста на граѓаните во политиката и религијата претставуваат дел од заклучните согледувања на неговата најобемна студија за

4) Fukujama, F. (2000), *Povjerenje – drustvene vrline i stvaranje blagostanja*, Izvori, Zagreb.

5) Putnam, R. (with Leonardi R. and Nanetti R.) – (1993), *Making Democracy Work*. Princeton, NJ: Princeton University Press, стр. 170.

6) Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster, стр. 19.

граѓанскиот ангажман на американското население. Сепак, тој нагласува дека верските меѓу колективитетите се клучниот сегмент кој го создава и одржува социјалниот капитал на Америка. Половина од вкупната „количина“ на социјалниот капитал, американската заедница и должи токму на религијата. Мега црквите и интернетот се главните извори на социјалниот капитал во дваесетипрвиот век, заклучува Патнам.

Социјалниот капитал започнува континуирано да се истражува во проектите на Светската банка. Според нивниот пристап, социјалниот капитал се однесува на институциите, врските и нормите кои го обликуваат квалитетот и квантитетот на општествената интеракција. Во тој контекст, социјалниот капитал не е само збир на важни институции во едно општество, туку тој претставува „лепило“ кое истите ги поврзува. Светската банка, социјалниот капитал го интегрира во концептот за борбата против сиромаштијата, во борбата за справување со корупцијата, и слично.

Нотираниот дел од концепциските пристапи во проучувањето на социјалниот капитал, сепак, во суштина го определуваат како **сет на општествени норми, аспектирани вредности и конкретно однесување, коишто влијаат на создавањето, развивањето и одржувањето на довербата во општеството, проследена како на индивидуално, исто така и на групно ниво**. Социјалниот капитал е она сврзно ткиво во општеството кое го помага и олеснува неговото функционирање. Социјалниот капитал ја изразува општествената кохезија; социјалниот капитал се врти околу оската на довербата, која се создава и имплементира во општествената заедница, преку развивањето на повеќето формални и неформални врски и мрежи меѓу припадниците на еден колективитет. Поради тоа, индикаторот на доверба се смета за индикатор кој јасно го профилира социјалниот капитал во едно општество. Индикаторот на доверба има своја општа димензија, мерејќи ја општата доверба во општеството, потоа довербата во институциите на системот, и довербата на една индивидуа во друга. Кон овие податоци се елаборира позиционираноста и структурата на граѓанскиот сектор.

Социјалниот капитал во основа ја одразува стапката и квалитетот на стекнатата доверба кај потесната или пошироката заедница, а се мери преку повеќе показатели, од кои најфреквентни се следниве:

1. доверба во општествените институции (оцена дали и колку може да им се верува..);
2. доверба во другите луѓе (мерлива низ изразувањето на доверба во другите - им веруваме ли, дали преземаме заедничка акција, дали имаме доверба дека ќе ни биде возвратена...); и

3. припаѓање и дејствување во граѓански организации (без разлика на нивниот предзнак - секуларен или религиозен).

Емпириските истражувања од последниве две-три децении, од областа на социологијата, политикологијата, посебно јавномненските проекти, ја истражуваат темата за доверба во институциите на системот, довербата во другите индивидуи во општеството, чувството на припадност кон сопствениот колективитет, структурата, развојот и квалитативните одредници на граѓанското општество и слично.

ЕМПИРИСКИ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА СОЦИЈАЛНИОТ КАПИТАЛ ВО ИСТРАЖУВАЊАТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во Република Македонија не е направено посебно истражување, коешто го истражува социјалниот капитал како засебно издвоено и дефинирано прашање. Реализирани се неколку истражувања во кои се обработени дел од елементите коишто го објаснуваат социјалниот капитал. Затоа во овој труд ќе направам обид за поставување на прелиминарна скица на социјалниот капитал, врз основа на секундарна анализа на расположивите емпириски податоци добиени од други проекти. Секако дека овој труд претставува пред се обид да се специфицира прашањето на социјалниот капитал во македонското општество. Воопшто не сум во дилема дека поставувањето на профилот на македонското општество е задача која бара засебно феноменолошко и функционално-аналитичко истражување на социјалниот капитал. Но, во овој труд се прави почетен обид кој би ги поставил можните одредници, врз основа на расположивите податоци да се направи извесен профил, односно елементарно да се проговори за степенот на развој на социјалниот капитал во македонското општество.

Според расположивата емпириска база профилирањето на социјалниот капитал ќе биде развиено низ следниве индикатори:

1. доверба во институциите на системот;
2. доверба во луѓето;
3. членување и активното делување во граѓанскиот сектор.⁷

Секако дека основен индикатор на социјалниот капитал претставува довербата. Довербата постои кога во една заедница се споделува системот на моралните вредности, проектиран низ очекувањето и останатите праведно и

7) Според истражувачкиот инструментариум на Светска банка, социјалниот капитал се истражува преку шесте составни модуси: мрежите, довербата, соработката, информирањето, вклучувањето и степенот на зајакнување.

чесно да се однесуваат. Периодот на транзиција, развиван преку неколку носечки столба, како приватизацијата на пример, добива епитет на морална хипокризија, на морална криза, односно се отсликува во падот на моралните вредности. Секако дека карактерот на „транзицискиот морал“ влијае на фундирањето на довербата во институциите на системот, довербата во другите индивидуи, а се огледа во комуникациите и воспоставувањето на релациите со останатите луѓе од колективитетот, од една страна, и, секако, од друга во партиципирањето на воспоставените институционални мрежи.

Според индикаторот на институционална доверба, мерен низ проектот за Рано предупредување,⁸ се вели дека довербата на народот во македонските институции на системот е релативно мала, но се движи по нагорна линија и се стабилизира. Специфичен е фактот што најголема доверба населението во Република Македонија има во верските заедници.⁹

Во делот во кој се анализираат емпириските податоци кои ја дефинираат *Политичката и институционална стабилност*, се подвлекува дека Македонија зачекорила во период на комплетирање на консолидацијата по нејзината транзиција кон демократијата, поминувајќи го долгиот период на статус љуо, кој главно почивал на недовербата и песимизмот во националните и политички институции.

Следејќи ги податоците кои се однесуваат на довербата која граѓаните им ја даваат на институциите на системот - Собранието, Претседателот и Владата - видливо е постоењето на „многу ниска доверба во Собранието (максимумот е 6% во јануари 2003) и Претседателот (максимумот е 10% во ноември 2006). Владата од 2003 до 2006 е исто така со многу ниска доверба (исклучок е во јануари 2003 со 12%), меѓутоа, по изборите во 2006, кај Владата доаѓа до зголемување на нејзината доверба (ноември 2006 - 16%, април 2007-14%).“¹⁰

8) УНДП, *Извештај за навремено предупредување* (Базиран на истражување на јавното мислење сprovedено од агенцијата BRIMA Gallup), 2007, Скопје.

9) Ова е момент кој се изразува низ јавната улога на религијата, насочена пред се кон дејствување во моралната и социјалната сфера.

За ова види повеќе во следниве проекти и трудови:

УНДП, *Извештај за навремено предупредување* (базиран на истражување на јавното мислење сprovedено од агенцијата BRIMA Gallup), 2007, Скопје.

Сланинка, Д.М. „Функционирањето на установите на локално ниво“, студија на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, 2006, Скопје.

Цацаноска, Р. „Религиозните теекови на македонското општество“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 2008, Скопје.

Цацаноска, Р. „Јавна религија, цивилно општество, социјален капитал“, Правен Факултет Јустинијана Прима, Зборник посветен на Владимир Митков, 2010, Скопје.

10) УНДП, *Ibid.* стр. 12.

Во 2006 регистрирана е позитивна промена, видлива низ значајното зголемување на довербата на граѓаните во Владата на Република Македонија, заклучуваат авторите на студијата.

Констатираната институционална недоверба, граѓаните ја надоврзуваат на „фактот“ што 80% од нив истакнале дека веруваат дека постои корупција и злоупотреба на јавни (државни) фондови, или има злоупотреби во институциите на системот, како во: Собранието, министерствата, правосудниот сектор,¹¹ полицијата, здравствените институции, образованието и царината. Оваа стапка се задржува на константно ниво и во истражувањата реализирани од септември 2004 до март 2007.¹²

Сликата за уживањето на скромната доверба во институциите на системот, кои ја искажуваат граѓаните, се надоврзува или се условува од степенот и перцепцијата на корупцијата во истите. Но, треба да се нагласи дека ова е прашање кое брзо се менува и дека овие податоци се од пред неколку години. Во отсуство на понова емпириска база се посочува расположивата. Но, намалената доверба во институциите на системот го одразува намалениот оптимизам на граѓаните и бавното градење на партиципативната политичка култура. Клучни точки околу кои би се движело градењето на довербата во институциите на системот е, меѓу другото, институционален одговор проследен низ намалувањето на стапката на корупција, која ќе обезбеди соодветна перцепцијата на истата од страна на граѓаните.

Во однос на вториот индикатор - довербата во другите луѓе - би ги користела податоците добиени од истражувањата на „Граѓанска одговорност“¹³, во однос на ставката на алтруизмот. Во овој проект прашањето на алтруизмот е проследено низ три модалитета, од кои доминираат одговорите на модалитет со 45,7%, во кој се тврди дека: „Луѓето се грижат само за себе и не се заинтересирани за другите, за заедницата и за земјата“. Оваа ориентација секако

11) Како извор на голема недоверба претставува секторот на владеењето на правото. Тие подвлекуваат дека сите значајни актери мораат да го почитуваат и поддржуваат приматот на правото, без исклучок. Кон независноста на судството, авторите на студијата, ја подвлекуваат важноста на правната култура во цивилното општество, во периодот на транзиција, односно нејзиното отсуство може да се толкува како сериозна опасност за демократијата во Република Македонија. Актуелните судски скандали, во кои се вклучени судии, правобранители, обвинители, адвокати, нотари, ја разоткриваат незавршената транзиција во таа сфера, сметаат авторите (УНДП, *Извештај за навремено преопределување (базиран на истражување на јавното мислење спроведено од агенцијата BRIMA Gallup)*, 2007, Скопје, стр. 24.).

12) Ibid, стр. 18.

13) Публикувани се две проектни студии за граѓанската одговорност (МЦМС, Скопје). Едната во 2007, другата во 2009-та.

укажува на фактот дека степенот на развој на социјалниот капитал е на ниско ниво, но веќе во податоците од повторениот проект, според овој индикатор, бележат понатамошно опаѓање. Во публикуваното истражување од 2009 година, стапката на овој модалитет се зголемила на 50,7%, а за десетина проценти пораснала стапката на одговорите на модалитетот: „Луѓето се солидарни и спремни да им помогнат на луѓето и групите по потреба“.

Вонредно значаен „полигон“ за создавање и развивање на социјалниот капитал претставува волонтерскиот, доброволниот труд, кој може да има религиозен, секуларен или мешовит карактер, во зависност од тоа кој го „активира“. Стапките на учество на граѓаните во волонтерските активности на заедницата, според истражувањето во 2006 година, укажуваат дека граѓаните на Македонија малку се ангажираат во волонтерството. 27,4% од испитаниците изјавиле дека се ангажираат во доброволни акции коишто ги организира заедницата.

Општествата во транзиција, поминувајќи го патот на транзитирање на вредностите од еден во друг систем, вообичаено реагираат со помала доза на алтруизам, но со поголем степен на егоистичност, индивидуалност, затвореност. Секој колективитет, при вакви стапки на индивидуално измерена доверба, треба да реагира со организирана активност која ќе ги зајакне колективните активности и ќе ја врати вербата во колективниот дух. Меѓусебната доверба на граѓаните придонесува полесно да се одвива нивното здружување и партиципирање во различни организации, како и соодветно и брзо почитување на нормите во заедницата. Немањето доверба значи дека организациите и другите луѓе во општеството се чувствуваат како туѓи, и за нивното почитување неопходно е нивно законско регулирање, бидејќи обичајниот, непишаниот норматив не може соодветно да ги регулира.

Доброволното ангажирање на граѓаните во различни организации, здруженија, клубови, го претставува цивилниот, граѓанскиот сектор, кој се третира како клучен сегмент на развојот на социјалниот капитал во посткомунистичките земји. Вообичаено во овие земји, цивилниот сектор „бавно“ се развива, преживувајќи ги своите „детски болести“. Според податоците од Стратегијата за развој на граѓанскиот сектор, од 5769 граѓански организации во Република Македонија во 2003-тата година, најголема стапка отпаѓа на спортските здруженија - 35,4%, додека на организациите од сферата на културата отпаѓаат само 10,4%. Во оваа табела јасно се профилира доминацијата на спортските организации, како во овој контекст стожерните спортски активности.

Активирањето на граѓаните во граѓанските организации се движи во бавна нагорна линија. Според податоците од истражувањето реализирано во 2006

година, стапката на испитаниците кои го потврдиле своето членување во граѓански организации изнесувала само 15,6%. Но, во подоцнежното истражување,¹⁴ 24% од граѓаните истакнуваат дека членуваат во различни граѓански организации. Најмногу граѓаните на Република Македонија членуваат во партиските организации (41,6%).

Заживувањето на граѓанскиот сектор бавно се движи. Овој полигон на креирање на социјален капитал е релативно слабо искористен, што се одразува врз вкупната позиционираност на граѓанскиот сектор во општеството, како и врз остварувањето на неговата функција. Неговата вредносна ориентираност¹⁵ ја дава главната специфика на македонското граѓанско општество, кое треба јасно да се соочи со двата горливи проблема - сиромаштијата и корупцијата.¹⁶ Своето прагматично дејствување треба да го развива преку поголема и погусто развиена цивилна мрежа, која ќе стане активен субјект на македонското општество. Граѓанскиот сектор ужива мала доверба кај населението, и токму доброто и целно ориентирање на овој сектор ќе придонесе да стекне доверба и да стане активен чинител во истото. Според емпириските показатели и оценки, општо оценето, граѓанското општество во Република Македонија е умерено добро развиено.¹⁷ Овој степен на развој укажува дека граѓанскиот сектор има релативно скромно влијание врз креирањето на новите политики кои јасно го физиономираат демократскиот живот во македонското општество.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Скицирањето на социјалниот капитал во македонското општество е направено врз база на секундарната анализа на емпириските податоци добиени од различни проекти, кои се однесуваат на индикаторот на доверба на ниво на група и индивидуа, односно на развиеноста на мрежата на граѓанскиот сектор. Поради тоа, со оваа анализа се намалува можноста да се направи споредба на овие податоци или стапки на развој со стапките во земјите во

14) МЦМС, *Општинска оговорност на граѓаните*, 2009.

15) Основните параметри на граѓанското општество сликовито се прикажани во дијамантот на граѓанското општество, проследен во прилогот на трудот.

16) МЦМС, *По 15 години транзиција - од стабилизација кон граѓанско учество*, ЦИВИКУС: Индекс на граѓанското општество во Република Македонија, Скопје, 2005.

17) Во студијата, според показателите кои го опишуваат и оценуваат граѓанскиот сектор, се подвлекува практиката и промовирањето на позитивните вредности, како негова значајна одредница. Структурата на граѓанското општество во Македонија е умерена и неизбалансирана, со ограничена широчина и многу ограничена длабочина на граѓанското учество... (МЦМС, *По 15 години транзиција - од стабилизација кон граѓанско учество*, ЦИВИКУС: Индекс на граѓанското општество во Република Македонија, Скопје, 2005, стр. 110.)

транзиција, или во соседството, на пример. Поради тоа употребата на овие податоци е ограничена и јасно укажува на потребата од посебно истражување на социјалниот капитал, кое ќе даде соодветна основа за споредба.

Довербата во институциите на системот е релативно мала, но почнува да забележува зголемување. Во стапките на доверба, вкалкулирани се перцепциите на граѓаните поврзани со активностите на институциите на системот во справувањето со најгорливите прашања на денешницата, како што е корупцијата и слично. Сепак, најмногу доверба македонските граѓани имаат во верските институции. Секако дека јавната улога на религијата, свој печат треба да стави на јавниот морал и активирањето во сферата на социјалата.

Довербата на индивидуално ниво е релативно ниска, укажувајќи на „порадикалните“ облици на индивидуализам во македонското општество, односно на егоистични и неалтруистички тенденции. Секако дека овој индикатор бара дополнително истражување и соодветно третирање во рамките на општествениот живот. Но тој јасно укажува на „квалитетот“ на врските и мрежите кои се обликуваат меѓу македонските граѓани во овој период, секако проследени, меѓу другото, и низ осцилациите на моралните стандарди.

Граѓанскиот сектор се развива релативно бавно и поради тоа претставува несоодветно и недоволно искористена база за креирање на социјалниот капитал во македонското општество.

Социјалниот капитал во македонското општество е релативно слабо развиен, што секако се должи на скромните стапки на доверба во институциите на системот, односно градењето на мала доверба на индивидуално ниво и, секако, недоволно развиената и активирана мрежа на граѓанскиот сектор. Малите стапки на доверба ги отсликуваат „моралните кризи“ низ коишто минувало и минува македонското општество. Сето тоа укажува на фактот дека тематизирањето на социјалниот капитал е недоволно аспектирано во креирањето на јавните политики, односно во демократизацијата на македонското општество.

Литература:

- Bourdieu, P. (1986), *The Forms of Capital*, in John G. Richardson (edt), *Handbook of Theory and Research in the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press.
- Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, University of Chicago Press.
- Coleman, J.S. (1990) *Foundation of social theory*, Cambridge, Harvard University Press
- Field, J. (2004), *Social Capital*, London and New York, Routledge.

Fukujama, F. (2000), *Povjerenje – drustvene vrline i stvaranje blagostanja*, Izvori, Zagreb.

Putnam, D. R. (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.

World Bank Projects (social capital)

Влада на Република Македонија *Стратегија за соработка на Владата со граѓанскиот сектор (со Акциски план за сироведување 2007-2011)*, Скопје, 2003.

МЦМС *Општествена одговорност на граѓаните*, 2006.

МЦМС *Општествена одговорност на граѓаните*, 2009.

МЦМС *По 15 години транзиција - од стабилизација кон граѓанско учество*, ЦИВИКУС: Индекс на граѓанското општество во Република Македонија, Скопје, 2005

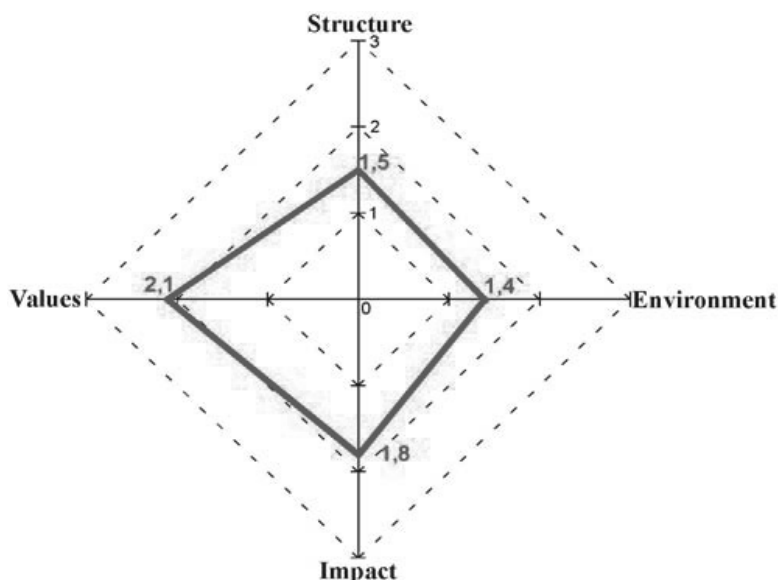
Сланинка, Д.М. „Функционирањето на установите на локално ниво“, студија на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, 2006, Скопје.

УНДП *Извештај за навремено преодупредување (базиран на испитување на јавното мислење сироведено од агенцијата BRIMA Gallup)*, 2007, Скопје.

Цацаноска, Р. „Религиозните шекови на македонското општество“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 2008, Скопје.

Цацаноска, Р. „Јавна религија, цивилно општество, социјален капитал“, Универзитет Св. Кирил и Методија, Правен Факултет „Јустинијан Први“, Зборник посветен на Владимир Митков, 2010, Скопје.

Прилог 1.

Дијамант на граѓанското општество во Република Македонија

Љубица Чонева,

**ОПШТЕСТВЕНОТО ВЛИЈАНИЕ НА
НАСИЛНИЧКОТО ОДНЕСУВАЊЕ
КАЈ МЛАДИТЕ ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА**

АПСТРАКТ

Целта на овој труд не е разгледување на разните облици на судири во општеството, туку на оние облици чиј инструмент е физичката сила. Во тој контекст ќе бидат разработени оние насилства кои се јавуваат во односите меѓу поединци и поединци и помали општествени групи кај младата популација. Според тоа, овие појави имаат карактер на општествено негативни појави и нивниот пристап бара соодветно истражување на видот, манифестирањето, интензитетот и другите нивни карактеристики.

Најчесто употребувани поими кои ги изразуваат општествените односи на насилствата се: антагонизам, конфликт, спротивставување и други. Насилствата и други социопатолошки појави се елементи на општествените дисфункции и дезорганизации. Оттука социолошкото проучување на истите може посредно да зборува за општест-

Ljubica Choneva,

**SOCIAL IMPACT OF VIOLENT
BEHAVIOUR IN YOUNG PEOPLE IN
THE REPUBLIC OF MACEDONIA**

ABSTRACT

The purpose of this work is not to present the many forms of conflicts there are in society, but only those where physical force is employed. Therefore, the subject of analysis will be the type of violence that arises from individual interrelations or from the relations between individuals and small social groups within the young population. Such phenomena can be thus defined as socially negative and ask for a more thorough approach, one that would require researching the type, manifestation, intensity and other characteristics of violent behavior.

The most frequently used terms in defining social relations of violence are: antagonism, conflict, opposition etc. Violence and other socio-pathological phenomena are elements of social dysfunction and disorganization. Hence, the sociological study of these phenomena can help reveal the causes and conditions of their appearance in society as well

вените причини и услови на овие појави и последичното дејство на интегрираноста на поединецот во општествениот систем. Од аспект на системот и посебно на поединците и групите кои се загрозени од насилствата, нивните ефекти се многу негативни. Секако дека овде акцентот ќе се стави на конкретните состојби кај младата популација во македонското општество. Ова од причини што насилничкото однесување од страна на младите луѓе е една од највидливите форми на насилство. Насилните млади луѓе честопати вршат кривични дела, но се почести стануваат манифестирањата на други слични проблеми. Овие случувања во кои се вклучени млади луѓе, во голема мера придонесуваат за глобалната бројка на смртни случаи, повреди и инвалидитет. Треба да се напомене дека постојат тесни врски меѓу насилството кај младите и другите форми на насилничко однесување.

Клучни зборови: насилство, општествено влијание, вандализам, училишно насилство

as their immediate consequence of integration of the individual into the social system. When it comes to the system and especially the individuals and the groups most affected by violence, their affects are most adverse. Our primary focus is going to be on the specific conditions of the young population within the Macedonian society, because of the fact that the violent behavior in young people is one of the most prominent forms of violence. Violent young people commit crimes more often, but there are other manifestations of violence that are on the rise, too. All of these cases of violence in young adults contribute greatly to the overall number of deaths, injuries and disabilities. What also needs to be pointed out here is the close relation between violence in the young and other forms of violent behavior.

Key words: violence, social impact, vandalism, school violence

ВОВЕД

Времето во кое живееме се соочува со едно големо зло познато како насилство. Зачудува тоа што него го генерира и од него страда човекот, а загрижува неговата растечка интензивност и екстензивност.

Оваа појава е широк поим, па затоа е предмет на интерес на повеќе дисциплини: антропологијата, биологијата, социологијата, психологијата, педагогијата, психијатријата, социјалната заштита и др.

Говорејќи за насилничкото однесување на младата популација, сметаме дека битно е акцентот да се стави врз неговите извори, за да можеме да ги објасниме разновидните последици кои ги предизвикува.

Значењето на социјално-социолошкото проучување на насилничкото однесување не произлегува од неговата раширеност, туку за него може посредно да се зборува - преку моралната интегрираност на младите во општеството и неговата организираност. Во тој контекст, многу позначајно е да се проучуваат општествените причини и услови на ваквото однесување и последичното дејство на интеграцијата на општествените индивидуи, во дадениот општествен систем. Што се однесува до вториот дел на прашањето, нема дилеми за функцијата на општествените настани кои предизвикуваат незадоволство кај младите, кои не ретко го разрешуваат со насилничко однесување. Меѓутоа, познато е дека гледано од аспект на поединците и групите кои манифестираат насилничко однесување, последиците се повеќестрани и многу негативни.

Насилничкото однесување е облик на разрешување на судирите во групата и меѓу групите млади, а во трудот ќе се конкретизираат таквите облици во македонското општество. Така, најчесто употребувани поими кои изразуваат негативни општествени односи на судири се *конфликтноси, џензија, џро-џивречносѝ и друѓи*.

Сложеноста и сериозноста на оваа појава не се согледува само во нанесените повреди во физички поглед, туку и во социјалните и емоционалните дисфункции кај младата личност - жртва на овие настани. Се манифестира со агресивно однесување, физички напади, навреди и омаловажувања меѓу врсниците, соучениците, помалите и постарите другари и спрема други лица во средината каде живеат, учат, се рекреираат и сл.

1. ОПШТЕСТВЕНИТЕ ФАКТОРИ И НАСИЛНИЧКОТО ОДНЕСУВАЊЕ

Познато е дека многу теоретичари различно го одредуваат и сфаќаат карактерот на насилното однесување и неговите последици во средината и

пошироко во општеството. Сите се согласни во тоа дека во секое општество постојат помалку или повеќе изразени насилства, кои како појави најчесто се одредуваат како општествени облици. Leopold fon Wiese ги врзува за облиците на диференцирање и деструкција кои се спротивни облици на интеграцијата и конструкцијата. Процесот на диференцијација подразбира степенување, стратификација, и потчинување. Интеграцијата како процес има елементи на униформизација и надреденост.

Albion Small овие појави ги посматра како облик на општествена интеракција, кој ја преставува фазата на тековната „општествена еволуција“. Значи тоа е облик на општествена интеракција кој е спротивен на општествената интеракциска соработка. Обично се дава негативна оценка за овој вид судири со конфликтни односи, бидејќи ја попречуваат идејно-етичката согласност на општеството и дејствуваат со нарушувања во некои општествени сегменти.¹

Rejmon Aron под поимот насилство подразбира спротивставеност меѓу групи и поединци, поради добивање вредности или остварување заемно несогласни вредности.

Како што е познато, социолозите имаат посветено многу истражувања на судирите меѓу поединци, интергрупни, културни и етнички, до расни и други судири од пошироки размери. Во тој контекст најголемо внимание е посветувано на проучувањата на судирите во процесот на трудот, во националните и етничките односи. Од останатите судири, исто така, карактеристични се недоразбирањата меѓу групи во една работна организација, роднини, соседи и други.

Од социолошки аспект, насилството претставува примена на сила во општествените односи на микросоцијален план. Оттука, оваа појава е историски условена и варијабилна социјална категорија.

Дефинирањето на насилството е поврзано со начинот на општественото реагирање на некои од овие поведенија, кои ја загрозуваат биолошката и социјалната положба на индивидуата. Во таа смисла насилството претставува и политички концепт, бидејќи подразбира избор на заштитни вредности и го одредува степенот на продирање на државата во процесот на влијанието во воспитувањето на децата и младите.

Значи, се работи за непосредни општествени односи, кои не секогаш ги карактеризира соработка и меѓусебно разбирање, туку помал или поголем степен на недоразбирање и судири, кои се често и предмет на насилство изразено од едни према други. Ваквите ситуации резултираат со чувство на повре-

1) Raymond Aron, Les tensions et les guerres, во книгата UNESCO Paris, 1957, стр.203

дено право, чест, положба и друго, и го зголемуваат нетрпението, а неефикасноста на општествените институции го зголемува убедувањето дека наведените причини треба да се бранат независно од општествената помош.

Насилничкото однесување на поединци и групи го отфрлаат прифатениот начин на општествено однесување, нормалното комуницирање со луѓето и почитување на значаен број на општествени вредности, и може да стане збор за почетоци на формирање на подкултурно насилство.² Тие ја загрозуваат безбедноста, јавниот ред и мир и сигурноста на граѓаните со примената на сила кон луѓето и предметите, и со безобзирно однесување на јавни места.

Таквата општествена положба на лицата со насилничко однесување го одредува нивниот начин на живеење. Објаснувањето за нивното патолошко однесување треба да се бара во условите кои ја одредуваат општествената положба на ваквите поединци и групи, како и во особините на нивните личности. Тоа се пред се, лица кои немаат постојана работа, организиран семеен живот, средства за живот и најчесто некое образование. Истовремено, во демографска смисла тие припаѓаат на генерациите кои се со максимална енергија и на возраст кога мораат да обезбедат свој општествен и животен статус и перспектива.

Во однос на особините на личноста, тоа се неприлагодени индивидуи на кои им е својствено неработењето, скитањето, алкохолизам, емоционална незрелост. Меѓутоа, поголемиот број по својствата на личноста не отстапува од просечните граѓани, а најмногу се разликуваат по општествената положба и начинот на живеење.³ Преку насилничкото однесување овие личности го изразуваат протестот за своето незадоволство или неспремноста сами да се вклучат во нормалните облици на општественото живеење.

Насилството како негативна појава кај младите, особено оние на училишна возраст, го изразува нивниот однос кон општеството. Нивните причини произлегуваат од општествената положба која кај овие млади се одликува со амбивалентност. Оваа положба кај младите предизвикува многубројни судири на младите со општеството, кое нема само генерациски карактеристики и незадоволство, кои се насочени кон организираното дејствување на општеството во правец на правилен развој и потврдување на личноста, туку водат кон разни судири, насилства, дрогирање, деликвентно однесување и сл.

Насилничкото однесување кај младите се објаснува со незрелост на личноста, емотивна нестабилност, агресивност, влијание на врсниците и друго. Исто така, треба да се земе предвид и фазата на формирањето на личноста на

2) Кувачиќ, И., О карактеру сукоба у нашем друштву, Наше теме, Загреб, бр. 7, 1982, стр.36

3) Милосављевиќ, М., Друштвени конфликти и агесије, Социјална мисао бр.1-2, Београд, 1994

младиот човек, која има посебни психо-социјални особини и кај која е нагласена потребата за афирмација, идентификација и самопотврдување.

Најпосле, треба да се укаже и на поврзаноста на насилничкото поведение со општествено - патолошките појави, меѓу кои се класифицираат поголемиот број насилнички однесувања како вандализам, тепачки и деструктивно однесување - до разни кривични дела. Со овој став го избегнуваме поедноставеното разгледување на меѓусебниот причински однос на патолошките појави, бидејќи веќе покажавме во кои општествени ситуации најчесто доаѓа до разрешување на судирите по пат на насилничко однесување. Оттука се наметнува потребата, причините за ваквото однесување да се бараат во глобалната општествена структура и во конкретните општествени и групни односи. Таквиот пристап овозможува проучување на општествените причини и услови на насилничките појави.

На поединечен план, треба да се тргне од општествената положба на поединецот и распределбата на материјалните добра и општествената моќ. Се смета дека насилничкото однесување е карактеристично најчесто за маргиналните групи кои немаат сигурен општествен статус, што значајно ги одредува нивните односи со другите луѓе, начинот на живеење, моралните и други сфаќања. Покрај изнесеното, значајно е да се нагласи дека оваа појава во една ситуација е причина, а во друга ситуација може да се појави како последица. Свкупно гледано, овие однесувања имаат и повратно влијание на општествената структура.

2. ОДРЕДУВАЊЕ НА НАСИЛНИЧКОТО ОДНЕСУВАЊЕ КАЈ МЛАДИТЕ

Коренот на зборот се наоѓа во повеќе латински јазици, и секој од нив поаѓа од основното значење како и англискиот виоленце. Терминот насилство се користи за да се означат акти кои се случуваат во изменети односи.

Меѓу позначајните се наедуваат следните три дефиници:

Според *Encarta World English Dictionary*, ова насилство содржи употреба на физичка сила за повредување некого или оштетување нешто, и употреба на неоправдана сила или ефект добиен со закана.

Дефиницијата што ја користи *Olweus* е дека, насилничко однесување е агресивност каде што актерот или извршителот го користи своето тело или предмет, вклучувајќи и оружје, за да нанесе повреда или болка на друго лице.

Според *Свешката зравствена организација*, насилството е намерна употреба на физичка и психолошка сила или моќ, под закана против себе си,

друго лице или против група или заедница, што резултира со повреда, смрт, психолошка штета или лишување.

Општата дефиниција на *ОН* се задржува на насилничкото однесување со намера да се наметне моќ или контрола во меѓусебното однесување кое резултира со повреди и закани, како насилно или дискретно прекршување на слободите во приватниот живот, училиштето, работното место и во повеќе средини на децата. Или, според истата, насилството врз децата е уште посериозен проблем при не постоење на законска регулатива, недостиг од образовни содржини кои информираат и едуцираат за причините на насилството, несоодветни статистички податоци и неадекватно претставување на насилството во медиумите.

Обично, во најширокајта смисла, се користи да значи инцидентите од типот на физички напад (од повреда до последици со опасност по живојот), типот на психичко насилство кое може да подразбира изразување на вербални навреди, вознемирувања, до ограничување на личната слобода и сл.⁴

И покрај евидентните разлики меѓу дефинициите, заедничко им е што се однесуваат на правење штети, оштетувања или закани, и се однесуваат на نامерни дејствувања.

Кога се сака поблиску да се определи насилството кај младите, наједноставно кажано, е да се прифати шпанскиот термин кој значи состојба спротивна од насилството или „**живеење заедно во хармонија**“. Меѓутоа, статистиката на ова насилство главно се фокусира на насилството „**ученик врз ученик**“.

3. РИЗИК - ФАКТОРИТЕ ЗА НАСИЛНИЧКО ОДНЕСУВАЊЕ НА МЛАДИТЕ

И покрај различните дефиниции и сфаќања, познати се многубројни фактори кои влијаат на нивото на насилството меѓу младите. Анализирајќи ги карактеристиките на мотивацијата, како и взаемноста на овие појави во контекст на животната средина, Green ги посматра како резултат на дисфункцијата на училишната и семејната средина, потоа другарите и други ентитети, каде младата личност не е доволно разбрана и е оптоварена со многубројни фрустрации.⁵

Етиологијата на насилствата врз младите се базира главно на интеракцијата на неколку групи фактори како што се:

4) Green, A., Child Abuse, Handbook of treatment of mental disorders in childhood and adolescence, New Jersey, Inc Englewood Cliffs, 1978, стр. 432

5) Green, A. H. "Child Abuse", 1987, стр. 441

а) индивидуални фактори кои што се поврзани со карактеристиките на личноста и начините на однесување како што се хиперактивност, слаба контрола, подолго агресивно однесување, слаб успех во училиште и сл;

б) влијанија од семејството и друштарите кои се однесуваат на атмосферата во семејството, како што е лош однос со родителите, отсуство на надзор од родителите, постојано физичко казнување, конфликт меѓу родителите во раното детство, развод на родителите, неповолна материјална положба на семејството;

в) социјални, политички и културолошки фактори кои опфаќаат низок степен на социјална кохезија во заедницата, што се поврзува со повисок степен на насилство кое го вршат младите, посебно кај адолесцентите.

4. КАРАКТЕРИСТИКИ НА НАСИЛСТВОТО КАЈ МЛАДИТЕ

Небезбедност на младите, односно постоењето на форми на насилство кај оваа популациска група од населението, најчесто подразбира неповолни случувања во следните микросистеми: училиштето, установи и домови за млади, стадиони и други средини, каде што повремено или редовно престојуваат младите.

Кога станува збор за загрозна безбедност кај младите, статистиките покажуваат дека во 2000 година во светот се случиле 199 000 убиства на млади луѓе - еквивалентно на смрт на 565 деца и млади на возраст од 10 до 29 години, во просек секој ден, како резултат на интерперсонално насилство. Но, стапките на убиства на младите луѓе варираат во зависност од регионот или од државата, а стапките за женскиот пол се секаде многу пониски од стапките на машкиот пол.

Во периодот меѓу 1994 и 2000 година, стапките на убиства на млади луѓе се зголемија во многу делови од светот. Овој пораст, во многу случаи се поврзува со почестата употреба на пиштоли и друго оружје, како метод на напад. Покрај тоа, се проценува дека на секое загинато младо лице во насилство, 20 до 40 лица се здобиваат со повреди за кои се потребни и болнички интервенции.

Нефаталните насилни повреди кај младите, вклучуваат значително помалку напади со огнено оружје и кај нив повеќе се употребуваат тупаници, ножеви, остри предмети и др.⁶

6) www.who.int/entity/violenc...11/14/2007

Во анкетите на Smith (2003) со податоци за училишното насилство, се наведува дека е регистрирано зголемување на ова насилство во Германија и Норвешка, со осцилации во зголемувањето во Италија и во Австрија.

Во Република Македонија, во недостаток на податоци за насилства во училиштата, на стадионите, во кафулињата и во собиралишта на младите, заслужува внимание фактот дека од 10. 000 јавувања на СОС телефонот во Детската амбасада „Меѓаши“, 8,6% се однесувале на барање помош поради изложеност на насилство (физичко, психичко или сексуално). Исто така, заслужува внимание податокот дека во 1997 година обелоденети се 13 случаи на злоупотреба на деца од женски пол, од страна на наставници, роднини и други.⁷

За насилството меѓу младите, кое се смета дека претставува доста раширен проблем денес, особено загрижувачки проблем претставува насилството меѓу учениците во училиштата. Ова насилство е една од највидливите форми на манифестирање на агресивност, физички напади, навреди и омаловажувања меѓу врсниците, соучениците, помалите и постарите ученици, а во некои случаи и меѓу учениците и наставниците. Во ваквите случаи најголемите штети од насилството се нанесува на училишната средина во случаи на вандализам. Понатаму, може да создаде страв и несигурност кај учениците, што е спротивно на правата на учениците и младите луѓе да живеат без страв и заплашување (Конвенцијата на Обединетите нации за правата на детето).

Насилните млади луѓе, во овие случувања вршат и кривични дела, деструктивни дејствија и поради тоа ова насилство не ретко ги носи сите карактеристики на малолетничка деликвенција, која подлежи на казни санкции. Според тоа, може да се каже дека постои тесна врска меѓу овој вид насилство и насилствата кај возрасните. Како да се објаснат овие случувања. Можеби со тоа што реалните однесувања во секојдневниот живот се судираат со ставовите на општеството, дека ваквите настани се незначителни, или пак дека тие не се својствени за нашата средина.

Меѓутоа, реалноста е поинаква. Имено, факт е дека оваа појава не е исклучок и станува се поприсутен белег на современите општествени односи во училиштата и во Република Македонија.

За голем број истражувачи, а особено за јавноста, беше вистински шок сознанието дека во 20-иот век во најразвиените земји во светот, земјите со висока култура, како што се САД, Германија, Франција и други, се случија многу убиства на ученици во училиште, таму каде што децата треба најслободно

7) Прва детска амбасада „Меѓаши“, брошура бр. 4, 1997-98, Скопје, стр. 26

да се чувствуваат и најбезбедно да престојуваат. Овој пораст, во многу случаи се поврзува со почестата употреба на пиштоли, како метод на напад. Исто така, се проценува дека во повеќето инциденти меѓу учениците во училиште со примена на огнено оружје, 20-40 ученици се здобиваат со повреди за кои е потребна болничка нега. Употребата на физичка сила и заплашувањето се, исто така, вообичаени случувања меѓу средношколската популација. Нетрагичните насилни однесувања меѓу овие ученици се случуваат без употреба на огнено оружје, и кај нив главно се употребуваат тупаници, клоци, ножеви, палки и сл.

Во извештаите за насилства на одделни земји е наведено дека бројот на ваквите насилнички настани може да се спореди дури со бројот на смртни случаи од токсичен и инфективен карактер.⁸

Иако овие прилично произволни податоци треба да се земат со крајна претпазливост, едно е сигурно: малтретирањето на децата се смета за вродена причина за нивните повредувања, па и смртност, вклучувајќи го и насилството во училиштето.⁹ Една студија, пак, спроведена кај училишни деца на тинејџерска возраст во 27 земји, откри дека во повеќето од испитаните земји, мнозинството од учениците учествувало во заплашувања на соучениците од истото училиште барем еднаш.

Во Република Македонија бројот на насилнички настани меѓу учениците во средните училишта не е познат. Посебни тешкотии во откривањето се: недоволната информираност на јавноста, отсуство на соработка меѓу одделните служби и институции кои работат за децата и сл. Поради отсуството на службена статистика за ваквите случаи, се дознава само од полициските извештаи за случаи кога било користено оружје во училиштата, спортски игралишта, во градскиот превоз или на други места од страна на ученици, или кога било интервенирано од полицијата во смирување на спротивставени групи или поединци млади. Затоа методологијата на следење на овие случаи првенствено е насочена на податоци на казнените дела и нивните сторители. Како последица на тоа, не се практикува примена на соодветен и целосен модел на евидентирање на секој случај на насилство меѓу младите и други релевантни податоци за него, кои се неопходни за следење и дејствување на неговото сузбивање. Поради тоа, оправдано може да се претпостави дека „темните бројки“ за насилствата кај овој популациски слој од населението, се многу поголеми. Вредно е да се наведе податокот дека во Канада, според едно оп-

8) Податок од Меѓународната Унија за заштита на детството, од текстот „Модрица на душата“ НОН бр. 337, 1981

9) Green, A. H. “Child Abuse” Handbook of tretment of mental disordes in childhood and adolescence, New Jersey, Inc Englewood Cliffs, 1978, стр. 432

сежно истражување спроведено во деведесеттите години на минатиот век, се пријавува само едно насилство од дваесет случаи.¹⁰

5. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕ НА УЧИЛИШНОТО НАСИЛСТВО

Ова анкетно истражување е спроведено во 6 средни училишта на територијата на општина Гази Баба - во град Скопје: „Михајло Пупин“, „Јахја Кемал“, „Панче Арсовски“, „Боро Петрушевски“, „8-ми Септември“ и „Партеније Зогравски“, каде што досега имало најголем број инциденти меѓу учениците.¹¹

Главната цел на истражувањето беше да се побуди интерес за ова насилство во јавноста, надлежните институции како што се училиштата и државата во целост, бидејќи се работи за мошне актуелен проблем, кој често се запоставува и маргинализира.

Истражувањето беше реализирано на примерок од 176 ученици на возраст од 15-18 години, од општината Гази Баба, со хетероген национален, социјален и религиозен состав.

Анализата на податоците за овој проблем покажа дека учениците од помалата возраст се најчесто жртви на постарите, што е и очекувано, бидејќи со возраста кај децата се зголемува и силата, но и вештината да може да се брани и да одбива напади. Однесувањата од типот кршење на нормите и ризикувањето, обично стануваат почести во повисоките тинејџерски години, односно во доцната адолесцентност, отколку во почетните години во средното училиште.

Податоците за националната припадност на учениците - учесници во непријатните случувања во училиштето, покажуваат дека најнепријателски се односите меѓу Македонците и Албанците средношколци, што е мислење дури на 2/3 анкетирани. На второ место по бројност се инцидентите меѓу Македонци и Македонци (45 одговори), а не се сосема складни и односите на релацијата Албанци-Албанци средношколци.

Бројни истражувања за овој вид односи меѓу учениците ја имаат потврдено тезата дека етничките тензии можат да предизвикаат меѓусебна нетрпеливост, што според известувањата на медиумите и во некои училишта кај нас, имаа конфликтен карактер.

10) Group of Specialists for combating violence against children, (1997), Final Report of Activities of the EG- S- VL. Strasbourg: Council of Europe.

11) Истражувањето е спроведено од НВО „Женска акција“, во рамките на проектот „Партнерство за безбедни и сигурни заедници“, организиран од УНДП, во 2008 год, а го реализираше авторот на овој текст.

Оние ученици кои почесто присуствувале на настани со насилство се само 11,93%, додека 38,07% потврдуваат дека знаат за таквите случки, но не учествувале лично. Тоа покажува дека учениците сметаат дека во нивното училиште насилствата не се инцидентни појави, но сепак се оградуваат од своето учество.

Најчести локации каде имало инциденти меѓу учениците во училиштето се наведува училишниот двор - пред очите на многу ученици (32,95%) и на скриени места во училишниот двор(11,93%). Исто така посебни конфликтни ситуации се случуваат во автобусите, при доаѓање и враќање од училиште, изразени со тепачки меѓу учениците, демолирање и уништување на автобусите и други вандалистички испади, на кои отпаѓаат (25,57%) или повеќе од ¼ од вкупните насилнички случувања кај средношколците.

5. 1. Носењето оружје од учениците

Во последните десетина години во Република Македонија нагло се јавува интересот за детското трауматско искуство од оружје. Неговата примена или случајни игри со него, не ретко завршувале со опасни последици. Посебно после воените случувања во 2001 година, оружјето стана илегално достапно за голем дел од населението, па дури може да дојде и во рацете на децата. Така, многу од прашањата за тоа, што децата можат и знаат да направат во критичните моменти со оружјето, остануваат недоволно дискутирани, за да се бара решение за овие детски опасни искуства.

Проблемот на носење оружје од младите, се јавува како стил и кај учениците партиципиенти во училишното насилство, кое го потврдија само 2,27% од анкетираниите. Она што треба да ги загрижува возрасните, а пред се родителите и наставниците, е појавата на носење нож од некои ученици. Оваа појава ја детектиравме во нашето истражување во 28,98% одговори и цениме дека треба да се бараат начини за забрана и казнување за носењето нож од страна на учениците.

Присуството на оружје кај некои ученици го потврдија дури 40,90% од анкетираниите, а за себе, дека носат оружје, потврдија само 2 испитаника или 1,14% од вкупниот број. За носењето оружје дури 51,11% сметаат дека има трендовско значење за младите, а останатите го носат за своја одбрана (35,80%) и одбегнување на закани (19,89%).

Искуствата покажуваат дека причините за насилните случувања меѓу учениците се многубројни и меѓусебно испреплетени, што треба да се знае при воспоставувањето мерки за нивната превенција.

Некои од манифестациите може да бидат помали судири во ходниците, чекање во ред за игралиште, насилни „акти“ за намалување на досадата, навре-

ди и пцовки меѓу поединци и групи ученици, до закани за навреда, омаловажување, љубомора за девојка и сл. Анкетираните ученици како најчести причини ги наведоа следните: меѓусебна нетрпеливост (30,11%), одбрана на своите другари (19,89%) лична одбрана (18,18%), симпатија кон иста девојка (10,80%), и национална нетрпеливост (2,27%).

Сметаме дека презентираниите одговори се недоволно прецизни поради ставот на испитаниците дека настаните се случуваат најчесто во своја или одбрана на своите другари. Тоа ја релативизира сериозноста на другите причини, како што е националната нетрпеливост меѓу одделни групи, најчесто од македонска и албанска националност, а се крие од јавноста како „срамота“ од пошироката средина.

Од друга страна, целната група испитаници е во значаен животен период - адолесцентна возраст, кога насилството го одразува како одговор на внатрешните тензии и надворешните напливи на училишната средина.

Меѓутоа, не може да не се спомне дека неадекватните реагирања на децата, вклучувајќи ги и оние во училиштето, порано се бараа во родителите и во нивните психопатолошки особини. Денес, се повеќе се говори за карактерот на социјалната средина и културата на општествената клима, која го одредува односот кон детето. Ова се објаснува со фактот дека во осуетеноста на условите за развој на личноста, можат да се најдат корените на насилничкото однесување на децата, во најширока смисла.

Запрашани за можностите за надминување на истражуваниот проблем, анкетираните ученици, во најголем дел им даваат предност на дисциплинските мерки (22,52%), потоа на интервенцијата на полицијата (15,50%) и опоменувањето на родителите (11,14%). На советодавната и едукативната помош младите пристапуваат со недоволно доверба. Цениме дека голем број од предложените решенија учениците ги гледаат во надминување на кризата на општествените вредности, кои во денешните услови во Република Македонија ги поместуваат границите на толеранција кај нашите млади генерации.

ЗАКЛУЧОК

Сознанијата за насилничкото однесување кај младите во Република Македонија покажаа дека проблемот отвора едно ново поле на интерес и активности за заштита на оваа популација, и тоа на адолесцентна возраст, кога се ученици, кога правото на секое дете на среќно и безбедно детство треба да се гарантира во секое време. Сондажата за местото на овие млади во македонското општество, извршена меѓу младите, покажа дека тие се соочуваат со ерозија на моралот, што резултира со нецивилизациско однесување, кое се манифестира преку разни форми на насилства.

Литература:

- Group of Specialists for combating violence against children. *Final Report of Activities of the EG-S-VL*. Strasbourg: Council of Europe, 1997
- Qvortrup, J. , *Childhood as a Social Phenomenon- an Introduction to a Series of Nacional Repots, Eurosocial- Report*, 36, Viena European Centre, 2001
- O. Moore, A. M. "Foreward:bullyng behaviour in schools, *Irish Journal of Psychology*, 1997
- Robson S. , and Smedley S. , *First things first*, Roehampton Teaching Studies,1996
- Gormly, A. , and Brodzinski, D. , *Lifespan human development harcourt*, BracCollege Publishers, 1990
- Brooks, J. B. , *The process of parenting* (second edition). Mayfield Publishing Company, 1987
- Marvin, E. S. and Jack, M. W. , *Scales for the measurement of attitudes*. Mc. Graw-Hill book company, 1978
- Fernandez, L. , Villaoslada, E. and Funes, S. , *Cinfecto en el Centro Escolar*. Madrid, 2002
- Мирјана Обретковиќ: *Насилје и права децеица на заштитиу*. Виктимолошко друштво, Београд, Темида, бр. 4/2000

Емилија Симошка,

ОСВРТ НА СТАВОВИТЕ НА ПРИПАДНИЦИТЕ НА МАЛИТЕ ЕТНИЧКИ ЗАЕДНИЦИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ПО ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР

АПСТРАКТ

Трудот се занимава со вредностите и ставовите на припадниците на малите етнички заедници во Република Македонија, особено оние имплицирани од Охридскиот рамковен договор. Темата е мотивирана од занемарените мултикултурни димензии на анализите кои на меѓуетничката сфера и приобаат исклучиво од аспект на македонско-албанските односи. Презентирани се резултати од бројни проекти реализирани во Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања кои ги отсликуваат трендовите во вредносните промени на припадниците на малите етнички групи во изминативе две децении.

Клучни зборови: мали етнички заедници, Охридски рамковен договор, вредности

Emilija Simoska,

A REVIEW ON THE OPINIONS OF THE SMALL ETHNIC COMMUNITIES IN REPUBLIC OF MACEDONIA TOWARDS THE OHRID FRAMEWORK AGREEMENT

ABSTRACT

The aim of this work is to present the values and the opinions of the members of small ethnic communities in Republic of Macedonia, especially those affected by the Ohrid Framework Agreement. The choice of this topic came as a result of the neglected multicultural dimension in most of the analyses that usually treat only the Macedonian-Albanian inter-ethnic relations. There are results presented in this work from numerous projects conducted at the Institute for Sociological, Political and Juridical Research that reflect the changes in the trends of values among members of the small ethnic communities in the past two decades.

Kew words: small ethnic communities, Ohrid Framework Agreement, values

Нема сомнение дека една од најчесто експлоатирани теми во последнава декада е Охридскиот рамковен договор и неговата имплементација. Темата е присутна не само во политичката реторика и медиумите, туку и во секојдневните разговори на граѓаните. Политичкиот маркетинг, особено во изборните години, е се уште преплавен со теми врзани за овој проблем, а решенијата кои од него произлегуваат се популарен избор за логоа и стратегии на политичките кампањи. За жал, на сите овие нивоа, анализите и коментарите за Охридскиот договор главно се лимитираат на македонско-албанските односи, на случувањата во овие две најголеми етнички заедници, на вклучувањето и пропорционалната застапеност на Албанците во институциите на системот и сл., занемарувајќи го (намерно или не) мултиетничкото шаренило во македонското општество.

Неспорно е дека до овој документ се дојде како завршница на конфликтот во кој Албанците беа единствени актери од страна на малцинствата, меѓутоа тој има многу пошироки димензии. Импликациите кои произлегуваат од Охридскиот договор се однесуваат на сите граѓани, а на особено специфичен начин ги засегаат малите етнички заедници во Македонија. Тие, за разлика од предходните не се така често обработувана и популарна тема, иако неколку процеси претставуваат исклучително релевантни предмети за анализа. Овој труд е посветен токму на тие занемарени мултикултурни димензии.

Најнапред, промените во Уставот и законските решенија што уследија по Охридскиот договор доведоа до реструктуирање и крупни придвижувања во насока на „етнизација“ во сегментите на образованието, вработеноста, политичката партиципација и сл., што се рефлектираше и на малите етнички заедници. Меѓутоа, можностите што ги отворија правните рамки (формално) и за овие малцинства, токму кај оваа популација не кореспондираа и се уште не кореспондираат со реалноста.

Ваквиот контекст ја услови и промената на општата политичка клима во земјата, што резултираше со крупни промени во вредносната матрица и однесувањето на граѓаните. Тоа беше особено воочливо кај припадниците на малите етнички групи, што се гледа од податоците кои ќе бидат презентирани во овој труд.

*

Меѓу бројните проблеми кои произлегоа од Охридскиот договор, во релација со анализираната тема, би можеле да се издвојат неколку. Пред се, нужно е потсетување дека секое претставување или дефинирање (во најширока смисла на зборот) на Република Македонија, ја вклучува синтагмата „мултикултурна заедница“, „мултикултурно општество“ (што е особено

потенцирано последниве години). Речиси и да нема политичка фраза во која не се содржи своевидна, барем декларирана, гордост што живееме во земја во која има повеќе етноси, вероисповести, култури. И во истражувањата, доминантниот број испитаници е секогаш позитивно насочен кон овој став (иако неговата натамошна операционализација покажува дека се работи само за повторување на фраза, која практично воопшто не е прифатена, а можеби ниту разбрана).

Истата „популарност“ ја има и Охридскиот договор и законските решенија кои произлегуваат од него. Меѓутоа, овие две категории не се комплементарни. Напротив: Охридскиот договор содржи воочлива димензија која е контрадикторна на самиот концепт на мултикултурата, колку и таа да е широко сфатена.

Имено, овој документ и воопшто концептот на кој тој се темели ги базира своите излезни решенија пред се на етно-демографските пропорции, поточно на евидентираната бројност и на пропишаните, „доволни“ или „незначителни“ квоти. Не е пренагласено ако се каже дека со вградувањето на овие решенија во Уставот на Република Македонија, тој всушност стана контрадикторен на сопствената преамбула, концепт, дух. Основната вредност - граѓанинот - со овие промени сега е третиран пред се во неговата „нумеричка“ димензија. Неговите права, (кои се формално гарантирани за сите) во реалноста се сведоа, поточно, станаа зависни од квантитетот на етничката група на која тој припаѓа. Ваквите определби не можат а да не водат кон своевидна маргинализација на оние етнички групи кои демографски не можат да ги постигнат поставените рамковните пропорции и граници. Со самото тоа се генерираат нови нееднакости и нови незадоволства, но со различни актери. Најмногу од се е маргинализиран самиот концепт на мултикултурата.

Уште пред 15 години аналитичарите и истражувачите во земјава предупредуваа дека сведувањето на меѓуетничките односи само на македонско-албанските создава своевиден привид на биполарност, кој е всушност искривена слика на реалната комплексна мултиетничност во државата. Уште тогаш, низ резултатите од редица истражувања се назираа неколку опасности:

- малите етнички групи декларативно да се приклонат кон барањата на албанското малцинство, без сопствен концепт и визија, сметајќи дека се работи за битка за малцински права воопшто, во која можат да го подобрат и својот статус;
- по увидувањето дека битката всушност се сведува само на албанските а не на малцинските права генерално, малите етнички групи да развијат негативен однос и кон албанското малцинство, но и кон државата;

- исходот на обете можности е таков што, процесот нужно би завршил со развивање на чувство на занемареност и маргинализираност помеѓу припадниците на помалите етнички групи.

Многу пати беше нагласувано дека сето тоа води во погрешна насока и битно ќе ја компликува и онака мошне комплексната мрежа на меѓуетнички односи во Републикава.

За жал, и покрај тоа што во одделни периоди беше повеќе од воочливо дека во реалноста навистина се случуваат и обата процеса, не може да се каже дека политичките субјекти покажаа доволен сензибилитет за продуцираните појави. Нестратешкото, дневно - политичкото работење всушност произведе една нова хиерархија во која беа подредени „мали и големи малцинства“. Кај граѓаните, пак, во тој период во однос на етносот исто така се појавија некои нови диференцијации, на „оние етнички групи кои создаваат и оние кои не создаваат проблеми“.

Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања уште од 1993 година ги следеше и анализираше токму овие процеси. И покрај тоа што во дел од анкетите процентот на малите етнички групи не беше репрезентативен, (затоа што и методологијата за жал не е имуна на процентуалната застапеност), правени се дополнителни квотни анализи, реализирани се фокус групи и продлабочени интервјуа, со цел постојано да се има увид во ставовите, вредностите и политичкото однесување и на овие граѓани на Републиката. Без тоа, всушност, и не би можело да се добие реална слика за политичката култура на севкупното македонско граѓанство. Овие постапки се применувани во бројни проекти кои се занимавале со политичката култура на граѓаните, етничката или верската дистанца и изворите на тензиите во македонското општество. Дел од тие податоци претставуваат основа за презентираниот тема на овој труд.

КУСА РЕТРОСПЕКТИВА НА НЕКОИ ПРЕТХОДНИ ИСТРАЖУВАЊА

Со цел да се добие поцелосна слика за споменативе состојби, неопходно е да се направи кус приказ на некои поиндикативни податоци од изминативе петнаесетина години, кои ги илустрираат перцепциите и ставовите на припадниците на помалите етнички заедници, но и односот кон нив.

Во почетоците на деведесеттите години, непосредно по прогласувањето на независноста на Република Македонија, во политичката реторика но и во науката можеше да се забележи своевиден тренд, но и реална потреба да се следи таканаречената „лојалност“ на граѓаните. Овој термин беше чест објект на критики, пред се од страна на албанската популација во земјава, до-

дека истиот кај македонската националност беше мошне популарен. Не навлегувајќи подлабоко во сите аргументи кои се појавија на оваа тема, за овој контекст би можело само да се прецизира дека во истражувањата реализирани во Институтот¹ лојалноста не е третирана во нејзината авторитарна димензија, како послушност, подаништво (како што ја дефинираат некои искривени толкувања). Таа, за истражувачки потреби, не е ништо друго освен мерење на односот на доверба во институциите на системот и нивна подготвеност за партиципација во функционирањето и - генерално - опстојувањето на државата. Имено, може слободно да се каже дека не постои држава која не ги следи и мери овие состојби или пак која се срами од овој збор, бидејќи лојалноста е еден од најрелевантните индикатори за кохезијата, а со тоа и иднината на една заедница.

Без можност да се презентираат сите собрани податоци од овој проект, од кои поголемиот дел биле објавувани, сликата добиена со овие анализи неколку години по независноста на Република Македонија, може генерално да се резимира на следниов начин:

- Мнозинството од Македонците во тој период (над две третини) декларираа став на висока доверба кон институциите на системот, иако кај околу третина од нив имаше и поинакви мислења. Сепак, во огромен процент беше искажано безрезервно чувство на верност кон државата и подготвеност да се направи се за нејзино опстојување и успешно функционирање.
- Кај Албанците се забележуваше доминантно негативен однос и недоверба кон сите институции. Беше истакнувано дека Република Македонија не ја чувствуваат како своја држава, што тие го објаснуваа со своето недоволно партиципирање во институциите на сите нивоа. Мошне сличен однос декларираа и припадниците на српското малцинство, но нивните аргументи беа дополнети и со незадоволство поради тоа што не беа спомнати во тогашниот Устав.
- Турците и Ромите покажуваа исклучително позитивен однос кон државата и нејзините институции, кој во поглед на некои индикатори (на пример довербата во армијата и полицијата) нумерички ги надминуваа позитивните ставови на граѓаните од македонска националност.
- Припадниците на влашкото малцинство, како и во многу други истражувања, имаа ставови чија дистрибуција е мошне слична со онаа кај Македонците.

1) Проект: „Лојалноста на граѓаните во РМ“ ИСППИ, 1992-93

Само неколку години подоцна, како што барањата на Албанците за подигнување на нивото на малцинските права стануваа погласни, така и ставовите на припадниците на помалите етнички заедници започнаа да се менуваат. Поточно, и тие добија своја гласност. Истражувањата спроведени во периодот од 1994 до 1999² година покажуваат евидентна поддршка за зголемување на малцинските права, манифестирана кај сите етнички групи а не само албанската. Меѓу припадниците на помалите заедници отворено и помасовно се поставија прашањата за статусот на нивните припадници, проследени со незадоволството од нефункционирањето на принципот според кој малцинските права имаат смисла само доколку важат за сите или не важат воопшто. Меѓутоа, кај овие мали групи речиси целосно, во над 90% случаи, беше постојано потенцирано дека во нивните аспирации станува збор за процес кој би се одвивал исклучиво низ институциите на системот.

Токму оваа димензија беше воочливо дивергентна на ставовите декларирани од страна на албанската популација, која во тој период веќе беше речиси рамномерно поделена околу можноста за употреба на сила ако е тоа неопходно за остварување на некои права на сопствената етничка заедница. Би морало да се нагласи дека кај припадниците на малите етнички групи, во ниту едно од реализираните истражувања, до денес, ваквата дилема никогаш не дојде до израз.

Во текот на конфликтот во 2001 година беа спроведени бројни истражувања (анкети, интервјуа и фокус групи) во кои беа соодветно вклучени припадници на помалите етнички групи во Македонија, со оглед на неопходноста од следење на влијанието на етницитетот врз политичкото однесување кај целата популација. Резултатите покажаа дека припадниците на малите етнички групи во исклучително висок процент ја осудуваат употребата на оружје поради какви и да се политички цели. Напротив, беше забележлив и своевиден револт, кој уште повеќе се зголеми кога меѓу загинатите војници и полицајци се најдоа луѓе токму од различни помали етнички групи. Консеквентно на тоа забележливо растеа и негативните ставови кон Албанците како „привилегирано малцинство“, но и кон Македонците кои ја овозможуваа ваквата привилегија. Со тоа, мрежата на меѓуетнички релации доби нови димензии; поточно, беше дополнително искомплицирана.

Како резултат на овие тенденции, но и сосема очекувано, кај припадниците на малите етнички групи дојде до одредени вредносни промени. Споредено со претходно споменатата фрагментираност на нивната политичка култура, сега станаа забележливи „нови прегрупирања“ и поинаква структура

2) Проекти: „Изворите и факторите на меѓуетничката нетолеранција“, ИСППИ 1993/95 и „Етничката дистанца во РМ“, ИСППИ, 1994/96 и 1998/99

на вредносната матрица, на ставовите, на облиците и манифестациите на политичкото однесување, кои не постоеле или барем не биле видливи во претходни истражувања .

Во овој труд не постои можност да се изнесат сите релевантни податоци кои укажуваат на промените во меѓуетничката констелација во земјава, споредбено пред и по конфликтот (како и за време на оружените дејствија) од 2001 година. Меѓутоа, доколку сакаме да ги резимираме ставовите на граѓаните во релација со меѓуетничките односи (малцинските права и односот кон другите заедници) во неколку реченици, гледано од аспект на нивната етничка припадност, сликата би била следна:

Пред конфликтот, кај Македонците не беше забележителна особена хомогеност која би ја диференцирале целосно оваа популација во однос на сите други етнички групи. Речиси и да беше неможно да се употреби изразот „ставовите и вредностите на Македонците“ во смисла на некаков препознатлив доминантен модел кој би ги диференцирал од другите етноси. Евидентна беше поделеноста и шаренилото во степенот на толеранција и етничката дистанца, додека линијата на фрагментација беше детерминирана повеќе од некои демографски белези отколку од етничкиот фактор.

Од друга страна, кај сите други етнички групи, особено кај Албанците, можеше да дојде до израз релативната истородност во сегментот на политичката култура кој ги допира етничките проблеми.

Она што беше и во практиката забележливо, истражувањата³ реализирани пред конфликтот го потврдија: албанските ставови добиваа во консистентност и интензитет, што се рефлектирало во своевидни вредносни промени кај сите етнички заедници.

Во време на конфликтот, податоците⁴ покажуваат дека поларноста меѓу вредносните матрици на етничките групи се пререструктурираше и се зголеми многукратно.

- дојде до релативна хомогенизација кај Македонците
- припадниците на помалите етнички групи во своите ставови речиси и да не се разликуваа од Македонците
- Македонско-албанската релација се претвори во релација: Албанци - сите други

3) Проект: “Јавното мислење во РМ 1999 / 2000, ИСППИ

4) Проект: “Македонско-македонски дијалог”, 2001, ИСППИ

*

Една од најлошите, но логична и очекувана последица од конфликтот, беше во тоа што дојде до интензивирање на негативните етнички стереотипи, кои и онака беа доволно распространети меѓу граѓаните. Меѓутоа, би било голема грешка да се зборува само за оние меѓу Македонците и Албанците, на што вообичаено се лимитира овој проблем. Токму во овој период, претходно доминантната македонско-албанска биполарност за релативно кус период се претвори во широка, мултиетничка, комплексна мрежа на заемни помалку или повеќе негативни перцепции.

Во овој период, меѓу припадниците на помалите етнички заедници дојде до ширење и интензивирање на негативните стереотипи кон Албанците. Во извештаите од тогаш реализираните фокус групи со овие граѓани често може да се најдат искази дека тие имаат чувство дека „Албанците нешто им прават зад грб“; дека го употребуваат зборот малцинско право и во нивно име, но за некои сосема други цели. Испитаниците во истражувањата изразуваа и претчувство дека исходот од тој процес нема да биде во нивна полза, што подоцна се покажа како точно.

Во истиов период, стереотипите кај Македонците се врзаа поинтензивно за уште една категорија, која претходно не доаѓала до голем израз - религијата. Имено, се зголеми процентот на ставовите дека случувањата од 2001 та, всушност претставуваат верски конфликт. Како резултат на тоа, меѓу Македонците порасна бројот на негативните ставови кон муслиманите. Што се однесува до помалите етнички заедници, речиси идентични беа ставовите на Србите и Власите, но - зачудувачки и на голем дел од Ромите, вклучувајќи ги оние кои и самите припаѓаат на исламската вероисповест. Турската популација доминантно не ја прифати тезата за верската заднина на конфликтот.

Меѓутоа, продлабочените истражувања покажаа дека зад декларираниот верски фактор, всушност, се крие етничката припадност. Поточно, беше воочливо дека кога Македонците, Власите Србите и другите не-муслимански заедници го употребуваат зборот „Муслимани“, главно не мислат на муслиманите генерално, туку пред вид ги имаат конкретно - Албанците. Така, на некои реализирани фокус групи и интервјуа⁵ на оваа тема со граѓани од не-албанска етничка припадност, евидентирани се мошне интересни, но и индикативни коментари. На пример, најчесто дискусиите се движеа во две фази. Првата фаза беше посветена на изразување револт и бројни негативни ставови кон муслиманите како „инспиратори на конфликтот“, од (според учесниците) верски причини. Потоа, во натамошниот тек на разговорот истите

5) Проект: „Македонско-македонски дијалог“ / 2001, ИСППИ

испитаници самите ги исклучуваа Турците и Ромите од оваа група. На забелешките на истражувачите дека и тие се еднакво муслимани, имаше одговори дека „тоа се некои други муслимани“ или дека „се знае кои Муслимани се проблем“ и сл.

На ова место не би се навлегувало во тоа, кој и зошто во овој период сакаше да го внесе верскиот фактор во игра, бидејќи тоа е посебна тема за анализа. Меѓутоа, мора да се спомне фактот дека таа игра беше наметната и дека имаше „успешен“ исход. Анкетите потврдуваа дека комплексот на стереотипијата се збогати, а последиците се рефлектираат и ќе се рефлектираат уште долго време врз целото шаренило и испреплетеност на етносот и верата како во големите, така и во малите етнички заедници.

*

Што се однесува до најголемото разочарување за малите етнички групи, врз основа на истражувачките резултати, може да се констатира дека тоа дојде всушност со потпишувањето на Охридскиот договор. Ставовите кои во тој период доминираа кај оваа популација можат да се резимираат со следниве убедувања на испитаниците:

- моќта лежи во бројноста на етничката група;
- со употреба на сила можат да се постигнат политички цели;
- без бројност нема вистинска политичка партиципација, а со тоа ни можност да се реализираат одредени права на начин на кој тие можат да се уживаат од страна на поголемите етнички заедници - конкретно албанската.

Практиката многу пати ги потврди ваквите убедувања. Сите истражувања работени⁶ со вклучување на припадници на малите заедници покажаа дека меѓу оваа популација, без оглед на која етничка група припаѓаат, во пострамковниот период, воочливо се има распространето своевидно чувство на занемареност, изиграност. Низ дискусиите не беше можно јасно да се лоцира кон кого и од кого произлегува тоа - како што го нарекуваат - предавство, но неспорна е сликата на едно генерално и длабоко незадоволство.

За илустрација може да послужи следниов цитат од една од фокус групите одржани со припадници на малите етнички заедници: На поставеното прашање има ли некаков постигнат напредок и успех со Охридскиот договор, циничната изјава на еден од учесниците (проследена со аплауз од останатите) го

6) Проект: “Интер-етнички и интра-етнички дијалог”, Испш, 2003 /04

даде одговорот дека: „Има успех за две групи: ако си Албанец или ако си од семејство на кое не му загинал никој“.

Општите заклучоци од истражувањата реализирани во годините кои следеа по усвојувањето на уставните промени иницирани со Охридскиот договор би можеле да се сумираат со следниве доминантни ставови на припадниците на малите етнички групи во врска со новонастанатиот контекст:

- со Охридскиот договор добиваат само Албанците;
- малите етнички групи никогаш нема да постигнат ништо;
- малите етнички групи станале граѓани не од втор, туку од последен ред;
- целиот систем е непотребно искомплициран со воведувањето на етнички пропорции;
- не е во ред некои малцинства да имаат и универзитет, а други ни основно училиште на мајчин јазик;
- во Македонија веќе не важат принципи туку бројки.
- единствен начин за малите етнички заедници да учествуваат во власта е низ коалиции со поголеми партии, што секогаш ќе ги става во улога на зависност од нечија добра волја.

Конкретното прашање за смислата на политичките партии на малите етнички заедници беше често споменувано. Треба ли тие да постојат или нивните припадници треба да се распоредат низ поголемите партии? Дали тоа дополнително би им го расцепкало јадрото или би им овозможило и некакви преговарачки позиции?. Мислењата на оваа популација во тој период останаа поделени, барем во рамките на презентираниов проект. Практиката која постои и сега, да се коалицира со победникот кој и да е тој (што ја востановија лидерите на партиите на малите етнички заедници) го остави отворено прашањето до денес: дали е подобра политичка партиципација по секоја цена или тоа им оневозможува на овие граѓани да избираат врз основа на плуралноста на политичките идеи и концепти.

*

Дополнително незадоволство кај овие групи се внесе во периодот на донесувањето на Законот за територијална организација. Со исклучок на Ромите, кои беа задоволни со добивање своја општина, дел од испитуваните припадници на турската и српската етничка заедница изразија разочарување поради дополнителната расцепканост.⁷ Најчесто беше споменувано, главно од страна

7) Проект: „Јавното мислење за територијалната организација“, ИСППИ, 2004

на Турците во руралните средини и градовите во западна Македонија, дека она што Албанците го истакнуваа кога бараа поголеми права, сега, истите тие, им го скратуваат на малите заедници.

Голем дел од проблемите кои во истражувањата од овој период ги истакнуваа припадниците на малите етнички заедници беа врзани за образованието, при што секоја етничка група покажа свои специфики.

- Ромите истакнуваа главно два проблема: учењето на мајчин јазик и дискриминацијата кон ромските деца во училиштата каде што посетуваат настава. Второто е за нив постојана болна точка. Според нив, постојат огромни стереотипи кон ромските деца, а најстрашно од сè е што тоа го има кај наставниот и раководниот кадар во училиштата. Тоа го кочи напредокот и образованието кај децата, а со тоа директно и севкупната еманципација на ромската заедница и подобрувањето на нејзиниот статус. Наведувани се бројни примери и илустрации, што делумно и се познати и на јавноста, потврдувајќи дека кај оваа заедница е најизразено чувството на општествена маргинализација.
- За турската популација, според декларираното, проблем е расцепканоста на оваа заедница низ Републикава, што во многу случаи го оневозможува реализирањето на законското право на настава на мајчин јазик (неможност да се соберат доволно деца за формирање на паралелка). Од нивна страна најмногу е критикувано тоа што на повисоките нивоа на образование не може да се оформи ни една група со настава на мајчин јазик, дури и ако се соберат кандидати, само поради тоа што со решенијата кои произлегуваат од рамковниот договор, оваа етничка заедница не е застапена во доволен процент.
- Српските забелешки се исто така насочени кон можноста за формирање паралелки на мајчин јазик, но секогаш проследени и со позитивни коментари за промената на Уставот по Охридскиот договор, со која тие се споменати како заедница.
- Кај припадниците на влашката етничка заедница се забележува висока интегрираност во системот, и во ниту едно од истражувањата не беа забележани конкретни незадоволства од Охридскиот договор кои би ги чувствувале на специфичен начин како припадници на својата група.

Генерален заклучок од сите искажани ставови, без оглед на која мала етничка група испитаниците припаѓаат, е дека најголемиот проблем за македонското општество е што тоа создава привид на мултиетничност а всушност, според нив, генерира асимилација. Испитаните припадници на овие заедници тврдат дека ваков притисок чувствуваат и од македонска и од албанска страна.

Сепак, и покрај забелешките и незадоволствата, на прашањето за тоа како би го опишале и како го чувствуваат својот идентитет, најголемиот дел од припадниците на помалите етнички заедници, во сите истражувања изјавуваат дека се чувствуваат пред се како граѓани на Република Македонија, за разлика, на пример, од албанската популација каде секогаш доминира чувство на припадност пред се на својата етничка заедница.

*

Истражувањата правени во последниве неколку години,⁸ покажуваат еден интересен феномен. Од една страна, во однос на Охридскиот договор, видувањата остануваат хомогени, речиси непроменети. Кај испитаниците од сите мали заедници доминираат ставови дека:

- „од Охридскиот договор ни порано ништо не очекувале, а сега само им се потврдил ставот“;
- „со Охридскиот договор никогаш ништо нема ни да се постигне“;
- „имплементацијата на Охридскиот договор има само симболично значење, а стварноста е далеку од она што на хартија се наведува како успех.“

Кај најголемиот дел од овие граѓани во истражувањата доминира и одговорот дека во Охридскиот договор и неговата имплементација „нема ништо што им се допаѓа“ (со исклучок на дел од ромската популација, која во позитивен контекст ја споменува локалната самоуправа).

Меѓутоа, во однос на речиси сите политички и економски прашања, во ставовите на испитуваните припадници на малите етнички заедници, по речиси една деценија, доаѓа до повторно раслојување и воочлива хетерогеност. Доколку податоците се анализираат подлабоко, станува евидентно дека линијата на поделеност е всушност одраз на политичките концепти на поголемите политички партии со кои тие се во коалиција во моментот. Од една страна, раслојувањето по политички наместо по етнички принцип, сепак претставува позитивен знак. Од друга страна, пак, неспорно е дека идеолошкото профилирање на оваа популација повторно зависи од помоќните, побројните.

*

Она што последниве години останува заедничко за сите, мали или големи етнички заедници, малцинства или мнозинства, тоа се нивните дневни грижи

8) Проекти: „Имплементација на Охридскиот договор“, ИСППИ 2004/2006; Јавното мислење во РМ“, ИСППИ 2006 - 2009

како граѓани, како луѓе. Тие се врзани за стравот од безработица, сиромаштија, стравови од болести за кои немаат пари да се лекуваат и сл. За прв пат, во однос на овие прашања, шемата на одговори е речиси иста а делењето на податоците по етничка основа не покажува разлики и ја нема истата смисла. Вртењето кон дневните проблеми како граѓани а не како припадници на етноси, е можеби и единствената позитивна насока која во овој момент може да се насети. Незадоволството од етничките квоти и бројките во политичките договори е очевидно заменето со некои други бројки - социјални, економски, но е секако заеднички елемент. Можеби е парадокс, но во оваа пост-рамковна Македонија се случува еден негативен феномен (каков што е социјалното и економското незадоволство), да биде единствена категорија која во перцепциите на граѓаните ги потиснува етничките и верските разлики, мнозинско-малцинските хиерархии и фрустрациите кои од нив произлегуваат.

Ганка Цветанова,

**ПРАВОТО НА УПОТРЕБА НА
ЈАЗИКОТ НА ПРИПАДНИЦИТЕ НА
ЗАЕДНИЦИТЕ ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА СОГЛАСНО СО
ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН
ДОГОВОР**

АПСТРАКТ

Јазикот, како универзален систем на симболи и средство за комуникација, има исклучително значајна улога во севкупниот процес на социјализацијата на човекот. Како еден од најзначајните фактори во процесот на конструкцијата на колективниот идентитет, за јазикот велиме дека претставува клучен инструмент во политиките на идентитети. Од сите оние права, кои можат да се вбројат во категоријата на културни права, најголемо внимание привлекува токму т.н. јазично право или правото на употреба на мајчиниот јазик.

Правото на употребата на јазикот на припадниците на заедниците претставува една од најчувствителните теми во мултетничките и мултикултурните општества, првенствено поради неговата повеќезначајна функција и тоа како средство за комуника-

Ganka Cvetanova,

**THE RIGHT OF MEMBERS OF
ETHNIC COMMUNITIES IN
REPUBLIC OF MACEDONIA TO USE
THEIR LANGUAGE IN LINE WITH
THE OHRID FRAMEWORK
AGREEMENT**

ABSTRACT

As a universal system of symbols and a means for communication, language has an exceptionally important role in the overall process of socialization. As one of the most important factors in the process of constitution of collective identity, language represents the key instrument in identity policy. Of all the rights that make up the category of cultural rights, the so-called language right or the right to use one's own language has drawn the most attention.

The right of members of ethnic communities to use their own language is one of the most sensitive topics in multiethnic and multicultural societies, primarily due to its multiple functions specifically as a means for communication, as the most vital feature of the cultural and ethnic identity of the community and generally due to its function during the

ција, како најзначајно обележје на културниот и етничкиот идентитет на заедницата, и воопшто, поради неговата функција во текот на процесот на социјализацијата на индивидуата. Прашањето на употребата на јазиците на припадниците на заедниците најчесто добива политичка димензија и истото се доживува како политичка афирмација и општествена промоција на заедниците, но и како средство преку кое се дефинираат односите помеѓу мнозинството и малцинските заедници во државата.

За да го констатираме степенот на реализацијата на правото на употребата на јазикот на припадниците на заедниците предвиден со имплементацијата на *Охридскиот рамковен договор*, за потребите на овој труд е направена паралела со препораките на еден од најзначајните меѓународни документи - *Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства*, која претставува прв правно - обврзувачки мултиратерален инструмент во областа на заштитата на правата на националните малцинства.

Клучни зборови: јазични права, употреба на јазикот на припадниците на заедниците, Охридски рамковен договор, Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства

socialization process. The question whether or not members of ethnic communities have the right to use their language is oftentimes politicized and seen as political affirmation and social promotion of communities, but also as an instrument that defines the relations between the majority and the minority communities in the country.

For the needs of this study and in order to determine the extent to which members of ethnic communities can exercise their right to use their own language implemented with the Ohrid Framework Agreement, we drew a parallel with the recommendations from one of the most important international documents – the Framework Convention for the Protection of National Minorities, which represents the first legally-binding multilateral instrument in protecting the rights of national minorities.

Key words: language rights, the right of members of ethnic communities to use their language, Ohrid Framework Agreement, Framework Convention for the Protection of National Minorities

Имајќи ја предвид улогата на културата при конструкцијата на човековиот идентитет, но и во процесот на неговата социјализација, несомнено е дека секое човечко суштество има потреба од признавање на неговата култура и нејзините дистинктивни обележја кои истовремено претставуваат обележја на неговиот културен, но и севкупен идентитет. Правото на култура претставува едно од темелните човекови права, односно неотуѓиво човеково право. Во различни општества, борбата за остварување на правото на култура се манифестирала преку разновидни форми и имала најразлична смисла: борба за право на поединецот или заедницата да го изрази и негува сопствениот културен идентитет, борба за општокултурно образование, борба за употреба и афирмација на јазикот на сопствената етничка група, борба за слободно творечко изразување неспречувано со идеолошки бариери и верски предрасуди итн.¹ Од друга страна, културните борби често одразуваат и/или создаваат длабоки емоционални чувства - чувства на патриотизам, елитизам, расизам, сексизам, антирасизам итн. Со други зборови тие се нужно поврзани со субјективитетот.²

Почитувањето на правото на култура, прокламирано со акти и повелби на водечките меѓународни организации како *Обединетите нации, Советот на Европа, ОБСЕ, УНЕСКО* и други, подразбира и почитување на правото на посебност на културите на заедниците и нивните дистинктивни обележја. Од сите оние права, кои можат да се вбројат во категоријата на културни права, сепак најголемо внимание привлекува т.н. јазично право или правото на употреба на мајчиниот јазик. Во *Конвенцијата за заштитата и унапредување на разноликоста во културните изразувања на УНЕСКО* се вели дека, јазичната разноликост претставува основен елемент на културната разноликост.

Јазикот, како универзален систем на симболи и средство за комуникација, има исклучително значајна улога во севкупниот процес на социјализацијата на човекот. Јазикот не е, едноставно, само средство за комуникација. Јазикот претставува и еден од основните инструменти преку кој се обезбедува зачувувањето и ширењето на културните вредности. Преку јазикот ја усвојуваме и пренесуваме културната традиција на групата на која и припаѓаме. Јазикот е инструментот преку кој го обезбедуваме континуитетот на културата на заедницата.

1) Цветанова, Г. *Културните разлики и општествениот интеграција: Македонија пред и по Рамковниот договор*. Институт за економски стратегии и меѓународни односи - ОХРИД, Скопје, 2007. стр. 16

2) Џордан, Г. И Ведон, К. *Културна политика - класа, род, раса и космополитски свет*. Темплум. Скопје, 1999-2000. стр. 15

Според Гиденс, сето човечко искуство буквално е посредувано преку учењето јазик. Јазикот и сеќавањето се природно поврзани, и на ниво на индивидуално сеќавање и на ниво на институционализација на колективното искуство.³ Тој, како говор на нашите најблиски, е она што нè поврзува со нив, со групата на која ѝ припаѓаме но, истовремено и нè разликува од останатите. Токму оттука произлегува и важноста на неговата улога при конструирањето на колективната свест и чувството на припадност на одредена културна заедница. За јазикот велите дека е еден од главните инструменти на политиките на идентитети и зазема посебно место во категоријата на културни права.

Во групата на јазични права, покрај правото на употреба на мајчиниот јазик, спаѓаат и следните: правото на образование на мајчин јазик, правото на информирање на сопствен јазик (медиуми на сопствен јазик), и користење на мајчиниот јазик во јавната и службената комуникација.

Во *Конвенцијата за заштитата и унапредување на разноликоста во културните изразувања* на *УНЕСКО* е потенцирана и улогата на образованието, како еден од клучните елементи во заштитата и унапредувањето на културните изразувања.

Имено, во текот на образовниот процес, по пат на учење, младите луѓе се стекнуваат со спознанието за нивната припадност на определен колективитет и се запознаваат со неговите дистинктивни културни и морални специфики - особено значајни при дефинирањето на колективниот идентитет. Несомнена е улогата на образованието во развојот на културниот идентитет на детето, па така, во текот на образовниот процес, младиот човек осознава дека тој е истовремено и индивидуа и припадник на една поширока заедница. Во *Хашкајќа ѝрејораката за ѝравата на националниот малцинства на образование*, се вели дека припадниците на националните малцинства можат да го сочуваат својот идентитет доколку го научат својот мајчин јазик во текот на образовниот процес.

Согласно со толкувањето на правото за образование од членот 6 од *Фрибушкајќа декларација за културни ѝрава*, во текот на својот животен век - поединечно или во заедница со други - сите имаат право на образование и обука, како одговор на основните образовни потреби, придонесите за слободен и целосен развој на културниот идентитет на поединецот, при тоа почитувајќи ги правата на другите и културната разноликост. Во Декларацијата се наведени следните основни образовни права: а) човековите образовни права и правото на знаење; б) слободата да се подучува и да се здобијат со настава

3) Гиденс, Е. Модерноста и самоидентитетот - Сопството и општеството во доцната модерна ера. Темплум. Скопје, 2001. стр.43

на сопствениот јазик и други јазици, како и со познавања поврзани за сопствената култура и културата на другите; в) слободата на родителите да обезбедат верско и етичко образование за нивните деца кое е во согласност со нивните убедувања, истовремено почитувајќи ја слободата на мисла, совест и религија на детето, при тоа имајќи ги предвид неговите/нејзините капацитети; г) слободата да се утврди, насочи и да се има пристап до поинакви образовни институции од оние раководени од државните власти и тоа според меѓународно признатите норми и принципи во сферата на образованието, како и институции кои се во согласност со минималните правила пропишани од страна на државата.

Предмет на анализа на овој труд претставува местото и улогата на јазичните права, односно употребата на јазикот на припадниците на заедниците согласно со *Охридскиот рамковен договор* и тоа од аспект на правото на употреба во јавната и службената комуникација, како и правото на образование на мајчин јазик, правејќи при тоа паралела со препораките од меѓународните документи кои го третираат прашањето на правото на употреба на малцинските јазици.

Една од најчесто употребуваните формулации за Охридскиот рамковен договор гласеше дека овој документ, подоцна преточен и во Уставот, претставува политичко решение за оружениот конфликт во Република Македонија. Имено, на 13 август 2001 година, со посредство на меѓународната заедница беше потпишан Охридскиот рамковен договор, со што беше ставен крај на седуммесечниот конфликт во државата. Во суштина, договорот предвидуваше редефинирање на македонскиот политички образец, со цел да се излезе во пресрет на мултикултурните и мултиетничките потреби на македонското општество, но и како што се вели во еден од основните принципи наведени во Договорот - *сочувување на мултиетничкиот карактер на македонскиот општество и негов соодветен ораз во јавниот живот*.

Правата за употребата на јазикот на припадниците на заедниците кои произлегоа како резултат на усвојувањето на уставните амандмани согласно со Охридскиот рамковен договор, се следните:

- слобода на изразување на идентитетот (член 48 (1));
- право на употреба на својот јазик како службен (Амандман 5);
- право на основање на образовни институции (Амандман 8);
- право на настава на свој јазик (член 49).

Согласно со Охридскиот рамковен договор произлезе Амандманот 5 од Уставот на Република Македонија, кој го дефинира статусот и употребата на

македонскиот, но и јазиците на припадниците на заедниците. Во точката 1.1 и 1.2. од Амандманот 5 се вели:

- На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.

Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, исто така, е службен јазик и неговото писмо, како што е определено со овој член.

Во продолжение на Амандманот е наведена употребата на службениот јазик кој е различен од македонскиот при издавањето на личните документи на граѓаните, во комуникацијата со подрачните единици на министерствата и органите на државната власт и во единиците на локалната самоуправа каде јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик. Оттука, согласно со Амандманот 5 е регулирано правото на употребата на јазикот на припадниците на заедниците и тоа во работата на Собранието (почнувајќи од работните тела, па сè до пленарните седници), објавувањето на законите, при официјалната евиденција на припадниците на заедниците, во нивната комуникација со органите на државната власт, во локалната самоуправа, во комуникацијата со министерствата и органите и подрачните единици на министерствата и органите на државната власт, како и во судските постапки.

Правото на употреба на јазикот на припадниците на заедниците во официјалните евиденции се остварува преку следниве права: право на граѓаните што зборуваат службен јазик различен од македонскиот да им бидат издадени на македонски јазик и на неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот следниве лични документи: образецот на матичните книги, податоците што се впишуваат во него и изводите од матичните книги; образецот на возачката дозвола, дозволата за трактор и возачката потврда, како и образецот на сообраќајната дозвола и потврдата за регистрација и за запишување податоци во нив; образецот на личната карта и образецот на пасошот и патниот лист; право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците да го користат јазикот и писмото на конкретната заедница при испишувањето на личното име во матичните книги и во личните карти; право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците што зборуваат службен јазик различен од македонскиот, да побараат образецот на пасошот и на патниот лист да биде отпечатен и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот; право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците што зборуваат службен јазик различен од македонскиот да побараат податоците што се внесуваат во пасошот и во патниот лист да бидат запишани на македонски јазик и на неговото кирилско писмо и на службениот

јазик и писмото што го употребува граѓанинот, и право на граѓаните што им припаѓаат на заедниците што зборуваат јазик различен од службениот да побараат податоците за личното име што се внесуваат во пасошот да бидат запишани на македонскиот јазик и на неговото кирилско писмо и на јазикот и писмото што го употребува граѓанинот.⁴

Правото на употреба на јазикот на заедниците во комуникацијата со организациите на државната власт се остварува на начин утврден во Член 61 (3) од Законот за општа управна постапка, Така, правото на комуникација на припадниците на заедниците се остварува преку: правото на комуникација на кој било граѓанин - припадник на определена заедница што живее во единица на локална самоуправа во која најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, со подрачните единици на министерствата на кој било од службените јазици и неговото писмо; обврска на подрачните единици надлежни за соодветните единици на локална самоуправа да одговараат на македонски јазик и на неговото кирилско писмо и на службениот јазик и писмо на кои им се обратил припадникот на определената заедница; правото на комуникација на кој било граѓанин - припадник на определена заедница што живее во единица на локална самоуправа во која најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот, со министерствата на кој било од службените јазици и неговото писмо; обврска на министерствата да одговараат на македонски јазик и на неговото кирилско писмо и на службениот јазик и писмо на кои им се обратил припадникот на определената заедница; право на граѓаните - припадници на заедниците што живеат во единици на локална самоуправа во кои најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот да бараат двојазични обрасци; и обврската на министерствата и на другите органи на државната управа и управните организации да ги преземат потребните активности околу печатење двојазични обрасци за припадниците на заедниците што живеат во единиците на локална самоуправа во кои најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот.⁵

Употребата на јазиците на заедниците во комуникацијата со министерствата и подрачните единици на министерствата и во организациите на државна власт се остварува преку: правото на кој било граѓанин што живее во единиците на локална самоуправа во кои најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот на комуникација на кој

4) Лоскоска, Г. Човекови права и права на заедниците - практики, механизми и заштита. Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Р. М -ЕСЕ, 2009. стр. 16

5) Лоскоска, Г. Човекови права и права на заедниците - практики, механизми и заштита. Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Р. М -ЕСЕ, 2009. стр. 16

било од службените јазици и неговото писмо; обврската на подрачните единици надлежни за тие единици на локална самоуправа да одговараат на македонски јазик и на неговото кирилско писмо, и на службениот јазик и писмо што го употребува граѓанинот; обврската на министерствата и другите органи на државната управа и управните организации, како и јавните претпријатија, правните и други лица на кои со закон им е доверено вршење јавни овластувања за печатење двојазични обрасци, и правото на граѓаните на заедниците да бараат двојазичен образец.⁶

Правото на ујојребайа на јазициите на заедниците во судскиите йосшайки е исто така во целост регулирано и тоа во управните, кривичните и парничните постапки.⁷ За да го констатираме степенот на реализацијата на правото на употребата на јазикот на припадниците на заедниците предвиден со имплементацијата на Охридскиот рамковен договор, би било упатно да се направи паралела со препораките од меѓународните документи кои го третираат прашањето на правото на употреба на малцинските јазици. За целите на овој труд беше издвоен еден од најзначајните меѓународни документи, односно Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, која претставува прв правно - обврзувачки мултиратерален инструмент во областа на заштитата на правата на националните малцинства. Имено, во Членот 10.2. од Рамковна конвенцијата кој ја регулира употребата на малцинскиот јазик во односите со административните власти, се вели:

„Страните ќе вложуваат напори во рамките на можното, да обезбедат услови неопходни за употреба на малцинскиот јазик во односите меѓу припадниците на малцинствата и административните власти, но само тогаш кога следниве услови се кумулативно исполнети:

- релевантните подрачја да се населени со припадници на националните малцинства, традиционално или во значителен број;
- тие лица тоа да го бараат и
- тоа барање да кореспондира, односно да произлегува од реална потреба.

Првиот услов е намерно непрецизно формулиран, за на државите да им се овозможи да водат сметка за специфичните околности во своите општества. Во третиот услов е наведено дека е исто така во надлежност на државите да оценат дали барањето кореспондира со реална потреба, но засновано врз об-

6) Лоскоска, Г. Човекови права и права на заедниците - практики, механизми и заштита.

Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Р. М - ЕСЕ, 2009. стр. 18

7) За подетално види: Лоскоска, Г. Човекови права и права на заедниците - практики, механизми и заштита. Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Р. М - ЕСЕ, 2009. стр. 19

јективни критериуми. Свртувајќи се кон втората фаза, соочени сме со изрази и релативизација, како што се „страните ќе вложуваат напори“ или „во рамките на можното“. Очебијно, кога се работи за употребата на малцинските јазици во официјалните односи, на државите - договорни страни им е дозволено да имаат предвид различни фактори, меѓу кои, и нивните финансиски ресурси, достапноста, односно можностите да се ангажираат соодветен број јавни службеници кои се служат со релевантни јазици и бројот на припадниците на малцинствата.⁸

Правејќи споредба помеѓу препораките на *Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства* и имплементираното согласно со *Охридскиот рамковен договор*, би можеле да констатираме дека Република Македонија ги има аплицирано највисоките стандарди во сферата на употребата на јазикот на припадниците на заедниците.

Правото на образование на јазикот на припадниците на заедниците. Во однос на правото на образование на мајчин јазик, во точка 1. од Амандманот 8 од Уставот на Република Македонија се вели:

- Припадниците на заедниците имаат право слободно да го изразуваат, негуваат и развиваат својот идентитет и особености на своите заедници и да ги употребуваат симболиите на својата заедница.

Републиката им ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на сите заедници.

Припадниците на заедниците имаат право да основаат културни, уметнички, образовни институции, како и научни и други здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет.

Припадниците на заедниците имаат право на настава на својот јазик во основното и средното образование на начин утврден со закон. Во училищата во кои образованието се одвива на друг јазик се изучува и македонскиот јазик.

Правото на целосно основно образование на јазикот на заедниците и правото на целосно средно образование на јазикот на заедниците, се обезбедени од Владата на Република Македонија, според услови пропишани со законот за основно и средно образование. Тоа значи дека, во однос на припадниците на заедниците што следат настава на јазик, различен од македонскиот и неговото кирилско писмо: целокупната воспитно-образовна дејност се изведува на јазикот и писмото на соодветната заедница, а целокупната педагошка документација се води на македонски јазик и неговото кирилско писмо и на

8) Димитров, Н. Рамковната конвенција. Матица македонска. Скопје & Мелбурн, 1999. стр.79

јазикот на кој се изведува наставата. Но, овие права не ја укинуваат обврската на припадниците на заедниците кои наставата ја следат на својот јазик, да го изучуваат македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.⁹

Иако, согласно со Амандманот 8, каде е прецизно наведено дека државата е должна да им го гарантира и обезбеди правото на припадниците на заедниците на настава на својот јазик единствено во основното и средното образование, сепак се пристапи кон измени на Законот за високото образование, со што државата се обврза да обезбеди финансирање на високообразовни институции на јазиците на коишто зборуваат 20% од населението во Република Македонија. Имено, Членот 95 од Законот за високото образование им го гарантира правото на припадниците на заедниците, наставата на државните високообразовни институции по соодветни студиски програми и содржини, наставата да ја изведуваат на јазикот на заедницата, различен од македонскиот, при што, државата обезбедува финансирање на високото образование и на јазикот на кој зборуваат најмалку 20% од населението во Република Македонија.

Тргувајќи од важноста на улогата на јазикот во обезбедувањето на континуитетот на културата на заедниците и сочувувањето на нивниот идентитет, како и при пренесувањето на културни вредности и традиција, **Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства** во Членот 13.1. го признава и предвидува правото на изучување на јазикот на националните малцинства, како и правото на формирање и управување со нивните сопствени приватни установи за образование и обука и тоа во рамките на постоечкиот образовен систем, што претпоставува дека овие установи ќе подлежат на стандардните контроли од страна на државата и тоа во однос на квалитетот на наставата и признавањето на дипломите. Во вториот став од овој член, пак, е потенцирано дека вршењето на ова право, односно формирањето на овие образовни установи не имплицира апсолутно никаква финансиска обврска за страните.

Во однос на изучувањето или посетувањето на настава на малцинскиот јазик, Членот 14.1 од **Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства** го признава и потврдува правото и потребата на изучување на мајчин јазик на припадниците на малцинствата. Сепак, во вториот став на истиот член 14 се вели:

”Во подрачјата населени со припадници на националните малцинства, традиционално или во значителен број, доколку постои доволно големо

9) Лоскоска, Г. Човекови права и права на заедниците - практики, механизми и заштита. Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Р. М - ЕСЕ, 2009. стр.14

барање, страните ќе вложуваат напори да обезбедат, во рамките на можното и во рамките на нивните образовни системи, припадниците на тие малцинства имаат адекватни можности за изучување на малцинскиот јазик или за посетување настава на тој јазик.“

Формулирана на овој начин, одредбата од *Рамковната конвенција* не имплицира никакви позитивни мерки што државите би ги преземале за да го олеснат практикувањето на тоа право. Државите повторно се овластени да водат сметка за своите специфични финансиски, административни и технички околности при (не)извршувањето на Членот 14.2. Формулацијата е посебно флексибилна, и консеквентно, државите договорни страни имаат широка маргина и дискреција, што значајно ја намалува, а во извесни околности може да ја нулифицира, правно - обврзувачката сила на нормата.¹⁰

Наспроти *Рамковната конвенција*, која остава простор за флексибилно толкување на употребата на малцинските јазици во односите со административните власти, како и при обезбедувањето на правото на изучување на јазикот на малцинставата и формирањето на образовни установи, согласно со Охридскиот рамковен договор не само што се донесени јасни законски регулативи со кои прецизно и децидно се дефинира оваа проблематика, туку истовремено и модалитети, чија финансиска имплементација - согласно со позитивната законска регулатива - во целост е поддржана од страна на државата.

Па оттука, доколку направиме паралела помеѓу *Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства* и *Охридскиот рамковен договор* со кој е регулирано правото на употребата на јазиците на припадниците на заедниците во нашата држава, несомнено би можеле да констатиреме дека во Р. Македонија се аплицирани највисоките меѓународни стандарди во сферата на правото на употребата на јазиците на припадниците на заедниците и правото на образование на мајчин јазик, при тоа надминувајќи ги препораките на меѓународните документи кои ги третираат токму овие прашања.

Сепак, и покрај аплицирањето на највисоките светски стандарди, сведоци сме на изрази на незадоволство од страна на албанскиот политички блок во Република Македонија во однос на правото на употреба на јазикот на припадниците на заедниците.

Прашањето за употребата на јазикот на припадниците на заедниците претставува една од најчувствителните теми во мултетничките и мултикултурните општества, првенствено заради неговта повеќезначајна функција, и тоа како средство за комуникација, како најзначајно обележје на културниот и

10) Димитров, Н. Рамковната конвенција. Матица македонска. Скопје & Мелбурн, 1999. стр. 86

етничкиот идентитет на заедницата, и воопшто, заради неговата функција во текот на процесот на социјализацијата на индивидуата. Истовремено, јазикот е онаа алка што ја обезбедува и врската помеѓу поединецот и јавната сфера, работата, медиумите, политиката и целокупното општество. Токму затоа, прашањето за употребата на јазиците на припадниците на заедниците најчесто добива политичка димензија и истото се доживува како политичка афирмација и општествена промоција на заедниците, но и како средство преку кое се дефинираат односите помеѓу мнозинството и малцинските заедници во државата, или пак, средство преку кое се бара изедначување на статусот помеѓу мнозинството и малцинствата.

Имено, во членот 1. од *Европската повежба за регионални и малцински јазици*, регионалните и малцинските јазици се дефинирани како јазици кои што:

- „традиционално се користат во рамките на дадена територија на една држава од страна на државјаните на таа земја, кои формираат група бројно помала од остатокот на населението во државата и
- различни од службениот јазик на таа држава;

тоа не ги вклучува дијалектите на службениот јазик на државата или јазиците на мигрантите.“

Во продолжение на дефиницијата се дообјаснува дека формулацијата „територија во која регионалниот или малцинскиот јазик се користи“, се однесува на географско подрачје во кое дадениот јазик претставува начин на изразување на група луѓе. Истовремено, оваа дефиниција јасно го разграничува не само статусот помеѓу службениот јазик во државата и малцинските јазици, туку истата укажува и на статусот на мнозинството во државата наспроти статусот на малцинските заедници.

Во Амандманот 5 точка 1.1 од Уставот на Република Македонија се наведува дека на целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Во ставот 6 од истата точка 1 се вели дека во единиците на локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Барањата на албанскиот политички кампус се однесуваат токму на овој став од Амандманот 5, односно се бара јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните да биде службен на целата територија на Република Македонија, односно во сите единици на локалната самоуправа, а не само во оние каде припадниците на заедниците формираат најмалку 20% од севкупните граѓани.

Податоци од пописот на населението спроведен во 2002 година покажуваат дека, според етничката припадност, во Р. Македонија живеат: Македонци

- 64%18, Албанци - 25,17%, Турци - 3,85%, Роми - 2,66%, Срби - 1,78%, Бошњаци - 0,84%, Власи - 0,48% и останати - 1,04%.¹¹ Оттука, имајќи ја предвид структурата на населението според етничката припадност, како и соодносот помеѓу групите, поточно мнозинството и останатите етнички заедници, експлицитното барање за промена на албанскиот јазик во службен на целата територија на Р. Македонија, односно во сите единици на локалната самоуправа а не само онаму каде оваа етничка заедница формира најмалку 20% од населението, не би можеле да го протолкуваме како неисполнување на правото на употреба на јазикот на припадниците на заедниците, туку првенствено како имплицитно барање за промена на статусот на албанската етничка заедница од статус на малцинска заедница во статус на мнозинство.

ЗАКЛУЧОК

По дефиниција, различноста е неодминлив факт и ниту може да се избрише од реалноста ниту да се потисне без одреден степен на присила и често дури ни тогаш. Бидејќи човековите суштества се приврзани кон и обликувани од својата култура, произлегува дека и нивното самопочитување е тесно поврзано со културата. Затоа основното почитување што им го должиме на нашите сограѓани е проширување на нивната култура и нивната заедница. Почитувањето на нивната култура ја стекнува нивната лојалност, им дава доверба и поттик за интеграција во поширокото општество. Културната различност како целина може да претставува и вредна колкетивна сопственост.¹²

Од направената споредба помеѓу *Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства* и *Охридскиот рамковен договор*, недвосмислено би можеле да констатираме дека во Р. Македонија се аплицирани највисоките меѓународни стандарди во сферата на правото на употребата на јазиците на припадниците на заедниците и правото на образование на мајчин јазик, надминувајќи ги при тоа препораките на меѓународните документи кои ги третираат токму овие прашања.

Не занемарувајќи ја димензијата и важноста на улогата во процесот на сочувувањето, негувањето и унапредувањето на идентитеот на поединецит и групата, како и улогата на јазикот во обезбедувањето на врската со сиот надворешен свет, поточно во јавната, општествената, културната, економската и политичката сфера, при решавањето на прашањето за употребата на јазикот на припадниците на заедниците треба да се води сметка за задоволување

11) Извор: Државен завод за статистика

12) Атанасов, П. Мултикултурализмот како теорија, политика и практика. Евро-Балкан Пресс. Скопје, 2003. стр. 15

на правата на употребата на јазикот на припадниците на заедниците, но и да не се пренебрегне фактот дека истото може да стане извор на дополнителни фрустрации и тензии во и онака кривките и фрагилни мултиетнички општества. Еден од начините да се избегнат ситуации на создавање дополнителни тензии во општеството е правењето јасна дистинкција помеѓу оние права на припадниците на заедниците со кои, од една страна, ќе им биде обезбеден недискриминирачки и праведен пристап во јавната сфера, еднакво учество и застапеност во сите општествени, културни, економски и политички процеси во државата и, од друга страна, оние барања кои ја надминуваат оваа рамка и во чија скриена агенда всушност се наоѓа барањето за промена на статусот на заедницата од малцинска во мнозинска.

Литература:

Dimitrievic, V., Kartag-Odri, A., Milinkovic, B., Serfontein, J.L., Simovic-Hiber, I., Stojkovic, B. *Kulturna prava*. Beogradski centar za ljudska prava. Beograd, 1999.

Лоскоска, Г. *Човекови права и права на заедниците - практики, механизми и заштити*. Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените на Р. М -ЕСЕ, 2009.

Димитров, Н. *Рамковната конвенција*. Матица македонска. Скопје & Мелбурн, 1999.

Атанасов, П. *Мултикултурализмот како теорија, политика и практика*. Евро-Балкан Пресс. Скопје, 2003.

Џордан, Г. и Ведон, К. *Културна политика - класа, род, раса и постмодерниот свет*. Темплум. Скопје, 1999-2000.

Гиденс, Е. *Модерноста и самоидентитетот - Социјално и општествено во доцната модерна ера*. Темплум. Скопје, 2001.

Цветанова, Г. *Културните разлики и општествена интеграција: Македонија пред и по Рамковниот договор*. Институт за економски стратегии и меѓународни односи - ОХРИД. Скопје, 2007.

Други документи:

Охридски Рамковен Договор;

Устав на Република Македонија;

Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства;

Европска повелба за регионални и малцински јазици;

Конвенција за заштита и унапредување на разноликоста во културните изразувања на УНЕСКО;

Хашка препорака за правата на националните малцинства на образование;

Фрибуршка декларација за културни права.

Мирјана Малеска,

МЕЃУЕТНИЧКИ ОДНОСИ

АПСТРАКТ

Оваа анализа е резултат на поголемо емпириско истражување спроведено на почетокот од септември, 2009 година. Вкупно 943 испитаници одговараа на прашања во врска со неколку аспекти од нивниот живот и животот на членовите од нивното домаќинство. Меѓуетничките односи кои се анализираат во овој труд се само еден дел од истражувањето поддржано од УНДП (Програмата за развој на Обединетите нации) насловено како „Граѓански засновани анализи“.

Најважниот резултат од овие информативни анализи е дека, ако се смета за опасно нарушувањето на општествената кохезија и стабилноста на една земја кога едно малцинство е незадоволно, уште поопасна е ситуацијата во која мнозинството е незадоволно. Според ова истражување, токму ова е случајот со Република Македонија. Мнозинството од Македонците кои работат во индустријата на масовно производство и во јавниот сектор, сериозно се погодени од

Mirjana Maleska,

INTERETHNIC RELATIONS

ABSTRACT

This analysis is a result of a large empirical research, held at early September 2009. 943 respondents answered to the questions about several aspects of their life and the life of their household. Interethnic relations, analysed here, are one aspect of the survey “People Cantered Analyses”, supported by UNDP.

The main finding in these fact-finding analyses is that, while it is dangerous for social cohesion and stability of the country when a minority is dissatisfied, it is even more dangerous when the majority is dissatisfied. According to this research, that is the situation in the Republic of Macedonia. The majority of Macedonians, who work in large scale industry and in the public sector, have been adversely affected by the economic crisis, and feel economically insecure. Dissatisfaction or pessimism among middle-lower class people can negatively affect inter-ethnic relations because this class group will instinctively demand a better status, more by

економската криза и се чувствуваат економски несигурни. Незадоволството или песимизмот кои се јавуваат кај луѓето од пониската средна класа може да има негативни последици врз меѓуетничките односи, бидејќи оваа класа на граѓани инстинктивно ќе бара подобар статус со тоа што ќе ги потисне луѓето од друга етничка припадност. Таквите луѓе се подложни на политички манипулации и општествените конфликти може многу лесно да прераснат во меѓуетнички конфликти.

Клучни зборови: етнички групи, етнички заедници, меѓуетнички конфликт; консociјална демократија, Охридски рамковен договор

pushing aside people from different ethnic backgrounds. Such people are susceptible to political manipulation, and social conflicts can easily turn into interethnic conflicts.

Key words: ethnic groups, ethnic communities, interethnic conflict; consociational democracy, Ohrid Framework Agreement

Конфликтите меѓу етничките групи или помеѓу државите на кои истите припаѓаат претставува сериозен и сè поголем предизвик за домашната и за меѓународната безбедност. Според Гур (Ted R. Gurr, 1998) таквите конфликти се честопати брутални и насилни или како што има посочено Хоровиц (David Horowitz 1985) „етничкото малцинство се има крваво изборено за да допре до јавната свест“. Според Мојнахен (Daniel P. Moynihan, 1993) интересот за етничките малцинства не произлегува од рационалната анализа на самонаречените филозофи туку од очајничките обиди да се изнајдат решенија со кои ќе се спречат акутните етнички конфликти кои започнаа со крајот на Студената војна. Во политичката теорија постојат неколку објаснувања за етнополитичките конфликти, кои понекогаш се нарекуваат и „внатрешни конфликти“. Некои автори се фокусираат на безбедносните прашања, во кои стравот и недовербата помеѓу етничките групи може да се развие во вооружен конфликт (B. Posen, 1983). Други ја нагласуваат улогата на „домашните фактори“, како што е економијата, капацитетот на државата, национализмот или незрелоста на демократскиот процес (M. Brown, 1993). Според трети пак, основната причина за избувнувањето на конфликти е неможност на малцинствата да пристапат кон инструментите на власт (A. Lijphart, 1984). Воедно треба да го споменеме и општествено-психолошкиот пристап кој дава акцент на лажната историја или митовите кои се пренесуваат од една генерација на друга бидејќи играат важна улога во создавањето на етничкиот идентитет (Horowitz, 1985). Вилијам Зартман (Zartman, 1995) го има сумирано проблемот на невклучувањето на малцинствата со следнава изјава, според која „националните конфликти... може да се сведат на две поврзани категории - занемарување и дискриминација, или проблем на дистрибуција и проблем на идентитет“.

Со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор (ОРД) беше одговорено на сепаратистичките етно-територијални барања во Република Македонија. Истиот имаше за цел да ги вклучи етничките Албанци и другите малцинства во Владата, овозможувајќи им да учествуваат во власта и преку проширување на нивната група и индивидуални права. Сепак, и денес, на осумгодишнината од потпишувањето на договорот, сè уште постојат многу институционални дупки во степенот на децентрализацијата на власта во однос на реформите во образованието, односно во образовната програма, во подобрените општествени услуги за поддржување на општествената интеграција, во јавните дебати околу одлуките кои се однесуваат на различните етнички групи, и во многу други области. Згора на тоа, според принципот на ОРД за рамноправна застапеност, процентот на етнички Албанци кои се вработени во јавни институции треба после некое време да достигне над 25%, но сè уште постојат многу институции кои го немаат исполнето овој услов.

Македонското општество може да се опише како: истовремено мултиетничко, мултинационално, плурално и мултикултурно. Во вакви општества ризикот од етнички конфликти е особено висок доколку владата ги занемари или дискриминира малцинствата. Во 2001 година, во земјава избувна вооружен конфликт помеѓу централната власт и етничката албанска герила. Конфликтот заврши во месец август во 2001 година, со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор (ОРД). Меѓутоа, внатрешниот однос помеѓу етничките Македонци, етничките Албанци и другите етнички малцинства остана најчувствителното прашање коешто влијае на стабилноста и безбедноста на земјава, како и на нејзината перспектива за интеграција во Европската унија.

ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ

Процентуално, истражуваниот примерок се состои од испитаници чија етничка припадност, во поголема или во помала мера, се совпаѓа со припадниците на малцинствата во општеството како целина (видете во табела 1)¹

Табела 1. Етничка припадност

Етничка припадност	Фреквенција	Процент
Македонци	637	67.5
Албанци	210	22.2
Друго*	96	10.2
Вкупно	943	100.0

Извор: ГЗА анкетата за романизирана, септември 2009

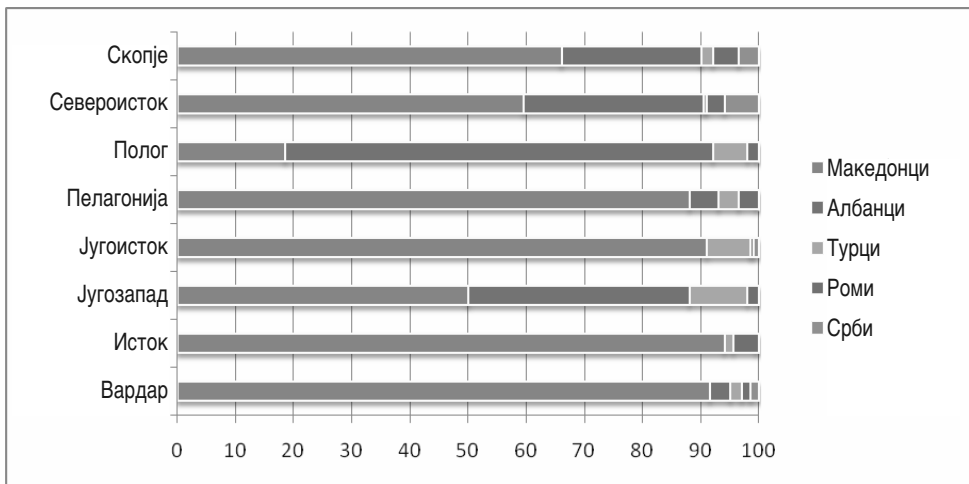
*“Друго“ се однесува на: Турци- 3.8%; Роми- 3.7%; Срби- 1.3% и Власи- 0.1%. Во анализата особено ќе се фокусираме на социоекономската невклученост на Ромите во општеството како најобесправено малцинство. (Примерокој на Ромите, извршен и пресметан како посебен бустер има фреквенција од 106)

Во однос на регионите кои ги населуваат, етничките Македонци во најголема мера ги имаат населено вардарскиот, источниот, југоисточниот, пелагонискиот и скопскиот регион. Етничките Албанци се сконцентрирани

1) Според пописот од 2002, Македонија има население од нешто повеќе од 2 милиони жители. Истото поделено по етнички групи изгледа вака: 64.2% (или 1297,981) се Македонци; 25.2% (или 509,083) се Албанци; 3.9% се Турци; 2.7% се Роми; 1.8% се Срби; 0.8% се Бошњаци; 0.5% се Власи; и 1.0% се „друго“. Приближно 65% од населението се од православна вера, а 32% се Муслимани. Кон овие се приклучуваат и групите на Римски католици, членови на разни протестантски секти, како и Евреи.

во полошкиот регион, а ги има и во доста голем број и во југозападниот и северноисточниот регион, како и во Скопје. Турците го населуваат југозападниот, југоисточниот, полошкиот и пелагонискиот регион. Ромите, пак, се најмногу сконцентрирани во Скопје и во источните региони, додека Србите се најмногу сконцентрирани во североисточниот и во скопскиот регион (слика 1).

Слика 1: Етничко малцинство по региони

Извор: Државен завод за статистика.

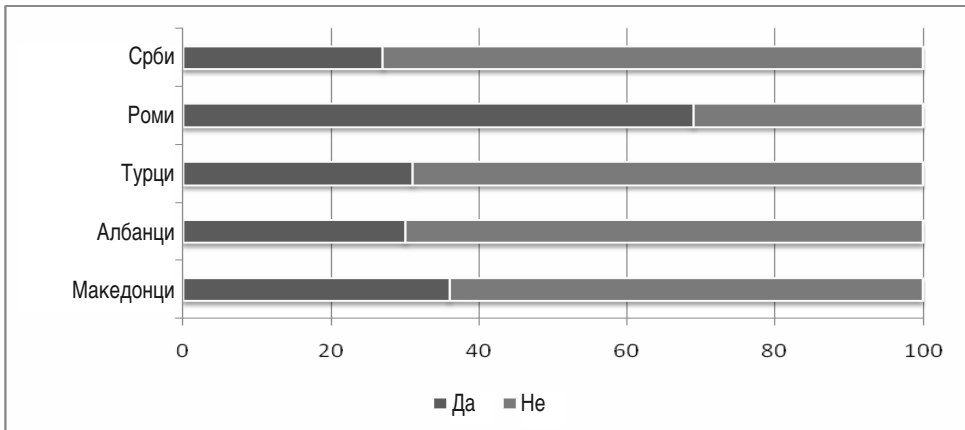
Во овој број не влегуваат 43.000 Власи, Бошњаци и други, поради недостигот на податоци, но истото не влијае врз поделбата на наведените групи по региони (слика 2).

ЈАЗ НА ФРУСТРАЦИЈА

Поголема е веројатноста етничките конфликти да се случат во плурални општества во кои постои разлика помеѓу потребите на граѓаните и способноста на државата да ги задоволи тие потреби преку давање на јавни услуги од најразличен карактер. Појдовната точка на оваа анализа е дека, сè **поголемите економски и социјални проблеми, разликите во примањата и сиромаштијата, како и ниските очекувања на луѓето, имаат создадено т.н. јаз на фрустрација, кој е социјален, но и психолошки феномен. Ромите се на највисокото ниво на сиромаштија од сите етнички групи, додека етничките Македонци се на најниското ниво. Од друга страна, пак, етничките Македонци се**

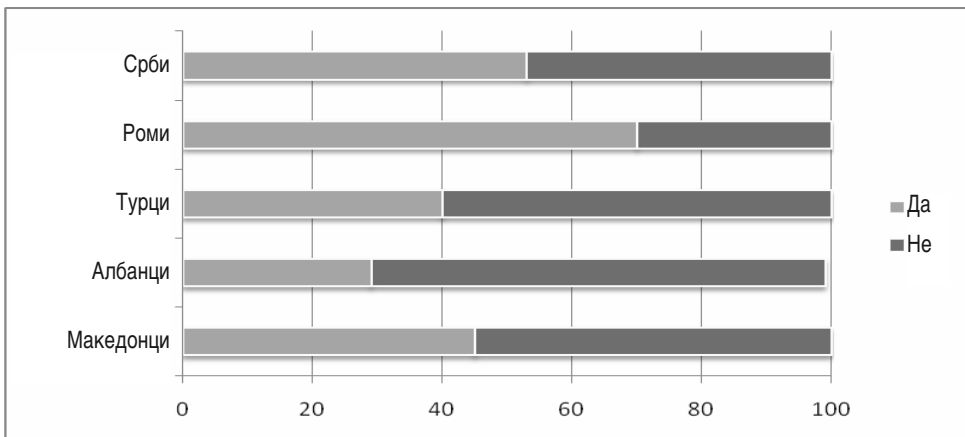
со најизразено незадоволство, дури можеби се и најфрустрираната група, како што се гледа од наодите од овогодинашната граѓански заснована анализа која ги разгледува прашањата од типот на сигурност на работното место, приходите и очекувањата на луѓето за иднината. На слика 2 може да се види дека Ромите се тие кои најмногу бараат работа во однос на другите малцинства. Погolem дел на етнички Македонци, пак, бараат работа во однос на етничките Албанци.

Слика 2: Поиџраѓа по работно место според етничко малцинство

Извор: ГЗА анкета за домаќинства, септември 2009

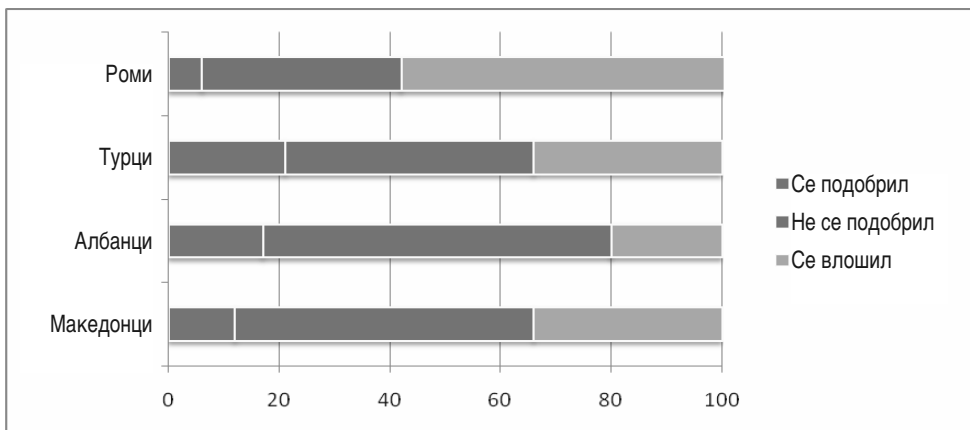
Слика 3: Несигурна работа: веројатност да се изгуби работното место во наредниот шест месец илјуба е спроведена анкетата

Извор: ГЗА анкета за домаќинства, септември 2009

Слика 3 го дава степенот на несигурност во однос на веројатноста да се изгуби работното место во наредните шест месеци откако е спроведена анкетата. Над две третини од Ромите сметаат дека постои ризик да ја изгубат работата, што е доволен индикатор дека оваа етничка група е со највисок степен на економска несигурност. Нешто помалку од една половина од испитаните етнички Македонци сметаат дека постои можност да ја изгубат работата - во споредба со над една чевртина етнички Албанци. Овие податоци укажуваат на фактот дека етничкото македонско население поминува низ поголема економска несигурност отколку етничкото албанско население. Згора на ова, овој заклучок е поддржан и од други наоди од анкетата. На пример, над половина од испитаниците Роми (59%) сметаат дека нивниот живот „се влошил“ во текот на дванаесетте месеци пред анкетата да биде спроведена - во споредба со една третина (34%) етнички Македонци и етнички Турци (исто така 34%), додека само една петина (20%) етнички Македонци смета дека им се влошила животната ситуација (видете на слика 4).

Слика 4: *Како животој на испитаниците се има сменето во некој на последните 12 месеци - пред спроведување на анкетата*

Извор: ГЗА анкета за домаќинства, септември 2009

Табела 2 ги прикажува одговорите на прашањето „Доколку го земете в предвид вкупниот месечен приход на вашето домаќинство, дали успевате да го преживеете месецот?“ Резултатите покажуваат дека над половина од граѓаните од сите етнички групи едвај успеваат да врзат крај со крај. Како и во другите димензии на економска несигурност, така и во оваа, Ромите се издвојуваат како малцинство во најнеповолна положба, а по нив следат етничките Турци, етничките Македонци и етничките Албанци - соодветно.

Табела 2: Дали членовите во домаќинството успеваат да го преживеат месецот

Етничко малцинство	Лесно	Ни лесно ни тешко	Тешко
Македонци	11.1%	31.5%	57.3%
Албанци	16.7%	29.9%	53.4%
Турци	14.3%	24.5%	61.2%
Роми	4.8%	6.7%	88.5%

Извор: ГЗА анкета за домаќинства, септември 2009

Доколку ги споредиме податоците, ќе увидиме дека голем дел на луѓе од сите етнички групи ги мачи невработеноста, економската несигурност, незадоволството од својот личен живот како и потешкотиите со кои се соочуваат за да го преживеат месецот. Најпогодената и најобесправена група во овој поглед се Ромите. Но во контекст на меѓународните односи, тука особено треба да ја нагласиме ситуацијата на етничките Македонци. Многу е опасно кога малцинствата се незадоволни, но уште поопасно е кога мнозинството е незадоволно. Незадоволството кај етничките Македонци потекнува од неколку извори: загубата на привилегираниот статус кој повеќето од нив претходно го уживале кога работеле во државниот сектор; реформите во јавниот сектор каде поголем дел од нив исто така работат (28% етнички Македонци во споредба со 11.5% од етнички Албанци работат во јавниот сектор); перцепцијата на „рамноправна застапеност“ во која нема ниту победници ниту губитници; глобалната економска криза која ги има погодено поголемите фирми, каде што преовладуваат етнички Македонци (27% етнички Македонци работат во големи фирми во споредба со само 13% етнички Албанци). Во исто време, етничките Македонци се во просек пообразовани од припадниците на другите етнички заедници (45% етнички Македонци имаат завршено четиригодишно средно образование, во споредба со само 29% етнички Албанци); далеку поверојатно е да бидат квалификувани работници (31% од етничките Македонци се квалификувани физички работници, во споредба со само 15% од етничките Албанци). Уште повеќе, речиси половина од етничките Македонци, кои се во работен однос, се изјасниле дека очекуваат да ја изгубат работата во наредните шест месеци по спроведувањето на анкетата (45%) и сметале дека не биле добро платени за работата која ја вршат (49% од етничките Македонци во споредба со 30.5% од етничките Албанци). Толку високо ниво на незадоволство на мнозинската етничка група, и покрај релативно поволната општествена позиција во која се наоѓаат во

однос на стекнатото образование и вештини, може многу лесно да доведе кон политичко незадоволство. Наредните неколку пасуси наведуваат неколку индикатори преку кои е претставен еден општествен слој на етнички Македонци со високо образование, кои се вработени како квалификувани работници, а сепак сметаат дека се слабо платени и несигурни. Оваа „генерација на 300 евра“ (поимот потекнува од нередите во Грција кои ги започна таканаречената „генерација на 700 евра“) смета дека меѓуетничките односи се многу полоши отколку припадниците на другите етнички групи.

ОЦЕНА НА КВАЛИТЕТОТ НА МЕЃУЕТНИЧКИТЕ ОДНОСИ

Мнозинството од испитаниците (58%) се изјасниле дека не гледаат промена во развојот на меѓуетничките односи во земјата во периодот од 12-те месеци во кој е спроведена оваа анкета; една четвртина од испитаниците (26%) сметаат дека истите се влошиле, а една десетина (11%) сметаат дека се подобриле (погледнете во табела 3.) Ако ги земеме предвид и регионите, над третина од испитаниците од регионот на Скопје каде што живее претежно македонско етничко население, сметаат дека меѓуетничките односи се влошиле (39%).

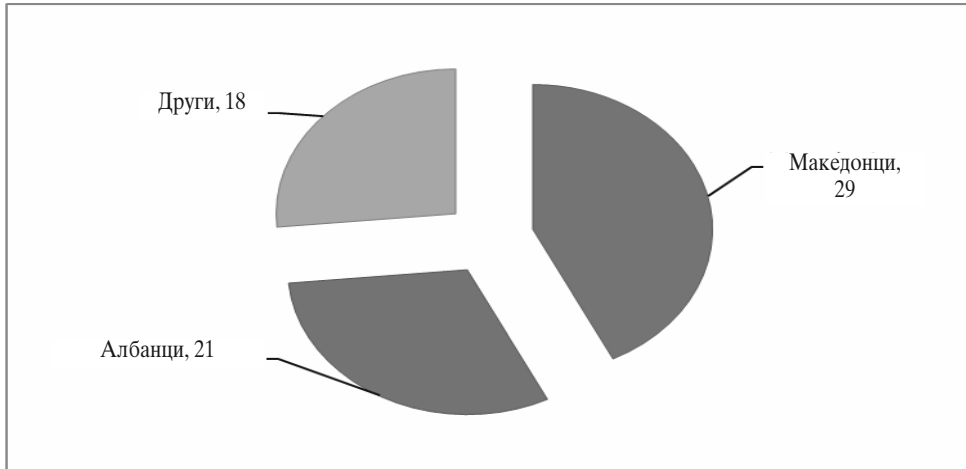
Табела 3: *Како го оценувате развојот на меѓуетничките односи во земјата во текот на последните 12 месеци?*

Степен на развој	11.0%
Без промена	57.6%
Се влошиле	25.8%
Одбиле да одговорат	5.6%

Извор: ГЗА анкета за домаќинства, септември 2009

Етничките Македонци, многу повеќе отколку етничките Албанци или припадниците на други етнички групи, сметаат дека меѓуетничките односи се влошиле во последните 12 месеци (видете на слика 5). Над четвртина етнички Македонци сметаат дека етничките односи се влошиле во споредба со само една петина на етнички Албанци.

Слика 5: Односот на испитаниците, според етничка припадност, кои сметаат дека етничките односи се влошиле во претходните 12 месеци

Извор: ГЗА анкета за домаќинство, септември 2009

Кои се тие етнички Македонци кои сметаат дека етничките односи во земјата се влошиле во текот на последните 12 месеци? Ако се земе предвид нивото на образование, испитаниците со високо образование најчесто одговориле дека меѓучовечките односи се влошиле. Во однос на возраста, помладите како и постарите луѓе, го делат истото мислење, како и оние во работен однос чиишто примања се движат од 12.000 до 21.000 денари, и оние семејства кои едвај успеваат да го преживеат месецот.

На прашањето, како ја оценуваат ситуацијата во наредните 12 месеци, половина од сите испитаници (943) одговориле дека не очекуваат промена, скоро четвртина (23%) одговориле дека ќе дојде до влошување на меѓуетничките односи, а само 15% дека истите ќе се подобрат (видете во табела 4).

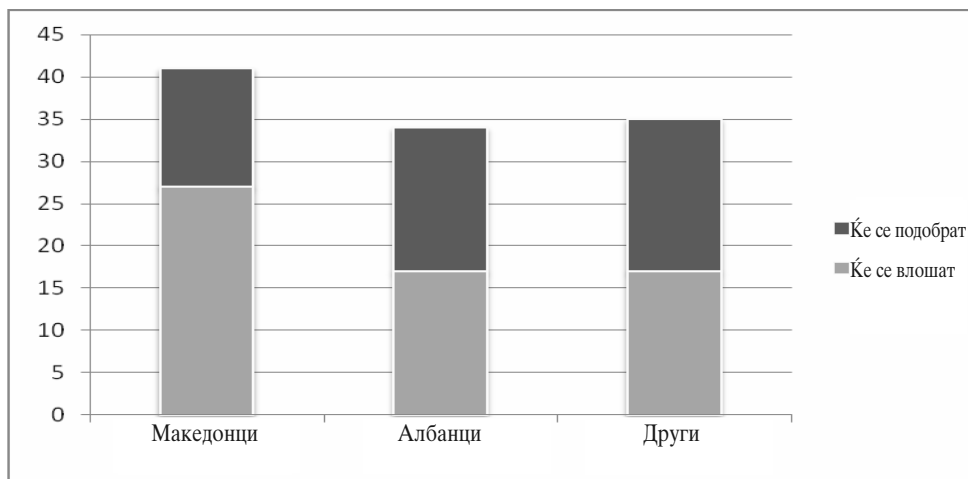
Табела 4: Како сметаат дека ќе се развиваат меѓучовечките односи во наредните 12 месеци?

Степен на развој	15.3%
Без промена	49.5%
Ќе се влошат	23.3%
Одбиле да одговорат	11.9%

Извор: ГЗА анкета, 2009

Повеќе од четвртина од етничките Македонци сметаат дека етничките односи ќе се влошат во наредните 12 месеци- откако е спроведена анкетата- во споредба со само една шестина од етничките Албанци и припадници на етнички групи (видете на слика 6). Во рамките на оние етнички Македонци кои сметаат дека меѓуетничките односи ќе се влошат, мнозинството е повторно истата категорија на луѓе со завршено средно образование, кои имаат платена работа и приход помеѓу 12.001 и 21.000 денари, чиишто семејства имаат потешкотии да го преживеат месецот и имаат низок животен стандард.

Слика 6: Очекување да се променат меѓуетничките односи во наредните 12 месеци

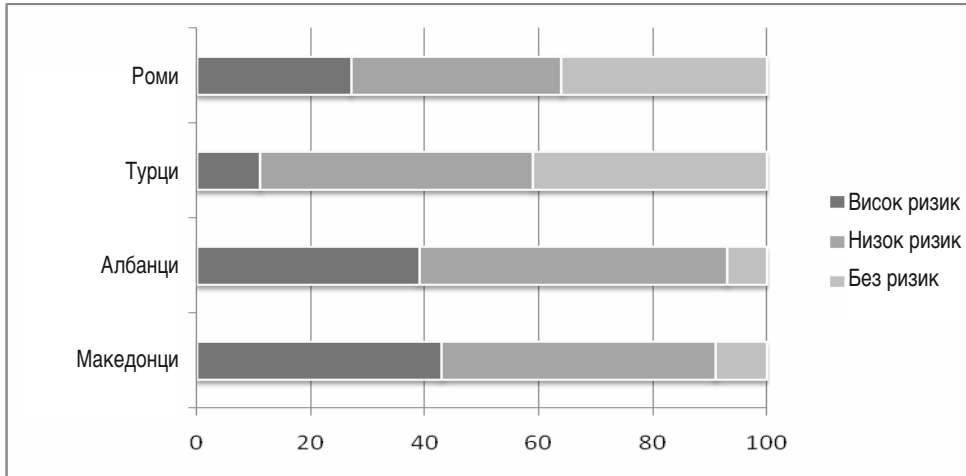

Извор: ГЗА анкета за домаќинства, септември 2009

ПРОЦЕНА ОД ИЗБУВНУВАЊЕ НА НАСИЛЕН ЕТНИЧКИ КОНФЛИКТ

На прашањето, како го проценуваат ризикот од избувнување на насилени етнички конфликт, повеќето испитаници одговориле дека „не постои ризик“ (8.9%) или пак дека ризикот е мал (45.5%). Нашето внимание беше насочено кон групата која оценила дека постои „голем ризик“ (35.5%). Повеќе од две петини од етничките Македонци сметаат дека постои голем ризик од избувнување на насилени етнички конфликт. Истиот став го делат и речиси ист, но малку помал број испитаници на етнички Албанци, но релативно мал број Роми и Турци.

Слика 7: Процена на ризиците од избувнување на насилени етнички конфликти

Извор: ГЗА анкета за домаќинство, септември 2009

Скоро половина од испитаниците (48%) во регионот на Скопје смета дека ризикот од избувнување на насилени етнички конфликти е висок. Бројот на граѓани кои го делат ова мислење е далеку помал отколку оние од југозападниот регион (9%). Две петини од градското население (40%) смета дека има голем ризик да избувне етнички конфликти - во споредба со помалку од една третина на населението од селата (30%). Мажите повеќе од жените сметаат дека постои голем ризик (37% наспроти 34%). Оние на возраст помеѓу 35 и 44 години, и оние со месечни приходи помеѓу 12.000 и 21.000, и оние чишто семејства едвај успеваат да го преживеат месецот, исто така сметаат дека ризикот од избувнување на етнички конфликти е доста висок.

ЗАКЛУЧОК

Консоцијалните институционални договори, како и малцинските права, ја имаат подобро состојбата на политичка стабилност во земјата, како и меѓуетничките односи. Повеќето испитаници сметаат дека меѓуетничките конфликти не се влошиле во 2009 година и дека не очекуваат истите да се влошат во иднина. На прашањето дали очекуваат да избувне насилени етнички конфликти, мнозинството одговориле дека не постои ризик од такво нешто или, пак, дека ризикот е многу мал. Оние кои сметаат дека дошло до влошување на меѓуетничките односи и дека истиот тренд ќе продолжи и во иднина се во најголем дел етнички Македонци кои според возраста, образованието,

приходите и стандардот припаѓаат на средната или пониската средна класа. Како образовани, но со низок приход и несигурни за иднината, може да ја дефинираме „генераацијата на 300 евра“, која многу лесно може да се радикализира.

Уште еднаш треба да се нагласи дека во однос на меѓународните односи, општествената кохезија и стабилност на земјата може навистина да се загрози доколку малцинството е незадоволно, но уште поопасно е доколку мнозинството е незадоволно и исфрустрирано. Повеќе од 40% од групата на Македонци (испитаници) сметаат дека постои „голем ризик“ од избувнување на насилан етнички конфликт. Чувството на општествена несигурност и фрустрација е погодна средина за злоупотреба на националните чувства. Во таква ситуација, секој општествен конфликт може да прерасне во меѓуетнички.

Литература:

- Bieber, F. (2008) *Power-Sharing and Implementation of the Ohrid Framework Agreement*, Skopje: Friedrich Ebert Stiftung
- Brown, M. (ed.) (n.d.) *International Dimension of Internal Conflicts*, CSIA, Harvard University
- Gurr, T.R. (1998) *Minorities at Risk*, US Institute of Peace Press, Washington, D.C.
- Horowitz, D. (n.d.) *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press
- ESI (2002) *Ahmeti's Village - the political economy of inter-ethnic relations in Macedonia*, Skopje, Berlin
- Lijphart, A. (1984) *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven: Yale University Press:
- Maleska, M. (n.d.) *Power-Sharing: A New Concept of Decision-Making Process in Multicultural Municipalities*, Research Report, EU-Funded project, carried out by MCMS, ADI, Ian Collins Centre for Peace and Democracy.
- Maleski, D. (2003) *The Causes of War, New Balkan Politics*, Vol.8
- Moynihan, D. P. (1993) *Pandemonium: Ethnicity in International Politics*, Oxford: Oxford University Press
- Posen, B. (1993) The security dilemma and ethnic conflict, in: M. E. Brown (ed.) *Ethnic Conflict and International Security*, Princeton: Princeton University Press
- Zartman, W. (ed.) (1995) *Elusive Peace: Negotiating an End to Civil War*, Washington D.C.: Brookings Institution

Лидија Христџова,

**ЛЕВИЦАТА И ДЕСНИЦАТА ВО
ПОСТКОМУНИСТИЧКИТЕ ЗЕМЈИ**

АПСТРАКТ

Трудот има за цел, преку еден краток осврт врз релевантната политиколошка литература за идеолошките позиционирања на политичките партии во посткомунистичките земји, да укаже во која мера тие се разликуваат од состојбите и процесите во етаблираните демократии и на што се должат разликите. Добиените сознанија треба да послужат како референтна рамка во која се анализираат идејните профилации на партиите во македонското посткомунистичко општество. Притоа, посебно внимание се обрнува на позиционирањето на политичките субјекти (политичките партии и граѓаните/избирачите) на дводимензионалниот спектар левица-десница и конзервативизам-либерализам. Користејќи ги податоците од емпириското истражување за политичките идентитети, авторот заклучува дека во македонскиот случај интригантната Китчелдова теза (Kitchelt, 1992), дека во посткомунистичките општества економ-

Lidija Hristova,

**LEFT AND RIGHT IN THE
POSTCOMMUNIST COUNTRIES**

ABSTRACT

By giving a short overview of the relevant politicological literature for the ideological positions of political parties in post-communist countries, the purpose of this work is to reveal to which extent these differ from the conditions and processes in established democracies and what these differences owe to. The knowledge gained will serve as a reference framework in the analysis of ideological profilation of the parties in the Macedonian post-communist society. Here, we will pay special attention on the position of the political subjects (political parties and citizens/voters) on the two-dimensional specter: left - right and conservatism - liberalism. With the use of the data from the empirical research of the political identities in Republic of Macedonia, the author has come to the conclusion that in the Macedonian case the intriguing Kitschelt's thesis (of 1992) according to which economic liberalism in post-communist societies is accompa-

скиот либерализам е проследен со политички либерализам (двоен либерализам) само делумно се потврдува.

Клучни зборови: политички партии, партиски политики, идеолошки спектри, пост-комунистички земји

nied by political liberalism (double liberalism) has only partially been confirmed.

Key words: political parties, party politics, ideological specters, post-communist countries

Постои навистина богата политиколошка литература која ги анализира состојбите со партиите во посткомунистичките општества,¹ опфаќајќи повеќе димензии на проблемот или пак концентрирајќи се на еден аспект од комплексната структура на прашањата поврзани со партиите и партиските системи: внатрешна демократија, партиски елити, социјални расцепи, идеологии, финансирање, корупција, партиски политики, партиски идентитети, изборно однесување...

Во текстот што следи ќе укажеме само на најзначајните сознанија, поврзани со идејно политичките профилации на партиите и нивните позиционирања на идеолошките спектри, со цел да се воочат спецификите во посткомунистичките општества, но и да се создаде поширока рамка во која би се евалуирале процесите и состојбите во Република Македонија.

Во својата компаративна анализа на земјите од Источна и Централна Европа, Милада Вахудова ја поставува следната теза: умерените десни партии претставуваат најсоодветни промотори на демократијата во постсоцијалистичките земји.² Клучен фактор за доминацијата на овие партии во политиката претставува постоењето на силна и организирана политичка опозиција на комунизмот пред 1989-тата. Во првите години на транзицијата тие се промовираа како силен кохезивен фактор на демократизацијата само во мал број на посткомунистички земји, додека во другите доминантни беа партиите кои се фокусираа на одбраната на нацијата и националната култура од оние што и се закануваат, како и на одбраната на status quo состојбите во економијата, ќе констатира Вахудова. Во првата група на земји се вбројуваат Полска, Унгарија и Чешка, а во втората Бугарија, Романија, Хрватска и Словачка; каде (во овие вторите) доминираа оние од крајната/радикалната десница и/или националкомунистичките партии. Тоа придонесе националните прашања и економскиот популизам да станат доминантни транзициски обележја на политичкиот живот на вториве, смета авторката. Сепак, крајот на 90-тите го одбележува процесот на маргинализација или трансформација на партиите со комунистички и националистички предзнак, а умерената десница ја освојува

1) Diamond, L. and R. Gunther: *Political parties and Democracy*, Baltimor and London: The John Hopkins University Press 2001; Von Beume, K. 2002. Milada Vahudova 2008, Kitshel H. 1992, 1995, Merkel 1997, Klingeman 1994, Kaldorn and Vejvoda I.: *Democratization in central and Eastern Europe*, London-New York, 2002, J. M De Waele (ed.): *Partis politiques et democratie en Europe centrale et orientale*, Editions de l'Universite Libre de Bruxelles, Bruxelles, 2002; итн. Continuum vidi kaj Von Beume 2002). Инаку, во литературата паралелно се користат термините посткомунистички и постсоцијалистички општества.

2) Vachudova, M. A., *Centre-right parties and political outcomes in East Central Europe*, *Party Politics*, 4/2008 pp. 387-405. Оваа теза на Вахудова се среќава и кај други автори.

власта во речиси сите транзициски демократии, што влијаеше на нивната политичка стабилизација и приближување кон либералните демократии.³

Тезата на Вахудова, дека силата и кохерентноста на десницата е во голема мера резултат на карактерот на опозицијата во комунизмот е контрадикторна на основната теза на оние кои сметаа дека само комунистичката партија беше единствената употреблива политичка сила при крајот на осумдесеттите години. Ваквото табула раса гледиште за посткомунистичката политика сугерира дека, во политичката транзиција се поаѓаше од нула, односно дека сите посткомунистички земји во транзицијата влегоа со еднаков багаж - монолитното комунистичко минато. Застапниците на оваа хипотеза (Jon Elster, Claus Offe и Ulrich Preuss),⁴ практично го занемаруваа значењето на разликите во политичкиот живот помеѓу земјите на т.н. Источен блок, но исто така го занемаруваа и значењето на предкомунистичкиот период. А разлики, очигледно, постоеја.

КАКО ФУНКЦИОНИРА ПОЛИТИЧКИОТ СПЕКТАР ЛЕВИЦА-ДЕСНИЦА ВО ПОСТКОМУНИСТИЧКИТЕ ОПШТЕТСТВА?

Можеби треба да започнеме со одговорот на прашањето: што претставува десница во посткомунистичките земји? Силната подршката за пазарните реформи и националистичката агенда, двете стожерни точки според кои таа вообичаено се разликува од левицата, во посткомунистичките земји имаат специфично значење. Доколку ги земеме предвид економските програми и политики на партиите во овие земји речиси е невозможно да се направи поделба на левица и десница. Сите партии ветуваа заштита на животниот стандард на населението, бавни реформи, поголеми социјални трансфери од страна на државата, а со тоа и зајакната позиција на државата. Така, всушност, економскиот либерализам, чија што социјална цена по правило беше висока и требаше да се ублажи, се најде на агендите и на левите и на десните партии, создавајќи им тешкотии на аналитичарите да ја идентификуваат левицата и десницата, според класичните параметри. Сознанието на некои истражувачи, дека на болните економски реформи секогаш им претходеше тешка економска криза, го сугерира заклучокот дека тие не беа резултат на идеолошките концепти на партиите, туку на реалните (сурови) барања на економијата.

Како тогаш да ја разликуваме десницата од левицата во посткомунистичките земји? Добар дел од авторите сугерираат дека одговорот треба да го

3) Vahudova, 2008, p. 389

4) Kaj Vahudova 2008, p. 397

бараме во односот на партиите кон националните и социо-културните прашања (Kitchelt 1992, Marcs et al. 2006). Херберт Китчелд,⁵ на пример, притоа нуди тројна класификација: 1. либерални партии (секуларизам, толеранција, граѓански слободи, блага декомунизација, про-пазарни ориентации, космополитизам, поддршка за интеграциите кон Запад); 2. христијанско-национални (авторитет, поредок, колективистички морал, тврда декомунизација, популистички корекции на пазарните законитости, национална автономија); 3. посткомунистички или социјалдемократски партии (изразува либералистичка загриженост за социјален либертанијанизам, но и блага поддршка на економскиот популизам).

Познатиот истражувач на партиите и партиските системи во Југославија и подоцна во Србија, Владимир Гоати, повикувајќи се на Сартори, смета дека во услови на повеќедимензионален политички простор, дихотомијата левица-десница е недоволно силна аналитичка алатка за да ја изрази неговата комплексност. Затоа, покрај апцисата потребна е и ордината, смета тој, нудејќи ја притоа следната класификација на партиите во Република Србија: 1. леви-роевропски, 2. десни-роевропски, 3. традиционални-леви, 4. традиционални-десни. Значи, според Гоати, улогата на ординатата во случајот на Србија би ја одиграла дихотомијата проевропско-традиционално.⁶

Клаус Вон Беуме⁷ поаѓа од тезата дека јасната структура на општествените расцепи е битен фактор за етаблирање и консолидација на партискиот систем. Што се случува во услови кога линиите на расцепите мошне тешко можат да се идентификуваат, како во посткомунистичките земји? Политичката меморија поврзана со предтоталитарната ера, како и социјалистичкото искуство, малку им помагаа на новите партии во нивното профилирање, смета авторот. Исто значење имаат и традиционалните линии на поделба (селоград, црква-лаичка држава), бидејќи социјализмот, преку интензивниот процес на индустријализација и секуларизација, во голема мера го релативизираше нивното значење. Класичниот и најзначајниот расцеп на линијата труд-капитал беше сосема неразвиен, особено во првите години на демократизацијата, кога ниту капиталот ниту трудот беа претставени во политиката.⁸ Во таквите услови се потенцираше судирот центар-периферија, рационализиран преку национализмот и регионализмот.

5) Kitscheld, H. Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions, *Party Politics* 1995/1, 447-472

6) Goati, V. Partiski program kao klucni element partiskog identiteta, vo Programski identiteti socijaldemokratskih partija, Beograd: Socijaldemokratski klub Friedrich Ebert Stiftung, 2005

7) Klaus von Beyme, Transformacija politickih stranaka, Fakultet politickih znanosti Sveucilista u Zagrebu, Zagreb 2002

8) Klaus Von Beyme, исто, стр 83

Општествениот амбиент на посткомунизмот во кој се структурираа партиските системи беше мошне комплексен и нетипичен (од гледна точка на западните демократии), за да може да се задоволи со четиричлената Роканова типологија. Од тие причини, како посоодветна Вон Беуме го смета моделот на осумчлената поделба, нагласувајќи притоа дека значењето на определени поделби во конкретни средини е условено и од други варијабли. Така, на пример, превласта на социјално-културниот конфликт е очекуван таму каде што владее силна етничка фрагментација, при што тој ја посочува како пример Република Македонија, и таму каде што не е надминат процесот на одвојување од поголема државна заедница (Словачка). Авторот нагласува дека посакуван доминантен тип на судир е општествено-економскиот, кој е свртен кон иднината и кој го среќаваме во услови на пазарно стопанство (Полска, Чешка, Словенија, Унгарија, Латвија).

Врз основа на анализите на демократизацијата во шест посткомунистички општества, Калдор и Вејвода⁹ заклучуваат дека после 1989-та во нив се создадоа три базични/основни видови на партии: 1. бившите комунистички партии кои се ребрендираа под различни имиња, заземајќи го просторот лево од центарот; 2. партии кои се обидоа да се надоврзат на политичките традиции од пред Втората светска војна; 3. сосема нови партии кои се регрутираа од комунистичките дисиденти или други поединци кои не беа сврзани со комунистичката номенклатура. Предноста на наследената инфраструктура (партиска мрежа, членство), политичко искуство, како и солидните врски со одредени државни институции, се покажаа како значајна компаративна предност на бившите комунистички партии, што резултираше со нивна изборна победа.¹⁰ Многу тешко е да се разликуваат партиите според нивниот филозофски или идеолошки концепт, ќе заклучат авторите. Во основа се работи за цатцх алл партии (определеност за пазарни реформи, за социјална правда, за интеграција во Европската унија), меѓу кои е можно да се направи една генерална дистинкција: дел од нив се со претежно граѓанска ориентација, а другиот дел се поблиски до некои национални и/или религиозни вредности.¹¹

9) Kaldor M., Vejvoda, I. Democratization in central and Eastern Europe. London-New York: Routledge, 2002

10) Во коалиција со либералите, со кои постоеше безмалку консензус во однос на владеењето, политиката стануваше досадна или нормална работа, ќе констатираат авторите. Наспроти овој прв образец, препознатлив во Словенија и Унгарија, во други земји се отвори сериозен политички фронт - остра поларизација помеѓу комунистите и антикомунистите (Романија, Бугарија, Полска, Литванија).

11) Големите политички дебати се свртени пред се кон минатото -комунизмот наспроти антикомунизмот, или околку одредени јавни личности- Мечиар и Ковач во Словакија, Калус и Хавел во Чешка, Валенса и Квашњевски во Полска, Бразаускас и Ландзбергис во Литванија. Калдор и Вејвода, исто, стр. 11

Внимателниот аналитичар ќе забележи дека во обидот да се идентификуваат некои законитости во структурирањето на партиските спектри, авторите мошне често се повикуваат на исклучоци, на специфични историски, социоклтурни и други околности во поделните земји. Многубројните интервенирачки варијабли уште повеќе ја усложнуваат работата и за тоа се веројатно свесни и самите автори. Вон Беуме, во својот заклучок ќе признае дека истражувањето на party change е поле со многу хипотези и малку сигурни резултати. „Оној што наведува многу причини, всушност нема причина“, рече Кант. Кажано помодерно: се продолжува ловот на независната варијабла.¹² Оваа опсервација не ја негира аналитичката и методолошката вредност на овие компаративни истражувања, но секако го прави повнимателен секој истражувач.

Ако тоа беше првата општа констатација што може да се извлече од погоре презентираниите класификации, втората се однесува на неминовноста од употребата на дводимензионалниот спектар, доколку сакаме да ги претставиме идеолошките позиции на партиите, но и на останатите политички субјекти. Таа втора димензија се поврзува за општествените прашања (social issues), и на дводимензионалниот спектар е означена, најчесто, како либералност наспроти авторитарност.

Во обидот овие категории да се операционализираат, клучно прашање за истражувачите е да се идентификуваат прашањата/проблемите околу кои се води политичкиот натпревар во поделните земји. Најчесто, тоа се прашањата сврзани за економијата (висината на даноците и трошењата од страна на државата, рационализирани низ димензијата регулација-дерегулација). Емпириските истражувања укажуваат дека оние кои се определиле за слободен пазар имаат поинакви сфаќања во врска со државните/приватните претпријатија, во однос на прогресивните даноци на доход, во однос на ширината на здравствената заштита, бесплатното образование, социјалната заштита, од оние кои се определиле за егалитарноста како основна вредност. Во однос на политиките сврзани за економската димензија, идеологијата се изразува низ позицијата на партијата или гласачот на едnodимензионалната скала левица-десница. Но, оваа скала ја игнорира втората димензија - либералност наспроти авторитарност, што на идеолошкиот спектар се поврзува со општествените прашања (social issues), најчесто операционализирани преку ставовите на политичките субјекти во врска со традицијата, абортусот, сексуалната ориентација, заштитата на човековата околина итн.¹³ Кога станува

12) Von Beyme, 2002, p. 184

13) Како специфични прашања за поделни земји можат да се јават и односот кон имиграцијата, надворешната и безбедносната политика, различни аспекти на ЕУ политиката

збор за посткомунистичките земји се издвојува и партиското позиционирање во однос на: приватизацијата, религиозноста, вклучување на бившите комунисти во политичкиот живот, слободата на медиумите, ЕУ интеграцијата, национализмот. . .

КОРИСТЕЊЕТО НА ДВОДИМЕНЗИОНАЛНИОТ СПЕКТАР ЗА ИДЕОЛОШКО ПОЗИЦИОНИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ СУБЈЕКТИ

Како да се спојат двете димензии? Можна ли е воопшто нивната комбинација? Бројни истражувања укажуваат на некои законитости или вобичаени обрасци на однесување. Така, на пример, во Британија и во повеќето европски земји егалитарните и либералните гласачи се самопозиционираат на левницата, додека анти-егалитаристите и авторитарците на десницата. И на ниво на политички елити овие две димензии се корелираат во истата смисла, дури и повеќе отколку кога станува збор за обичните граѓани.¹⁴

Но, иако се работи за слични или исти комбинации, меѓу овие две вредносни димензии постојат доста разлики во терминологијата, дефинициите и мерењата на кои се повикуваат различните автори. Во раните 50-ти години на дваесеттиот век Escenck (1954) ги анализира политичките ставови преку термините радикални/конзервативни и меки/тврди ставови; Инглехарт, пак, зборува за пост-материјализам, како нов пристап за мерење на либералните/авторитарни вредности. Слично на тоа и во анализата на Palmer (1995) на податоците добиени од Евробарометар за периодот 1979-1987 се покажува дека либертаријанските-авторитарните вредности биле помоќна детерминанта за поддршка на Лабуристите и Конзервативците, отколку приходите и занимањето на гласачите (односно класната димензија). Од податоците, некои од истражувачите извлекуваат заклучок дека овие вредностит можат да обезбедат силна база за изборно однесување во отсуство на изразени социјални расцепи или долготрајни партиски идентитети.¹⁵

Кога станува збор за постсоцијалистичките општества, Херберт Китчелд дојде до една интересна суштинска опсервација, а тоа е дека во посткомунистичките земји партиската поддршка за економскиот либерализам е проследена со политички либерализам, а не со политички конзервативизам,

14) Miller, W. L., Timpson, A. M. and Lessnoff, M. H., *Political culture in contemporary Britain: people and politicians, principles and practice*. Oxford, U.K and New York: Clarendon Press and Oxford University Press, 1996 pp. 100-1, 304

15) William, L. M. and Niemi, R. G. *Voting: Choice, Conditioning, and Constraint* in LeDuc L., Niemi R. & Norris P. *Comparing Democracies 2- new challenges in the study of elections and voting*, London and New Delhi: SAGE Publications Thousand Oaks, 2006, pp. 172-175

како на Запад.¹⁶ Значи спојувањето на двете димензии на идеолошкиот спектар во овие општества ќе биде различен отколку во етаблираните демократии. Тоа ќе биде битна карактеристика на партиските системи во овие општества, ќе заклучи Китчелд, анализирајќи ги посткомунистичките општества во почетокот на транзицијата.

Дали оваа констатција на Китчел се однесува и на македонското посткомунистичко општество? Одговорот на прашањето не е едноставен ниту еднозначен. Прво, затоа што е можно анализата да се прави на ниво на политички партии и на ниво на граѓаните/избирачите, при што состојбите на овие два нивоа не мора да бидат истоветни. Второ, затоа што и во Република Македонија, како и во многу други постсоцијалистички земји е тешко да се диференцираат левицата и десницата во нивното класично значење.¹⁷

ПОЗИЦИОНИРАЊЕТО НА ПОЛИТИЧКИТЕ СУБЈЕКТИ НА ДВОДИМЕНЗИОНАЛНИОТ СПЕКТАР ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во македонскиот случај, вообичаено, левицата се идентификува со СДСМ, а десницата со ВМРО ДПМНЕ.¹⁸ Не само заради самоидентификацијата (првите се нарекуваат себеси социјалдемократи, левичари, а вторите десничари, конзервативци/демохристијани), туку и поради нивното асоцирање кон меѓународните партиски фамилии.¹⁹ Во прилог на ваквата поларизација одат сознанијата дека ВМРО-ДПМНЕ во поголема мера се ориентираше кон подобрување на бизнис климата во државата, повеќе се залагаше за спроведување на проектот на денационализација, отколку нејзиниот главен политички опонент, битно ги намали даноците итн.

Но, многумина од експертската, но и од пошироката јавност ќе се сложат дека во нивните реални политики, левите и десните вредности се испрепле-

16) Kitscheld, H. The Formation of Party Systems in East Central Europe, Politics&Society, March 1992, p.7-50

17) Заради просторот, но и заради спецификите на политичката сцена во РМ анализата што следи ќе биде редуцирана на најголемите/најзначајните партии во македонскиот и во албанскиот политички блок: ВМРО ДПМНЕ, СДСМ, ДУИ и ДПА.

18) И самото формирање на партиите укажува на нивната профилираност. СДСМ е наследник на некогашната комунистичка партија (во почетокот на транзицијата нејзиното име беше СКМ-ПДП, додека ВМРО ДПМНЕ, и според своето име и според начинот на формирањето е сврзан за традициите/тежненијата на македонскиот народ за создавање на самостојна држава. Види повеќе кај Лидија Христова: „Изборното однесување на граѓаните“ во Л. Христова, В. Шопар, А. Јовевска. С. Сасајковски: Парламентарните избори 98 во Македонија, Институт за социолошки и политичко правни истражувања, Скопје, 1999, стр. 60-70

19) Првите се членови на Социјалистичката интернационала и придружен член на Партијата на европските социјалисти, а вторите имаат статус на придружен член на Европската народна партија и имаат контакти со сестринските демохристијански партии од Западна Европа

тени, што е (донекаде) видливо и во програмските документи на партиите.²⁰ Слабата социјална втемеленост на партиите, немањето на целни групи на кои тие се обраќаат, како и недоследноста во однос на поделбата слободен пазар-егалитарни вредности, ќе натера многумина да ги вбројат и двете во цатцх алл партии, кои всушност гравитираат кон центарот.²¹

Кога станува збор за позиционирањето на партиите на спектарот конзервативизам-либерализам, се чини дека ситуацијата е појасна. ВМРО-ДПМНЕ е повеќе свртена кон афирмација на вредностите поврзани со патриотизмот, одбраната на националните интереси, семејството, верата (воведување на верско образование во училиштата), воведување на ред, применување на строги казни за прекршителите на законите, и со тоа успеа да се профилира како конзервативна партија. СДСМ, иако не успеа во таа мера да се профилира во своето дејствување, го афирмира секуларизмот (се спротивстави на верското образование во училиштата), интернационализмот.²²

Идејното профилирање на политичките партии во албанскиот политички блок е уште посепцифично прашање. Иако двете најзначајни партии, ДУИ и ДПА, себе си се позиционираат лево (првата), односно десно (втората) на идеолошкиот спектар, многу е тешко да се посочат политики кои би ги поддржале таквите самопозиционирања.²³ Политиките на двете партиите се фокусирани на т.н. албанско национално прашање, рационализирано во Охридскиот рамковен договор, а разликите помеѓу нив се гледаат главно преку радикалноста на ставовите во врска со тоа прашање.²⁴

20) Така, на СДСМ му се замерува за спроведувањето на менаџерската, платена приватизација, која овозможи концентрирање на националното богатство кај мал број на луѓе, блиски врски со економската олигархија, кратење на работничките права, лоша соработка со синдикатите, а на ВМРО ДПМНЕ му се припишува спроведување на социјални политики иманетни на лево ориентирана партија (зголемување на пензиите, зголемување на платите на државната и јавната администрација, прифаќање на барањата на (една категорија) стечајни работници итн. Види повеќе во: Христова Л. „Политичките идентитети во Република Македонија.“ Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 2010 (во печат)

21) Siljanovska- Dafkova G., “Makedonske politicke partije kroz prizmu ideologije”, kaj Lutovac, Z. (ured.) Politicke stranke I biraci u drzavama bivse Jugoslavije, Insitut drustvenih nauka, FES, Beograd, 2006, str. 213-214
22) ...бевме препознатливи како: партија на мирот, стабилноста, дијалогот, меѓуетничката толеранција, секуларноста и почитување на разликите. Време е да кажеме и нешто повеќе: веруваме во солидарноста и социјалната правда; се бориме за еднакви шанси, да ги заштитиме послабите (Радмила Шеќеринска: Утрински весник, 30 јуни 2007).

23) ...партиите во Македонија се уште не се идеолошки профилирани. . . нема натпревар на идеи и програми, туку позиционирањето во власта се сведува на единствена цел- да се профитира на личен план. (од интервјуто на Али Ахмети во неделникот Глобус, 6.мај 2008).

24) А радикалноста е условена од фактот, дали партијата е на власт или е опозиција, што укажува дека разлики практично нема.

Значи, на ниво на политички партии, користењето на дводимензионалниот просторен модел (и покрај сите релативизирања) укажува на еден вообичаен образец на однесување својствен за западните демократии: економскиот либерализам е проследен со културен/општествен конзервативизам. Тоа укажува дека тезата на Кичел не се потврдува во македонскиот случај, барем кога станува збор за политичките партии. Дали оваа логика на однесување ја среќаваме и кај граѓаните/избирачите? Како што е тоа вообичаено кога станува збор за идејната профилираност на граѓаните, нашите сознанија ги добивме преку примената на анкетен прашалник на национален примерок,²⁵ во која беа поместени повеќе скали на вредности.

Како се комбинираат вредностите од двете скали: левица- десница и конзервативизам- либерализам кај македонските граѓани. Дали тие ја следат логиката на политичките партии, на што укажавме погоре, или пак ја потврдуваат тезата на Кичел.

Табела бр. 1: Процент на конзервативци и либерали кои ги поддржуваат вредностите на скалата лево - десно

Леви-десни вредности	% од либералите кои го поддржуваат ставот	% од конзервативците кои го поддржуваат ставот
Социјалните разлики во едно општество треба да бидат што помали	45,5%	77,5%
Приватните претпријатија се поуспешни од државните	86,2%	38,0%
Во социјализмот се водеше сметка за сите луѓе	18,2%	78,4%
Сите граѓани треба да добијат исти здравствени услуги (приватно-државно здравство)	62,1%	89,2%

25) Анкетата беше спроведена во рамките на научноистражувачкиот проект „Политичките идентитети во Република Македонија“, реализирана во Институтот за социолошки и политичко правни истражувања (2006-2009), раководител Лидија Христова. Првата скала се однесуваше на класичната поделба левица десница, сврзана за слободниот пазар и еднаквоста. Втората требаше да ја изрази поделбата либерализам- конзервативизам, и третата скала на вредности се однесуваше на персоналната димензија автономност наспроти социјален комформизам, при што појдовме од претпоставката дека сите тие можат да укажат на политичките (идеолошките) и вредносните позиции на граѓаните.

Државата треба да ја обезбеди социјалната сигурност на своите граѓани	56,1%	76,6%
Постоењето на што поголем број државни претпријатија ќе и користи на економијата	31,8%	71,6%
На сите граѓани треба да им се овозможи образование со ист квалитет (државно-приватно)	60,6%	80,2%
Во социјализмот луѓето имаа доволно големи слободи	38,6%	73,1%
Во одлучувањето за главните прашања за развој на фирмите треба да бидат вклучени и работниците	45,5%	75,5%
Државите треба да обезбедат што подобри јавни услуги (образование, здравство, култура, социјална заштита), иако заради тоа ќе се плаќаат поголеми даноци	81,8%	63,1%

Анализата на добиените одговори во анкетата укажува дека конзервативните гласачи ги поддржуваат т.н. леви вредности, односно имаат поголемо разбирање/очекувања за регулаторната улога на државата отколку либералните гласачи, кои го поддржуваат во голема мера слободниот пазар и консеквенциите кои произлегуваат од него во социоекономската сфера, односно тн. десни вредности.

Зошто е добиена токму таква комбинација на спектрите во македонскиот случај? Преку расположивите податоци се обидовме да ги идентификуваме поконкретно либералите и конзервативците. Сосема накратко: граѓаните со понизок степен на образование, оние од повозрасните категории на испитаници, пензионерите и невработените во поголем процент изразуваат конзервативни ставови, отколку испитаниците со повисок степен на образование, помладите, студентите и оние кои имаат приватен бизнис. (Овие вторите позачестено се јавуваат во категоријата либерали). Би можело да се претпостави дека првата категорија граѓани - конзервативците - располагаат со помал капацитет (според возраста, образованието, занимањето) за справување со предизвиците на транзицијата и дека токму поради тоа се повеќе склони да ги прифатат левите вредности, односно заштитничката улога на

државата во социо-економската сфера. И обратно. Категоријата либерали, според своите социодемографски карактеристики (повторно возраста, образованието, занимањето, но во друга насока) покажува подобри перформанси да се справи со предизвиците на пазарната економија и претприемништвото, што ги вбројува во подржувачите на т.н. десни вредности. Токму врз таа претпоставка се заснова и едната од посебните хипотези на Китчелд: „оние кои очекуваат да станат „победници“ во пазарниот систем, ќе ги прифатат либералните/пропазарни политики, додека потенцијалните губитници ќе бараат заштита од процесот на приватизацијата и пазарната економија.“²⁶

Што можеме да заклучиме? Според многу обележја политичката сцена во Република Македонија наликува на онаа во останатите посткомунистички општества. Но, кога станува збор за основната теза на Китчелд, дека во овие земји поддршката за економскиот либерализам е проследена со политички либерализам, а не со политички конзервативизам, таа само делумно се потврдува во однос на Република Македонија, што значи дека, во македонското посткомунистичко општество се присутни некои други варијабли. За какви околности станува збор, е посебна тема за дискусија и подразбира посебно истражување, што треба да ги има предвид сите елементи на основа на кој е граден китчелдовиот модел и, се разбира, спецификите на македонската транзициска приказна.

Литература:

de Waele, J. M. (ed.) *Partis politiuques et democratie en Europe centrale et orientale*, Bruxelles: Editions de l' Universite Libre de Bruxelles, 2002

Diamond, L. and Gunther: *Political parties and Democracy*, Baltimor and London: The John Hopkins University Press 2001

Goati, V. *Partije i partiski sistemi u Srbiji*. Beograd: OGI CENTAR, 2004

Goati, V. Partiski program kao klucni element partiskog identiteta, u *Programski identiteti socijaldemokratskih partija*, Beograd: Socijaldemokratski klub Friedrich Ebert Stiftung, 2005

Goati V. *Partiske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*. Beograd: FES, IDN, 2006

Gunther, R., Ramon-Montero, J. and Linz, H. *Political Parties-Old Concepts and New Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 2002

Heywood, A. *Political ideologies- an introduction, second edition*, New York: Palgrave, 1998

Ingelhart, R. *Globalization and postmodern values*. Washington Quaterly, winter 2000

Kaldor, M. Vejvoda, I. *Democratization in central and Eastern Europe*. London-New York: Routledge, 2002

26) Види кај Китчелд, исто стр. 26

- Kitscheld H., Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions, *Party Politics* 1995/1, 447-472
- Kitscheld, H. The Formation of Party Systems in East Central Europe, *Politics&Society*, March 1992, p.7-50
- Klingemann, H. Fuchs, D. (eds.) *Citizens and State*. Oxford: Oxford University Press, 1995
- Lutovac, Z. (ured.) *Politичке странке и бирачи у државима бивше Југославије*. Friedrich Eberd Stiftung, Insitut drustvenih nauka: Beograd 2006
- Millard, M. *Elections, parties and representation in Post-Communiste Europe*. Palgrave Macmillan: London. 2004
- Miller, W. L., Timpson, A. M. and Lessnoff, M. H., *Political culture in contemporary Britain: people and politicians, principles and practice*. Oxford, U.K and New York: Clarendon Press and Oxford University Press, 1996
- Siljanovska- Daškova, G., Makedonske политичке партије кроз призму идеологије, kaj Lutovac Z., (ured.) *Politичке странке I бирачи у државима бивше Југославије*, Insitut drustvenih nauka, FES, Beograd, 2006
- Vachudova, M. A. "Centre-right parties and political outcomes in East Central Europe". *Party Politics*, 2008: 14 (4) pp.387-405
- von Beyme, K. *Transformacija političkih stranaka*. Fakultet političkih znanosti Sveucilista u Zagrebu:, Zagreb. 2002
- William, L. M. and Niemi, R. G. Voting: Choice, Conditioning, and Constraint in L. LeDuc, R. Niemi & P. Norris: *Comparing Democracies 2- new challenges in the study of elections and voting*, London and New Delhi: SAGE Publications Thousand Oaks, 2006
- Христова Л. Шопар В. Јовевска А. Сасајковски С. *Парламентарни избори во Република Македонија 1998*. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 1999
- Христова, Л. и др. *Политичкиите и денешните илустрации во Р. Македонија*, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 2010 (во печат)

Анеџа Јовевска,

Наџаша Габер - Дамјановска,

**ДИРЕКТНИТЕ ИЗБОРИ ЗА
ПРЕТСЕДАТЕЛ НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА - ПОТРЕБА ИЛИ НЕ**

АПСТРАКТ

Вообичаено, кај нас, во научната јавност, интересот за изборите е фокусиран на парламентарните избори и нивните резултати. Можеби причината за ова е во бројните контроверзи кои ги следеа овие избори. За разлика од ова, интересот за претседателските избори повеќе беше повод за партички полемики, отколку причина за некоја посериозна научна анализа. Во меѓувреме, со измената на член 31 од Уставот на Република Македонија во 2008 година, како и со последните претседателски избори, се актуелизираа одредени аспекти, кои, секако го заслужуваат вниманието на научната јавност.

Уставната позиционираност на претседателот сè повеќе го актуелизира прашањето за начинот на кој тој се избира-општи и непосредни избори, што само по себе импли-

Aneta Jovevska,

Natasha Gaber - Damjanovska,

**DIRECT PRESIDENTAL ELECTIONS
IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA,
YES OR NO**

ABSTRACT

It is usual for our scientific audience to take interest in the elections processes, but only in the area of the parliamentary elections and their outcome. The possible reason for this could be the numerous controversies that followed these elections. In contrast, the interest for the presidential elections was more of a trigger for clashes between parties, rather than a reason for a serious scientific analysis. In the meantime, with the amendment of Article 31 from the Constitution of the Republic of Macedonia in 2008, as well as with the last presidential elections, certain aspects that deserve the attention of the scientific audience have been actualized yet again.

The constitutional position of the President further emphasizes the actualization of the method by which a President is elected, by general and direct elections, which by itself

цира и поголеми овластувања за носителот на оваа функција. Иако, формално, надлежностите на Претседателот се главно лимитирани и се во извесна мера од церемонијален карактер, сепак тој, ако има лидерски капацитет, може да се наметне во јавноста и да даде поддршка на реформските процеси кои се одвиваат во државата. Во отсуство на таков капацитет или, пак, желба да наметне политика која не комуницира со интересите на граѓаните, добро е што лимитираниот регистар на надлежности ќе влијае како противтежа на пројавените аспирации за моќ. Воедно, со ова прашање се поврзани и дилемите за легитимитетот на претседателот во однос на висината на потребниот цензус за вториот круг. Имено, намалувањето на цензусот соодветствува на актуелните прилики во Република Македонија, но треба да постои свест дека, со оглед на трендот на избирачкото однесување, може да се случи изборната апстиненција да го доведе во прашање успешното реализирање на изборниот процес. Затоа ваквите решенија треба да се анализираат од аспект на постојниот политички контекст, како и ефектите кои се очекува да ги исполни вака концептираниот модел.

При тоа, следните претседателски избори ќе бидат соочени и со еден нов предизвик, а тоа е учество во изборите и на дијаспората. Освен сериозни оперативни прашања поврзани со логистиката и техниката на гласање, ова прашање се очекува да продуцира бројни полемики, бидејќи не е исклучено токму гласовите на иселениците да го одлучат победникот.

Клучни зборови: претседателски избори, изборен систем, легитимитет

implies even greater accreditations and power which this titleholder has. Although as a formality, these powers are limited and to an extent sublimed to ceremonial rites, nevertheless, if he/she has leadership capacities, a President can extend his/hers influence on the general public and support the reformational processes which are taking place in the state. In absence of such capacities, or in the presence of a strive to impose politics that don't communicate with the interests of the citizens, such limitations of authority act as a counterweight to the proclaimed aspirations of power. At the same time, the legitimacy of a President is closely connected to this issue, related to the needed census quotas in the second round of elections. Namely, the reduction of the census corresponds to the actual climate in the Republic of Macedonia, but keeping in mind the trend of electoral behavior, there should be an open option for unsuccessful realization of the electoral process, helped by electoral abstinence. Therefore, this type of resolutions should be analyzed from the aspect of the current political context, as well as the effects expected to be fulfilled by such conceptualized model.

At the same time, the next presidential elections will be facing yet another challenge in the participation of the diaspora. The operational issues related to logistics and voting techniques set aside, this issue is expected to produce numerous disputes, because the diaspora votes could be crucial in winning the elections.

Key words: presidential elections, electoral system, legitimacy

ВОВЕД

Со првите процеси на плурализација, кај нас, прашањето за надлежностите и начинот на изборот на Претседателот на државата беше во сенка на расправиите за начинот на избор на пратениците во Собранието на Република Македонија. Оваа состојба беше и логична последица на динамиката и редоследот на политичките промени кај нас.¹

Фокусот на вниманието беше насочен кон востановување на првото повеќепартиско собрание, кое потоа требаше да го донесе првиот Устав на независна Република Македонија, а потоа, согласно со новите институционални решенија, да ги етаблира и останатите државни институции. Така, во отсуство на соодветна регулатива, првиот Претседател на Република Македонија беше избран од страна на пратениците на првото повеќепартиско Собрание, а не на непосредни избори, како што тоа подоцна го регулираше Уставот на Република Македонија. Секако, по спроведувањето на првите компетитивни избори за пратеници во Собранието на Република Македонија во 1990 година, започна и процесот на уставен инженеринг, кој отвори бројни расправи и полемии. Меѓутоа, евентуалните дебати околу позиционирањето на претседателот на државата главно се фокусираа на конзистентноста на решенијата од аспект на контролата на двете спротивставени власти- законодавната и извршната.² Но прашањето за самиот изборен модел, односно начинот на изборот на претседател на државата, не продуцираше некои посериозни расправи. Промовирајќи го мнозинскиот изборен модел во два круга, уставотворецот се определил за варијантата апсолутно мнозинство во првиот изборен круг. Поточно, за Претседател на Република Македонија е избран кандидатот кој добил мнозинство гласови- 50% плус еден, од вкупниот број избирачи запишани во општиот избирачки список.³ Во колку во првиот круг ниту еден кандидат не го задоволи овој услов, во вториот круг се гласа за двајца кандидати кои во првиот круг добиле најмногу гласови; при тоа, изборот

1) Види: Јовевска, А. (1999) Изборните концепти во теориите на демократија. ИСППИ., Скопје, стр.170- 172

2) Доследното остварување на овој принцип претпоставува прецизно дефинирани взаемни релации на носителите на власта. Од овој аспект, во случај на меѓусебен судир, односно политичка криза, која не може да се надмине со взаемен компромис, се актуелизира институтот распуштање на парламентот. Имено, како што парламентот ја избира владата, така и таа, односно шефот на државата, под определени услови треба да има реална можност да го распушти парламентот. Кај нас, Уставот не утврдува вакво право ниту за владата ниту за претседателот. Всушност таквата можност е оставена на пратениците, кои со апсолутно мнозинство одлучуваат за самораспуштање. Очигледно станува збор за неконзистентно решение, кое е дивергентно на промовираниот модел.

3) Види: член 81 од Уставот на Република Македонија, 1991 година и види член 11 и 12 од Законот за избор на Претседател на РМ, Службен весник бр. 20/94.

е валиден во колку во вториот круг учествувале повеќе од половината регистрирани избирачи. Што се однесува до правото на номинација на кандидати за претседател, Уставот таа можност ја дава на најмалку 10 000 избирачи или најмалку 30 пратеници.

1. ХРОНОЛОГИЈА НА ИЗБОРИТЕ ЗА ПРЕТСЕДАТЕЛ НА ДРЖАВАТА (1994- 2009)

Иако, според Уставот мандатот на претседателот е пет години, додека на пратениците четири, што значи кампањите за нивниот избор не се совпаѓаат, сепак првите непосредни избори за функцијата Претседател на Република Македонија во 1994 година беа организирани паралелно со пратеничките избори. Со оглед на фактот дека мандатот на актуелниот Претседател завршуваше, околу месец дена, по мандатот на пратениците, Претседателот на Собранието, кој според Уставот е овластен да ги распишува изборите,⁴ ги објави истовремено претседателските и пратеничките избори. И покрај острите партиски полемики што ги испровоцира ваквата одлука, сепак, Уставниот суд сметаше дека не постојат правни пречки за истата. Секако, независно од ова, не треба да се поттцени фактот дека претседателските избори во извесен степен можат да влијаат и на исходот на пратеничките избори. Истовременото одржување на овие избори остава можност за посилните политички партии да остварат предност во натпреварот за избор на претседател на државата, а оваа предност не е исклучено да се рефлектира и врз пратеничките избори.

Така, во изборите за претседател во 1994 година учествуваа двајца кандидати. Пратениците од партијата на власт СКМ- ПДП (сегашната СДСМ) како кандидат на Сојузот за Македонија⁵ го предложија дотогашниот актуелен претседател, Киро Глигоров, а пратениците на опозицијата предводена од ВМРО- ДПМНЕ истакнаа свој кандидат- Љубиша Георгиевски. Во меѓувреме уште двајца кандидати се обидоа да соберат 10.000 потписи, за да ги потврдат своите кандидатури, но тоа не успеаја да го реализираат во релативно краткиот рок кој им стоеше на располагање. На 16.10.1994 година изборите за Претседател на Република Македонија стартуваа со двајца кандидати. Кандидатот Киро Глигоров беше избран со значајно мнозинство уште во првиот круг. Имено, од 77,76%⁶ избирачите од Општиот избирачки список (ОИС),

4) Види: член 81 од Уставот на РМ

5) Сојузот за Македонија претставуваше коалиција во која влегоа три политички партии: СДСМ, ДПМ и СПМ.

6) Види: Билтен со изборни резултати бр. 7 од 26.10.1994 година

кои го искористија своето избирачко право, 52,44% гласаа за кандидатот на Сојузот за Македонија, додека неговиот противкандидат доби 14,47% од гласовите. Секако вреден за спомнување е и податокот дека 130.133 (околу 11%) гласачки ливчиња биле утврдени како неважечки, и тоа, најмногу во изборните единици каде што мнозинството гласачи се етнички Албанци. Споредбено гледано, ако учеството на добиените гласови на Сојузот за Македонија⁷ (21,43%) во вкупниот број на избирачи евидентирани во ОИС се спореди со подршката што ја доби нивниот претседателски кандидат (52,44%), очигледна е спротивставеноста меѓу изборната одлука за Претседател на државата и одлуката за пратеничкиот состав на Собранието. Иако избирачите манифестираа покритички став кон работата на тогаш актуелната влада, сепак, и покрај ваквиот расчекор, Сојузот за Македонија доби релативна поддршка од изборното тело, која му обезбеди апсолутно мнозинство во Парламентот. Секако, ваквиот исход во распределбата на мандатите беше резултат, пред се, на ефектот на „незаработено (вештачко) мнозинство“ како последица на мнозинскиот изборен модел, во два круга, по кој се избираа пратениците на Собранието на Република Македонија. Но, во овој случај не треба да се поттцени и довербата во кандидатот за Претседател, кој го прифати ризикот да застане зад коалицијата. Очигледно, во овие избори, кога станува збор за победникот, персоналната идентификација имаше посилна мобилизаторска моќ, отколку идентификацијата со партијата.

За главните опозициски партии, ВМРО- ДПМНЕ и Демократската партија на Македонија, резултатите во првиот круг беа производ на „бројни фалсификати и нерегуларности во првиот круг со кои владејачките структури извршија државен удар во Македонија“ (ПУЛС, 27.10.1994 г.). Воедно критики и недоверба беа искажани и во однос на регуларноста⁸ на изборите за Претседател, односно се сметаше дека кандидатот Киро Глигоров не го исполнил законскиот праг за избор во првиот круг. Токму овие аргументи беа наведени како причина за апстиненцијата на опозицијата во вториот изборен круг.

7) Истовремено изборите за пратеници за разлика од претходните парламентарни избори во 1990 година веќе беа решени во првиот круг.

8) Имено, Законот за избирачки списоци беше донесен уште во 1976 година и беше неадаптиран на промените. Посебно забуни настанаа со корекциите што требаше дополнително да се внесат во ОИС заради усогласување со добивањето државјанство на Република Македонија како услов да се добие избирачко право според Уставот на РМ од 1991 година. Оваа обврска ја преземаа службите на МВР и Заводот за статистика. Поради лошата координација тие понесоа и голем дел од вината за непрофесионално извршување на задачата. Исто така, дополнителни забуни и сомненија побудија бавните и конфузни соопштенија на републичката изборна комисија. Секако, причините за ова можат да се бараат и во недореченостите и непрецизните одредби на Законот за избор и отповик на пратеници и одборници на СРМ. Види на пример член 52 од Законот.

Ваквите квалификации ги следеа првите непосредни избори за претседател на државата, но ги одбележаа и сите следни изборни циклуси за оваа функција. Поточно, веќе во 1999 година изборот на кандидатот на ВМРО-ДПМНЕ, Борис Трајковски, за Претседател на Република Македонија, предизвика бројни контроверзи кои кулминираа и со оспорување на неговиот легитимитет, од страна на опозицијата, и негово ословување како „граѓанин“, а не како Претседател на државата. Што беше причина за ваквите оценки?

Овие претседателски избори се одржаа само една година по парламентарните избори кога СДСМ ја изгуби власта по шестгодишно владеење. Инаку, покрај кандидатите на двете доминантни партии, во овие избори се натпреваруваа и кандидати на уште четири политички партии. Новина беше и тоа што со свои кандидати за првпат настапија и две албански политички партии: ДПА (Мухарем Неџипи) и ПДП (Мухамед Халили). Учесници во изборите беа и лидери на две помали партии од македонскиот политички блок, Стојан Андов (ЛДП) и Васил Тупурковски (ДА). Очигледно, и на овие избори, лидерите на доминантните политички партии одлучија да не се кандидират, туку таа улога им ја препуштија на свои истакнати членови. Во овие избори, првиот круг не го одлучи победникот. Оттука и потребата да се организира и втор круг, во кој учествуваа двајца кандидати: Тито Петковски (СДСМ) и Борис Трајковски (ВМРО-ДПМНЕ). Иако, по првиот круг, кандидатот на СДСМ имаше предност во однос на другите кандидати, сепак во вториот круг се случи пресврт, односно кандидатот на ВМРО-ДПМНЕ го освои мнозинството гласови- 53%. (Виги: Табела 1) Споредбено гледано, со претходните избори, кога најголемиот број неважечки ливчиња беа регистрирани во изборните единици со етничко албанско население, овојпат победникот го одлучија токму тие гласачи. Секако, ваквата промена во албанското гласачко тело немаше да предизвика изненадување, во колку победничкиот кандидат и неговата партија водеа кампања која беше ориентирана да ги промовира и артикулира интересите и на овој дел од избирачите. Токму ова, но и изборниот резултат кој се евидентираше во првиот изборен круг, и тоа токму на тие избирачки места на кои се регистрира нелогичен изборен тренд, само две седмици подоцна, ги поттикна бројните негодувања и обвинувања дека станува збор за фалсификување на изборите. Иако, генерално, впечаток е дека партиската идентификација на овие избори беше доминантен модел на изборно однесување, сепак останува и чувството дека победникот, сепак, го одлучи партиската послушност, односно контролата на изборниот процес во некои од избирачките места од страна на партнерите на коалицијата на власт.

Трагичната смрт на претседателот Трајковски, во 2004 година, беше нов предизвик за Република Македонија. Имено, за првпат требаше да се орга-

низираат предвремени претседателски избори- чин што ги стави на неочекуван тест државните институции, но најмногу политичките партии кои требаше да предложат, во релативно краток период, свои кандидати. Станува збор за третите по ред непосредни претседателски избори. На овие избори како кандидати беа утврдени: лидерот на СДСМ, Бранко Црвенковски, кој воедно беше и актуелен премиер на владата на РМ, Сашко Кедев (предложен од група избирачи и поддржан од партијата ВМРО- ДПМНЕ); и кандидатите Зиди Целили (предлог од група избирачи) и Гзим Острени (предлог од група избирачи и поддржан од ДУИ). И во овие избори главната борба се водеше меѓу кандидатите во рамките на сопствениот етнички блок. Исто така, карактеристика на овие избори беше и фактот што за прв пат како кандидат беше утврден лидерот на една од најголемите политички партии - Бранко Црвенковски. Неговата предност во првиот, но и во вториот круг, не ја запреа шпекулациите за регуларноста на изборите и наводното фабрикување на потребниот услов за потребната излезност на изборите (*Виџи: Табела 1*). Независно од ваквите обвинувања, сепак, кандидатот Бранко Црвенковски оствари значителна изборна поддршка и беше избран на оваа функција. Меѓутоа, неговиот легитимитет беше постојано оспоруван од страна на ВМРО-ДПМНЕ, што посебно се рефлектираше и на нивната соработка (немирна кохабитација) по спроведувањето на парламентарните избори во 2006 година кога оваа партија ја освои власта.

Пет години подоцна, во 2009 година, се одржаа четвртите по ред претседателски избори. Секако и овие избори имаа свои специфичности кои ги издвојуваат од претходните изборни циклуси. Прво, едновременост на изборните кампањи за Претседател на Република Македонија и локалните избори, што детерминираше кампањата на локалните избори да биде испреплетена со бројни теми од национален карактер. Второ, партиските лидери и на двете најголеми партии од македонскиот политички блок трката за функцијата претседател ја препуштија на кандидати кои јавноста не ги перцепираше како личности поврзани со нивните партиски врвови. Меѓутоа, изборната трка за кандидатот на ВМРО- ДПМНЕ сепак ја истрча лидерот на оваа партија, практично поставувајќи се како промотор и носител и на локалните и на претседателските избори. Трето, кандидатот на албанската политичка партија Нова демократија, Имер Селмани, кој се одлучи за умерена изборна кампања, успеа во првиот изборен круг да оствари поддршка и од одреден број избирачи од македонското гласачко тело, благодареејќи на дотогашниот имиџ што го имаше изградено како модерен и граѓански ориентиран политичар. Четврто, партиската идентификација при гласањето надвлееа над персоналните атрибути на кандидатите и го одлучи победникот. Ова посебно што

главните ривали во оваа изборна битка беа реномирани професори на Правниот факултет во Скопје.⁹ Петто, генералната оценка за регуларноста на изборите придонесе и за прифаќање на изборниот резултат од страна на сите учесници. Може да се каже дека ова беа и првите избори во кои не беше оспорен легитимитетот на победникот.

2. ИЗБОРНИОТ МОДЕЛ СПОРЕД КОЈ СЕ ИЗБИРА ПРЕТСЕДАТЕЛОТ, И, ШТО СЕ ОЧЕКУВА ОД НЕГО

Евидентно, изборите за Претседател на Република Македонија од 1994 година до денес беа проследени со бројни контроверзи кои, меѓу другото, се поврзуваа и со прашањето за легитимноста на носителот на оваа функција, пред сè, во релација со веродостојноста на изборниот резултат. Но, посебно присутниот тренд на намалување на процентот на излезност (*Види: Табела 1*), што е проблем и на други бројни современи демократии, ја наметна потребата од уставна интервенција која одредува понизок праг во вториот изборен круг, но праг чија висина не го доведува во прашање легитимитетот на избраниот кандидат. Како резултат на ваквите укажувања, релевантните политички партии постигнаа согласност во 2008 година, за да бидат изборите важечки, во вториот круг да се намали потребниот цензус од 50% на 40%.¹⁰

Доказ дека оваа уставна промена беше навреме донесена, е и изборниот одзив на избирачите на последните претседателски избори во 2009 година. Имено, во вториот круг, утврдениот изборен праг беше надминат со незначителен процент на гласови - 2% повеќе од минимумот. Очигледно во колку останеше старото решение, тогаш постоеше можност Република Македонија да се влезе во круг на бескрајна кампања за избор на претседател, која можеше да предизвика и блокирање на функционирањето на институциите на политичкиот систем на државата.

Во оваа смисла интересен е примерот со претседателските избори во Србија, каде што проблемот во остварувањето на потребниот минимум на одзив, за да биде изборот валиден, за прв пат беше регистриран во 1997 година, кога во вториот изборен круг не беше избран ниту еден од кандидатите (Зоран Лилиќ - СПС и Воислав Шешељ - СРС). Вторпат, идентичен проблем се регистрира во октомври 2002 година, кога изборите, исто така, завршуваат неуспешно. Поточно, иако кандидатот Вослав Коштуница освоил 2 000 000 гласови, односно дупло повеќе од неговиот противник, сепак потребниот цензус од

9) Станува збор за кандидатот на ВМРО- ДПМНЕ, Ѓорѓи Иванов, и кандидатот на СДСМ-Љубомир Фрчковски.

10) Амандман на член 31 од Уставот на РМ, 2008

50%, во вториот круг, не бил задоволен. Два месеца подоцна, повторно овој услов се јавува како пречка во изборот на претседател на Србија, односно одзивот бил 45,17%. Но, и на третите по ред повторени избори (во ноември 2003 година) излезноста на избирачите не била задоволителна- 38,80%. Оваа „агонија“ успешно се окончува дури по уставната измена во 2004 година, кога прагот од 50% се намалува на 40%. Токму ваквата интервенција овозможи Србија конечно да го добие својот претседател (одзивот беше 48,3%) кога победи Борис Тадиќ, кој во вториот изборен круг, ја доби и поддршката на сите партнери на ДОС предводен од страна на тогаш актуелниот премиер Воислав Коштуница.

Токму ова искуство беше и главниот мотив за една ваква уставна промена во Република Македонија. Секако, ова прашање актуелизира одделни аспекти поврзани со спецификите на македонскиот политички контекст. Од една страна, дали воопшто е потребно да има цензус (праг), кога правото на изборна партиципација не претставува законска обврска, односно чинот на гласање е слободен избор на граѓанинот и тој одлучува дали тоа ќе го оствари или не.¹¹ Но од друга страна, ако нема однапред поставен цензус, се поставува прашањето, дали нискиот одзив на избирачите ќе го оспори легитимитетот на избраниот кандидат.

Други дилеми побудува евентуалното размислување - да не биде предвиден никаков праг во вториот изборен круг. Во тој случај, се смета дека постои опасност од девастирачки ефект на мнозинското изборно начело (ефект на мајоризација). На тој начин, кандидатите кои учествуваат во вториот круг, реално, можно е да не чувствуваат потреба во својата кампања да артикулираат теми кои можеби побудуваат интерес кај одделни категории избирачи, кои во првиот круг гласале за кандидати кои не успеале да влезат во вториот круг. Во случај на мајоризација всушност, кандидатите од вториот круг многу повеќе ќе очекуваат и ќе се потпираат единствено на сопствените лојални избирачи (од ист етникум, вера, идеологија и сл.), сметајќи на индиферентноста и неактивноста на останатите, и нема да се обидуваат да пристапат кон

11) Компаративните искуства говорат дека вградувањето на изборен цензус како услов во изборот на претседател беше повеќе карактеристика на т.н. нови демократии. За разлика од нив, на пример Франција, која практикува директни избори за претседател на државата, не предвидува ваков изборен праг. Таков е случајот и со Ирска, Австрија и Португалија, каде што се забележува тренд на намалување на влијанието на претседателот на државата. Овој модел на избори веќе го следат и државите како Хрватска и Србија кои со соодветни уставни, односно законски интервенции (Хрватска во Уставот- (Народне новине бр.28/2001), а Србија во Законот за избор на претседател од 2007) веќе го елиминираа изборниот праг како нужен услов за успешно завршување на вториот изборен круг.

другите слоеви население, што би се очекувало од еден иден Претседател на државата. Ова укажување за вакви несакани ефекти е особено значајно за Република Македонија, од аспект на функцијата на изборите врз општествената кохезија (општествено-интегративно значење), како и дека кандидатите кои ја продолжуваат трката во вториот круг, се претпоставува во кампањата да се обратат кон што поширок круг на граѓани и заедници (вклучително и етнички и верски), па преку таков настап да се избегне опасноста од изборна апстиненција. Впрочем, се избира претседател на државата од кого се очекува да биде репрезент на сите граѓани, како во земјата така и на меѓународен план.

Во овој контекст, моделот на изборот на претседателот е во спрега и со аспектот на остварувањето на релацијата меѓу двата експонента на извршната власт - Претседателот на државата и Владата.¹² Имено, фактот што Претседателот (по правило како кандидат на определена партија) се избира на непосредни избори, секако ја зајакнува неговата позиција и ја крие опасноста од евентуална конфротација со Владата, чиј мандатор може да биде и од друга, спротивставена партија. Всушност начинот на неговиот избор, утврден во Уставот, е повеќе белег на претседателскиот облик на владеење отколку на парламентарниот. Ваквиот афирмиран однос на кохабитација, во научните расправи, го актуелизира и прашањето: Дали претседателскиот или парламентарниот систем ги слабеат или зголемуваат демократските капацитети на политичките режими во справувањето со политичките конфликти? Очигледно ниту во теоријата нема единствен став кон ова прашање. Како илустрација може да го посочиме авторот Линц, кој оваа дилема ја решава во корист на парламентарниот систем, како погоден за менаџирање на конфликтите. Како аргумент, тој го посочува фактот што натпреварот за функцијата претседател, се води според принципот „победникот добива сè“, што му дава на претседателот право да се повикува на својот демократски легитимитет, кој честопати е испреплетен и со плебисцитарни елементи. Ова може да имплицира комбинирање на квалитетите на шефот на државата како претставник на нацијата со власта на егзекутивата, што од своја страна, „креира една посебна аура и претстава за функцијата и личноста на претседателот“.¹³ Секако, постојат и спротивставени мислења, односно се истакнуваат предностите на претседателскиот систем. Се смета дека со формалното одвојување на властите, како белег на претседателскиот систем, може да се спречи марги-

12) Види: Тренеска, Р. (1999) Извршната власт во демократските системи. Матица македонска. Скопје, 227- 228

13) Види: Gunther, R. and Mughan, A. (1993): Political Institutions and Cleavage Management, vo Weaver, R and Rockman, B.a.eds. Do Institutions Matter? Washington: The Brookings Institution. 1993, стр. 273-302.

нализирањето на одделни групи преку механизмот на ветото, што дејствува ограничувачки спрема власта на која било влада. Во таа смисла се посочува на опасноста на мајоритетноста на парламентарните системи, кои вообичаено завршуваат со еднопартиска влада што ја крие опасноста од генерирање на перманентни меѓупартиски конфликти и радикализација на опциите, а не нивно урамнотежување.¹⁴

И кај нас, овие дебати, со извесна задоцнетост, се актуелизираа по спроведувањето на третите по ред парламентарни избори во 1998 година, кога за првпат опозицијата ја освои парламентарната власт, а мандатот на тогашниот претседател, Киро Глигоров, се уште беше активен. Во овој контекст, дебата се отвори и за прашањето- дали ваквиот начин на непосредни избори за претседателската функција е соодветен на надлежностите кои Уставот на Република Македонија ги предвидува за шефот на државата. Иако се работи за релативно редуциран регистер на надлежности,¹⁵ сепак во овој контекст голема улога има и личноста на кандидатот, како и неговата умешност, со својот авторитет, кредибилитет и дигнитет да ја освои поддршката во промоцијата на одредени политики кои се од важен национален интерес. Преку овој процес на креирање политики, всушност, Република Македонија може да добие и на квалитет од аспект на афирмирање на поинаков концепт на заедништво и демократија, кој е поширок од тесно-партиските интереси. Во функција на тоа, како шанса за конструктивно политичко поентирање, е обврската на Претседателот на државата да се обрати на законодавниот дом еднаш годишно, што може да послужи како резимирање и валорзација на реализираната политика на годишно ниво, вклучително и предлог-насоки во функција на некои стратешки интереси на државата. Исто така, постои уставно загарантирана интервенирачка можност на Претседателот преку непотпишување на указот за прогласување на некој закон, да ја одложи примената на тој закон (суспензивното вето).¹⁶ На тој начин се создава можност за дополнителна процена за понудените законски решенија, кои можеби во времето на нивното донесување побудиле бурни полемики и различни ставови во јавноста. Ваквата можност, најверојатно, не е одраз на некоја реална моќ на инволвираност на Претседателот во креирањето на законодавната политика, бидејќи тоа одложување е со времетраење до наредната седница на Собранието. Сепак, практиката на користење на ова овластување покажува дека, во одредени временски периоди некои од македонските претседатели

14) Vasovik, V. (1992) Dileme i kontoverze parlamentarizma, izmedju parlamentarnog romantizma i parlamentarnog nihilizma. Arhiv za pravne i drustvene nauke, br.1, 1992, str. 21

15) Види: член 75 ст.3 -4 и член 84- 86 од Уставот на РМ

16) Види: Китановски, Л. (1996) Поделба на власта. Скопје, 1996, стр.260

го користеле ваквото право.¹⁷ Ваквата практика, иако ефективно ги отсликува евентуалните неусогласени политички кохабитациски односи, сепак не претставува кочница на владината политика. Во таа смисла, искуството демонстрира дека тој може да има влијание и во креирањето на државните политики, преку отворање на дебати за горливи прашања кои го тангираат македонското општество, преку активна промоција на државните интереси и аспирации на меѓународно ниво, дури и за туркање или посредување во политичкиот процес во одредени кризни моменти Тоа се вистинските теми со кои би требало да се ангажира еден претседател.¹⁸

Сведувајќи ги претседателските избори на избор на кандидати кои се предложени и промовирани од политички партии, наспрема силни и истакнати индивидуалци, кај дел од експертската јавност, но и кај некои политички партии, се пројавија дилеми околу тоа, дали општите и непосредни избори за Претседател на Републиката се најсреќното решение.¹⁹ Оттука и аргументите, изборот на Претседател да се врати повторно како надлежност на Собранието, каде што политичкиот консензус би бил пресуден во определувањето на претседателот, а со тоа би се надминале и проблемите со легитиметот на избраниот. Од друга страна, има тежина и аргументот дека, непосредниот избор на претседателот има своја функција во однос на мобилизаторската сила на широкото граѓанство, особено како рефлексција на нивното расположение во конкретниот момент кога овие избори се случуваат.

Во таа смисла, за обемот на надлежности со кои располага претседателот, секако има простор за расправа, но потребно е да се води сметка за целите и ефектите кои се очекуват од така димензионираните функции. Затоа, во валоризацијата на постојните решенија, појдовен треба да биде фактот што Уставот ја одредува Република Македонија како парламентарна демократија,

17) Отсуство на кохабитација беше евидентна во случајот на признавањето на Тајван од страна на владата на Љубчо Георгиевски и несогласувањето на претседателот Киро Глигоров со таквата одлука. Исто така, таков пример беше и случајот кога претседателот Борис Трајковски, иако беше кандидат на партијата на власт ВМРО- ДПМНЕ, сепак во 2001 година го одби барањето на Владата да прогласи воена состојба во РМ. Вакви примери имаше и во времето на Бранко Црвенковски, кој го искористи правото на вето за неколку законски проекти на Владата. Посебно индикативен беше примерот кога отворено несогласувања беше искажано заради вклучувањето на Мартин Протугер, од страна на премиерот Никола Груевски, како втор претставник (покрај Никола Димитров) во преговорите со Грција со посредство на медијаторот Мејџу Нимиц. Заради овој потег, актуелниот претседател Бранко Црвенковски, без консултации, го отповика Никола Димитров кој таа функција ја извршуваше уште во времето на претседателот Борис Трајковски.

18) Во оваа смисла илустративен е примерот за придонесот и ангажирањето на претседателот Борис Трајковски во преговорите и потпишувањето на Рамковниот договор во 2001 година.

19) Види: Малеска, М. The general and direct elections for President of the Republic should be abandoned. New Balkan Politics. http://newbalkanpolitics.org.mk/editorials/see_tetovo.html

што имплицира посилна влада и парламент, наспроти послаб претседател, а сепак обидот за обезбедување на некаков системски „баланс на силите“ постои. Секако тоа не значи дека на претседателот му е оневозможено да се афирмира како личност со висок морален интегритет и почит, и, во таа смисла, да освои дел од политичкиот простор во кој може да наметне свој стил на дејствување.²⁰

3. ЗАКЛУЧОК

Со оглед на тоа што интенцијата на уставотворецот била власта во Република Македонија да биде организирана врз начелото на парламентарната демократија, впечаток е дека ингеренциите кои му се дадени на Претседателот на Републиката само делумно соодветствуваат на тој модел. Токму поради ваквата поставеност на претседателот се актуелизира прашањето за начинот на кој се избира претседателот - општи и непосредни избори- што само по себе имплицира и поголеми овластувања за носителот на оваа функција.

Секако, не би можело да се каже дека улогата на Претседателот на Република Македонија е чисто церемонијална. Сепак, тој може, ако има лидерски капацитет, да се наметне во јавноста, неговиот збор да има тежина и да даде поддршка на сите реформски процеси кои се одвиваат во државата. Во иднина, со оглед на тоа дека Република Македонија е мала држава, мошне важно е каков репрезент ќе биде Претседателот, особено во однос на креирање на демократската стабилност во државата. Дobar индивидуалец може многу поуспешно од политичките партии да ги атрикулира генералните државни интереси и темите кои се однесуваат на целото општество. Од претседателот се очекува успешно да ги надмине партиските поизиции и таквите претседатели често се многу попопуларни од лидерите на партиите кои ги поддржале. Инаку, не секогаш овој квалитет е директно врзан со релните ингеренции на претседателот, напротив, тоа е потесно поврзано со личноста на претседателот и неговиот лидерски капацитет. Во отсуство на таков капацитет или, пак, желба да наметне политика која не комуницира со интересите на граѓаните, добро е што предвидениот регистер на надлежности ќе влијае како противтежа на пројавените аспирации за моќ. Меѓутоа, во колку претседателот се избира индиректно, односно од страна на парламентот, ре-

20) Во оваа смисла, упатно е да укажеме на предупредувањата на Сартори дека структурите не може да ги заменат личностите „погрешна личност може лошо да работи дури и кога структурата е добра. Но лошите структури залудно ќе ја потрошат вистинската личност.“ Сартори, Џ. (2008) *Компјаративен уставен инженеринг*. Табернакул. Второ издание. Скопје, стр.161

ална е можноста заради партиски преговори и компромиси, да се избере личност која ги нема споменатите квалитети, ниту пак, тоа е гаранција за мирна кохабитација. Во секој случај, степенот на политичката култура на актерите, кај нас, не е гарант за некоја релаксирана атмосфера во која би се воделе овие преговори, ниту пак дека кредибилитетот на вака избраниот претседател нема да биде загрозен, и тоа токму од истите оние кои го избрале.

Воедно со ова прашање се поврзани и дилемите за легитимитетот на претседателот во однос на висината на потребниот цензус за вториот круг. Имено, новата уставна измена соодветствува на актуелните прилики во Република Македонија, но треба да постои свест дека, со оглед на трендот на избирачкото однесување, може да се случи и ваквиот цензус во еден момент да биде недостижен. Во таа смисла треба да се размислува за некои преодни решенија кои би ја надминале таквата состојба и би овозможиле непречено функционирање на системот. Така, една од можностите е, да се предвиди, при евентуални повторени претседателски избори, кои би се одвивале во точно утврден временски рок, да не важи условот за наведениот праг, додека другата можност (која сЈУ повеќе е присутна во компаративното право) е сосема да се елиминира потребата од изборен праг за вториот изборен круг.

Следните претседателски избори ќе бидат соочени со еден нов предизвик, а тоа е учество во изборите и на дијаспората. Освен сериозни оперативни прашања поврзани со логистиката и техниката на гласање, се отвораат и суштински прашања поврзани со регистрацијата на избирачите во странство, одзивот и неговото влијание врз уставно утврдениот праг, легитимитетот на избраниот кандидат, импликациите врз изборниот исход, водењето на кампањата, заштита на избирачкото право, и ред други аспекти кои се поврзани со стандардите на изборното право.²¹ Сигурно ова прашање ќе продуцира полемики, особено од аспект: кои гласови ќе имаат пресудна улогга во изборот на Претседателот, односно не е исклучено, токму гласовите на иселениците да го одлучат победникот.

Секако проблематично е ова прашање да се проблематизира само преку една перспектива, а притоа да не се актуелизира контекстот во кој ваквите институционални аранжмани би требало да функционираат. Приликите во кои функционира нашето општество, како и бројните поделби кои бараат „влез“ и претставување во институциите, наложуваат внимателност во дизајнирањето на институциите и нивно прилагодување на релевантните политички варијабли. При тоа, во притисоците за редицајнирање на институциите,

21) Габер, Н. и Јовевска, А. (2007) Изборниот систем на Република Македонија - актуелни дилеми. Годишник на ИСПИИ, Скопје 2008

предност треба да се дава на нивното стабилизирање, а не нивно често менување, што од своја страна создава проблем во односите меѓу политичките субјекти.

Табела I - Претседателски избори во РМ- иреглео на изборни циклуси

Год. на одржување	Редовни / предвремени	Број на кандидати во првиот изборен круг	Освоени гласови по кандидати %	Кандидати во вториот изборен круг	Освоени гласови по кандидати %	Одзив %	Оспорен легитимитет	Идентификација на електоратот
1994	Редовни-истовремено со пратеничките избори	1. Кио Глигоров (поддржан од партија СДСМ) 2. Љубиша Георгиевски (поддржан од партија ВМРО-ДПМНЕ)	52% 14% 11% неважечки	/		77,76	да	персонализирана
1999	Редовни избори	Борис Трајковски (поддржан од партија ВМРО-ДПМНЕ) Тито Петковски (поддржан од партија СДСМ) Муарем Неџипи Стојан Андов Васил Тупурковски Мухамед Халили	219.098 21% 343.606 33% 155.978 (15%) 111.983 (11%) 163.206 (16%) 45.731 (4%)	Борис Трајковски (поддржан од партија ВМРО - ДПМНЕ) Тито Петковски (поддржан од партија СДСМ)	591.972 53% 514.599 47%	69%	да	партиска

2004	Предвремени	<p>Бранко Црвенковски (предлог на 30 пратеници - лидер на СДСМ)</p> <p>Сашко Кедев (група избирачи и поддржан од партија ВМРО - ДПМНЕ)</p> <p>Зиди Целили (предлог група избирачи)</p> <p>Гзим Острени (предлог група избирачи)</p>	<p>385.300 42%</p> <p>309.131 34%</p> <p>78.269 9%</p> <p>134.048 15%</p>	<p>Бранко Црвенковски (предлог на 30 пратеници лидер на СДСМ)</p> <p>Сашко Кедев (група избирачи и поддржан од партија ВМРО - ДПМНЕ)</p>	<p>548.583 63%</p> <p>326.951 37%</p>	53%	да	партиска
2009	Редовни-истовремено со локалните избори	<p>Ѓорѓи Иванов (група избирачи)</p> <p>Нано Ружин (група избирачи)</p> <p>Љубомир Фрчковски (група избирачи)</p> <p>Љубе Бошковски (лидер на партија и предлог група избирачи)</p> <p>Имер Селмани (лидер на Нова демократија и предлог на група избирачи)</p> <p>Мируше Хоџа (група избирачи)</p> <p>Агрон Буџаку (група избирачи)</p>	<p>35%</p> <p>4%</p> <p>20%</p> <p>15%</p> <p>15%</p> <p>3%</p> <p>8%</p>	<p>Ѓорѓи Иванов (група избирачи)</p> <p>Љубомир Фрчковски (група избирачи)</p>	<p>63%</p> <p>37%</p>	42%	не	партиска

Литература:

- Gunther, R. and Mughan, A. (1993): *Political Institutions and Cleavage Management*, vo Weaver, R and Rockman, B.a.ed.s. Do Institutions Matter? Washington: The Brookings Institution.
- Габер, Н. и Јовевска, А. (2007) *Изборниот систем на Република Македонија - актуелни дилеми*. Годишник на ИСППИ, Скопје 2008
- Јовевска, А. (1999) *Изборниот концепт во теориите на демократија*. ИСППИ. Скопје
- Китановски, Л. (1996) *Поделба на власта*. Скопје, 1996
- Maleska, M. *The general and direct elections for President of the Republic should be abandoned*. New Balkan Politics. http://newbalkanpolitics.org.mk/editorials/see_tetovo.html
- Тренеска, Р. (1999) *Извршната власт во демократскиот систем*. Матица македонска. Скопје
- Сартори, Ц. (2008) *Компаративен уставен инженеринг*. Табернакул. Второ издание. Скопје
- Vasovik, V. (1992) *Dileme i kontoverze parlamentarizma, izmedju parlamentarnog romantizma i parlamentarnog nihilizma*. Arhiv za pravne i drustvene nauke, br.1, 1992

Нормативни акти:

- Закон за избор и отповик на пратеници и одборници на СРМ- 1990 г.
- Устав на Република Македонија, 1991 година
- Законот за избор на Претседател на РМ, Службен весник бр. 20/94.
- Zakon o izboru predsednika Republike- "Sluzbeni glasnik RS" br. 111/07
- Ustav RH - Narodne novine br.28/2001

Дијана Стојановиќ - Ѓорѓевиќ,

**АНАЛИЗА НА ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ
ИЗБОРИ ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА НИЗ ПРИЗМАТА НА
ИЗБОРНИТЕ МОДЕЛИ**

АПСТРАКТ

Со воведувањето на политичката плурализација во Република Македонија, создадени се услови за организирање на првите слободни, непосредни и повеќепартиски избори, како нужен предуслов за унапредување на македонскиот демократски политички поредок. По нивното завршување, наместо стабилизирање на политичката и партиската сцена, во Република Македонија доаѓа до екстремно поларизиран партиски систем, кој продуцира парламент во кој ниту една партија не успева да обезбеди апсолутно мнозинство гласови, што придонесува за формирање на нестабилни влади. Бидејќи практиката во Република Македонија покажува дека мнозинскиот изборен модел не придонесува за создавање на стабилни политички институции, ниту, пак,

Dijana Stojanovic - Gjorgjevic,

**ANALYSIS OF THE
PARLIAMENTARY ELECTIONS IN
THE REPUBLIC OF MACEDONIA
THROUGH THE SPECTRE OF
ELECTION MODELS**

ABSTRACT

With the introduction of political pluralism in the Republic of Macedonia, the climate was set for the first free, direct and multi-party elections, as a necessary precondition for the improvement of the Macedonian political and democratic order. After their completion, instead of stabilization of the political and party scene in the Republic of Macedonia, the party system reached extreme polarization, which produced a Parliament where not a single party was able to win the absolute majority of votes, contributing to the formation of unstable governments. Because the practice in the Republic of Macedonia showed that neither the majority election model contributed to the creation of stable political institutions, nor it presented a realistic picture of the mood of the

реално го отсликува расположението на избирачите, по два изборни циклуса, третите парламентарни избори во Република Македонија се организираат според мешовитиот изборен модел. Предностите коишто ги покажува овој изборен модел во теоријата, не профункционираа на посакуваниот начин и во практиката, па затоа само после еден изборен циклус дојде до негова промена, и парламентарните избори во 2002 година беа спроведени врз основа на пропорционалниот изборен модел, со примена на Донтовата формула за распределба на мандатите. Според овој модел се спроведени и изборите во 2006 и предвремените парламентарни избори во 2008 година, и бидејќи три изборни циклуси се задржа истиот модел, може да се надеваме дека Република Македонија го најде конечно својот „вистински“ изборен модел.

Клучни зборови: изборен систем, изборни модели, мнозински изборен модел, пропорционален изборен модел, мешовит изборен модел, парламентарни избори, Република Македонија

constituency, after two election cycles, the third parliamentary elections in the Republic of Macedonia were organized according to the mixed election model. The advantages that this election model possesses in theory, did not work in the desired way in practice, therefore after only one elections cycle, this model was changed and the parliamentary elections in 2002 were conducted using the proportional method and according to D'Hondt's formula for mandate allocation. The elections in 2006 and the early parliamentary elections in 2008 were conducted using this method, and because it has managed to "survive" for three elections cycles, we can hope that the Republic of Macedonia has finally found the "real" election model.

Key words: elections system, election model, majority election model, proportional election model, mixed election model, parliamentary elections, Republic of Macedonia

1. ВОБЕД

Носењето на одлука за избор на претставници, кои во името на граѓаните ќе носат и спроведуваат одлуки, претставува демократски чин во една држава. Изборите претставуваат механизам преку кој се конституира власта и „во претставничките демократии изборите имаат две главни задачи: 1) обезбедуваат легитимитет за вршење на власта за избраните од страна на граѓаните; и 2) се средство преку кое избраните политичари се држат одговорни за своите акции за време на мандатот“.¹ Во Република Македонија, од нејзиното осамостојување, во 1990 година, до 2010 година се одржани шест парламентарни изборни циклуси, преку употреба на различни изборни модели со сопствени карактеристики кои, за разлика од нивното дефинирање во теориите, применувајќи се практично во нашата земја, покажуваат сосем нови карактеристики.

Самиот изборен систем може да се дефинира како збир на норми со кои се регулираат изборните принципи и односи, како и збир на постапки и дејства со коишто се врши избор на државните и другите органи. Тој всушност претставува „начин преку кој гласовите се преобразуваат во 'седишта'“.² Дел од изборната техника, која ги опфаќа дејствата и инструментите за примена на избирачкото право во изборниот процес, е и распределбата на пратеничките мандати. Таа се врши врз основа на мнозинскиот, пропорционалниот или мешовитиот систем на распределба на мандатите. Во теоријата *мнозинскиот изборен систем* (*first-past-the-post-system*) се смета за наједноставен изборен систем, кога државата е поделена на онолку територијални изборни единици колку што се избираат вкупно кандидати во претставничкото тело. За победник се смета оној кандидат кој освоил најмногу гласови, и тоа: 50% + 1 глас од гласачите кои излегле на гласање - доколку е потребно обично мнозинство, или, пак, мнозинство гласови од вкупниот број регистрирани гласачи, без оглед на тоа колку од нив излегле на гласање, - доколку е потребно апсолутно мнозинство. Во овој систем граѓаните гласаат за кандидат, а не за политичка партија. За разлика од него, во пропорционалниот изборен систем, граѓаните гласаат за политичка партија, а не за кандидати. Во изборните единици се избира повеќе од еден претставник, и, доколку се работи за 'затворени' листи за избрани се сметаат оние кои се наоѓаат на највисоките позиции по ред, а доколку се работи за 'отворени' листи, тогаш самите гласачи можат да ги рангираат кандидатите според сопствените преференции. Мешовитиот систем е комбинација од мнозинскиот и пропорционалниот систем, каде од-

1) Ванковска, Б. Политички систем, Бомат графикс, Скопје, 2007 година, стр. 55

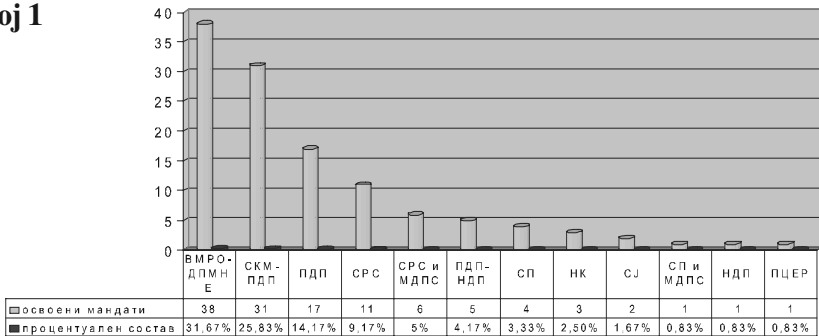
2) Larserud, S. and Taphorn, R. Designing for Equality, Best-fit, medium-fit and non-favourable combinations of electoral systems and gender quotas, 2005, http://www.idea.int/publications/esigning_for_equality/upload/Idea_Design_low.pdf

реден број пратеници се избираат во согласност со мнозинскиот принцип, додека останатите пратеници се избираат преку пропорционална листа.

2. МНОЗИНСКИ ИЗБОРЕН МОДЕЛ 1990-1998 ГОДИНА

Со воведувањето на политичката плурализација во Република Македонија, создадени се условите за организирање на првите слободни, непосредни и повеќепартиски избори, при што распределбата на пратеничките мандати во овој прв изборен циклус е во согласност со мнозинскиот изборен модел во два изборни круга. По завршувањето на овие избори „во Собранието на СРМ се застапени пратеници од 9 политички партии и 3 независни кандидати“.³ Иако законодавците сметаа дека токму овој модел одговара на актуелните општествени, економски, социјални и политички состојби во државата, и дека тој е нужен услов за македонскиот демократски политички поредок, сепак реалноста отсликува нешто сосем спротивно, за што говори и структурата на тогашното Собрание дадена преку следниот графикон.⁴

График број 1

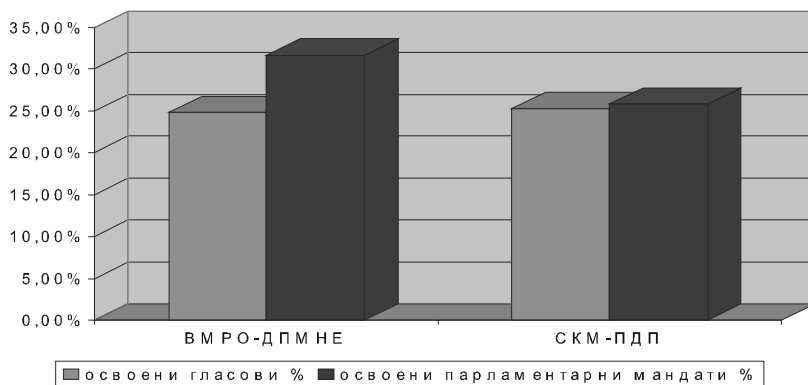
3) Билтен број 20, Избори '90 - Конечни резултати од изборите за пратеници во Собранието на СР Македонија, Републичка изборна комисија, Социјалистичка Република Македонија, Скопје, 27.12.1990, стр.1, преземено од <http://www.sec.mk/Default.aspx?tabid=855>

4) Графикот е направен од официјалните податоци објавени во Билтен број 20, Избори '90 - Конечни резултати од изборите за пратеници во Собранието на СР Македонија, Републичка изборна комисија, Социјалистичка Република Македонија, Скопје, 27.12.1990, стр.28, <http://www.sec.mk/Default.aspx?tabid=855>, i во него se koristeni kratenki za slednive partii:

- СКМ-ПДП - СКМ-партија за демократска преобразба
- ПДП - Партија за демократски просперитет во Македонија
- СРС - Сојуз на реформски сили на Македонија
- МДПС - Млада демократско прогресивна странка
- НДП - Народна демократска партија
- СП - Социјалистичка партија
- НК - Независни кандидати
- СЈ - Странка на Југословените во СРМ
- ПЦЕР - Партија за целосна еманципација на Ромите

По завршувањето на двата изборни круга, изборните резултати покажуваа две работи: „... прво дека 'власта' во Парламентот е поделена помеѓу партиите од т.н. национален блок (ВМРО-ДПМНЕ и ПДП-НДП) и оние од т.н. лев блок (СКМ-ПДП, ПДП, СРС-МДПС, Социјалистичка партија); второ, дека ни една партија (односно коалиција) не се стекна со доволно 'власт' за да може суверено да владее со Собранието, односно сама да донесува одлуки“.⁵ По првите парламентарни избори, Република Македонија доби парламент во кој ниту една партија не успеа да обезбеди апсолутно мнозинство гласови, што укажуваше на потребата за постизборни коалиции, од една страна, и преценување на моќта на партиите во парламентот во однос на политичкиот легитимитет од друга страна. Поради тоа што ВМРО-ДПМНЕ има освоено 238.367 гласови и 38 мандати, а СКМ-ПДП 243.259 гласови и 31 пратенички мандат може да се заклучи дека во Република Македонија после изборите во 1990 година „парламентарното мнозинство се создава со извесно пондерирање на добиените гласови (manufactured majority),⁶ значи, со нарушување на пропорцијата меѓу гласовите и мандатите“.⁷ Асиметријата помеѓу политичкиот легитимитет и политичката претставеност на тој легитимитет може да се види од графиконот број 2.

Графикон број 2 *Асиметрија помеѓу политичкиот легитимитет и политичката претставеност на тој легитимитет*

5) Истражување: *Ефикасноста на парламентарната демократија (1991-1992 -) анализа на некои основни фактори кои ја ограничуваат ефикасноста на Собранието на Република Македонија*, текст д-р Лидија Христова, Политичките партии во Македонија, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1995, стр. 53

6) фабрикувано мнозинство во претставничките тела освоено од партија што добила помалку од мнозинството гласови

7) Габер, Н. и Јовевска, А., *Дизајнирање изборен систем на Република Македонија*, Фондација „Фридрих Еберт“ Канцеларија Скопје, Скопје, 1997, стр. 44-45

Иако мнозинските избори би требало да го намалат бројот на партиите кои партиципираат во Парламентот и да поттикнат формирање на стабилна, еднопартиска влада, тоа не беше случај во Република Македонија. „Кај нас ниту една од партиите не доби мнозинство во гласови, ниту мнозинство при алокацијата на пратеничките места (природно малцинство)“.⁸ Наместо стабилизирање на партиската сцена доаѓа до екстремно поларизиран партиски систем, со повеќе од 60 политички партии, кои немаат стабилна внатрешна инфраструктура, конкретна политичка ориентација и програмска определба, што во тоа време придонесува за формирање на нестабилни влади. „Имено, на почетокот поради отсуство на структурни претпоставки за формирање на стабилна еднопартиска влада - наместо моноцентричен имавме полицентричен парламент од „малцински“ партии - привремено излезот се побара во формирањето на непартиска - т.н. експретска влада, повеќе или помалку партиски обоена, а на крајот, по истекот од една ипол година, и беше изгласана недоверба, и се замени со нова коалициска влада“.⁹

Бидејќи изборните единици беа со различен број на евидентирани гласачи во избирачките списоци, беше повреден и принципот на еднаквост на избирачкото право, што се гледа од фактот што голем број на гласови „пропаднаа“ т.е. не продуцираа ниту еден пратенички мандат.

Искуството од првите парламентарни избори во Република Македонија покажа дека распределбата на пратеничките мандати врз основа на мнозинскиот изборен модел не ги исполни очекувањата и предностите на овој модел. „Сè ова придонесе меѓу првите и вторите избори одново да се актуелизира размислата, дали применетиот модел е оној 'вистинскиот', кој најмногу одговара на постојните политички, историски, социјални, културни и други специфичности на земјата“.¹⁰ Поради недостатоците што тој ги продуцираше се водеа јавни расправи, дебати, трибини и дискусии за промена на мнозинскиот изборен модел во пропорционален или комбиниран, но сепак и вторите парламентарни избори, во 1994 година, беа организирани на ист начин како и првите. На овие избори најголема поддршка од гласачите доби коалицијата Сојуз за Македонија, која ја имаше власта и во претходниот мандат. Иако оваа коалиција доби само 21,43% гласови од вкупниот број на избирачи, односно една релативна поддршка, тие и овозможија апсолутно мнозинство во Собранието, односно 72,50% или 87 пратенички места. Опозициските политички партии, сметајќи дека резултатите од првиот круг на избори се фалси-

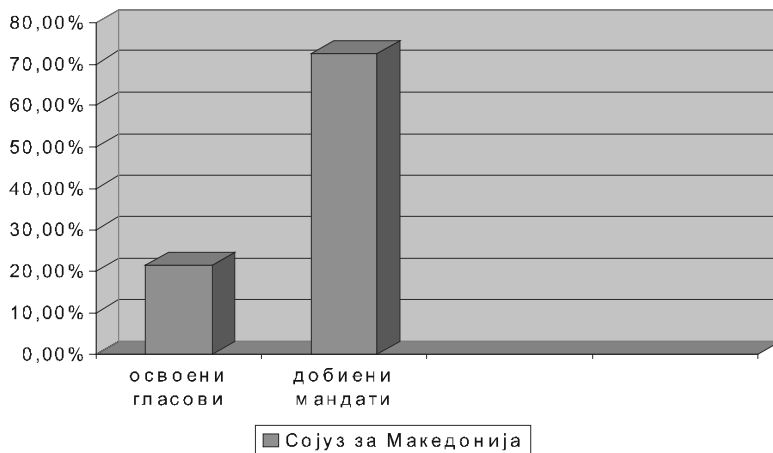
8) Јовевска, А. *Изборните концепции во теориите на демократиите*, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1999 година, стр. 215

9) Исто, стр. 216-217

10) Исто, стр. 217

фикувани и нерегуларни, одлучија да го бојкотираат вториот круг на гласање, со што го доведоа во прашање легитимитетот на избраните претставници, бидејќи вкупниот процент на излезени гласачи во вториот круг изнесуваше 57,83%.¹¹ Бојкотот на опозициските партии доведе до формирање на вонпарламентарна опозиција која не беше во можност да се „бори“ преку институциите, што негативно влијаеше врз развојот на демократијата и политичката стабилност во Република Македонија. По завршувањето и на вториот круг на овие избори, диспропорцијата меѓу освоениите гласови и распределените мандати стана уште поочигледна, што може да се види од графиконот број 3.¹²

Графикон број 3 *Диспропорција помеѓу освоениите гласови и распределените мандати*

Во теоријата, мнозинскиот - плурален изборен систем (first-past-the-post-system) се смета за наједноставен изборен систем - кога државата е поделена на онолку територијални изборни единици колку што се избираат вкупно кандидати во претставничкото тело. Таков е случајот со првите повеќепартиски парламентарни избори во Република Македонија - кога целата територија е поделена на 120 изборни единици во кои треба да се изберат вкупно 120 претставници.

11) Извештај за спроведените избори за пратеници во Собранието на Република Македонија во 1994 година, Републичка (државна) изборна комисија, 8 Ноември 1994 година

12) Извор: Графиконот е направен според податоците објавени во Статистички преглед број 257, Избори за пратеници во Собранието на Република Македонија - кандидати и избрани пратеници, Завод за статистика, Скопје, 1995 година

На овој систем во теоријата му се препишуваат неколку предности:

1. **едноставност** - граѓаните гласаат за кандидат, а не за политичка партија;
2. **стабилност и транспарентност** - во принципот на репрезентација;
3. создавање услови за формирање на **стабилна влада**;
4. форсира **двопартиски систем** (позиција - опозиција);
5. овозможува формирање на **кохерентна парламентарна опозиција**.¹³

Сепак, доколку ги погледнеме нашите избори организирани и спроведени според ваквиот изборен модел, ќе воочиме дека речиси ниту една предност од овој изборен систем не е присутна во нашиот случај. На пример: неможноста на првото парламентарно мнозинство во законски предвидениот рок да формира извршна власт, при што најпрво е формирана експертска влада, која по година и половина дејствување е заменета со нова коалициска влада; наместо двопартиски систем, мнозинскиот изборен модел во Македонија продуцираше појава на многу политички партии и самата држава ја смести во групата на држави со „атомизиран плурализам“; и во случајот со вторите парламентарни избори организирани по истиот модел, отсуство на институционална, парламентарна опозиција.

За разлика од недоследноста во предностите, сите недостатоци на мнозинскиот систем набројани во теоријата се дел од македонскиот изборен модел:

1. **малите партии се минимизирани** - гласовите на нивните приврзаници се третираат како изгубени гласови;
2. постои **диспропорционалност во освоените гласови и распределбата на мандатите**;
3. случај на **замена на гласовите во мандати** - партијата која ја создава владата многу ретко има освоено мнозинство гласови од избирачите, но има поголем број мандати во претставничкото тело од опозициската партија.¹⁴

3. МЕШОВИТ ИЗБОРЕН МОДЕЛ 1998 ГОДИНА

Бидејќи практиката во Република Македонија покажа дека мнозинскиот изборен модел, практикуван во два изборни круга, не придонесе за создавање на стабилни политички институции, ниту, пак, реално го отсликува расположението на избирачите, се наметна идејата за создавање на паралелен избо-

13) Климовски, С. и Каракамишева, Т, *Политички партии и партиски системи*, УКИМ „Правен Факултет“, Скопје, 2006 година

14) Исто

рен систем. По долготрајните дебати, партиски преговори и компромиси, беше прифатен паралелниот (мешовит) изборен модел на распределба на пратеничките мандати, според кој 85 пратеници се избираат во согласност со мнозинскиот принцип во униномиални изборни единици, додека 35 пратеници се избираат во согласност со пропорционалниот принцип со државна листа, при што конечната распределба на пратеничките мандати се остварува со примената на Д'онтоновата формула.

Со новиот закон за избор на пратеници, донесен во мај 1998 година, („Службен весник на РМ“ бр. 24/1998), постои можност гласачот, освен што ќе гласа за кандидатите во својата изборна единица, да гласа и за изборните листи на партиите на територијата на Македонија. „Значи, избирачот има два гласа, што овозможува т.н. сплиттинг на гласови, односно тој има можност својата преференција да ја изрази, од една страна за поединец - кандидат во униномиална изборна единица, за чија партија, од друга страна, може но не мора да гласа при доделувањето на вториот глас“.¹⁵

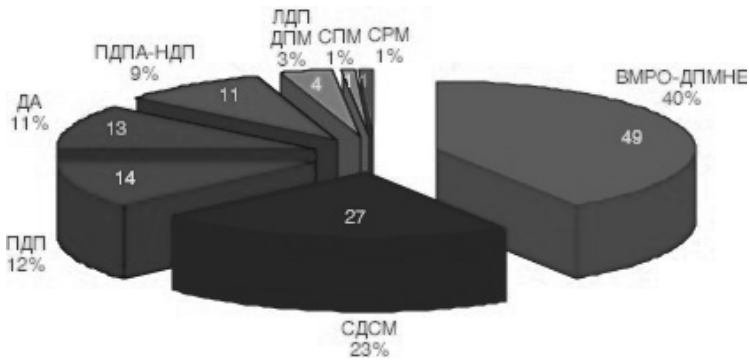
Мнозинскиот принцип на избор е речиси идентичен со претходните изборни циклуси, со една новина во однос на правото на учество во вториот изборен круг кој сега го стекнуваат само двајцата најдобро пласирани кандидати, додека за пропорционалниот принцип е употребена затворена листа и гласачите не можат да влијаат врз редоследот на кандидатите. „Фактот што листата е фиксна, односно гласачите не можат да интервенираат во неа, е само потврда на високиот степен на контрола што го имаат лидерите врз рангирањето на партиските колеги - кандидати во гласачките ливчиња“.¹⁶ Иако мнозинскиот изборен систем подразбира гласање за кандидат, а не за партија, сепак во Република Македонија и во овој изборен циклус репутацијата на кандидатот е 'небитна' за гласачот, бидејќи сè уште се избира помеѓу партиите, а не помеѓу кандидатите.

По одржувањето на парламентарните избори 1998 година дојде до промена во структурата на Собранието, што може да се забележи од графиконот број 4.

15) Анета, Јовевска, Изборните концепти во теориите на демократиите, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1999 година, стр. 246

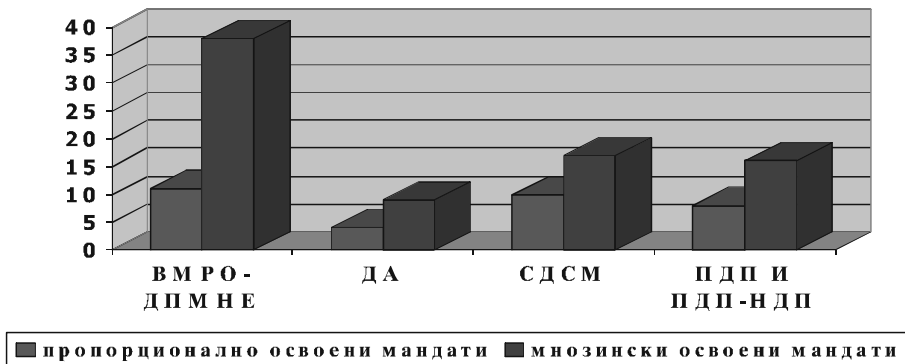
16) Исто, стр. 247

Графикон број 4 Структура на Собранието по парламентарните избори 1998 година¹⁷

Сепак мандатите освоени врз основа на пропорционалниот модел, се многу помали во однос на оние освоени врз основа на мнозинскиот модел, како што може да се забележи од графиконот број 5.

Графикон бр. 5 Диспропорција на мандатите освоени на мнозинската и пропорционалната листа

Резултатите од промената на изборниот модел нè изостанаа. Се намали неправедноста во однос на освоен глас - освоен мандат; дојде до засилено предизборно коалицирање меѓу различни политички партии и до одредено

17) Графиконот е преземен од сајтот на Собранието на Република Македонија: <http://www.sobranie.mk/?ItemID=9402373424ED504883EE17FED5E72EB4>

окрупнување на политичката сцена, што не беше карактеристично за претходните изборни циклуси; дојде до намалување на дополнителните изборни трошоци затоа што во случај на испразнување на пратеничко место, немаше потреба од организирање на дополнителни избори, бидејќи во составот на парламентот беше предвидено да влезе следниот по ред кандидат од партиската листа.

Во теоријата, како предности на мешовитиот изборен модел, се наведени:

1. **засилување на принципот на персонализација** - се зголемува можноста на избирачот да гласа за различни кандидати ставени на партиските листи;
2. **се намалува моќта на партиските елити** во одлучувањето, кои од кандидатите ќе бидат избрани;
3. **се намалува можноста во законодавниот дом да влезат мали екстремистички партии;**
4. **одговорноста на пратеникот** пред нерговите избирачи во изборната единица **е зголемена** - избирачите имаат реално влијание врз своите пратеници.¹⁸

Се поставува прашањето: дали овие предности наведени во теоријата се покажаа како предности и во нашиот случај или ние воопшто не ги земавме предвид добрите карактеристики на овој изборен модел?

Како и секој изборен модел, така и овој не е без недостатоци и слабости од кои како најзначајни се наведуваат: нестабилноста на партискиот систем, т.е. зголемувањето на фракционерствата и судирите меѓу кандидатите во исти партии поради борбата за влез во парламентот што истовремено може да продуцира и владина нестабилност. Овој модел се смета и за комплициран за разбирање од страна на електоратот.

4. ПРОПОРЦИОНАЛЕН ИЗБОРЕН МОДЕЛ 2002-2010 ГОДИНА

Промената на изборниот модел претставува одлука на значајните политички фактори во државата, и за таков чекор потребна е крајна внимателност и аналитичност бидејќи секое менување на изборниот систем може да предизвика длабоки промени во структурата и во стабилноста на политичкиот систем. Сепак, четвртите по ред парламентарни избори во Република Македонија беа спроведени според новиот Закон за избор на прате-

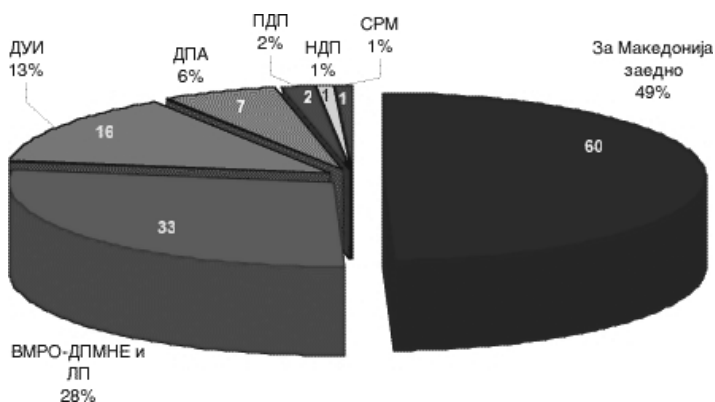
18) Климовски, С. и Каракамишева, Т, *Политички партии и партиски системи*, УКИМ Правен Факултет, Скопје, 2006 година

ници во Собранието на Република Македонија („Службен весник на РМ“ бр. 42/02) кој ги содржи следниве карактеристики:

1. употреба на **пропорционален изборен модел** - примена на Д'онтовиот модел;
2. **шест изборни единици** - нова изборна карта на Република Македонија;
3. воведување на **30% квота** - најмалку 30% застапеност на секој пол во предложените листи на кандидати;
4. **повлекување од употреба на избирачката легитимација**, како средство за заштита на избирачкото право;
5. воведување на **професионализација на пратеничката функција** и нејзина инкомпатибилност со други функции;
6. воведување на **два нови основа за престанок на пратеничкиот мандат** пред истекот на времето:
 - доколку по негово барање му престане членството во партијата од која е избран кандидатот;
 - кога пратеникот ќе изјави дека преминува во друга политичка партија.¹⁹

Како резултат на новиот изборен модел структурата на Собранието по одржувањето на парламентарните избори 2002 година во Република Македонија е променета, како што може да се забележи од графиконот број 5.

Графикон број 5 Структура на Собранието по парламентарните избори 2002 година²⁰

19) Каракамишева, Т. *Избори и изборни системи*, Култура, Скопје, 2004 година, стр. 279-281

20) Графиконот е преземен од сајтот на Собранието на Република Македонија: <http://www.sobranie.mk/?ItemID=C7D00FA6B4FBED43B1564535ABF52411>

Погрешно и политички неодржливо е една држава да го менува својот изборен модел секогаш кога одржува нови избори; потребна е релативна стабилност на изборните правила за да се почувствуваат предностите на самиот изборен модел. На изборите 2002 година се покажа како големината на изборните единици влијае врз изборниот резултат, како и постоењето на поголеми шанси за поголемите партии, додека на малите сè уште им е оневозможен пристапот до Собранието, освен доколку коалицираат со големите политички партии, за што сведочат парламентарните коалиции. Постоењето на затворени партиски листи, уште еднаш ја потврди моќта на партиските лидери во одлучувањето за тоа кој ќе биде ставен во добитна комбинација на изборната листа.

Иако во теоријата се наведени неколку предности на пропорционалниот изборен модел:

1. **едноставност** - гласање за политичка партија, а не за одделни кандидати;
2. **активни изборни кампањи** - кои продуцираат повисок одзив на избирачите;
3. **помалку изгубени гласови;**
4. доведува до формирање на **коалициски влади;**
5. **повеќемандатни изборни единици** - бројот на кандидати кои се избираат зависи од бројот на жителите во таа изборна единица,
6. **поголемо претставување на интересите на малцинските културни и општествени групи,**²¹

реалноста од употребата на овој изборен модел во Република Македонија укажува на тоа дека и овој пат преку 100.000 гласови останаа непретставени во законодавниот дом. Многу поголеми беа шансите за големите политички партии, а малите единствено можеа да коалицираат со нив за да успеат и нивните членови да влезат во парламентот. Коалициските влади, пак, произлезени од пропорционалниот изборен модел може да дејствуваат дестабилизирачки за политичкиот систем на тој начин што не постои една партија која има мнозинство во претставничкото тело, а тоа може да резултира со создавање на несигурност меѓу партиите и нестабилна влада. Истовремено, овој изборен модел продуцира недостаток од локална идентификација на претставникот и негова идентификација со интересите на избирачите.

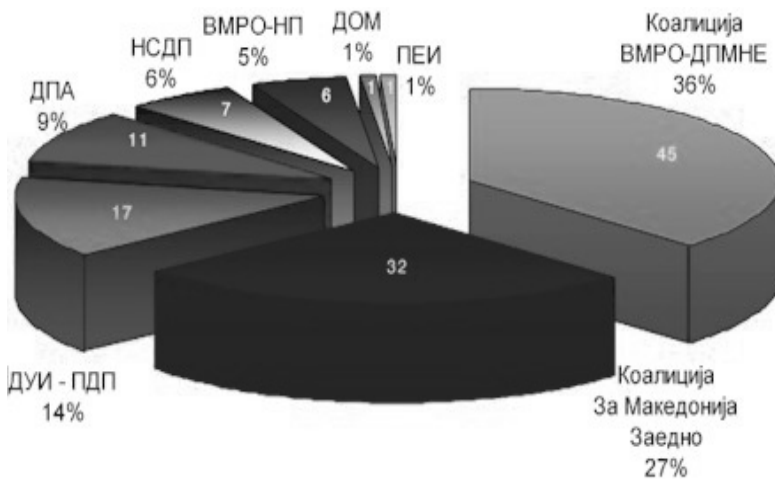
Заклучокот, кој може да се извлече по одржувањето на парламентарните избори 2002 година во Република Македонија, е дека пропорционалниот из-

21) Климовски, С. и Каракамишева, Т. Политички партии и партиски системи, УКИМ "Правен Факултет", Скопје, 2006 година

борен систем „...произведе типично мнозински резултати поради две причини: големината на изборните единици и добро одбраната изборна тактика на опозицијата, пред сè околу здружувањето на повеќето партии во една коалиција, а потоа и на одлично одбраната психолошка стратегија за значењето на овие избори“.²²

Кодификацијата на сите изборни закони во нов изборен законик („Службен весник на РМ“, број 76/04), не го промени изборниот модел, па така и Парламентарните избори во 2006 година, како и предвремените Парламентарни избори одржани во 2008, година се одвиваа според пропорционалниот модел во шест изборни единици. Промената на власта по одржувањето на Парламентарните избори во 2006 година, целосно ја промени структурата на македонското собрание, што може да се види од графиконот број 6.

Графикон број 6 *Структура на Собранието по парламентарните избори 2006 година*²³

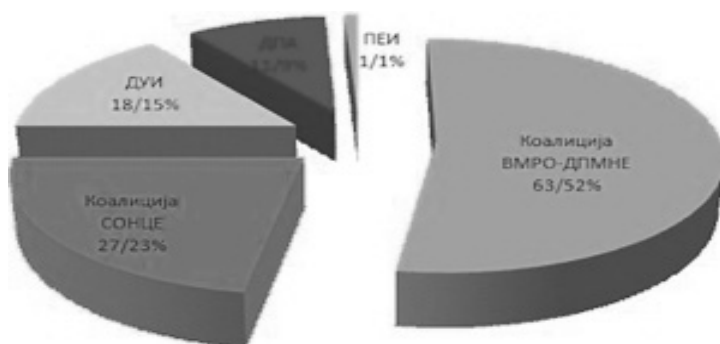

Предвремените парламентарни избори одржани во 2008 година не доведоа до промена на власта, туку единствено до одредена прераспределба на мандатите помеѓу предизборните политички коалиции во кои учествуваа помалите политички партии, што може да се види од графиконот број 7.

22) Каракамишева, Т. *Избори и изборни системи*, Култура, Скопје, 2004 година, стр. 290

23) Графиконот е преземен од сајтот на Собранието на Република Македонија: <http://www.sobranie.mk/?ItemID=071CC8D16057A44599D1717A6C867A46>

Графикон број 7 Структура на Собранието по парламентарните избори 2008 година²⁴

Иако примената на пропорционалниот модел во Република Македонија ја зголеми претставеноста на „различни групи“ во Собранието, дополнителното фрагментирање на партиската сцена го отежна самостојниот пристап на изборите на помалите политички партии, што автоматски значеше задолжително коалицирање со една од двете најголеми политички партии од македонскиот блок. „Коалицирањето од една страна го поттикнува граѓанскиот елемент во изборниот процес, но од друга ги редуцира можностите за автентично изразување на специфичните интереси“.²⁵ Досегашната практика, од употребата на пропорционалниот изборен модел во три изборни циклуси, покажа релативно добра регионална претставеност на интересите на граѓаните на Република Македонија, а самите шест изборни единици, креирани врз основа на приближно истиот број на избирачи, овозможуваат запазување на начелото на еднаква гласачка моќ на секој граѓанин на Република Македонија.

5. ЗАКЛУЧОК

Во досегашните 20 години самостојност Република Македонија има организирано и спроведено шест циклуси на парламентарни избори. Трагајќи по најсоодветниот изборен модел, кој репрезентативно би ги претставил ставовите на гласачите, Република Македонија во изминативе години многу

24) Графиконот е преземен од сајтот на Собранието на Република Македонија: <http://www.sobranie.mk/?ItemID=49C0D93849BD41449EDC0E0159A0718E>

25) Силјановска-Давкова, Г. Улом, В. Кранали, С. Шкорик, В. Коменџар на *Изборниот Законик: „Службен весник на РМ“ бр. 40/06, 136/08, 148/08, 155/08, 163/08*, Мост граѓанска асоцијација, Скопје, 2009 година, стр.140-141

често ги менуваше изборните закони според кои се спроведуваа парламентарните избори. Првите два изборни циклуса се организирани според мешовитиот изборен модел, кој максимално го поларизира партискиот систем во Република Македонија, за што говори и структурата на првото самостојно Собрание. Ваквиот начин на ограничување на изборите продуцира и асиметрија помеѓу политичкиот легитимитет и политичката претставеност на тој легитимитет, како и нестабилна коалициска влада. По истекувањето на мандатот на овие народни избраници, спроведувањето и на следните парламентарни избори според истиот модел, диспропорцијата меѓу освоените гласови и распределените мандати ја направи уште поочигледна - поради бојкотот на вториот круг на гласање од страна на тогашната опозиција, која тврдеше дека резултатите од првиот круг на изборите се фалсификувани и нерегуларни. Употребата на мешовитиот изборен модел при спроведувањето на третите парламентарни избори не го намали влијанието на партијата врз изборот на гласачите, кои и не го разбираа многу начинот на распределба на дел од мандатите во согласност со мнозинскиот принцип во униномиални изборни единици, а другиот дел во согласност со пропорционалниот принцип со државна листа. Токму комплицираноста на ваквиот изборен модел предизвика уште една промена на Законот за избор на пратеници во Собранието, па така четвртите, петтите и шестите по ред парламентарни избори се спроведоа според пропорционалниот модел, кој многу поголеми шанси за избор им дава на претставниците на големите политички партии, додека малите политички партии единствено можат да коалицираат со нив за да успеат и некои нивни членови да влезат во парламентот. „Мирниот“ период на непромена на изборниот модел, после честите промени на изборните закони може да ни даде надеж дека Република Македонија конечно го најде својот „вистински“ изборен модел, кој репрезентативно ќе ги претставува приоритетите и преференциите на гласачите и ќе влијае позитивно врз стабилноста на политичкиот систем.

Литература:

Билтен број 20, Избори ж90 - Конечни резултати од изборите за пратеници во Собранието на СР Македонија, Републичка изборна комисија, Социјалистичка Република Македонија, Скопје, 27.12.1990, преземено од <http://www.sec.mk/Дефолт.асп?табид=855>;

Ванковска Билјана Политички систем, Бомат графикс, Скопје, 2007 година;

Габер Наташа. и Јовевска Анета, Дизајнирање изборен систем на Република Македонија, Фондација „Фридрих Еберт“ Канцеларија Скопје, Скопје, 1997 година;

Јовевска Анета, Изборните концепти во теориите на демократиите, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1999 година;

Истражување: Ефикасноста на парламентарната демократија (1991-1992) анализа на некои основни фактори кои ја ограничуваат ефикасноста на Собранието на Република Македонија, текст д-р Лидија Христова, Политичките партии во Македонија, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 1995 година;

Извештај за спроведените избори за пратеници во Собранието на Република Македонија во 1994 година, Републичка (државна) изборна комисија, 8 Ноември 1994 година

Климовски, С. и Каракамишева, Т, Политички партии и партиски системи, УКИМ „Правен Факултет“, Скопје

Каракамишева, Т. Избори и изборни системи, Култура, Скопје, 2004 година

Larserud, S. and Taphorn, R. Designing for Equality, Best-fit, medium-fit and non-favourable combinations of electoral systems and gender quotas, 2005, http://www.idea.int/publications/esigning_for_equality/upload/Idea_Design_low.pdf

Силјановска-Давкова, Г. Улом, В. Кранали, С. Шкориќ, В. Коментар на Изборниот Законик: „Службен весник на РМ“ бр. 40/06, 136/08, 148/08, 155/08, 163/08, Мост граѓанска асоцијација, Скопје, 2009 година;

Статистички преглед број 257, Избори за пратеници во Собранието на Република Македонија - кандидати и избрани пратеници, Завод за статистика, Скопје

<http://www.sobranie.mk/?ItemID=9402373424ED504883EE17FED5E72EB4>

<http://www.sobranie.mk/?ItemID=C7D00FA6B4FBED43B1564535ABF52411>

<http://www.sobranie.mk/?ItemID=071CC8D16057A44599D1717A6C867A46>

<http://www.sobranie.mk/?ItemID=49C0D93849BD41449EDC0E0159A0718E>

Бојана Наумовска,

**МАЛИТЕ ПАРТИИ СПОРЕД
ИЗБОРНОТО ЗАКОНОДАВСТВО НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

АПСТРАКТ

Кога се анализираат партиите во Република Македонија, најчесто, внимание им се посветува на големите политички партии, со што се добива слика на биполарност на системот.

Што се однесува до малите политички партии во Република Македонија, тие се недоволно истражена област, поконкретно, кога станува збор за причините за нивното настанување и нивната поврзаност со измените на Законот за политички партии, поврзаноста со Изборниот законик (односно Законот за избор на пратеници), нивното опстојување во споредба со самостојното или коалициското настапување на изборите, како и во споредба со изборните модели.

Поконкретно, она со што ќе се занимава ова истражување е поврзано со изборниот систем, односно со законската регулатива,

Bojana Naumovska,

**SMALL PARTIES ACCORDING TO
THE ELECTORAL LEGISLATION IN
THE REPUBLIC OF MACEDONIA**

ABSTRACT

When analyzing the political parties in Macedonia, the attention is quite often drawn onto the larger parties, which presents a bipolar image of the system.

When it comes to the small political parties in the Republic of Macedonia, they represent an unexplored area, to be more specific, when it comes to the reasons for their forming and their involvement in the changes in the Law on Political Parties, their connection with the Electoral Code (i.e. the Law on Electing Members of Parliament) their survival on the political scene, compared to independent or coalitional participation in the elections and compared to the election models as well.

More specifically, the subject of this research is connected to the electoral system, i.e. to the legal regulative and how it affects the small political parties and their position and

и како таа влијае врз малите политички партии и нивната позиција и улога во општеството, но и врз можноста за нивно претставување во Собранието.

Клучни зборови: закон за политички партии, закон за избор на пратеници (Изборен законик), политички партии, мали политички партии, изборен систем

role in society as well as their chances for participation in Parliament.

Keywords: Law on Political Parties, Law on Electing Members of Parliament (Electoral Code), political parties, small political parties, electoral system

ВОВЕД

Со првите парламентарни избори започнува периодот на појавување на политичките партии во Македонија. На првите избори самостојно учествуваа најголем број на политички партии, но голем дел од нив од тогаш до денес се губат. Од малите политички партии, од 1990 година до денес опстојуваат и активно учествуваат на избори Либералната партија (тогаш позната како Сојуз на реформски сили) и Социјалистичката партија.

Кога се зборува за малите политички партии во Република Македонија треба да се спомне дека најчесто настануваат со одвојување од веќе постојните партии. На овој начин се настанати: Либерално демократската партија (настаната како Демократска партија), Новиот социјал демократски сојуз, Демократска обнова на Македонија, ВМРО-Вистинска македонска реформска опција, ВМРО-Македонска, Нова демократија, Демократски центар, Демократски сојуз, ВМРО-Народна партија, Земјоделска партија и други.

Заедничко за сите овие партии е што настанале во текот на еден изборен циклус, односно со преминување на еден или дел од пратениците од една во друга партија.

Движењето на пратениците односно на политичките партии во голем дел е зависно од постојниот изборен систем, односно од законите кои го определуваат системот, поконкретно од Законот за политички партии и Законот за избор на пратеници во Собранието на Република Македонија (од 2006 Изборен законик).

Во согласност со наведеното, може да се каже дека предмет на овој труд се малите политички партии, а целта е да се покаже релацијата на овие партии и промените во споменатите Закони.

Со цел, попрегледно прикажување на предметот и целта на истражувањето, трудот ќе биде поделен на три дела: дефинирање на поимите, Законот за политички партии и малите политички партии и Законот за избор на пратеници и малите политички партии. На крајот на трудот ќе следат заклучни согледувања. Трудот ќе ги следи само парламентарните изборни циклуси, иако треба да се спомене дека малите партии се појавуваат и на локалните избори- самостојно или во коалиција.

ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМИТЕ

Заради поблиско определување и објаснување на темата, најпрво ќе бидат дефинирани основните термини: изборен систем, политички партии, како и терминот мали политички партии подразбиран според овој труд.

Во поширока смисла, терминот **изборен систем** опфаќа збир на правила и постапки кои се однесуваат на целината на изборниот процес, вклучувајќи го и изборното право на граѓаните, односно целосната изборна организација на системот.¹

Што се однесува до потесното дефинирање на изборниот систем, тој го опфаќа процесот на претворање на изборните гласови во освоени мандати, односно, тој ги опфаќа законски регулираните техники и формули.

Изборниот систем определува како се пресметуваат гласовите во места и со тоа влијае врз однесувањето на гласачите, но исто така влијае и дали тие ќе гласаат за личност или за партија.

Во склад со изборниот систем дејствуваат **политичките партии**. Тоа се институции кои ги собираат луѓето со цел извршување на власта во државата. Тие се институции кои сакаат да претставуваат повеќе од еден тесен интерес во општеството, тие се групации на луѓе со слични верувања, ставови и вредности.

Според Едмунд Бурк, политичките партии претставуваат група на луѓе обединети во нивните напори со цел да го унапредат националниот интерес базиран врз одреден принцип за кој постои заемна согласност.²

Политичките партии се срцето на демократијата. Во демократските режими тие се главните посредници помеѓу гласачите и нивните интереси, од една страна, и институциите за донесување одлуки од друга страна. Тие се каналите на политичката интеракција помеѓу цивилното општество и државата.³

Кога станува збор за терминот **мали политички партии**, треба да се спомене дека во политиколошката теорија многу е тешко да се најде дефиниција за истиот, па така за потребите на овој труд оваа група на партии ќе биде определена само за Република Македонија. Големината на партиите во Република Македонија не може да се определи според бројот на членови, затоа што постои тренд на членување на едни исти граѓани во повеќе партии. Единствен критериум за разликување на малите од големите партии може да се направи според процентот на самостојно освоени гласови, односно мандати. Во Република Македонија за мали партии можат да се сметаат сите оние кои на избори освоиле помалку од 10%.

Согласно со политичката структура во Република Македонија во групата на мали политички партии спаѓаа сите партии со исклучок на двете најголеми

1) Каракамишева.Т, *Избори и изборни системи*, Скопје, Култура, 2004, стр.59

2) Гантер Р., Монтеро Х.Р., Линц Х.Х., *Политички партии*, Скопје, Академски печат, 2009, стр.60

3) Исто, стр.79

ВМРО-ДПМНЕ и СДСМ (оваа поделба како и овој текст се однесува на македонскиот блок на партии), односно сите партии кои немаат освоено мнозинство на гласови на нитуедни избори, односно небиле носители на ниедна Влада. Од овие партии ниедна не се издвојува по својата големина, односно за ниедна неможе да се каже дека е трета по големина и значење.

ЗАКОНОТ ЗА ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ И МАЛИТЕ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ

Од 1990 година па до денес во сила беше еден Закон за општествени организации и здруженија на граѓани и два Закона за политички партии, од кои на последниот се однесуваат и два Закона за измени и дополнувања, како и повеќе одлуки на Уставниот суд за укинување на дел од законските решенија. За потребите на трудов, овие закони и законски измени ќе бидат разгледувани од аспект на малите партии, односно ќе бидат споредувани одредбите кои ги засегаат овие партии.

Покрај осамостојувањето и првите парламентарни избори во Република Македонија во 1990 година, а со тоа и напливот од создавање на политички партии, првиот Закон за политички партии е донесен во 1994 година. До овој период политичките партии беа организирани согласно со Законот за општествени организации и здруженија на граѓани, со важност од 1983 година. Согласно со овој закон здруженијата на граѓани се дефинирани како здруженија на „работни луѓе заради остварување и усогласување на своите интереси и самоуправни права во согласност со општите интереси на социјалистичкото општество, проширување и развивање на сите облици на самоуправање и социјалистичка самоуправни демократија...“

Она што е покарактеристично за овој Закон, а што исто така треба да се спомене, е дека здружение на граѓани можат да основаат најмалку десет пол-нолетни граѓани.

Согласно со Законот за политички партии од 1994 година, политичките партии се дефинирани како организирана група на граѓани кои се залагаат за учество во власта. Целта за основање на партиите може да биде остварување и заштита на политичките, економските, социјалните, културните и други права и уверувања, и учество во процесот на донесување на одлуки; како и учество во постапка за избор на пратеници во Собранието на РМ. Согласно членот 7, политичка партија можат да основаат најмалку 500 граѓани- државјани на Република Македонија. Според ставот два на овој член, политичката партија е должна 15 дена пред истекот на секоја година да достави доказ до Окружниот суд во Скопје со кој ќе се утврди дека бројот на основачи не е намален.

Десет години подоцна, во 2004 година, е донесен новиот Закон за политички партии. Она по што овој закон се разликува од претходниот (а што е од значење за овој труд) е воведувањето на став 3 во членот 11 (според Законот од 1994, во членот 7) според кој политичката партија е должна 15 дена пред истекот на календарската година да достави писмена изјава од претседателот на партијата заверена на нотар до Основниот суд Скопје 1- Скопје, со која изјавува дека бројот на основачи не е намален под 500.

Во 2007 година, постојниот Закон е надополнет со Закон за измена и дополнување на законот за политички партии, со кој се направи целосна измена на клучниот член за помалите партии, членот 11. Согласно со измените за регистрација на партија, наместо 500 сега беа потребни 1000 основачи, партијата треба на секои две години од денот на регистрацијата да доставува поединечно дадени потписи. Она што исто така предизвика внимание е новиот член 13, став 2, според кој потписите за основање на политичка партија се даваат пред службени лица на Министерството за правда.

По поднесена иницијатива од претседателите на партиите Лига за демократија и ГМРО, Уставниот суд на Република Македонија, на 02. 05 2007 година, донесе одлука за укинување на членот 1 став 3, членот 2 став 2 и членот 12 став 3 од Законот за измена и дополнување на Законот за политички партии. Согласно со наведеното, се укина ставот според кој на секои четири години (односно 2 според исправката од Законодавноправната комисија) потребно е да се достават потписи, како и ставот според кој потписите за основање требаше да се даваат пред службени лица на Министерството за правда.

Последователно на овие укинувања од Уставниот суд, следи и втор Закон за измена и дополнување на Законот за политички партии. Согласно со измените, партијата е должна на секои четири години да достави поединечно дадени потписи. Потписите за основање на политичката партија се даваат со изјава пред нотар.

Од наведеното може да се заклучи дека: промени од значење за малите партии се воведени со Законот за измена и дополнување на Законот за политички партии од 16.01 2007 година; она што најмногу ги вознемири партиите беше зголемувањето на бројот на основачи од 500 на 1000 (но, сепак, тука треба да се спомене дека оваа бројка од 1000 основачи никогаш не беше проблем за помалите парламентарни партии, туку само за оние мали партии кои самостојно никогаш не успеаа да обезбедат мандат во Собранието на РМ); втората измена беше значајна за сите партии но од аспект на принципелност е давањето на потписи пред државен орган, поконкретно пред службено лице на Министерството за правда.

Од наведеното може да се констатира дека Законот за политички партии и неговите измени не влијаеше за промена на бројот на политичките партии на политичката сцена, односно, барем не влијаеше на промена на бројот на парламентарни партии.

ИЗБОРНИОТ ЗАКОНИК И МАЛИТЕ ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ

Првиот Закон за избор и отповикување на пратеници кој важи во самостојна Република Македонија е донесен во септември 1990 година и се однесува на Социјалистичка Република Македонија, односно на режимот кој владееше пред прогласувањето на независност.

Она што е карактеристично за овој Закон е што конкретно не го регулира изборот на пратеници во Собранието, односно во Законот никаде не се споменува за колку пратеници станува збор, ниту во колку изборни единици е поделена територијата на државата. Она што се споменува во Законот е дека, за пратеник е избран кандидатот кој добил мнозинство гласови од избирачите кои гласале, под услов бројот на гласови што ги добил да не е помал од една третина од вкупниот број избирачи во изборната единица (член 54 став 1). Исто така, Законот предвидува во вториот круг на гласање да одат само оние кандидати кои имаат освоено најмалку 7% гласови од избирачите кои гласале.

Право да предлагаат кандидати за пратеници во Собранието законот им дава само на политичките партии кои имаат најмалку 1500 членови, но доколку го немаат овој број на членови, право да предлагаат имаат со собрани најмалку 100 потписи. Она што е карактеристично само за овој Закон е можноста пратениците да бидат отповикани. Предвидено е, постапката за отповикување да се поведе по доволно собрани потписи од граѓаните (трипати повеќе отколку за предлагање), а претставникот е отповикан ако за тоа гласале повеќе од половина избирачи кои гласале.

Согласно со овој Закон, изборите во 1990 и 1994 година во Република Македонија се спроведени според мнозинскиот изборен систем, во два изборни круга. Како карактеристика на овој систем се наведува можноста на електоратот двапати да избира, односно да може да се премисли за кого ќе гласа во вториот круг. Она што е значајно за овој систем и помалите партии е концентрација на гласачите, односно, доколку партијата нема концентрација на гласачите на одредена територија не може да се надева на освојување на мандат. Позитивната страна на овој систем е гласањето за поединец, со што им се дава можност на помалите партии да освојат мандат преку номинирање на своите препознатливи поединци. Но исто така, тука не треба да се заборава

да се спомене големиот процент на послушност на македонските гласачи, како и на психолошкиот механизам во гласањето.⁴

Согласно со наведеното, мнозинскиот систем во Република Македонија не им одговара на малите политички партии, односно бројот на мандати кои би ги освоиле не би корелирал со бројот на освоени гласови.

Во мај 1998 година е донесен Законот за избор на пратеници во Собранието на Република Македонија. Согласно со истиот, се избираат 120 пратеници, од кои 85 според мнозинскиот а 35 според пропорционалниот модел, при што територијата на Република Македонија претставува една изборна единица. Распределбата на пропорционалните мандати се утврдува според примената на Д'Хонтовата формула, а во постапката за распределба на пратенички места се земаат предвид листите на кандидати кои освоиле најмалку 5% од вкупниот број добиени гласови од избирачите кои гласале.

За разлика од претходниот, овој Закон а и сите наредни, не го предвидуваат инструментот отповикување на пратеник. Кога станува збор за предлагање, кандидати можат да предложат сите регистрирани политички партии. Она што е интересно за овој Закон е еден од условите за престанување на мандатот на пратениците, каде покрај стандардните услови (поднесување на оставка, осуден за кривично дело со казна затвор од најмалку 5 години, неспоивост на функцијата, случај на смрт, лишеност од деловна способност) како шести услов за престанок на мандатот се наведува престанувањето на членство во партијата од која е избран од листата на кандидати. Оваа алинеја б став 1 член 98, наредната година е укината со донесувањето на Законот за измена и дополнување на Законот за избор на пратеници во Собранието на Република Македонија. Укинувањето на оваа алинеја предизвика многу промени во партискиот состав на Собранието.

Од изнесеното може да се заклучи дека и изборниот ситем кој го предвидува овој Закон не е поволен за малите политички партии.

По настанувањето на споменатите промени следи прекројувањето на политичките партии, односно создавање на нови политички партии. Пратениците на Демократската алтернатива ја формираа Нова демократија и Демократскиот центар, а дел од нив преминаа и во ВМРО-ДПМНЕ или станаа

4) Психолошкиот механизам се манифестира како однесување на избирачот кој, за да не му пропадне гласот даден за трета партија, ќе биде поттикнат да го даде својот глас за една од двете доминантни партии. Станува збор за изборниот чин како еден посложен психолошки процес во кој гласачот е ставен во ситуација да ја преоценува својата партиска преференција од аспект на реалната можност истата да се реализира. (Габер. Н., Јовевска А. *Дизајнирање изборен сисѝем на Република Македонија*, Скопје, Фондација Фридрих Еберт, 1997, стр.19).

независни пратеници. Иако стартуваше со 13 мандати, на крајот Демократската алтернатива остана без пратеници. ВМРО-ВМРО и ВМРО-македонска беа создадени главно од пратениците од редовите на ВМРО-ДПМНЕ. За попрегледно прикажување на податоците во прилог следи табела во која ќе бидат прикажани добиените пратенички места по политички партии на почетокот на мандатот и на крајот од него.

Табела 1. Освоени места (на почетокот и крајот на мандатот), Мандати 1998-2002⁵

Почеток на мандатот		Крај на мандатот	
Име на политичката партија	Број на распределени места	Име на политичката партија	Број на распределени места
ВМРО-ДПМНЕ	49	ВМРО-ДПМНЕ	45
СДСМ	27	СДСМ	28
ПДП	14	ПДП	11
ДА	13	ДА	/
ПДПА-НДП	11	ПДПА-НДП	10
ЛДП ДПМ	4	ЛДП ДПМ	1
СПМ	1	СПМ	1
СРМ	1	СРМ	1
		ВМРО-ВМРО	1
		Нова демократија	4
		Либерална партија	3
		ВМРО- македонска	5
		Демократски центар	3
		Независни пратеници	6

Согласно со изгледот на мешовитиот систем креиран од овој Закон, малите политички партии се ставени во понеповолна позиција. Иако на прв поглед изгледа дека воведувањето на распределбата на 35 места според пропорционалниот модел треба да донесе порамномерно распределување на мандатите и корегирање на неправедностите со употребата на мнозинскиот систем, сепак тоа што станува збор за само 35 мандати, како и присуството на

5) <http://www.sobranie.mk/?ItemID=9402373424ED504883EE17FED5E72EB4,10>. Јануари 2010 год.

изборниот праг од 5%, укажува на тоа дека и овде, во пропорционалниот дел пристапот на малите партии е ограничен. За тоа говорат и податоците. Имено, од пропорционалните 35 пратенички мандати ВМРО-ДПМНЕ освои 11, СДСМ освои 10, ПДП ПДПА-НДП освоија 8, новоформираната ДА освои 4 мандати, и Либерал демократите кои освоија 2 мандати. (Собрание на РМ). Исто така не треба да се заборава и употребата на Д'Хонтовата формула за пресметување на пропорционалните мандати. Согласно со политиколошката теорија, оваа формула ги фаворизира поголемите партии.

Во јуни 2002-та е донесен следниот Закон за избор на пратеници. Согласно со неговите одредби, во Република Македонија се избираат 120 пратеници според пропорционалниот модел, при што територијата на државата е поделена во шест изборни единици во кои од секоја од нив се избираат по 20 пратеници. И овој закон ја задржува истата формула- Д'Хонтовата - за пресметување на мандати, но за разлика од претходниот не предвидува изборен праг.

Како и во претходниот Закон, право на поднесување на листи на кандидати имаат сите регистрирани политички партии. Најкарактеристично за овој Закон, а во контекст на трудов се алинеите 4 и 5 од ставот 1 на членот 101, кои се однесуваат на условите за престанок на мандатот. Согласно со овие алинеи, на пратеникот може да му престане мандатот доколку по негово барање му престане членството во партијата (алинеја 4), и доколку даде изјава дека преминува во друга политичка партија (алинеја 5).

Ваквите новини предизвикаа големо внимание кај политичките партии, поточно кај дел од пратениците од составот 2002-2006 година. Уште истата година по донесувањето на Законот, партијата Демократски сојуз поднесе барање до Уставниот суд за оценување на уставноста на овие две одредби. По случувањата во партијата ВМРО-ДПМНЕ во 2004-тата година, односно по најавеното напуштање на партијата од голем дел на пратениците и на дел од членовите, и формирање на нова ВМРО-НП, следувааше уште едно барање до судот за оценување на уставноста на истите одредби, но овојпат поднесено од дел од најавената нова пратеничка група. Паралелно со барањето, во Собранието се водеше постапка за донесување на измени на постојниот Закон, се со цел заминување од постојната и преминување во новоформираната партија.

По поднесените две барања, Уставниот суд се произнесе со одлуката која е објавена и стапи во сила на 17 јануари 2005 година. Согласно со одлуката, овие две алинеи - 4 и 5 од ставот 1 на членот 101 се укинуваат како неуставни бидејќи ”го нарушуваат концептот на слободен пратенички мандат, кој не може да престане не само по волја на суверениот (граѓанинот) туку ни по волја на друг субјект, како што е во конкретниот случај, по волја на законодавецот и тоа поради промена на политички став и следствено на тоа и проме-

на на политичка партија”. По објавувањето на ваквата одлука измените на Законот кои веќе беа во втората фаза од донесувањето беа повлечени од страна на подносителот како неосновани.

По промената на Законот за пратеници и давањето на можноста, доколку сметаат за потребно пратениците да можат да ја напуштат партијата, да преминат во друга, да формираат нова или да станат независни кандидати, пратеничките мандати повторно се реорганизираа.

Во овој период за прв пат имаме двоење на партиите од левицата. Така од СДСМ под водство на Тито Петковски се одвои НСДП, а додека од Либералите се одвои ДОМ, со Лилјана Поповска. Поголема поделба настана и во опозицијата каде беше создадена, како што веќе беше спомнато ВМРО-НП и Земјоделската партија, и двете произлезени од ВМРО-ДПМНЕ.

За попрецизно прикажување на промените кои произлегоа од овие законски промени следува табела во прилог.

Табела 2. Освоени места (на почеток и на крај на мандатот), мандати 2002-2006⁶

Почеток на мандатот		Крај на мандатот	
Име на политичката партија	Број на распределени места	Име на политичката партија	Број на распределени места
СДСМ (За Македонија заедно)	60	СДСМ	44
ВМРО-ДПМНЕ и ЛП	33	ЛДП	9
ДУИ	16	ДУИ	15
ДПА	7	ДПА	7
ПДП	2	ВМРО-ДПМНЕ	10
НДП	1	ЛП	5
СПМ	1	ВМРО-НП	13
		Земјоделска НПМ	3
		СПМ	1
		НСДП	5
		ДОМ	3
		ПД на Турците	1
		НДП	1
		Нови демок. сили	1

6) <http://www.sobranie.mk/?ItemID=B71A03713AD04B4599894B34CCFF8692>, 10. Јануари 2010 год.

Последниот Закон за избор на пратеници, односно Изборниот законик е донесен во март 2006 година. Во однос на изборниот систем и овој Закон ги нуди истите решенија како и претходниот, како и во однос на условите за престанок на мандатот.

Со самото тоа што пропорционалниот изборен систем предвидува поделба на територијата на Република Македонија на шест изборни единици од кои се избираат по 20 пратеници, претставува можност за влез на малите политички партии во Собранието. Дополнителна позитивна околност за овие партии е непостоењето на изборен праг. Она што кај овој систем не е поволно е употребата на Д'Хонтовата формула за пресметување на мандати. Она што може да се види од податоците за изборите од 2006 година е самостојното учество и обезбедувањето на мандати од помалите партии (Табела 3).

Табела 3. *Парламентарни избори, 2006 година⁷*

Име на политичките партии	Освоени мандати
Коалиција ВМРО-ДПМНЕ	45
Коалиција За Македонија заедно	32
ДУИ - ПДП	17
ДПА	11
НСДП	7
ВМРО-НП	6
ДОМ	1
ПЕИ	1

Како заклучок од изнесеното може да се каже дека пропорционалниот систем позитивно влијае на учеството на малите партии на изборите за пратеници во Собранието на РМ, односно ги охрабрува самостојно да настапуваат на изборите.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Согласно со досега изнесеното, на крајот накратко може да се заклучи дека, за разлика од Законот за политички партии чии промени не влијаат врз промената на партиската сцена, промените на Законот за избор на пратеници

7) <http://www.sobranie.mk/?ItemID=E151DD0C0A49944B86F1E100771F544B>, 10. Јануари 2010 год.

суштински влијае врз промените на изборниот систем, а со тоа и директно врз политичките партии. Овие законски промени директно влијаат врз создавањето на малите партии, поконкретно врз отцепување на пратеници со цел создавање на нови партии. Исто така може да се заклучи дека пропорционалниот модел, согласно со Законот од 2002 и Изборниот законик, позитивно влијаат врз самостојното настапување на малите партии на изборите, а со тоа им се овозможува и опстојување на политичката сцена како поразлични од големите партии, со свои посебни цели и целни групи.

На крај од овој текст: можат да се претпостават двата најповолни изборни системи. Според првата комбинација, малите партии самостојно да настапат на изборите, ќе го охрабри пропорционалниот модел но спроведен на територијата на Република Македонија како една изборна единица, како и употребата на Харе формулата за пресметување на мандатите. Според втората комбинација, повеќе самостојно настапување на овие партии ќе има доколку се задржи пропорционалниот модел на шест или повеќе изборни единици, но притоа да се воведат и отворените листи.

Литература:

Габер, Н., Јовевска, А. *Дизајнирање изборен систем на Република Македонија Скопје*, Фондација Фридрих Еберт,(1997);

Каракамишева,Т. *Избори и изборни системи*, Скопје, Култура, 2004

Гантер Р., Монтеро Х.Р., Линц Х.Х., *Политички партии*, Скопје, Академски печат, 2009;

Закон за општествените организации и здруженијата на граѓани (Сл.Весник бр32/83)

Закон за политички партии (Сл. Весник на Р.М. бр.41/94)

Закон за политички партии (Сл. Весник на Р.М. бр.76/04, 05/07, 07/08)

Закон за избор и отповикување на пратеници и одборници (Сл. Весник 26/90)

Закон за избор на пратеници на Собранието на Република Македонија (Сл. Весник на РМ бр.24/98, 50/99)

Закон за избор на пратеници на Собранието на Република Македонија (Сл. Весник на РМ бр.42/02, 46/04)

Изборен законик (Сл. Весник на РМ бр.40/06, 136/08)

www.sobranie.mk

www.slvesnik.com.mk

Анеџа Цекиќ,

**НЕКОИ ПРЕТПОСТАВКИ ЗА
ЕФИКАСНО ВКЛУЧУВАЊЕ НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО
ПРОЦЕСИТЕ НА ДОНЕСУВАЊЕ
ОДЛУКИ ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА**

АПСТРАКТ

Трудот се занимава со процесите на одлучување и креирање политики во Европската комисија и Советот на Европската унија (Совет на министри), прикажувајќи ја нивната сложена природа, како и формалните и помалку познатите неформални правила според кои истите функционираат.

Со оглед на тоа дека политиката на европско ниво е исклучително комплексна и претпоставува висок степен на подготвеност и знаење, потребата од соодветен, стручен и компетентен кадар е неопходен услов за ефикасно вклучување на Република Македонија во политичкиот процес на Европската унија. Во таа смисла, целта на трудот е да укаже на потребните капацитети за успешно вклучување на земјата во овие процеси, како и на предизвиците со

Aneta Cekik,

**ASSUMPTIONS ON THE EFFICIENT
INCLUSION OF THE REPUBLIC OF
MACEDONIA IN THE DECISION-
MAKING PROCESSES OF THE
EUROPEAN UNION**

ABSTRACT

This paper is concerned with the processes of decision-making in the European Commission and the EU Council of Ministers, portraying the complexity of their nature, as well as the formal rules and those less familiar and informal, according to which these bodies function.

Bearing in mind that European level politics asks for a higher degree of readiness and knowledge, the requirement for adequate, professional and competent staff is necessary for efficient inclusion of the Republic of Macedonia in the political process of the European Union. In that sense, the purpose of this paper is to point out the capacities needed for successful inclusion of the country in these processes, as well as the challenges that the Republic of Macedonia, a

кои Република Македонија како мала земја, ќе се соочи притоа.

Од големиот број релевантни прашања, вниманието е фокусирано на застапеноста на национални кадри во Европската комисија и претставувањето на националните позиции во Советот на министри.

Клучни зборови: донесување на одлуки во Европската унија, формални и неформални аспекти на одлучување во Европската унија, интеграција на Република Македонија во Европската унија

small country, will face in the future inclusion in those processes of decision-making in the European Union.

From the numerous important aspects, the attention will be focused on the issue of presence of member states staff in the European Commission, and the problem of representation of the national positions in the Council of Ministers.

Key words: decision-making in the European Union, formal and informal aspects of decision-making in the European Union, the integration of the Republic of Macedonia in the European Union

ВОБЕД

Со прогресирањето на европската интеграција во последниве декади, се зголемува интересот и истражувањата за функционирањето на политичкиот систем на Европската унија и одделните институции, или, како што ќе речат Х. Валас и Д. Нурин, мислејќи на класичниот модел на политички систем на Истон, интересот за тоа што се случува во црната кутија на Европската унија. Ова е особено случај по реформата за транспарентност на Советот на Европската унија (Советот на министри) од 1996 год., како и по проширувањето на Унијата со нови земји-членки.

Додека работата на Европската комисија отсекогаш била многу актуелна тема, резултатите од поновите истражувачки студии кои се фокусираат на работата на Советот на министри, идентификуваат некои формални и неформални аспекти кои се важни за ефикасната работа на Советот и кои го осигурале успешното функционирање и по големото проширување во 2004 и 2007 год.

Целта на овој труд е прво, да укаже на *внатрешната организација* и на поважните *формални и неформални специфики* на процесот на донесување одлуки во Европската комисија и Советот на министри, и второ, имајќи ги предвид овие карактеристики, да ги идентификува главните предизвици со кои Република Македонија како (мала) земја-членка ќе се соочи при вклучувањето во процесите на донесување на одлуки во Европската унија.

Изразот „донесување одлуки во Европската унија“ се однесува на легислативните и егзекутивните овластувања при подготовката, усвојувањето и имплементацијата на секундарното и делегираното законодавство, како и соработката во вториот и третиот столб на Европската унија.

Зборувајќи со класичниот јазик на теоријата за поделба на власта, **легислативната функција** во Европската унија е поделена помеѓу Советот на министри и Европскиот парламент, при што Европската комисија ја има ексклузивната надлежност на законодавна иницијатива во првиот столб. По минувањето низ процедура на консултација или соодлучување со Европскиот парламент, Советот на министри ја донесува конечната одлука. **Егзекутивните овластувања** поврзани со усвојувањето на делегираното законодавство, распределувањето на буџетот на Унијата, оперирањето на финансиските програми, надгледувањето на имплементирањето на законодавството и програмите на ЕУ, итн.,¹ се во рацете на Европската комисија, во државите - членки, и, во некои области, во независните регулаторни агенции.

1) Wallace H., An Institutional Anatomy and Five Policy Modes vo Wallace H., Wallace W., Pollack M. A., Policy-making in the European Union, 5th Edition, Oxford University Press, 2005, pp. 53

Настрана од оваа генерална рамка, која и сама по себе е сложена, процесот на донесување на одлуки во Европската унија е комплексен, мултидимензионален и се одвива на повеќе нивоа. Хелен Валас, идентификува дури пет видови на политички процес преку кои се донесуваат одлуките во Европската унија.² Но, за потребите на овој труд, поради тоа што предметот на интерес повеќе е поврзан со процесите на застапување на националните позиции, поилустративна е (класичната) класификација на видовите на процеси низ кои се донесуваат одлуки во ЕУ на Сајмон Хикс:³ 1) **супранационален или квазифедерален процес** - низ кој се донесуваат најголем дел од регулаторните и буџетски политики, како и некои граѓански и макроекономски политики, и во кој Европската комисија е егзекутива со монопол врз процесот на законодавна иницијатива, а законодавството се усвојува во бикамерална процедура во Советот на министри и Европскиот парламент; 2) и **процес на меѓувладино преговарање** - преку кој се усвојуваат најголемиот број од граѓанските, макроекономските политики, како и одлуките во вториот и третиот столб на Унијата, при што, Советот на министри е главниот егзекутивен и легислативен орган и одлуките ги донесува едногласно, Европската комисија може да изготвува законски предлози само доколку за тоа ја задолжи Советот на министри, а Европскиот парламент може само да биде консултиран.

Во продолжение подетално ќе се осврнеме на процесите на изготвување на законските предлози во Европската комисија, нивното разгледување и гласањето во Советот на министри, низ кои се усвојува законодавството во првиот столб и каде што процесот на донесување на одлуки се наклонува кон супранационалниот пол. Во областите од вториот и третиот столб, каде процесот на донесување на одлуки е поблизу до меѓувладино преговарање, накусо ќе се задржиме и на работата на Комитетот на постојаните претставници-КОРЕПЕР и на комитетите во областа на Заедничката надворешна и безбедносна политика, во склоп на Советот на министри. Поради ограничениот простор, Европскиот парламент е изоставен (директно) од анализата.

2) Тоа се: класичниот метод на Заедницата (traditional community mode); регулативниот процес на ЕУ (the EU regulatory mode); дистрибутивниот процес на ЕУ (the EU distributional mode); процес на координирање на политиките (policy coordination) и интензивен трансгouvernementализам (intensive transgovernmentalism). Повеќе во Wallace H., An Institutional Anatomy and Five Policy Modes во Wallace H., Wallace W., Pollack M. A., Policy-making in the European Union, 5th Edition, Oxford University Press, 2005, pp. 77-90

3) Hix S. The political system of the European Union 2nd Edition, London: Palgrave Macmillan, 2005, p. 9.

4) Оваа поделба е релевантна и по Лисабонскиот договор (2007), иако во заедничка надлежност на Унијата и земјите членки се додадени неколку нови области, улогата на Европскиот парламент е зголемена, а трите столба на ЕУ се споени.

ОДЛУЧУВАЊЕ ВО ЕВРОПСКАТА КОМИСИЈА

Европската комисија е замислена како непристрасен орган задолжен да го обезбедува Европскиот интерес, и покрај Европскиот суд на правдата, Европскиот парламент и КОРЕПЕР, е една од „најсупранационалните“ институции во Унијата. Дејствувајќи како колективен орган, одлуките ги донесува со просто мнозинство гласови. Во нејзини рамки влегуваат (денес 42) секторски Генерални директорати, а хоризонтално ја опслужуваат повеќе служби, како што се Генералниот секретаријат или Правната служба, одговорни за координација, кохерентност и ефективност на Комисијата.⁵ Во состав на Европската комисија влегуваат и 20-тина автономни агенции, со што вкупниот број (постојано и привремено) вработени изнесува 38 000.⁶

Највисока позиција во Европската комисија е позицијата на Комесар, кој раководи со работата на еден или повеќе генерални директорати. Во неговата работа му помагаат членовите на неговиот кабинет, во кои се концентрираат функции од најголемо значење: овие лица (шеф на кабинет и 6-7 вработени) се задолжени за координација помеѓу генералните директорати и комесарот на чело, како и за координација со останатите комесари. Шефовите на кабинетите се среќаваат секој понеделник, подготвувајќи ги состаноците на комесарите во среда и усогласувајќи ги разликите околу предложените политики; членовите на кабинетот, пак, се задолжени да следат досиеја од одредена област(и) и тоа, како од портфолиото во кое работат, така и надвор од тој делокруг, заради надгледување на работата на останатите директорати.⁷ Позначајна комесарска позиција значи престиж и влијание, но „сопственоста“ на истата не е само привилегија, туку и одговорност. Од тоа колку се успешни Комесарот и неговиот кабинет, поради тенденцијата успешните комесари или високи службеници да добиваат повисоки места или поатрактивни комесарски позиции во иднина, ќе зависи и имиџот на земјата во распределбата на комесарските места во наредните мандати на Комисијата.⁸

5) Sabathil G., Joos K., Kiebler B., *The European Commission: An essential guide to the institution, the procedures and the polices*, Kogan Page, London and Philadelphia, 2008, pp. 44

6) European Commission Civil Service, http://ec.europa.eu/civil_service/about/who/index_en.htm, (06 April 2010)

7) Joana J., Smith A., *The politics of collegiality- the non-portfolio dimension*, vo Smith A. (ed.), *Politics and the European Commission- Actors, interdependence, legitimacy*, Routledge, London and New York, 2004, p. 34

8) Неформално правило е членовите на кабинетот да се од иста националност со Комесарот (на некои места за овој број е половина, а некаде се споменува дека скоро сите, освен еден или двајца членови на кабинетот). Sabathil G., Joos K., Kiebler B., *The European Commission: An essential guide to the institution, the procedures and the polices*, Kogan Page, London and Philadelphia, 2008, pp. 41

При донесувањето на одлуките, на Комисијата и стојат на располагање три процедури: прво, класично одлучување по предлозите на состанокот на Комесарите секоја среда, со просто мнозинство гласови; второ, т.н. пишана процедура, при што во писмена форма се доставува предлогот до сите комесари и доколку во определен рок не се достават забелешки се смета дека предлогот е усвоен; и трето, процедура на овластување, која е најчесто употребувана процедура, и при која, врз основа на претходна одлука на Комисијата, Комесарите се овластени сами да донесуваат одлуки во име на Комисијата, во нивниот делокруг на работење.⁹ Во последниот начин на одлучување, па и во вториот, се препознава моќта концентрирана во Комесарите и високите службеници, иако може да се претпостави дека ова е случај главно при усвојувањето на делегираното законодавство, во фазата на имплементирање на политиките.¹⁰

Процесот на креирање на политиките, пак, накратко прикажан изгледа вака: за секое досие предмет на регулирање се задолжува висок службеник на Комисијата, т.н. чџеф де досиер, кој е одговорен за целокупниот процес на подготовка на даден законодавен предлог. Нацртите на законодавните текстови, пак, ги изготвуваат неформален(ни) експертски комитет(и) (за сите секторски политики постојат околу 1000 вакви) кој го(и) составува овој службеник, и во чиј состав влегуваат стручни лица и најрелевантните заинтересирани страни на кои актот ќе се однесува. Тоа се вообичаено експерти, како и претставници на јавни и приватни интересни групи (национални, или почесто, ЕУ асоцијации), силно присутни во Брисел, кои располагаат со неопходната експертиза, и кои во најголем дел ќе бидат имплементатори на политиките. Секој *chef de dossier* е предмет на лобирање при составувањето на експертските комитети (поради огромната важност да се биде дел од истите), а и членовите на експертските комитети, исто така, за време на подготвувањето на легислативниот текст.¹¹ За 85% од целокупното законодавство на Унијата (делегираниот законодавство), вака изработениот текст е финалниот

9) Sabathil G., Joos K., Kiebler B., *Idem*, pp. 39

10) Многу познат инструмент со кој Советот на министри и земјите-членки, ја контролираат работата на Комисијата во усвојувањето на делегираното законодавство е т.н. систем на комитологија. Тоа се формално регистрирани 250-300 комитети, составени од национални претставници со функција да ја надгледуваат работата на Комисијата во фазата на имплементација на политиките. Секој извршен инструмент на Комисијата, дел од делегираното законодавство, кое не оди на усвојување во Советот на министри, задолжително поминува низ една од трите процедури во комитетите на Комитологијата- советодавна, управувачка и регулативна- кои имаат различна сила (повеќе во J. Blom- Hansen 2008, H. Wallace, 2005, S. Hix 2005).

11) van Schendelen R., *The In-Sourced Experts* во, van Schendelen R., Scully R., (eds.) *The Unseen Hand: Unelected EU Legislators*, Franc Cass, London and Portland, OR, 2003, pp. 26-27

текст, а според некои опсервации, во случајот и со преостанатите 15% од секундарното законодавство, објавениот финален текст во Службениот весник на ЕУ во голема мера е идентичен со нацртот кој дошол од Комисијата (I. Bellier, kaj van Schendelen 2003).

Од ова се гледа колку е важно прашањето за регрутирањето на бирократскиот апарат на Комисијата, особено поради тоа што службениците не ги делегираат националните влади. Вработувањето во Комисијата, во голем дел, денес се врши преку Европската канцеларија (биро) за селектирање на службеници, каде кандидатите задолжително треба да поминат општ процес на селекција. По полагањето на приемните испити, успешните кандидати се ставаат на т.н „резервни листи“ од кои потоа се врши изборот, т.е., местото на овие листи не значи автоматски прием. Спротивно, изборот од резервните листи е силно воден од непишани правила, а високите службеници, за кои регрутирањето донекаде значи градење на своја мрежа за поддршка во рамките на останатите директорати, и овде имаат огромно влијание. Сепак, тие се должни истовремено да внимаваат и на географскиот критериум, т.е застапеноста на сите земји-членки.¹²

Напредувањето во рамките на Комисијата е бавно и се врши преку систем на кариера, при што, на високите позиции се наоѓаат постари службеници со долгогодишно работно искуство. Поради тоа, во значаен дел, највисоките места се се уште пополнети со кадар од најстарите земји-членки. Освен гореспоменатите овластувања, еднаш поставените службеници значат поповолна позиција за земјата членка во смисла на поголема информираност, инволвираност, и, евентуално, влијание во подготовката на широкиот спектар законодавни акти кои го уредуваат дневното функционирање на Унијата. Искуството говори дека овие службеници се и значаен канал за комуникација на постојаното претставништво на земјата во Брисел, како и со претставниците на интересните групи од земјите-членки кои интензивно ги користат овие контакти во процесите на лобирање.

ОДЛУЧУВАЊЕ ВО СОВЕТОТ НА МИНИСТРИ

Советот на министри е централната арена на политиката во Европската унија. Постапувајќи по легислативните предлози на Комисијата во првиот столб, Советот на министри изготвува околу 100-120 законодавни акти годишно,¹³ а преодоминантно во негова надлежност се и останатите области од вториот и третиот столб на Унијата.

12) Joana J., Smith A., idem. pp. 42-43

13) Hix S. The political system of the European Union 2nd Edition, London: Palgrave Macmillan, 2005, p. 76

На состаноците на Советот на министри редовно учествуваат ресорните министри и министрите без ресор, како и државните секретари од министерствата. Во рамките на Советот, всушност, влегуваат 10-тина **Секторски совети** каде што формално се гласа за предлозите, но кои се подготвуваат на пониско ниво, во **комитетите на Советот** и во околу 250-300 **работни групи** кои се занимаваат со бројните подобласти на заедничките политики.

Во рамките на Советот на министри влегуваат и **Комитетите на постојаните претставници од земјите-членки- КОРЕПЕР 1 и 2**, кои имаат значајна улога. Во работата на КОРЕПЕР 1, во кој се разгледуваат прашања поврзани со единствениот европски пазар, транспортот, буџетот, социјалната политика, енергијата, истражување, итн. учествуваат замениците на постојаните претставници на земјите членки во ЕУ. Во Корепер 2 се разгледуваат прашања од традиционално наречената „висока“ политика, како економската и политиката на буџетот, се подготвува Европскиот совет, и во неговата работа учествуваат постојаните претставници на земјите-членки.¹⁴

Техничката и административна поддршка на Советот на министри ја обезбедува неговиот **Секретаријат**, а со Советот претседава ротирачко б-месечно **претседателство** кое раководи со состаноците на сите нивоа, освен во оние кои имаат избрани претседавачи.¹⁵

Иако формалното гласање се одвива во Секторските совети, добро е познато дека за голем број од легислативните предлози воопшто не се одлучува или дискутира во Советот на ниво на министри, туку истите се веќе усвоени на ниво на работни групи или комитети. Токму овие тела се круцијалниот предуслов за ефикасноста во процесот на донесување на одлуки- тие концентрираат експертиза во секторските политики и создаваат простор за внимателно проучување (Puetter, 2008). Составени се од националните експерти за секторските политики, кои се, всушност, или дел од службениците/дипломатите во постојаните претставништва на државите во Брисел задолжени за тоа прашање (во повисоките комитети), или се испратени од министерствата на државата-членка. Во нивната работа се вклучени и претставници од Комисијата кои го бранат или дообјаснуваат предлогот.¹⁶ Овие лица со долгого-

14) Освен работата во Корепер, постојаните претставништва на земјите членки во Брисел, вршат исклучително важни функции. Покрај постојаниот претставник и неговиот заменик, заменик за Политичкиот и безбедносен комитет, во нив работат и околу 15 одделенија кои се занимаваат со координација, протокол и медиуми, односи со институциите, надворешни односи и проширување, правда и внатрешни работи, финансиски работи, политички и безбедносен комитет, воен комитет до областите од заедничките политики.

15) Службениците од земјата која претседава имаат влијание врз легислативната агенда на Советот на министри, и го претставуваат истиот во контактите со останатите институци на ЕУ.

16) Häge F. M., Committee Decision-making in the Council of the European Union, European Union Politics, Volume 8 (3), 2007, p. 303

дишно искуство во областа предмет на регулирање, или експерти, ги разгледуваат легислативните предлози на Комисијата и носат одлуки околу евентуалната промена во текстовите пред да се испратат на формално разгледување и конечно гласање во секторскиот Совет.

Ако овде се постигне согласност, актот, означен како досие А, се испраќа во секторскиот Совет, каде не се разгледува туку само се гласа. Доколку не се постигне консензус на ниво на работни групи или комитети, прашањата се испраќаат на директни преговори на повисоко ниво, пред претставниците на земјите-членки во КОРЕПЕР 1 и 2. Досиеата за кои не се постигнала согласност ниту во КОРЕПЕР, означени со Б, се носат на расправа пред министрите во секторските Совети. Се проценува дека околу 70% од идното законодавство на Унијата се усогласува на ниво на работни групи; 10-15% каде што постојат случаи на спор се решаваат во Корепер или останатите високи комитети, и 10-15% остануваат за разрешување за министрите во секторските совети.¹⁷ Во процедурите на соодлучување (1 и 2) за истите, секако, е потребна и согласноста на Европскиот парламент.

Покрај националните претставници во институциите во Брисел, домашната администрација на земјите-членки е исто така постојано вклучена во процесот на донесување на одлуки. Ресорните министерства ја координираат агрегацијата на националните позиции и нивното претставување во телата на Советот, ги следат дискусиите на различни нивоа во Советот и ги консултираат релевантните актери на регионално, локално ниво, државните органи задолжени за областа, или домашните интересни групи.¹⁸

Формалното гласање, процесите на преговарање во работните групи на Советот и формирањето на коалициите предизвикуваат особен научен интерес. Откако со реформата за транспарентност на Советот од 1996, (иако делумно) станале достапни информациите од формалното гласање, се применуваат квалитативни, квантитативни-формални и квантитативни-емпириски методи на истражување кои даваат различни резултати и делумно се спротивставуваат.¹⁹ Некои од истражувачките резултати утврдуваат поделба на линијата лево-десно пред проширувањето и замаглување на оваа поделба

17) Wallace H., *An Institutional Anatomy and Five Policy Modes* во Wallace H., Wallace W., Pollack M. A., *Policy-making in the European Union*, 5th Edition, Oxford University Press, 2005, p. 58

18) *Idem.* p. 60

19) Во зборникот на трудови чии уредници се Н. Valas и D. Nurin се поместени најважните современи пристапи и истражувачки резултати во оваа област: Naurin D., and Wallace H., (eds.), *Unveiling the Council of the European Union- Games Governments Play in Brussels*, London: Palgrave Macmillan, 2008. Специјалниот број на списанието "Европска интеграција", од Септември 2008, пак, е посветен на одлучувањето во најважните работни тела на Советот на министри, после проширувањето.

после проширувањето во 2004 и 2007-ма, други- коалиции на оската север-југ и север-југ-исток, а трети нагласуваат дека коалициите се променливи и се формираат одделно за секое прашање. Сепак, заедничко во нивните заклучоци е тврдењето дека во Советот постои тенденција да се одлучува со консензус, сите страни да бидат задоволни, а незадоволството да не се изнесува во јавност, со што и се отежнува истражувањето за тоа како навистина се формираат коалициите. Се признава и дека особено значење имаат процесите на договарање во работните групи и комитети на Советот каде претставниците на националните влади на пониско ниво работат заеднички за постигнување на договор. Затоа, научниот интерес сè повеќе е насочен и во овој правец.

Постоењето на „култура на консензус“ дефинитивно е обележје на работата на европските институции. Во случајот на КОРЕПЕР се зборува и за „супранационално“ однесување. Lempp J. и Alstenschmidt J., издвојуваат неколку неформални аспекти важни за работата на КОРЕПЕР: социјализација на членовите кои со години се на истата функција; реципроцитет (при преговарањето) кој може да биде специфичен, или многу поважно за КОРЕПЕР- дифузен, неспецифичен; улогата на претседателството на Советот кое настојува да обезбеди консензус; и т.н индиферентност што значи дека не сите земјичленки се заинтересирани за секое прашање на агендата, па поголемиот број членки не мора да значи и похетерогени интереси.²¹ Важноста на овие практички е признаена, и, со цел идно поуспешно вклучување во работата на овие тела, земјите кандидати ги следат состаноците на Корепер долго пред членството, а Генералниот секретаријат на Советот организира подготвителни семинари и тренинзи.

Според Juncos и Pomorska, и во комитетите во областа на Заедничката надворешна и безбедносна политика, социјализацијата и културата на одлучување со консензус се преовладувачки образец на однесување: во овие комитети вообичаено одлуките се носат едногласно, а влијанието на Европската комисија и Европскиот парламент е многу ограничено. Во однос на проширувањето, бројни формални и неформални прилагодувања ја олесиле непречената работа во оваа сфера,²² но сепак, проширувањето негативно се одразило на демократскиот легитимитет- преку зголемување на неформалноста на преговорите и се поголемата улога на „групите истомисленици,“ и

20) Види ги поглавјата на Mattila M., Hagemann S., и Naurin D., and Lindahl во Naurin D., Wallace H., (eds.), op. cit. 2008

21) Lempp J., Alstenschmidt J., The prevention of Deadlock through Informal Processes of “Supranationalisation”: The Case of Coreper, European Integration, Vol. 30, No. 4, Sep. 2008, pp. 511-526

22) Juncos A. E., Pomorska K., Does Size Matter? CFSP Committees after Enlargement, European Integration, Vol. 30, No. 4, September 2008, p. 506

исторемното намалување на бројот на формални состаноци. Соработката во оваа област сеуште содржи голем дел на карактеристиките на класично меѓувладино преговарање и е најзначаен предмет на критика на „евроскептиците“.

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА И ИДНОТО ЧЛЕНСТВО ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА

За идно ефикасно вклучување во процесите на донесување на одлуки во Европската унија, Република Македонија ќе треба да се прилагоди на начините на водење политика во европските институции. Но, на кој начин една земја со големина на Република Македонија, ограничени капацитети и искуство во оваа сфера ќе обезбеди ефикасно учество во комплексниот процес на донесување на одлуки во Европската унија?

Дневното функционирање на Унијата значи бројни состаноци, учество во работни групи и комитети на различно ниво во институциите, и контакти со надворешното опкружување. Креирањето на политиките во ЕУ, пак, кои треба да опфатат повеќе од 25 различни култури, бара експертиза, соодветно подготвен, компетентен, но и броен кадар. Со оглед на големината на земјата, но и капацитетите на јавната администрација, Република Македонија сосема сигурно ќе се соочи со ваков недостаток кој за последица може да има помала и недоволно квалитетна застапеност во европските институции, како и опасност од премало влијание.

Последново може да биде особено случај во Европската комисија, која има исклучителна улога во иницијалната фаза на изготвување на легислативните текстови, но каде можноста на државите да влијаат врз приемот на персонал од својата држава е многу ограничена. Некаква институционална можност за влијание од позиција на земја-членка е користење на можноста за привремено вработување (6 месеци) на кадар од државната и јавната администрација како **преземени национални експерти** (seconded national experts), кои ќе ја искушат работа во Европската комисија и ќе го пренесат искуството дома, но и ќе остварат контакти со лица во Комисијата. Во таа насока, државните органи треба да направат проценка во кои сектори и каков вид на вработени би можеле да ја искористат оваа можност за учење од работата на едно од најпрофесионалните административни тела во современиот свет. Неретко, некој поминат период во Европската комисија по различна основа, или привремено вработување е прв чекор кон постојано вработување и со тоа можност за напредување до високите позиции. Индивидуално, државјани од земјите-членки можат самостојно да конкурираат на огласите за привре-

мено или постојано вработување во Европската комисија, преку Европското биро за селекција на персонал.

Во однос на *Советот на министри*, според правилата за одлучување, присуството на сите земји членки на сите нивоа е осигурано. Но, имајќи го предвид фактичкиот процес на одлучување, каде работните групи и комитети на Советот на министри во главно одлучуваат за предлозите, неопходна е успешна претставеност уште на ниво на работни групи во сите секторски политики (чиј број за потсетување, беше околу 250-300 групи). Ова е голем број на персонал кој треба да поседува највисоко ниво на подготвеност и донекаде дипломатски вештини, и кој, освен од постоечката администрација, ќе треба да се надополни со експертска поддршка од стручњаци во областите. Недостигот од персонал во работните групи на Советот, малите држави како Австрија и Данска го компензираат со персонал од интересните групи од дома,²³ бидејќи во мали земји овие групи се можеби единствените кои ја поседуваат бараната експертиза. Но, прашање е колку Република Македонија ќе може да се потпре на ваквата експертиза, поради скромната или непостоечка традиција на интересен натпревар и позначајно вклучување на претставници од интересните групи во процесите на креирање на политики во Република Македонија, т.е на непостоење на ваква политичка култура.

Важно е и прашањето за персоналот во постојаното претставништво на земјата во ЕУ, каде што се спојуваат дипломатските заедно со функциите на државни службеници. Овие лица треба да се подготвени за работа во мултинационална средина во која, како што напоменавме, преовладува „култура на консензус“, а поради интензивните контакти со колеги од сите земји-членки, да познаваат два од службените јазици на Унијата (не броејќи ги овде јазиците од нашиот регион). Овие службеници може да се регрутираат делумно од Министерството за надворешни работи, и тоа од постојниот Директорат за ЕУ во чиј состав влегуваат два сектора и четири одделенија,²⁴ како и од Секретаријатот за европски прашања. Освен учеството во работата на Советот на министри, државните службеници во постојаното претставништво треба да ја имаат предвид координацијата со останатите претставници на приватниот и јавниот сектор од Република Македонија присутни во Брисел, како и претставниците на локалните власти.

Со цел ефикасно користење на постоечките капацитети и успешно вклучување во работата на европско ниво, службениците од високо и средно ниво

23) Van Schendelen, idem, p. 31

24) http://www.mfa.gov.mk/Upload%5CContentManagement%5CFiles%5COrganogram_2010.pdf, 15 Март, 2010

во рамките на министерствата, а особено оние од одделенијата за европски прашања, освен со експертизата во својата област, преку соодветни обуки, би требало да се стекнат со познавање за функционирањето на европските институции и практиките на одлучување. Поради тоа, се наметнува неопходноста од институционална надградба, дополнително екипирање и зајакнување на административните капацитети на јавната администрација во Република Македонија. Иако има искуства кои може да се искористат²⁵ познатите состојби во областа на јавната администрација кои се нотирани и во извештаите на Европската комисија за напредокот на Република Македонија укажуваат на бројни слабости.²⁶

Реформата на јавната администрација и нејзиното приспособување во насока кон идното приклучување во Европската унија, според владините документи, се два комплементарни процеса.²⁷ Но притоа, посебен акцент е ставен на имплементација на законодавството и обезбедување на соодветен кадар за Националната програма за усвојување на правото на ЕУ (НПАА).²⁸ Во овие документи не се посветува внимание на процесите на вклучување на нашите службеници во институциите на европско ниво. Иако во министерствата се основани одделенија за европски прашања, со тенденција на зголемување на бројот на кадарот, човечките ресурси се на ниско ниво, особено на локално ниво (Извештај на ЕК, 2007). Во однос на проблемот на компетентност, пак, постои проблем со недостаток од тренинг и обуки на службениците, за што не постои ниту генерална стратегија. Она што особено загрижува е фактот што, според извештајот на ЕК од 2008, непотполнети се бројни клучни позиции во Секретаријатот за европски прашања, Министерството за правда и Министерството за земјоделство.²⁹

25) На пример: исполнувањето на обврските околу Националната програма за приближување на законодавството, Акциониот план за европско партнерство како и одговарањето на прашалникот на Европската комисија, Дамјановски И., Предизвикот на преговори за членство и институционалниот пристап кон зајакнување на капацитетите, Политичка мисла, Година 3, бр. 11, септември 2005, стр. 74

26) На проблемите со незаконски вработувања, унапредувања и непочитување на системот на кариера, се укажува секојдневно преку критиките на опозициските партии, медиумите и најшироката јавност, и тоа во сите владини мандати.

27) Влада на Република Македонија, Стратегија за реформа на јавната администрација, Скопје, 1999

28) Влада на Република Македонија, Осврт за остварениот напредок и идните приоритети во реформата на јавната администрација согласно Стратегијата за реформа на јавната администрација, Скопје, февруари 2006, стр. 4

29) Во извештајот на Европската комисија за напредокот на Р. Македонија за 2007 год. се критикува Владата за отпуштањето на 40 вработени односно на 2/3 од постојано вработените во Секретаријатот за европска интеграција.

Во иднина, неопходно ќе биде ова прашање да се обработи на систематизиран начин преку кој ќе се утврди фактичката состојба, ќе се направи проценка за потребните ресурси, и ќе се подготви план по кој истите ќе се обезбедат, запазувајќи ги високите критериуми кои ги бара учеството на земјава во политичкиот живот на наднационална структура како што е Европската унија. Истовремено, овој процес треба да се води независно од партиските влијанија и цикличните смени на власта. Професионална, компетентна и одговорна јавна администрација е неопходен услов за ефикасно вклучување во интегративните процеси во Европската унија, но и основен услов за општитот демократски развој на Република Македонија.

Литература:

Blom- Hansen J., The origins of the EU comitology system: a case of informal agenda-setting by the Commission, *Journal of European Public Policy*, 15:2 March 2008, pp. 208-226

Влада на Република Македонија, *Осврт на остварениот напредок и идните приоритети во реформата на јавната администрација* согласно Стратегијата за реформа на јавната администрација, Скопје, февруари 2006

Влада на Република Македонија, *Стратегијата за реформа на јавната администрација*, Скопје, 1999

Cini M., (ed.) *European Union Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2003

Дамјановски И., Предизвикот на преговори за членство и институционалниот пристап кон зајакнување на капацитетите, *Политичка мисла*, Година 3, бр. 11, септември 2005, стр. 73-83

European Commission, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2008 Progress Report*, SEC (2008) 2695

European Commission, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2007 Progress Report*, SEC (2007) 1432

Häge F. M., Committee Decision-making in the Council of the European Union, *European Union Politics*, Volume 8 (3), 2007, pp. 299-338

Hix S. *The political system of the European Union* 2nd Edition, London: Palgrave Macmillan, 2005

Juncos A. E., Pomorska K., Does Size Matter? CFSP Committees after Enlargement, *European Integration*, Vol. 30, No. 4, September 2008, pp. 493-509

Lempp J., Alstenschmidt J., The prevention of Deadlock through Informal Processes of "Supranationalisation": The Case of Coreper, *European Integration*, Vol. 30, No. 4, September 2008, pp. 511-526

Naurin D., and Wallace H., (eds.), *Unveiling the Council of the European Union- Games Governments Play in Brussels*, London: Palgrave Macmillan, 2008

Puetter U., Adapting to Enlargement: The Role of Formal and Informal Processes of Institutional Adjustment in EU Committee Governance, *European Integration*, Vol. 30, No. 4, September 2008, pp. 479-491

Sabathil G., Joos K., Kiebler B., *The European Commission: An essential guide to the institution, the procedures and the policies*, Kogan Page, London and Philadelphia, 2008

Smith A. (ed.), *Politics and the European Commission- Actors, interdependence, legitimacy*, Routledge, London and New York, 2004

van Schendelen R., Scully R., (eds.) *The Unseen Hand: Unelected EU Legislators*, Franc Cass, London and Portland, OR, 2003

Wallace H., Wallace W., Pollack M. A., *Policy-making in the European Union*, 5th Edition, Oxford University Press, 2005

http://ec.europa.eu/civil_service/ Граѓански сервис на Европската комисија

<http://europa.eu/whoiswho/public/index.cfm?fuseaction=idea.hierarchy&nodeid=3780>-Постојани претставништва на земјите-членки во Европската унија

<http://www.sep.gov.mk/Default.aspx>- Секретаријат за европски прашања на Р. Македонија

<http://www.mfa.gov.mk/> - Министерство за надворешни работи на Р. Македонија

Мирјана Сланинка - Динева,

**ПРОМЕНЕТЕ ВО СТАТУСОТ НА
ВРАБОТЕНИТЕ ВО УСТАНОВИТЕ
НА ЈАВНИ СЛУЖБИ**

АПСТРАКТ

Пред да се промени статусот на вработените во установите (од областа на нестопанството), неопходна е редефиниција на јавните служби. Тие треба да добијат статус на служби од општ интерес. Притоа, во установите (без оглед на имотната маса, односно на титуларот на сопственоста), услугите од општ интерес (образовни услуги, здравствени услуги, социјално-заштитни услуги, културни услуги, итн.) можат да ги вршат само лицата со статус на службеник (исклучиво професионално и тотално деполитизирано и департизирано), во духот на сервисната и корисничката ориентација. По повод статусните промени, авторката го анализира предложениот Закон за јавните службеници од страна на Владата на Република Македонија. Се чини дека тој предлог е неусогласен со европскиот модел на службите од општ интерес, како и со

Mirjana Slaninka - Dineva,

**CHANGES IN THE STATUS OF
EMPLOYEES IN PUBLIC SERVICE
INSTITUTIONS**

ABSTRACT

Before we change the status of the employees in institutions (in the field of non-economy) we need to redefine the term public services. They should get the status of services of general interest. And in those institutions (regardless of the property mass, i.e. the title holder of the property), the services of general interest (education services, health care services, social protection services, cultural services etc) can only be provided by individuals that have the status of civil servants (individuals that are strictly professional and that do not belong to any parties or are into politics) in the spirit of service and recipient orientation. In relation to these status changes, the author of this study is trying to analyze the proposed Law on Civil Servants by the Government of the Republic of Macedonia. It appears that this law is not in accordance with the European model of serv-

статусот на персоналот кој ги врши услугите на ниво на една служба. Во контекст на сите промени, неопходно е да се фаворизира нова гранка на правото - Службеничко право.

Клучни зборови: установа, јавна служба, служба од општ интерес, јавен службеник, службеничко право.

ices of general interest as well as with the status of the personnel that provides these services at the level of a particular service. Taking into consideration all of these changes, it is necessary that we introduce a new branch in law – Civil Servant Law.

Key words: institutions, public service, service of general interest, public servant, civil servant law.

ВОВЕД

Во македонската правна и политичка наука најмалку се расправа за статусот на вработените во установите на јавни служби, посебно на оној дел кој е строго професионализиран, и не е формалноправно врзан за политичката власт. И во минатото, како и денес, минорно е застапено проучувањето на статусот на кадрите (персоналот) во јавните установи, кои во еден понов период (пред донесувањето на Законот за установите во 2005 година) беа нарекувани Ѓдаватели на јавните услуги, без право да се спротиставуваат на одлуките на државната управа. Тоа е оној период на т.н. централизација на јавните дејности и на јавните услуги.

Со децентрализацијата на јавните дејности, (посебно на нестопанските јавни служби) се позачестено се поставува прашањето за начинот како да се смени практиката на комплетно партизираните и политизирани установи (пред се на јавните установи). Во тој контекст се актуелизира проблемот на строга професионализација на вработените- директни даватели на јавните услуги од општествен интерес, при што стручноста и компетентноста се основните критериуми за прием, вработување и унапредување на вработените коишто уште според правната логика треба да имаат статус на јавен службеник, но тоа сеуште нема соодветна законска основа. Но, според препораките на ГРЕКО (група на држави против корупцијата) на Советот на Европа до компетентните лица кај нас, треба да се воспостави единствена основна законска рамка за уредување на правата, обврските и одговорностите на јавните службеници што ќе придонесе за остварување на поголема професионалност, ефикасност и ефективност во работата на јавната служба во целост. После вториот круг за оценка на Република Македонија, усвоен на 25-ти пленарен состанок на ГРЕКО (Стразбур, 10-12 окомври 2005 година), веќе е во процедура Предлог- закон за јавните службеници, со предложената примена од 1. јануари 2011 година. Со цел да се проучи генезата на статусните промени, треба накусо да се направи нивна ретроспектива. Но тоа не е доволно. Изградбата на нов модел на јавните служби во Република Македонија претпоставува соодветна персонална трансформација и промени во статусот на вработените со воспоставување на нова институција Ѓјавен службеник, или пак, службеник во служба од општ интерес. Впрочем, усвојувањето на Законот за јавни службеници е предвиден во Националната програма за усвојување на правото на ЕУ. Познато е дека државите-членки на ЕУ немаат унифицираан административен простор, ниту единствен пристап кон одредувањето на општествениот интерес кој се операционализира преку системот на јавни служби. Во рамките на европските држави постојат два модела на јавните служби - континенталниот и островскиот (или англосаксонскиот). На

Република Македонија, според традицијата, и прилега континенталниот систем. Затоа, таа во измените треба да се придржува до принципите на континенталниот модел, а посебно до францускиот модел, според кој ригорозно се дадени принципите на департизацијата и деполитизацијата (кај сите јавни служби).

1. ГЕНЕЗА НА КОНЦЕПТОТ НА ЈАВНИ СЛУЖБИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во минатото, непосредно по завршувањето на Втората светска војна, на ниво на ФНР Југославија и на ниво на 6-те федерални единици, меѓу кои се вбројуваше и НР Македонија (со својата државност според Уставот од 1946 година), се сменија неколку законски режими во остварувањето на општиот (или јавниот интерес). Во целиот период, благодарение на идеолошката матрица на реал-социјализмот се тендираше кон наводната деетатизација на јавните служби. Постојат неколку фази во преобразбата на концептот на јавните служби од наведениот период. Првата фаза е во периодот од 1946-1957 година, односно во периодот на консолидацијата на државата (во економски, правен, политички и социјален систем). Втората фаза започнува во 1958 година и трае сè до 1963 година. Во тој период на сила бил Законот за јавни службеници (донесен во 1958 година). Не навлегувајќи во материјалната содржина на овој Закон, само ќе се апострофира поимот јавен службеник.

Така, овој Закон, под поимот јавни службеници подразбира лица кои во државни органи и самостојни установи вршат работа на јавна служба, како свое редовно занимање.¹ Притоа, под јавна служба се подразбираат: државните органи, заводите (просвета, наука и култура, здравствени заводи, заводи за социјално осигурување) и други заводи кои се основаат врз база на закон за вршење на јавна служба. Третата фаза започнува со усвојувањето на т.н. работнички Устав од 1963 година и со донесувањето на првиот Закон за установите (од 1965 година), според кои службениците имаат ист статус како работниците од стопанството. Имено, според Законот за установите, (како леџ генералис), на вработените во установите и на претставниците на општествената заедница им се дава право на општествено самоуправување (како новина во уставно-правниот систем). Овој Закон престанал да важи во 1971 година, кога со усвојувањето на уставните промени (конкретно врз основа на XXI Амандман како основа за донесување на т.н. конфедерален Устав (од 1974 година), се пристапи кон воведување на принципот на слободна раз-

1) Подетално за тоа да се види во книгата *Наука за управата* од Наум Гризо и Борче Давитковски, Куманово: Просвета, 1994, (цит. на стр. 190),

мена на трудот во општествените дејности. Целта на уставните промени беше потполно да се изедначат стопанските со општествените дејности (според доктрината на самоуправно здружениот труд по пат на слободната размена на трудот, кои беа законски дефинирани во 1976 година). Во тој период се фаворизираше концептот на еднаквоправен статус на сите вработени, заедно со концептот на слободна размена на трудот меѓу стопанството и нестопанството (т.н. општествени дејности). Тоа е завршна фаза во развојот на општествените дејности според системот на општественото самоуправање. По падот на реал-социјализмот (со декомпозицијата на СФРЈ) и со воспоставувањето на транзицијата, овој сектор на дејности, конкретно во новооснованата држава- Република Македонија, силно се централизира од страна на постоечките власти, за потоа тие да бидат опфатени со реформите на јавните служби кои и до денес не се завршени. Во Република Македонија, како новосоздадена и меѓународно призната држава, за првпат изразот јавна служба се употребува во рамките на системските закони за одделни дејности од јавен интерес (како што се, на пример, основното образование, здравствената заштита, социјалната заштита, и други дејности статусно определени како јавна служба).

Самото определување на законската дефиниција на јавен интерес и на јавна служба е поединечно, затоа што тие се одредени со системски закони на одделни служби. Бидејќи Законот за установите беше усвоен дури во 2005 година, (14 години по донесувањето на Уставот на Република Македонија, а не набрзо по неговото усвојување), тој не можеше да изврши никакво влијание врз законската концепција на јавен интерес и јавна служба. При разгледувањето на содржината на Законот за установите, може да се согледа еден ноторен факт. Неговото донесување е во функција на сопственичката трансформација и на дефинираноста на организациите што вршат јавна служба, кои сега имаат заедничко име- установа. Целта на трансформацијата, односно на приватизација, е да се редуцира бројот на јавните установи за сметка на приватните установи и на мешовитите установи (во кои постои “мешање” на капиталот- на имотната маса според моделот “јавно-приватно”). Дефинитивно, со усвојувањето на Законот за установите, дури во 2005 година престанаа да важат некои одредби од Законот за здружениот труд. Прашањето за одредувањето на статусот јавен службеник неформално се поставува, посебно кога не може да се утврди бројот на вработените во јавната администрација, под која се подведува и персоналот од јавните служби (посебно од нестопанските јавни служби, како што се вработените во јавното образование-во сите степени, во јавното здравство, во културата, во социјалната и во детската заштита, и во други јавни дејности). Само со усвојувањето на Законот за јавните службеници (Законот за службите од општ интерес), чија

материјална содржина нема да има допирни точки со Законот за државните службеници, можно е да се воспостави функционирање на јавните служби, (или службите од општ интерес) врз компетенциите на кадрите кои ја остваруваат основната дејност како строго професионална дејност (односно како еснафска дејност). За разлика од државната управа, јавните служби (или службите од општ интерес) имаат секогаш неавторитативен карактер и значење, дури и кога ги извршуваат пренесените (или доверените) надлежности од страна на државата (врз основа на законот или на одлука на Владата).

Уште од почетокот на минатиот век, јавните служби со нивниот неавторитативен карактер во ниту еден случај не ја применуваат санкција заради непочитување на правилата во вршењето на јавните услуги со кои се создаваат бенефити за непосредните корисници. Тоа правило и денес е општоважечко. Инаку, јавните служби (или службите од општ интерес со статус на нестопански и стопански служби) го остваруваат општиот интерес и имаат тенденција на перманентно зголемување и збогатување со дејностите кои денес кај нас претставуваат т.н. јавен интерес. Денес преовладува сфаќањето (кај нас и во светот) дека јавниот интерес е небулозно дефинирана категорија, која треба под итно да се замени со поинаков израз- т.е со изразот „општ интерес“. Во овој контекст треба да се види што прави Европската унија во однос на јавните служби. Имено, ЕУ има во план да го измени поимот јавни служби, бидејќи тој поим ретко се користи, а наместо тоа, општоприфатена е синтагмата „служби од општ интерес“. Позначајни напори за изградбата на концепт на служби од општ интерес се направени во 1990 година преку активностите на Европската комисија, која публикуваше неколку документи со ваков концепт. Најважни во тој поглед се двете книги- Зелената книга и Белата книга. Зелената книга прави разлика помеѓу стопански и нестопански служби од општ интерес. Во Белата книга за службите од општ интерес (2004 година) се резимираат резултатите од јавната расправа по повод Зелената книга, и притоа таа ја поддржува концепцијата изразена во Зелената книга. Во неа посебно се нагласува важноста на службите од општ интерес, како еден од столбовите на европскиот модел на општеството.

2. УСТАНОВИ НА НЕСТОПАНСКИТЕ ЈАВНИ СЛУЖБИ: ПОИМ, ВИДОВИ И ДЕЈНОСТ

Почнувајќи од 2005 година (конкретно од 18 мај 2005 година) во Република Македонија започна да важи Законот за установите, кој спротивно на својата природа (како *lex generalis*), а според одредбите за примена, има супсидиерен карактер. Тоа значи дека неговите одредби се применуваат доколку не е поинаку уредено со друг закон.

Анализирајќи ја целокупната материја на јавните служби, посебно од нормативно-институционален аспект, се гледа дека за регулацијата на одделните јавни служби, односно службите од општ интерес (термин преземен од Зелената книга на ЕУ), посебно значење имаат системските закони. Зависно од спецификите на одделни служби од општ интерес, можно е тие да бидат нормирани со повеќе закони. Да посочиме само еден ексклазивен пример. Во образовниот систем важат три системски закони, а тоа се следните: за основното образование, за средното образование и за високото образование. Со таквата правна регулираност пооптимално дејствуваат сите три дела на образовниот систем, којшто има витално значење за развојот на секое општество (на поединците и на групите), како и на развојот на државите (на национално и на глобално ниво).

Од анализата на Основните одредби на Законот за установите, како и од неговата материјална содржина, се гледа дека тој е многу обемен пропис, со кој целосно се регулира материјата за установите- основањето, статусот, внатрешната организација, вработените, управувањето, раководењето, финансирањето, надзорот, развојот, но и сопственичката трансформација преку којашто голем број организации од различни области ќе бидат приватизирани (претворени во приватни установи, во мешовити установи, или пак во концесионирани установи за определено време).² Јасно е дека со приватизацијата, и самите јавни установи (чијшто број е значително редуциран во однос на претходната состојба) треба да се реорганизираат во смисла на поинаква внатрешна организираност и персонална екипираност. Во рамките на јавните установи треба да се задржат кадрите чијашто основна дејност е непосредно вршење на јавните услуги. Притоа, административниот кадар, заедно со помошно-техничкиот кадар, треба поинаку да се организираат, односно да не опстојуваат во рамките на установата, бидејќи тие не вршат услуги кои имаат карактер на служба од општ интерес. Притоа, можни се разни варијанти, а најпогодна е приватна агенција. Интересни се новините што се нормираат за прв пат кај нас, а тоа се следните институти: управен договор, менаџерски договор, орган за внатрешна контрола, заштита на јавниот интерес, и заштита на корисниците. Со Поимникот (чл. 2, ал. 24) се определува значењето на одделни изрази употребени во овој Закон (листа од 24 изрази). Законот е дециден кога се работи за поимовното определување на установата, потоа, за видовите на установи, и за статусните белези на установата. Според чл. 3 од истоимениот Закон за установите, установата се дефи-

2) Види во Законот за установите, Сл. весник на РМ, 32/05 и во студијата на авторите Мирјана Сланинка-Динева, Ружица Цацаноска и Марија Станкова *Функционирањето на установите на локално ниво*. Скопје, ИСППИ, 2006.

нира како : „форма на организирање заради вршење на јавна услуга како дејност која не е подведена под трговска дејност утврдена со закон(нестопанска дејност) и која може со закон да биде утврдена како дејност од јавен интерес“ Притоа, установата може да биде јавна, приватна и мешовита. А според дејноста, установа може да се основа во областа на образованието, науката, културата, здравството, социјалната заштита, детската заштита, заштитата на лица со интелектуална или телесна попреченост, како и во други дејности кои со закон се утврдени како јавна услуга (врз основа на системски закон за дадената област).

Во однос на **вработените**, Законот дава определена широчина во поглед на одредувањето на правата и должностите на вработените. Се гледа дека правото на штрајк (според степенот на нормираноста) е најзастапено право на вработените. Тоа произлегува од фактот што државата мора да обезбеди непречено и непрестано функционирање на службите од општ интерес, а познато е дека со нерегулираниот штрајк тоа може да биде нарушено. Во поглед на статусот на вработените, Законот се залага за неколку решенија. Од чл. 82 од Законот за установите произлегува определено законско решение во чии рамки се можни неколку опции. Имено, се работи за следното:

- вработените во установата, правата и обврските од работниот однос ги остваруваат согласно со Законот за работни односи и колективен договор, освен ако со овој и друг закон поинаку не е уредено;
- со законот со кој се уредуваат условите и начинот на вршење на дејноста од јавен интерес, може да се пропише дека вработените во установата, правата и обврските ги остваруваат согласно со законот за државните службеници и колективен договор.

Врз основа на изнесеното може да се констатира дека, Законот покажува флексибилност, посебно кога се уредува статусот на вработените (што произлегува од неговата супсидиерност). СЈУ се препушта на законите за конкретна служба од општ интерес.

3. КАТЕГОРИЈАТА СЛУЖБЕНИК - ВО МИНАТОТО И ДЕНЕС

Не е спорно дека со појавата на јавните служби, покрај определувањето на нивниот статус, се појавила тенденција за воведување на посебниот статус за чиновниците на одделните служби.

Прочуениот француски теоретичар Леон Диги (инаку член на Државниот совет) и творецот на Солидаристичката школа на јавните служби, уште на почетокот на минатиот век, го преобразил јавното право со тоа што во него

ги вовел јавните служби. Во рамките на таквата концепција на правото- како право на јавните служби наместо народниот суверенитет, се јавуваат само јавните служби кои дејствуваат според определени принципи коишто овозможуваат непречено функционирање на истите. И статусот на чиновниците е подведен под соодветен режим. Се работи за следното: прво, за определување на зборот статус, и второ, за воведување на посебен статус на чиновниците. Според истоимениот автор, зборот статус и припаѓа на правната терминологија, и со него се означува законската положба која и припаѓа на една одредена личност, токму таа, затоа што припаѓа на една определена заедница. Според тоа, да се зборува за статусот на службеник, значи да се признае дека тој е во една специјална законска положба, бидејќи тој и припаѓа на таа служба. Авторот, залагајќи се за посебниот статус, смета дека тој е двоцелен, а целите се меѓусебно тесно поврзани. Од една страна тој треба да го заштити чиновникот од секакво самоволие, да му обезбеди континуираност, уредно напредување и да го извлече од политичкото влијание, а од друга страна, тој има за цел да ги приврзе чиновниците за службата и со тоа да се обезбеди нејзино што подобро вршење. Овој посебен статус мора да биде специјален за секоја служба одделно, за да се обезбеди правилно вршење на службата, или подобро кажано, само јавното право може да го штити чиновникот во вршењето на јавната служба.³ Но, и јавните службеници одговараат за своето дејствување во рамките на јавната служба по два основно-според нормите на казненото законодавство, но и според нормите на дисциплинското право.

Подоцна, по завршувањето на Втората светска војна (конкретно во 1946 година) се прецизира поимот јавен (или управен) службеник. Самото прецизирање зависи од тоа под кој модел се подведуваат јавните служби и нивниот професионален персонал. Главно, се работи за два модела-континенталниот и англосаксонскиот модел. Бидејќи Република Франција претставува лулка на јавните служби, ќе се повикаме на поимот кој е правно валиден за таа држава. Во веќе цитираната книга на проф. Наум Гризо, кој е врвен познавач на француската правна теорија и практика, наведено е следното: „поимот управен службеник се однесува на лицата кои, откако стекнале трајно вработување, се титулирани, т.е. интегрирани во постојниот кадар на едно хиерархиско ниво на кадровите на централната државна администрација, односно на надворешните служби што и припаѓаат, или на јавните државни установи“.

3) Диги, Леон *Преображајќи јавног права Београ*: Епистеме и Фонд за отворено општество, 1997, прев. цит.стр. 87 -89, стр. 91-92.

Денес постојат различни сфаќања за тоа што претставува јавен службеник, посматрано од аспект на теориската мисла, законскиот концепт и од идеолошката матрица.

Мислам дека, јавниот службеник (или службеник во службата од општ интерес) е она лице кое подолго време е професионално вклучено во вршењето на само една јавна служба (или служба од општ интерес) за која е образувано во рамките на редовното школување, но и подоцна, низ различни видови обуки. Оценувањето би одело преку посебен комитет за јавните службеници (или комитет за службите од општ интерес) и тоа на подолго време (од 2-3 години за почетните звања, а пет години за повисоките звања). Секој јавен службеник институционално да биде врзан само за една служба, и истовремено да биде регистриран во регистрот на службениците што се води надвор од трговскиот регистар (може и во рамките на Комитетот). Државата во однос на јавните службеници да остварува само регулаторна функција. Со приватизацијата на јавните служби се претпоставува постоење на ист законски режим во поглед на статусот на вработените во сите видови на установи (јавни, приватни и мешовити), каде што основните дејности се исти, но имотната маса има различни титулари.

4. ВОВЕДУВАЊЕ „ЈАВЕН СЛУЖБЕНИК - СЛУЖБЕНИК ВО СЛУЖБАТА ОД ОПШТ ИНТЕРЕС“ ВО ПРАВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Веќе една деценија, како составен дел на законодавството на Република Македонија, се применува Законот за државните службеници. Тој досега претрпел неколку законски измени и дополнувања, со цел да се подобри неговата сервисна и корисничка ориентација. Категоријата јавен службеник кај нас не е законски регулирана.

Но, неодамна (јануари 2010) во јавноста процилкуира Предлог-закон за јавните службеници (доставен од страна на Владата на Република Македонија). По тој повод, оправдано е да му се упатаат определени забелешки, посебно од аспект на законодавната теорија, која ќе имплицира строго централистичка примена. Генерално гледано донесувањето на овој закон има големо значење, но лично мислам дека треба да претрпи соодветни корекции. Донесувањето на Законот за јавни службеници е обврска на законодавната власт на Република Македонија. Во оваа фаза на донесувањето на Законот се гледа дека, Владата на Република Македонија, како извршна власт, не може да се дистанцира од Агенцијата за државни службеници, ниту од Законот за државните службеници. Таа не може да го прифати фактот дека тој сектор на дејности заедно со персоналот треба да има статус на служба од општ интерес.

Што треба да се направи во тој поглед?

Прво. Јавниот службеник, како идна законска институција, треба да се дефинира на начин тој да нема допирни точки со институцијата државен службеник. При градењето на оваа институција треба потполно да се апстрахира институтот државен службеник. Но дали тоа ќе биде можно во дадените политички и партиски констелации? Доколку се прифати новото термилошко определување на јавната служба - како служба од општ интерес, тогаш и називот јавен службеник би добил нов назив - или само службеник (со назнака дека се работи за службеник во службата од општ интерес).

Второ. Од содржината на овој Предлог се гледа дека постои интенција во рамките на овој закон да се подведат и сите други служби кои немаат статус на државни, а тоа можеле да бидат (се мисли на управните организации кои, според предметот на работење, имаат дуалистичка природа). Наместо да постои стремеж кон деетатизација на установите на нестопанските јавни служби (или служби од општ интерес), повторно се реактивира централистички пристап кон овој сектор на дејности. Начелата од кои тргнува овој Закон се разнородни. Се чини како тие да потекнуваат од Етичкиот кодекс за државните службеници. Не постои ниту една норма со која би се операционализирала една „горлива“ примена - примената на начелото на еднаков пристап и соодветна и правична застапеност, посебно кога се знае дека раководното лице на установите задолжително донесува годишен план за соодветна и правична застапеност на заедниците, кој потоа го доставува до Агенцијата за државни службеници.

Трето. И овој Предлог закон, како и другите законски прописи, не содржат адекватни мерки за заштита на службите и службениците од партизацијата и политизацијата. Самата постапка за вработување на јавните службеници со инволвираноста на Агенцијата на државните службеници (од првиот избор па до следните по ред, после обуките) создава можност за неавтономен статус на јавниот службеник. Статусот јавен службеник треба да го има само оној персонал кој ги врши јавните услуги во рамките на установите (независно од тоа за кој тип на установа се работи). За да се постигне професионалниот и сервисниот карактер на јавниот службеник, неопходно е создавање на асоцијации (според браншите) кои ќе водат сметка за сите работи кои се однесуваат на институцијата јавен службеник.

Четврто. Исто така, голем нонсенс е предложената одредба од чл. 24, точ. 3 според кој министерот за правда донесува Етички кодекс за јавните службеници. Наместо да се воспостави поинаков однос кон професионалната етика, т.е. таа да биде израз на волјата на давателите и на корисниците на јавните

услуги (на пример, со формирање на Етички комитет за јавните службеници (или за службите од општ интерес) се оди дотаму, министерот за правда да биде надлежен за етиката и моралот на јавните службеници. Република Македонија треба да го следи примерот на Европскиот кодекс за добро административно однесување (усвоен од страна на Европскиот парламент на 6. 9. 2001 година). Се забележува дека институциите кај нас се „китат“ со етички кодекси. Речиси секоја служба има свој кодекс, што е добро. Прашање е само, во која мера тие се почитуваат.

Петто. Несомнено дека овој предлог треба да се пречисти од се што претставува етатизација на нестопанските јавни служби и на јавните службеници како носители и извршители на јавните услуги (или услуги од општ интерес). А, во подобрувањето на јавните услуги за секој правен субјект има место. Сите заедно треба да се погрижиме за подобрување на јавните услуги, посебно на ниво на општината (како ЕЛС), бидејќи и ЕУ се залага за децентрализација на службите од општ интерес. А што мислат жителите на Република Македонија - што е потребно да се преземе во поглед на подобрувањето на јавните услуги (посебно на оние од локално ниво и значење), се гледа од резултатите на најновата анкета на ИСППИ (во рамките на проектот ЛОК-САМ, спроведена во 2009 година на примерок од 1800 испитаници). Според анкетираниите лица, во однос на јавните услуги, потребно е да се преземе следното:

- да се подобри организацијата и работењето на јавните служби (31,9%);
- јавните служби да се департизираат и деполитизираат (19,4%);
- да се подобри персоналниот менаџмент (9,4%);
- да има повеќе јавност и отвореност кон корисниците и медиумите (8,6%);
- да се засили надзорот од страна на управните органи (6,9%);
- да се подобри техничката опременост на јавните служби (6,8%);
- нешто друго, што? (0,6%);
- не знам (12,4%);
- вршењето на јавните услуги е добро и не е потребно подобрување (3,9%).

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Не е спорно дека на правото на Република Македонија му е потребен Закон со кој ќе се регулира статусот на вработените (кадрите- вршители на услугите од општ интерес), со тоа што нивниот статус да биде строго разграничен од статусот на државен службеник. Исто така, да се изградат нови кри-

териуми за профилирање на јавниот службеник (или службеник во службата од општ интерес), различен од државниот службеник (од централната и локалната администрација). Со таквиот пристап ќе се овозможи професионализација без командната хиерархија. Звањето јавен службеник да се однесува на повисоките звања и главно на кадрите што се редовно вработени во службата. Тоа да се однесува еднаквоправно и за лицата коишто работат во јавните установи, во приватните установи, во мешовитите установи и во концесионираните установи.

На жителите на Република Македонија им се потребни ажурни, висококвалитетни и навремени јавни услуги, т.е. услуги од општ интерес (без прекин, т.е. во континуитет). Тоа може да се обезбеди само со високата стручност, компетентност и етичност од страна на службениците. Затоа, неопходно е тие да имаат посебен службенички статус, дистанциран од ЕТА-структурите, но и од партиските влијанија.

Евалуацијата на службениците треба да има подолг рок- 2-3 години (принцип на прв избор и реизбор). Не треба да се дозволи краткорочност во вреднувањето на квалитетот на службеникот во службата од општ интерес. Во оценувањето секогаш да се применува принципот на корисничка ориентација. Со конституирањето на Службеничкото право како нова гранка на правото, сигурно дека ќе се иницираат нови програми и проекти за проучувањето на оваа материја, која има исклучително теориско и практично значење за сите правни субјекти, бидејќи тоа право произлегува од административното право, како едно од постарите права.

Литература:

Borkovic, Ivo. *Sluzbenicko pravo*. Zagreb: Informator, 1999.

Гризо, Н., Давитковски Б., *Наука за управата*: Куманово, Просветно дело, 1994.

Диги, Леон: *Преображаји јавног права*. Београд: Геца Кон, 1929

Сланинка - Динева М., Цацановска Р., Станкова М., *Функционирање на установите на локално ниво*, ИСППИ, Скопје, 2006

Закон за установите. Службен весник на РМ, бр. 32/ 2005

Документација на Проектот „Границите во одлучувањето за областите од локално ниво и значење“. Скопје: ИСППИ, 2009.

Љујчо Арнаудовски,

**ПОЛОЖБАТА НА МАЛОЛЕТНИОТ
СТОРИТЕЛ НА ПРЕКРШОК
ВО ПРЕКРШОЧНОТО КАЗНЕНО
ПРАВО**

АПСТРАКТ

Проверувајќи ја тезата дека начинот на кој се разрешува положбата на малолетникот како сторител на казнено дело, во казненото законодавство и тогаш кога се јавува како сторител на прекршок, ја одредува насоката на развојот на казненото право во целина, ги афирмира цивилизациските и хуманистичките достигнувања во казнено-правните науки, овој труд настојува да докаже дека оваа теза се потврдува и преку Законот за прекршоци на Република Македонија кој е поставен низ превентивната функција и принципите на ресторативната правда, кој станува доминантен пристап во разрешувањето на проблемот на казнената одговорност на малолетникот. Системот е поставен, но неопходна е негова доследна примена за оваа теза да добие и конечна потврда.

Клучни зборови: прекршочна постапка, сторител, ресторативна правда

Ljupcho Arnaudovski,

**THE POSITION OF THE JUVENILE
PERPETRATOR OF
MISDEMEANOUR IN THE
MISDEMEANOUR LAW**

ABSTRACT

By testing the thesis that the method used to address the position of juvenile in penal legislation as perpetrator of criminal offence, and in the case when the juvenile appears as a perpetrator of a misdemeanour, lays out the direction of the development of penal law as a whole, affirms civilization and humanistic achievements in penal sciences, this work strives to prove that this thesis is confirmed by the Law on Misdemeanours of the Republic of Macedonia, which is based on the principles of restorative justice and which is a dominant approach in dealing with issues of the penal responsibility of juveniles. The system has been established, however, for this thesis to be finally confirmed a consistent implementation is indispensable.

Key words: misdemeanour procedure, offender, restorative justice

1. ВОВЕДУВАЊЕ ВО ПРОБЛЕМОТ

Кривично-правната научна мисла и криминолошката теорија и практика постојано ја развиваат и афирмираат тезата според која, положбата на малолетникот во казненото право, тогаш кога се јавува како сторител на кривично дело, прекршок или друг вид казниво однесување, е основен критериум за тоа на кој степен на развој се наоѓа одреден казнено-правен систем, до кој степен го следи развојот на научната и теоретската мисла во казнено - правните и криминолошките науки, како се однесува кон цивилизацискиот развој на современото општество и како, до кој степен ја прифаќа теоријата на одреден правен систем, како и до која мера ги вградува во својата легислатива и применува во својата практика. Оценката за овие случувања или неслучувања во еден казнено-правен систем служи како основа за поставување на критериуми за одредување на природата на даден систем како: репресивен, ретрибутивен, хуман во примената на репресијата кога се во прашање казнените дела и нивните сторители, либерален, ресторативен, рехабилитаторски и сл. Ако оваа теза се одреди како „состојба“, како нешто што е дадено, тогаш втората теза врзана за положбата на малолетните сторители на казнени дела зборува за развојот, и се вели дека теоретските, научните поставки, решенијата во легислативата што се однесуваат на малолетните лица ги одредуваат насоките на развојот на кривичното казнено материјално и процесно право, ги одредуваат насоките во кои криминологијата треба да ги проучува и да бара одговори и објаснувања за феноменолошките проблеми и одговори за етиолошките фактори што го условуваат настанувањето на криминалитетот воопшто и на малолетничкиот криминалитет посебно.

Напред изнесените тези треба да ни послужат како основа да оцениме каде е нашето казнено право воопшто и тогаш кога е во прашање малолетниот сторител на казнено дело во ова време во кое нашето казнено право се наоѓа во фаза на големи и длабоки промени, и не само како настојување за усогласување на нашето законодавство со она на развиените европски законодавства, туку и во однос на најновите, најмодерните сфаќања и стојалишта во казнено - правните науки и криминологијата. Поставувајќи ги овие тези, сакаме да покажеме дека нашата казнено- правна и криминолошка научна мисла постигна значаен напредок тогаш кога почна сериозно да се занимава со положбата на малолетникот во казненото право, и во врска со тоа сериозно и продлабочено да ги следи движењата во казнено-правната мисла и практика во светот. Тие нови стојалишта дојдоа до израз пред се преку конципирањето и донесувањето на Законот за малолетничка правда,¹ како и конципирањето,

1) Закон за малолетничка правда, Сл. весник на РМ од 12.07.2007 година

изградувањето и донесувањето на Законот за прекршоци,² како комплетен и комплексен закон. Би можело да се каже дека концептот за ресторативната правда, кој во основа е врзан за положбата на малолетникот како сторител на казнено дело, како и меѓународните стандарди за процес на правда, вградени се во основата на Законот за прекршоци и ги определуваат неговите основни карактеристики.

Во воведниот дел, уште еден проблем: прво, во сегашните услови во кои во Република Македонија криминалитетот воопшто се наоѓа во постојан пораст, особено новите облици на криминалитет, го следи и порастот и на малолетничкиот криминалитет кој на нов начин ги одредува феноменолошките карактеристики на криминалитетот воопшто, посебно влијае на порастот на рецидивизмот. На овој начин не исправа пред проблемот: дали новиот пристап кон сузбивањето на криминалитетот (казнените дела) се наоѓа во правилно пропорционален однос со средствата што се применуваат за негово спречување, со тенденција тие да се ослободуваат од репресивност. Второ, прекршоците како казнени дела, но и како облик на општествено поведение преку кое се изразува непосредно општествената дисциплина, во прв ред во подрачјето на јавниот ред и мир, а потоа и во сите други односи во општеството, учеството на малолетните лица е високо. Тие покажуваат висок степен на непочитување на правниот систем и поредок. Често се јавува и како прва фаза на патот кон криминалитетот. Тоа се битни одредници што го провоцираат нашиот интерес за положбата на малолетните лица во прекршочната постапка тогаш кога се јавуваат како сторители на казнени дела - прекршоци.

2. МАЛОЛЕТНОСТА - ДЕТЕРМИНАНТА НА КАЗНЕНО - ПРАВНИОТ ТРЕТМАН НА ДЕЦАТА И МЛАДИТЕ

Во казнено- правната и криминолошката литература, ретко ќе сретнеме расправа која се занимава со казнувањето на малолетните сторители на казнени дела која се занимава со прашањето на малолетноста. Се смета дека поимот малолетнички криминалитет, поправилно и почесто поимот „малолетничка деликвенција“, по правило го опфаќа и овој поим. Сепак, неопходно е да се даде одговор на ова прашање, бидејќи нè секогаш поимот е јасен и определен на единствен начин. Човекот, како био- психолошко, психолошко и свесно социјално суштество, од своето раѓање и низ својот развој минува низ повеќе фази на формирање во зрела, одговорна, творечка личност. Првата, најраната фаза од човечкиот живот се одредува како малолетност која лич-

2) Закон за прекршоци, Сл. весник на РМ бр. 62/ 2006 год.

носта ја одредува како несозреаност, неспособност за грижа и опстојување, за разрешување на проблемите што животот му ги наметнува, неоформена личност која се наоѓа во развој и поради сите овие својства што со себе ги носи малолетноста го чини неспособен самостојно да постои, да се развива, да се остварува како творечко суштество. Но секоја заедница, секое општество има грижа и одговорност да стори сè, малолетната личност да се формира на начин на кој ќе биде носител на иднината на општеството, на општествениот прогрес. Затоа, секое општество е заинтересирано да се грижи, да ја воспитува и одгледува младата генерација, да формира од нејзе луѓе со творечки способности и интерес. Но и малолетната личност, пред се поради малолетноста која ја чини неспособна да го сфати правилно се она што се случува во животот полн со противречности и тешкотии, да ги разрешува сама своите проблеми, често своите потреби ги задоволува и своите проблеми ги разрешува со средства и методи што општеството не ги одобрува, ги санкционира, ги казнува. Малолетните лица и во минатото и во современоста прават и најтешки кривични (казниви) дела, за кои во законодавството се предвидуваат и најостри санкции. Оние својства што на овој начин ја одредуваат малолетноста, во сите правни системи се сфаќа, се разбира, се прифаќа овој факт и поради тоа по правило тогаш кога малолетното лице ќе се јави како сторител на казнено дело, во казниот правен систем, му се одредува посебен статус. Посебниот статус не се јавува како последица на сфаќањето и разбирањето на феноменот малолетнички криминалитет (малолетничка деликвенција, сфаќање и поим што подоцна е воведен во криминологијата и казненото право), туку како израз на настојувањето за спречување на криминалитетот и високото учество на малолетните лица, секогаш, во вкупниот криминалитет со последици и по нивното понатамошно општествено поведение. Точно поради овој факт (ова сознание и искуството стекнато во практичниот живот) во најрано време малолетникот- сторител на казнено дело се третираше како „криминалец во мало“, и се казнувал на идентичен начин, со исти казни како и полнолетното лице. Значи, малолетноста не играла никаква улога, не се разбирала, не се почитувала. Објаснувањето за овој став се наоѓа во познатата теза „малитија суплет аетатем“ според која „злобата“ што сторителот на делото ја изразил преку казненото дело, ја надополнувала малолетноста. Овој начин на казнување траел долго. Тогаш кога личноста на сторителот на делото станува предмет на интерес на науката, посебно на криминологијата, тргнувајќи од убедувањето дека сторителот на делото врз него ја остава својата личност, почнувајќи од Ломброзо, Фери, а подоцна и Франц фон Лист, се поставува еден нов концепт на кривична одговорност, кој почнува да ја почитува малолетноста како основа на кривичната одговорност на малолетниот сторител на казнено дело. Појавата на кривично- правните школи и крими-

нолошките теории, дури кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век, го поставува концептот на Дисернемент, што треба да значи посебен вид на малолетничка пресметливост преку изразот „разборитост“, односно дали малолетното лице е способно да го сфати значењето на своето поведение тогаш кога тоа е казниво. Овој концепт исто така се задржува долго, но со постојано настојување да се изнајде подобро, поуспешно решение кое докрај ќе ја почитува и разбира малолетноста.³ Особено низ практичниот дух на американските теоретичари, практичари и судии, овој концепт натака се развиваше преку воведувањето на посебни судии (судови) за малолетници, воведување посебни системи на санкции за малолетниците (воспитни мерки делумно ослободени од репресивноста), воведување на посебни тела (совети, социјални органи во постапката спрема малолетниците), посебна кривична постапка. Но, при сите тие нови решенија, малолетникот остануваше во кривичното право и во голема мера и на него се однесуваа и основните принципи врз кои се градеше кривичното законодавство кое во прв ред се однесуваше на полнолетните лица. Врз овие движења големо е влијанието на Здружението познато како „нова општествена одбрана“ на чело со М. Ансел.⁴

Во овој модел на дефинирање, положбата на малолетникот во казненото право кој често се нарекува и заштитнички, нагласено значење добива правната регулираност и заштита на неговата положба со изразен формализам во кој суштината во третманот на малолетноста го губи своето значење. Казненото право во суштина и никогаш не сакало дефинитивно да се откаже од одговорноста на малолетникот тогаш кога тој се јавува како сторител на казнено дело, од проста причина што неговото место во криминалитетот, според многу феноменолошки карактеристики, е многу значајно. Затоа, се пристапи кон диференциран пристап, како во одговорноста така и во казнувањето. Тоа се стори на тој начин што се внесе критериумот на старосни граници и групи. Долната граница на одговорност најчесто се одредуваше и се одредува на 14 години, но има и други решенија. Во полнолетноста, со која се врзува и способноста на малолетникот да сноси одговорност за своите казнени дела, која се одредува на 18 години, казнивоста и видот на санкции што се применува спрема малолетниците се разрешува преку одредување на старосни групи: помлади малолетници до 16 годишна возраст спрема кои се применуваат воспитни мерки, но и казни. Во средината на минатиот век, се сметаше за голем напредок во оваа област издвојувањето на категоријата помлади

3) Љ. Арнаудовски, Криминологија, Скопје, 2007 година, стр. 447 итн.; О. Перик, *Кривично-правни иоложај малолетника*, Београд, 1975 год. Стр. 15

4) M. Ancel, *Défense sociale nouvelle troisième édition revue et augmentée* Cujas, Paris, 1980, str. 269 N. Quelloz, *Le détention sous l'angle des travaux des Nations unies pour administration de la justice des imineurs*, *Revue penale Suisse* N. 3/ 1989, str. 303

полнолетни лица, кои под точно одредени услови се третираат како малолетни лица. Овој пристап, кој сè уште функционира во многу кривични законодавства, не остана без критики, бидејќи така поставениот систем на санкции што се применуваат спрема малолетниците не ги даде очекуваните резултати. Меѓутоа, во меѓувреме настанаа сериозни поместувања во внатрешната структура на малолетните сторители на казниви дела, - во таа насока што границата на започнувањето на криминалната активност од страна на малолетните лица се помести надолу под 14 години, деца од 7 години и некоја година вршат тешки кривични дела. Учеството на децата (на оние под 14 години) во вкупниот малолетнички криминалитет во последните десетина години се зголеми до 35% од вкупниот број кривични пријави поднесени спрема деца и малолетни лица. Концептот на старосните години овие лица ги остава надвор не само од казнено-правната туку и од социјално-заштитната функција на општеството: тие остануваат без било каква општествена реакција врз нивното криминално поведение. На тој начин, во нови релации се поставува прашањето за целесообразноста на концептот на старосните граници и групи во третманот на малолетните лица кога се јавуваат како сторители на казниви дела.

По Втората светска војна, која доведе до невидени страдања и самоуништувања на човекот, Обединетите нации преку своите органи покрена цело движење, донесе голем број документи со кои настојува да ја афирмира човековата личност како творечко суштество низ гаранција за неговите права и слободи. Во тој ред, од особено значење се Универзалната декларација за човековите права; Меѓународниот пакт за граѓански и политички права; Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права; Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи на Советот на Европа, како и многу други документи.⁵ Развојот на концептот за афирмација, гаранција и заштита на правата и слободите на човекот што ги развија Обединетите нации, а подоцна и Советот на Европа, имаа непосредно влијание и врз одредувањето на целокупната положба, статус, права и слободи и на детето, односно малолетните лица. Тие особено дојдоа до израз во Конвенцијата за правата на детето преку која се развиваат два значајни односа: прво концептот на заштита, грижа, помош, воспитување и надзор и контрола на детето и второ, обврски на државата потписничка на овој документ да го обезбеди остварувањето на овој концепт во реалните односи на секое општество, држава.⁶ Концептот за гаранција и заштита на човековите права и правата на детето и малолетникот, го разви моделот познат како „четири Д“, како процес на

5) Види: Независно судство, Зборник на документи приреден од Љ. Арнаудовски, В. Терзиева-Тројачанец, Д. Тумановски, Скопје, 1997 година

6) Конвенција за правата на детето, донесена на 20.10.1989 година

избегнување на казнената постапка кога се во прашање децата и малолетните лица, дејуридизација, деинституционализација, напуштање на репресивниот карактер на постапување со децата и малолетниците и во делот на санкциите, отворање на процеси за гаранции во постапката, правичност и сл. Овој концепт најде своја конкретна реализација низ документите на Конгресот на Обединетите нации за спречување на злосторот и постапување со престапниците и низ документите на Социјалниот совет на оваа организација. Од посебно значење се: Прописи на ООН за заштита на малолетните лица од лишување од слобода, познати како Хавански правила;⁷ Упатства на ООН за спречување на малолетничка деликвенција (Ријадски правила)⁸ и Стандарди минимални правила на ООН за спроведување на малолетничката правда.⁹ Врз овие документи кои, меѓу другото, настанаа и под силно влијание на научната и теоретската мисла во казненото право и криминологијата, го обликува концептот за таканаречената „ресторативна правда“, која подразбира пред се правда која овозможува состојбата создадена со казненото дело и она што се случувало со малолетникот во врска со казненото дело и неговото сторување, да доведе до состојба на реставрирање на работите, поправање на ситуацијата, враќајќи ги работите на поправање на состојбите во контекстот на кривичното дело и неговиот сторител. Ресторативната правда подразбира напуштање на репресивното постапување со детето и малолетникот преку мерки и третман за негово непосредно ангажирање во поправањето на работите (реставрација на предизвиканата штета и реставрација на состојбите кај сторителот на делото - детето или малолетникот, негово непосредно ангажирање во отстранувањето или совладувањето на последиците од казненото дело. Тоа е начин на третман на личноста со нејзино непосредно учество во третманот, што инаку е голем недостаток на институционалниот третман и кај возрасните и кај малолетните лица. Тоа е концепт кој значи напуштање на материјално-правните решенија во делот особено на санкциите и процесно-правните решенија во формалниот дел, со постапки, однесувања кои значат помирување на состојбите и односите меѓу сторителот и оној што претрпел штета од неговото поведение. Правдата кај малолетникот се заменува со воспитно-социјален превентивен, нерепресивен модел на постапување и решавање на спорот.¹⁰ Правдата се обликува како однос помеѓу сторителот

7) Правила на ООН за заштита на малолетници лишени од слобода, А/ Рез. бр. 45/ 113 од 14.12.1990 год. со Анекс

8) Упатства на ООН за спречување на малолетничката деликвенција (Ријадски упатства), А/ Рез. 45/ 112 од 14.12.1990 год.

9) Стандарди минимални правила за спроведување на малолетничката правда (Пекиншки правила), А/ рез. 40/ 33 од 29.11. 1985 год.

10) Restorative Justice, V. I. Nijalter, str. 760

на деликтот и државата, односно нејзините социјални институции и однос помеѓу сторителот и жртвата која преку однесувањето и постапувањето на сторителот добива полна сатисфакција, а спорот завршува неконфликтно, со помирување и заеднички соживот. И тогаш кога на сторителот на делото ќе му се изрече санкција, таа дејствува како справедливо помирување, а правдата е задоволена на еден метафизички начин.¹¹ Ресторативната правда е преокупирана со прашањето: како да се реставрира правната положба, благосостојбата на малолетникот и на жртвата но и на заедницата, но со нејзино непосредно учество.¹² Притоа, во преден план доаѓаат воспитните мерки и средства што немаат репресивна природа и со учество на социјалните органи на општеството кои даваат заштита, помош, грижа, надзор над лицата што се наоѓаат во „нужда“.¹³ При вакво афирмативно одредување на моделот на ресторативната правда, се уште тој не може да стане доминантен модел на однесување, бидејќи поради силното влијание на концептот на казненото право и неговата заснованост врз социјално - етичките категории - вина и справедлива казна, но останува водечка идеја во остварувањето на малолетничката правда. Тој почива на концептот на добрата криминална политика, но добрата криминална политика добива сопствена афирмација и потврда низ конкретни постигнати резултати преку добрата социјална политика на државата, но и на општеството како целина. Но, и едната и другава во меѓусебен однос ќе дадат добри резултати само ако се остваруваат врз добрите државно- правни начела и гаранции.¹⁴

Законот за малолетничка правда на Република Македонија почива врз овие начела и принципи, врз вака поставените модели на малолетничка правда. И при состојба на прифаќање на концептот за годините на старост како основа за одредување на облиците на одговорност и примена на санкциите, преку опфаќањето на категоријата „деца во ризик“ се свртува кон социјалната димензија и условеност на раното почнување со криминална и казнива активност на децата, но и со нивно опфаќање со мерки и постапки што треба благовремено да ја обезбедат нивната социјализација и рехабилитација тогаш кога се однесуваат противправно и казниво.

Вредноста на Законот за малолетничка правда не ја одредуваме само според принципите и начелата врз кои го одредува постапувањето со децата и

11) Види: International Revue Crim. Polics, br. 49/ 50, 22

12) О. Перик, Зборник радова, ”Реформа материјалног кривичног законодавства у функцији успостављања правне државе у Југославији”, стр. 11, Београд, 2007 год.

13) В. Камбовски, Казнено- правен третман намалолетните деликвенти, УНЕСКО центар, Скопје, 2002 год.

14) Jessberger, F. und Kres, Dr. DiskussionbaeiträgerderStresthretagung, 2001 in Passau, ZStW 2001/ 4, 846

малолетните лица тогаш кога се појавуваат како сторители на казниви дела, туку и според силината на концептот врз кој е поставен овој закон и со неа влијае и врз други закони кои директно или посредно се однесуваат или се применуваат врз децата и малолетните лица. На овој начин се обидовме да ја објасниме понапред поставената теза во овој труд за малолетничкото законодавство, и да ја потврдиме и објасниме преку постапувањето со децата и малолетните лица и тогаш кога се јавуваат како сторители на казниви дела од областа на јавниот ред и поредок, од општествената дисциплина и нормите врз кои таа се изградува, наречени прекршоци.

3. МАЛОЛЕТНИКОТ ВО ЗАКОНОТ ЗА ПРЕКРШОЦИ

3.1. Во општата реформа на казненото материјално и процесно законодавство во Република Македонија, која се карактеризира со длабочина и сеопфатност на целите што се остваруваат преку казненото право, се најде и Законот за прекршоци, како составен дел на казненото законодавство. Реформите на казненото законодавство се остваруваа и се остваруваат врз принципот на превасходна заштита на слободата и правата на поединецот загарантирани со Уставот на државата, заштита на општеството и поединечните и заедничките интереси што се остваруваат како заеднички и поединечни. И при состојба кога казненото право поставените цели ги остварува со примена на казни, што произлегува од неговата одреденост, сепак овој систем се гради, и на располагање во преден план му се ставаат инструменти што треба да обезбедат пред се превентивно дејствување. Македонскиот казен систем се изградува со тежнение да ги прифати и во себе да ги вгради современите достигнувања во науката, теоријата и практиката на казнено-правните науки и со тежнение за негова синхронизација со казнените законодавства на државите на европската цивилизација и документите на Европската Унија (совет) како претпоставка за вклучување на Република Македонија во овие асоцијации. Во овој поглед, новите тенденции најсилно дојдоа до израз преку Кривичниот законик, посебно во системот на санкции и воведувањето на алтернативните мерки, Законот за кривичната постапка, со воведувањето на стандардите на процесната правда, законите за организацијата и функционирањето на судството и другите правосудни органи, Законот за малолетничка правда со кој малолетниците се извлекоа од општиот дел на КЗ. Паралелно со работата на овие закони од казненото право, се работеше и врз изготвувањето на Законот за прекршоци како составен дел на казненото право (законодавство). На таа основа, тој е поставен врз истите принципи врз кои е поставено и целокупното казнено законодавство, особено начелото на законитост и легитимитет (во претходните закони доследно не беа застапени).

Притоа, целокупниот закон за прекршоци со сите негови институти е граден пред се како закон што треба да обезбеди превентивно дејствување на органите што го применуваат овој закон. Тоа е закон со кој се обезбедува општествена, јавна дисциплина и одговорност на граѓаните, заштита на правата и слободите на граѓаните во сите области од нивното живеење и работење, ред и дисциплина во општеството, изградување на морални и етички вредности и норми со кои се обезбедува усогласен живот и односи помеѓу граѓаните, при што претимство имаат превентивните цели и задачи. Тргувајќи од општите состојби во кои се наоѓаше Република Македонија како земја во транзиција, Законот за прекршоци треба да обезбеди повисок степен на општеството и државата (огромен број прекршоци кои покажуваат дека речиси секој граѓанин пред суд за прекршок се јавил најмалку еднаш во годината), висока неефикасност и неажурност на судовите затрупани од прекршочни предмети, при што повеќе од 50% од предметите во судовите застаруваа, што целиот судски систем го правеа крајно неефикасен, висок процент на неизвршување на изречените санкции воопшто, неефикасност на овој казнен систем. Законот за прекршоци е конципиран и поставен на начин на кој треба да ги разреши овие два суштествени проблеми: прво, воведување на санкции што се ослободени од репресија, напуштање на казната затвор како репресивна казна, воведување на развиен систем на санкции чија основна цел е превенција и превентивно дејствување по пат на отстранување на последиците од прекршокот. Во оваа насока, од особено значење се двата нови институти: помирување и посредување - кои спорот треба да го разрешат со помирување, на неконфликтен начин, со воспоставување на претходната состојба, а тогаш кога се применуваат санкции, тоа се прави со согласност на сторителот. Главна санкција станува глобата, а другите санкции, покрај опомената, се забрани што треба да го спречат сторителот во иднина да прави прекршоци. Второ, неефикасноста и неажурноста на системот, Законот ги разрешува со воведување нови постапки - институти, како што се : мандатна постапка, платен налог, негативни бодови, скратена постапка и мандатна постапка и сл. Проблемот на преоптовареност на судовите и пренатрупаноста со прекршочни предмети го разрешува на тој начин што во сите државни органи (министерства) што ги применуваат законските прописи или вршат надзор над нивната примена, се формираат комисии за прекршоци кои постапуваат по овие предмети или ги применуваат институтите порамнување и посредување. Притоа, сочувана е можноста незадоволниот сторител да поведе жалбена постапка пред судот. Ова решение покренува многу проблеми, кои се изразуваат како повреда на основните начела на постапката на примена на санкции и преголеми овластувања на управните органи; на пример, Владата со своја одлука ја одредува казнената политика што треба да ја спроведуваат овие ор-

гани.¹⁵ Главниот проблем е во тоа што овие нови прекршочни органи не сфаќаат дека законот за прекршоци по својата природа и суштина е превентивен, а не казнен закон, со пропишување претерано високи казни глоба и преобразување на овој систем во средство за полнење на буџетот на Владата со пари. Сите претходни излагања имаа за цел да укажат на влијанието на малолетничкото казнено законодавство и врз конципирањето на овој закон како превентивен, како закон преку кој се остварува ресторативната правда.

3.2. Положбата на малолетникот во Законот за прекршоци се одредува врз два критериума: малолетноста и прекршокот како казнено дело. На малолетните лица на единствен начин се однесува поимот „прекршок“: противправно дејствие, предвидено со закон сторен со небрежност и санкција пропишана со закон.¹⁶ Прекршокот е казниво дејствие од поблаг вид, кое од кривичното дело се разликува во квантитативна смисла. Одредбите од овој Закон што се однесуваат на малолетните лица се систематизирани во посебна глава (четврта). Малолетноста на малолетникот (детето) се одредува на идентичен начин како и во КЗ (помлади и постари малолетници), но останува неразрешен проблемот на оние под 14 години што вршат прекршоци (деца во ризик), и оваа состојба нужно ги упатува органите кои на малолетни лица им изрекуваат санкции за прекршок да го имаат предвид и законот за малолетничка правда.

Законот за прекршоци го следи принципот на развиен систем на санкции што можат да се применат спрема малолетното лице со доминантно учество на воспитни мерки: дисциплински мерки, мерки на засилен надзор комбинирани со можноста за примена на повеќе „посебни обврски“ со кои се одредува грижата, помошта, воспитувањето, забраните и надзорот над малолетното лице. Според овој Закон, малолетникот може да се казни со глоба доколку има сопствен имот или приходи, и таа може да се изврши присилно согласно со Законот за извршување санкции. Задржан е статусот на полнолетно лице кое за време на малолетност сторило прекршок, да се применат одредбите што се однесуваат на малолетни лица. Сепак, глобата е санкција што треба да се преиспита иако преку неа можат да се остварат елементи што ги подразбира ресторативната правда.

Законот за прекршоци, врз основа на принципите врз кои е поставен, покажува доследност и постапката за сторен прекршок на малолетно лице е

15) Крај на февруари 2010 година, дневниот печат е преполн со написи во кои се критикуваат управните органи и Владата за престоого казнување како на физичките така и на правните лица, особено оние во областа на стопанството.

16) В. Камбовски, Казнено право општ дел, Скопје, 2004, стр. 371 и натака

пропишана во посебна глава (глава дваесет и пет) и надлежноста за судење на малолетни лица за сторен прекршок ја пренесува на судот според местото на живеење или престојување на малолетникот со ориентација кај специјализиран судија за малолетници. Само исклучително и кога е неопходно, за малолетник одговорен за прекршок сторен заедно со полнолетно лице постапката ќе се води заедно. При состојба во која на органот за прекршочна постапка на располагање му се ставени повеќе мерки за обезбедување на присуство, кои можат да се применат и спрема малолетното лице, сепак, тој се повикува преку родителот. Законот за прекршоци за прв пат во постапката спрема малолетникот го вклучува органот за старателство- Центарот за социјална работа, но на редуциран начин, согласно видот на прекршокот (прекршоци врзани за насилство, поврат, потешки повреди на јавниот ред и мир) во овие случаи ќе се прибави мислење од овој орган. Овој член секако треба да се преиспита и органот за старателство да се вклучи во сите случаи кога против малолетник се води постапка за сторен прекршок. Во оваа смисла, на овој орган му се ставаат на располагање извори на сознание за малолетникот, со тоа што се воспоставува должност за сведочење на секое лице што знае нешто да каже. Фактот што постапката спрема малолетните сторители ги почитува сите меѓународни современи стандарди на процесната правда, овој закон го прави модерен, современ, усогласен со начелата врз кои е поставен и Законот за малолетничка правда.

3.3. Законот за прекршоци сам по себе, но и заедно со оние закони со кои се пропишуваат прекршоците во одделните области од животот и работата на човекот, претставува комплексен и комплементарен систем, во чија примена учествуваат различни органи: судови, извршни органи, управни органи. Тој факт, сам по себе, примената на овој закон и системот на закони што се надоврзуваат на него, примената на законот, особено од стојалиштето на неговата превентивна функција, ја прави многу сложена. Овој систем не е комплетно изграден и поставен, како во однос на легислативата со која се пропишуваат прекршоци, така и во поглед на организациската и стручната поставеност на органите што треба да ги применуваат. Во создавањето на супсидијарната легислатива, за одделни области се појавија проблеми, особено во делот на пропишувањето на санкциите, посебно на казната глоба, која во одделни закони, од одделни министерства е пропишана несразмерно високо, со што се доведува во прашање нивната применливост, при отсуство на изградени критериуми за одмерување на глобата. На овој начин, во преден план се сфаќа превентивната функција на овој закон (систем на закони) и на соодветен начин негативно се одразува и на положбата на малолетните лица во оваа казнена постапка. Би се рекло дека претстои сериозна работа на лег-

ислативното изградување на овој легислативен систем и на оспособувањето на кадри што ќе ја обезбедат неговата примена.

Конкретните ефекти од примената на законот спрема малолетните лица сторители на прекршоци, од феноменолошка и етиолошка гледна точка не може да се согледа во овие неколку години. Законот за прекршоци ги задолжува прекршочните органи да водат евиденција за покренатите постапки и изречените санкции спрема малолетните лица. Меѓутоа, прекршочните органи во министерствата немаат воспоставено, не водат евиденција, и на тој начин не можат да се добијат податоци што би овозможиле да се изврши криминолошка анализа на овој дел од противправното однесување на малолетните лица, како и доследноста на надлежните органи во постапувањето во согласност со основните принципи врз кои е поставен овој закон тогаш кога како сторители на прекршоци се јавуваат малолетните лица. Поради тоа не може да се изврши валоризација на ефектите што се остваруваат со овој и другите придружни закони што го чинат прекршочното право. Овој пристап е неопходен и заради согледување на сите аспекти од аспект на местото и улогата на законодавството, постапување на надлежните органи во делот на учеството на малолетните лица во казнено - правните појави. Системот е конципиран, обликуван низ правните прописи; останува неговата доследна примена во практиката, за да се потврдат тезите врз кои е поставен овој труд.

Мирјана Бороџа - Појовска,

Марија Тоџузовска,

**АНАЛИЗА НА СОДРЖИНА НА
МИСИИТЕ НА УНИВЕРЗИТЕТИТЕ
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

АПСТРАКТ

Мисијата е од големо значење за организацијата бидејќи ја промовира организациската визија, вредности и цел. Комуницира како со вработените така и со засегнатите страни, преставувајќи ја основата за приоритетите, стратегиите, плановите и работните задачи. Воедно и појдовна основа за дизајнирање на менаџерската работа и менаџерската структура. Текстот се фокусира на изјавите на мисија на македонските универзитети ставени на нивните вебсајтови. Има цел да испита дали има разлика меѓу мисиите на државните и приватните универзитети во Република Македонија. Предмет на анализата на содржина се компонентите на мисија според препораките на Pierce и David за компоненти на мисија: клиенти; производи или услуги; пазар;

Mirjana Borota - Popovska,

Marija Topuzovska,

**ANALYSIS OF THE MISSIONS OF
UNIVERSITIES IN REPUBLIC OF
MACEDONIA**

ABSTRACT

A mission is of immense importance to one organization since it promotes its vision, values and its goal. It conveys information not only to the employees but to the parties concerned and thus provides the basis for the priorities, strategies, plans and work tasks of the organization. It is also the starting point for the design of managerial work and managerial structure. This work focuses on the mission statements of Macedonian universities which they've posted on their websites. The purpose is to see if there's a difference in the mission statements of the state and of the private universities in Republic of Macedonia. The subject of analysis are the components of the mission according to the recommendations of Pierce and David for the components of one mission which con-

технологија; опстанок, раст и профит; филозофија; личен концепт; јавен имиџ; вработени. Ваков тип на анализа досега не е направен на истражувачкиот простор во Република Македонија. Покрај утврдување на фокусот на интерес на универзитетите, институционалната подготвеност за ориентираниост кон потребите на клиентите, истражувачките резултати можат да придонесат за унапредување на квалитетот на мисиите на универзитетите.

Клучни зборови: мисија, анализа на содржина, универзитети, стратемиски менаџмент

sists of: clients; products or services; market; technology, survival, growth and profit; philosophy; personal concept; public image and employees. This type of analysis has never before been conducted on the territory of Republic of Macedonia. Aside from determining the focus of interest of the universities and their readiness as institutions in catering to the needs of their clients, the research results can also contribute to promoting the quality of the mission statements of universities.

Kew words: mission, content analysis, universities, strategic management

ВОВЕД

Во последната декада високото образование во Република Македонија се соочува со драматични промени. Можноста за отворање приватни високообразовни институции, отворањето на нови државни универзитети, кампањата на Владата за зголемување на бројот на студенти, драстично го променија опкружувањето на високото образование во Република Македонија. Влијанието на глобализацијата не ги одмнина ниту македонските универзитети, и побарува континуирано подобрување на квалитетот на образованието. Ваквата состојба наметнува потреба од софистицирано поставување на целите и реалоцирање на ресурсите во овие институции. Несомнено стратешкото планирање е една од значајните вештини што универзитетите треба да ја совладаат. Како значаен аспект на формулање на стратегијата е изјавата за мисија.

ЗНАЧЕЊЕТО НА МИСИЈАТА ЗА УНИВЕРЗИТЕТИТЕ

„Таткото на модерниот менаџмент“, Peter Drucker (Drucker, 1974), уште во седумдесетите години го нагласи значењето на организациската мисија, велеејќи дека, кога се поставува прашањето „Што е нашиот бизнис“, се поистоветува со прашањето: „Која е нашата мисија?“. Мисијата ја преставува причината за постоење на организацијата.

Според Ireland и Hitt (1992), мисијата има значење за сите типови на организации бидејќи: ефективната мисија ги дефинира фундаменталните, уникатните цели, ја одделува организацијата од другите што се во ист бизнис, го идентификуфа опсегот на бизнис-операциите, во смисла на производи и пазари. Изјавите за мисијата служат да обезбедат мотивација, генерална насока, компаниски имиџ, боја, збир на ставови кои се водич за организациските акции. Мисијата ја содржи душата на компанијата, и е инспиративна.

John A. Pearce и Fred David (1987) се фокусираат на природата и улогата на мисијата во организациските процеси. Ефективната изјава за мисија помага да се задоволат потребите на вработените да се произведе нешто вредно - за кое може да се добие признание, да им се помогне на другите, да се победат опонентите, и да се добие почит. Организациската мисија креира организациски идентитет.

Мисијата може да биде најзначајниот и највидливиот дел од стратешкиот план. Покрај тоа што мисијата има особено значење за бизнис организациите, не помало е нејзиното значење за едукативите институции, како што се, на пример универзитетите. Во истражувањето спроведено од страна на Young (2001) на мисиите на 73 универзитети на католичките колеџи и универзитети

во САД, се нагласува зошто е значајна анализата на мисиите на универзитетите:

- 1) мисијата претставува „јавна декларација за вредностите-некои од нив манифестирани, а некои идеализирани“. Така што, анализата на содржината на мисијата овозможува да се согледа, барем минимално, кои вредности институцијата ги претпочита;
- 2) мисијата го покажува значењето и насоката на акција;
- 3) мисиите се „мапи“ за главните патишта, кои ја водат институцијата да ги оствари сопствените цели.

Newsom and Hayes (1990) истакнуваат дека универзитетската изјава за мисијата ја определува, специфичната улога на институцијата во општеството и претставува солидна основа за активностите, како што се: планирање, оценка на програмите, дизајн на курикулуми и уписна политика.

Kreber, Mhina (2009) се на мислење дека мисијата не може да биде доказ дека институциите загарантирано ќе ги исполнуваат целите и идеалите кои јавно ги декларираат. Сепак, истражувањето на мисијата е значајно бидејќи институцијата која ги истакнала сепак ги смета за важни. Затоа тие сметаат дека истражувањето на мисиите е корисен почеток за истражување на вредностите што универзитетите ги претпочитаат.

Brigs ја издвојува мисијата во високото образование како критично „правило на играта“, бидејќи ја става на чело тематиката за квалитет, која е во релација со целите на образованието, и го определува опсегот и аспирациите на специфичната институција.

Sporn B. (1999) нагласува дека универзитетите се соочуваат со конкурентно опкружување, намалени ресурси и променливи социјални барања. Адаптирањето на овие нови услови на опкружувањето подразбира промени во главните структури и процеси на академската организација. Sporn B. (1999) го истакнува значењето на управувањето, менаџментот и лидерството, односно на универзитетскиот менаџмент.

Потребата од стратегиско планирање се јавува како неминовен резултат на променливите барања на опкружувањето. Изјавите за мисија го претставуваат првиот чекор на стратегискиот менаџмент кон адаптирање на променливите услови на опкружувањето.

ВЛИЈАНИЕТО НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА

Глобализацијата го опфаќа ширењето на економските иновации во целиот свет, придружено со политички и културолошки прилагодувања (Ireland &

Hitt, 1992). Глобалната конкуренција придонесе за зголемување на деловните стандарди во многу димензии, вклучувајќи ги квалитетот, трошоците продуктивноста. Но постојаниот предизвик се состои во тоа што стандардите не се постојани туку се подложени на рапидно менување. Опстојуваат само оние кои ќе успеат брзо да се прилагодат на новите стандарди, или пак самите да ги креираат.

Успехот на секој бизнис, вклучително и на високото образование, се согледува во понудата на производи и/или услуги што се конкурентни на светско ниво, а не само на локално ниво. Опстојуваат оние кои нудат соодветна цена и квалитет. Глобалните пазари стануваат реалност. Дури и во македонските универзитети се чувствува притисокот од светската конкуренција. Се согледува преку одливот на студенти кои студираат во регионот, како што се: Грција, Бугарија, Словенија, или преку заминувањето на универзитети во Европа и САД. За жал, не постојат официјални податоци за бројот на студентите што заминуваат да студираат надвор од Република Македонија.

За да стане појасна сликата за глобалниот конкурентски амбиент, во продолжение ќе бидат претставени рангирањата на универзитетите на светско ниво и критериумите кои се користат. Во Законот за високо образование на Република Македонија (2008 година) и во Законот за изменување и дополнување на законот на високо образование (24.02.2009) член 146 и 150, се упатува на Academic Ranking of World Universities и World University Rankings, како критериум за платено отсуство, доколку на професорите или студентите (Член 150) им се овозможи студиски престој на некој од првите 100 универзитети наведени во овие две бази.

Постојат повеќе извори и применети методологии за рангирање на универзитетите во светот. Од обемната web анализа, можат да се издвојат следниве:

- Academic Ranking of World Universities 2009.¹ (ARWU)

Institute of Higher Education, Shanghai Jiao Tong University, China и Centre for World Class Universities го прави рангирањето на најдобрите универзитети во светот врз база на неколку индикатори: бројот на добиени Нобелови награди од страна на вработените и завршените студенти (алумни); бројот на високо цитирани истражувачи селектирани од Thomson Scientific и Nature and Science; бројот на артикли индексирани во Science Citation Index - Expanded and Social Sciences Citation Index; per capita остварувања (per capita performance) на институцијата, имајќи ја предвид големината на институцијата. За секој индикатор, највисокото бодување е 100. Секоја година се

1) <http://www.arwu.org/ARWU2009.jsp> посетено на 12.02.2010.

анализираат повеќе од 1000 универзитети, а 500 се публикуваат на официјалната web страна. Така, за 2009 година првите десет се :

- 1) Harvard University (највисоко - 100 бода);
- 2) Stanford University (73,1);
- 3) University of California, Berkley (71);
- 4) University of Cambridge (70,2);
- 5) Massachusetts Institute of Technology MIT (69,5);
- 6) California Institute of Technology (64,8);
- 7) Columbia University (61,7);
- 8) Princeton University (60,2);
- 9) University of Chicago (57);
- 10) University of Oxford (56,3).

Од рангот на првите 10, само два се од Европа (Велика Британија: University of Cambridge, University of Oxford), а другите се од САД. Слична е распределбата на позициите меѓу првите сто универзитети: 41 универзитети се од САД и 4 од Канада; 32 од Европа; 23 од Азија - Пацифик, распределени меѓу Јапонија и Австралија, и еден од Израел.

Од европските, меѓу првите 100: 11 се од Велика Британија (европско прво место има University of Cambridge), 5 од Германија, 3 од Франција, 3 од Шведска, 3 од Швајцарија, 2 од Холандија, 2 од Данска, по еден од Норвешка, Финска, Русија.

Од нашето потесно опкружување, од регионот на Балканскиот полуостров, од просторите на бивша Југославија, нема ниту еден универзитет на пошироката листа од 500. Единствено Грција е застапена со 2, National and Kapodistrian University of Athens, од 202 до 301 место, и Aristotle University of Thessaloniki, од 302 до 401 место, и Турција со еден, од 402 до 501 Istanbul University.

- THE - QS World University Rankings²

Се рангираат 600 универзитети, а 300 во пет главни дисциплини. Целосното рангирање се прави врз основа на 6 индикатори:

- 1) Академска оценка (Academic Peer Review) - носи 40% од тежината. Се базира на онлине истражување што се дистрибуира на членовите на академската заедница од целиот свет. Во 2009 година одговориле 9 386 испитаници.

2) <http://www.topuniversities.com/world-university-rankings> посетено на 12.02.2010.

- 2) Оцена на работодавачите - носи 10%. Се базира на online истражување на работодавачите. Во 2009 година имало 3 281 одговори.
- 3) Сооднос меѓу студенти и професори - носи 20%. Идејата е дека има доволно професори кои ги учат студентите.
- 4) Цитатираност на истражувања спроведени од стана на универзитетските професори и /или публикации од Универзитетот кои биле цитирани - носи 20%. Базата што се користи е Scopus (најголема светска база на апстракти и цитати од научната литература).
- 5) Интернационалност или интернационална привлечност 5% - број на интернационални професори.
- 6) Интернационалност или интернационална привлечност 5% - број на интернационални студенти.

За 2009 година првите 10 рангирани универзитети се :

- 1) Harvard University (100);
- 2) University of Cambridge (99,59);
- 3) YALE University (99.08);
- 4) Ucl - University College London (98.98);
- 5) University of Oxford (97.75);
- 6) IMPERIAL College London (97.75);
- 7) University of Chicago (96.83);
- 8) Princeton University (96,63);
- 9) Massachusetts Institute of Technology MIT (96.11);
- 10) California Institute of Technology (95.91).

Според ова рангирање, од првите десет седум се од САД и три од Велика Британија (University of Cambridge, University College London, University of Oxford). Од првите 100:32 се од САД; 4 од Канада; 35 од Европа; 29 се од Азија - Пацифичкиот регион, распределени повеќето меѓу Јапонија и Австралија, но има и од Кина, Хонг Конг, Сингапур, Тајван, Јужна Кореја, Нов Зеланд.

Од Европа, меѓу првите 100:18 се од Велика Британија; 4 од Швајцарија; 3 од Германија, 3 од Ирска; 2 од Франција, 2 од Холандија; 2 од Данска; и 1 од Шведска.

Повторно од нашето потесно опкружување, од регионот на Балканскиот полуостров, од просторите на бивша Југославија, освен Словенија, нема ниту еден универзитет во пошироката листа од 600. Единствено Грција е застапена на 177. место: University of Athens, 401-500 место: Aristotle University of Thessaloniki, 401-500 место: University of Ljubljana - Словенија и Турција, на 401-500 место: Istanbul University, Istanbul Technical University и КОС University, 360 место: BILKENT University Турција.

● Ranking Web of World University³

Овде рангирањето е направено во согласност со берлинските принципи за рангирање на универзитетите.⁴ Се рангираат 8 000 универзитети од цел свет. Основната цел на Ranking Web of World University е да промовира веб публикации, лесен пристап кон истите и да ја промовира академската веб комуникација, како формална така и неформална, па затоа користи веб индикатори:

- 1) големина “Size (S)” - број на страни покриени од Google, Yahoo, Live Search and Exalead;
- 2) видливост “Visibility (V)” - целосен број на уникатни надворешни линкови (inlinks), а податоците се обезбедени од Yahoo;
- 3) богатство на документи “Rich Files (R)” - според оцената на релевантноста на академските публикации, земајќи ги предвид волуменот на различните формати на документите, како значајни се селектирани следните: Adobe Acrobat (.pdf), Adobe PostScript (.ps), Microsoft Word (.doc) and Microsoft Powerpoint (.ppt);
- 4) научници “Scholar (Sc)” - број на трудови и цитати за секое академско подрачје.

Според ова рангирање, првите 10 се сите од САД:

- 1) Harvard University;
- 2) Massachusetts Institute of Technology MIT;
- 3) Stanford University;
- 4) University of California, Berkley
- 5) Cornell University;
- 6) Washington University;
- 7) University of Minnesota;
- 8) John Hopkins University;
- 9) University of Michigan;
- 10) University of Wisconsin Madison.

Од првите 100: 68 се од САД; 7 од Канада; 5 од Азија; Пацифичкиот регион е застапен со по два од Јапонија и Австралија и еден од Тајван; Европа со 18; 1 од Бразил и 1 од Мексико.

3) http://www.webometrics.info/about_rank.html посетено на 13.02.2010.

4) Berlin Principles on Ranking of Higher Education Institutions, Извор: http://www.che.de/downloads/Berlin_Principles_IREG_534.pdf

Од Европа, меѓу првите 100: 6 се од Велика Британија, 3 од Швајцарија, 2 од Норвешка, 2 од Холандија, и по еден - Шпанија, Германија, Белгија и Австрија.

Од првите 1000 (илјада) од земјите на Балканскиот полуостров, на 155 место е Универзитетот од Љубљана - Словенија, на 384 место Универзитетот од Белград - Србија, на 403 место: Аристотел од Солун, на 512 место: Универзитетот од Марибор - Словенија, на 639 место: University of Crete, на 640 место: Софија University Saint Kliment Ohridski, на 704 место: University of Patras - Гр; на 792 место: Istanbul Technical University

Македонските универзитети се рангирани по следниот редослед: на 1720 место „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје и „Св. Климент Охридски“ - Битола на 3821 место, следат Европски универзитет на 6330 место, Државниот универзитет од Тетово на 6655 место и Универзитетот на Југоисточна Европа на 6987 место.

Табела 1: Рангирање на универзитетите од Македонија на *Ranking Web of World University*⁵

WORLD RANK	UNIVERSITY	SIZE	VISIBILITY	RICH FILES	SCHOLAR
1720	Ss Cyril and Methodius University Skopje	2,533	1,801	1,984	1,739
3821	Saint Clement of Ohrid University of Bitola	6,657	3,486	3,404	4,627
6330	European University Macedonia*	6,384	5,524	10,883	5,635
6655	State University of Tetovo	11,828	4,558	7,377	6,429
6987	South Eastern European University*	5,326	8,968	5,964	5,761

Основна цел на рангирањето е, да се поттикнат и мотивираат, како институциите така и научниците, да бидат позастапени на web и да ги презентираат своите активности.

ПРОБЛЕМСКА РАМКА И ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Истражувањето што е спроведено на универзитетите во Република Македонија е пров од ваков вид и се обидува да објасни:

- дали има мисија и кој е фокусот или вниманието посветено на одредени теми и/или содржини;

- кои компоненти на мисијата во изјавите за мисија на македонските универзитети се застапени;
- споредба меѓу приватните и државните универзитети во Република Македонија;
- истражувањето претставува основа за разбирање на промената на трендовите со текот на времето.

ПРИМЕРОК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

При креирањето на примерокот за истражувањето, беше употребен официјален податок - документ, издаден од Министерството на образование и наука на Република Македонија (на 4.03.2010), за моменталната бројка на државни и приватни универзитети во земјата. Според документот, во Република Македонија официјално се регистрирани следните универзитети (табела 2):

Табела 2: *Универзитетите во РМ*

Државни универзитети во РМ	Приватни универзитети во РМ
ДУ „Св.Кирил и Методиј“ -Скопје	Универзитет на Југоисточна Европа- Тетово
ДУ „Св.Климент Охридски“ -Битола	Прв приватен европски универзитет „Република Македонија“
ДУ „Гоце Делчев“ -Штип	Прв приватен универзитет „ФОН“
Државен универзитет -Тетово	Универзитет „Њу Јорк“
Универзитет за информатички технологии - Охрид	Универзитет „Американ колеџ“
	Универзитет за туризам и менаџмент
	Универзитет за аудио визуелни уметности - Европска филмска академија „ЕСРА Париз-Скопје-Њу Јорк“
	Меѓународен Балкански универзитет
	МИТ - Универзитет
	Меѓународен универзитет „ЕУРО КОЛЕѢ 2007“

Извор: Министерство за образование и наука на Република Македонија

ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА

Единица на анализа во истражувањето беа мисиите на Универзитетите, објавени на нивните WEB страни, низ сите нејзини компоненти. Во случаите

каде што не е објавена мисијата, беше анализирана содржината на деловите: *Обраќање на основачој; За нас; Цели; и Историјат.*

Истражувањето беше спроведено во временскиот период од 11.01. 2010. до 4.03.2010.

ДЕФИНИРАЊЕ НА КОМПОНЕНТИ НА МИСИЈА

Pearce и David (1987) сугерираат дека мисијата треба да содржи 8 компоненти и тоа:

1. **Клиенти:** *Кои се клиентите на организацијата?*
2. **Производи или услуги:** *Кои се главните производи на организацијата?*
3. **Пазар:** *Каде организацијата конкурира?*
4. **Технологија:** *Која е клучна технологија на организацијата?*
5. **Осиганок, раси и профит:** *Како економските цели се остваруваат?*
6. **Филозофија:** *Кои се главните верувања, вредности, аспирации и филозофски приоритети на организацијата?*
7. **Личен концепт:** *Која е конкурентската предност на организацијата?*
8. **Јавен имиџ:** *Кој е јавниот имиџ на организацијата?*

David (1989) го продолжува истражувањето на изјавите на мисиите на големи компании од производство и услуги, собрани преку Business Week 1000 firms, и како резултат од оваа студија произлегуваат 9 компоненти кои треба да ги содржи мисијата. Покрај горенаведените осум компоненти се додава и компонентата за *вработените*, или: *Каков е ставот на фирмата кон вработените?*

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во табела 3 се прикажани резултатите добиени од истражувањето. Во полињата од табелата, со вредностите *Да* и *Не*, се означува дали мисијата на универзитетот ја содржи конкретната компонента, додека *Да/Не* значи дека компонентата е застапена, но делумно, односно не е целосно дефинирана.

Во колоната наменета за компонентата *производи/услуги* е извршена поделба на две категории: степен на образование и област на образование.

Државниот универзитет во Тетово не фигурира во табелата со резултатите, бидејќи на својата веб страна нема објавено ниту мисија, ниту стратешки план, ниту општ дел за универзитетот.

Табела 3. Застапеност на комјонентите во мисиите на универзитетите во РМ

Компоненти Универзитети	Клиенти	Производи/ услуги	Пазар	Технологија	Опстанок, раст и профит	Филозофија	Личен концепт	Јавен имидж	Вработени
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје	Да	Не	Да	Да/Не	Не	Да	Да	Да	Да
Универзитет „Св.Климент Охридски“ - Битола	Да	Не	Да/Не	Не	Не	Да	Да	Да	Да
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип	Да/Не	Да	Да	Да/Не	Не	Да	Да	Да	Не
Универзитет за информатички технологии - Охрид	Да*	Да*	Не*	Не*	Не*	Да*	Да*	Да*	Не*
Њу Јорк Универзитет - Скопје	Да	Да	Да	Да/Не	Не	Да	Да	Да	Да
Универзитет на Југоисточ. Европа - Тетово	Не	Не	Не	Не	Не	Да	Да	Не	Не
Универзитет за туризам и менаџмент -Скопје	Да	Не	Да/Не	Да/Не	Да	Да	Да	Да	Не
Американ колеџ - Скопје	Да	Да	Да	Да/Не	Да	Да	Да	Да	Не
Меѓународен Универзитет „Еуроколеџ“	Да/Не	Да	Да	Да/Не	Не	Да	Да	Да	Да
Меѓународен Балкански универзитет	Да	Не	Да	Да	Да	Да	Да	Да	Не
Прв приватен европски универзитет	Да*	Не*	Не*	Да*	Да*	Не*	Да*	Да*	Да*
МИТ Универзитет	Да*	Да*	Да*	Да/Не*	Не*	Не*	Да*	Да*	Да*
ФОН Универзитет	Да*	Не*	Не*	Да/Не*	Да*	Да*	Да*	Да*	Не*
ЕСРА Универзитет	Да*	Не*	Да*	Да*	Не*	Не*	Да*	Да*	Не*

Со * се одбележани универзитетите кои немаат објавено мисија на својата WEB страна, а содржината е преземена од другите онлине информации.

ЗАКЛУЧНИ СОЗНАНИЈА

Како позитивни примери за добро формулирани компоненти на мисии би можеле да се посочат следните:

- компонента - пазар, во мисијата на Универзитет „Гоце Делчев“ Штип: „...државниот универзитет „Гоце Делчев“ со седиште во Штип е високообразовна установа што треба да одговори на барањата за високо образование на еден простор што е многу поширок од оној определен како источен регион. Тоа е подрачјето на источна, југоисточна и североисточна Македонија кое сообраќајно е поврзано со Штип, со околу 35 поголеми населени места кои се поблиску до Штип, и чие население, според природата на нештата, би можело да се очекува дека ќе им даде предност на студиите во овој град и другите блиски градови...“;
- компонента - вработени, во мисијата на УКИМ: „...универзитет кој креира стимулативна околина за своите вработени, овозможувајќи им развој на нивните способности...“;
- компонента - јавен имиџ, во мисијата на Њу Јорк Универзитет - Скопје: „...да ги подготвиме студентите да станат проактивни и продуктивни граѓани на светската заедница...“;
- компонента - филозофија, во мисијата на Американ колеџ - Скопје: „...претпоставката за основање на Американ колеџ е дека образованието ги збогатува сите луѓе...“;
- компонента - личен концепт, во мисијата на Универзитетот на Југоисточна Европа: „...да придонесе кон употребата на албанскиот јазик во високото образование ...“.

Заедничко за речиси сите мисии на универзитетите во РМ е дека најјасно се дефинираат клиентите, филозофијата, личниот концепт и јавниот имиџ.

Во однос на негативните сознанија, може да се забележи дека ниту една мисија не ги содржи сите девет компоненти, како и дека дури четири приватни универзитети воопшто немаат објавено мисија на својот сајт, како и еден од државните универзитети (Тетовскиот универзитет). Стратешкиот план за 2009 - 2010 год. е видливо објавен единствено на веб сајтот на Универзитетот на Југоисточна Европа.

Потоа, никој во мисијата не ја вклучил компонентата технологија, во нејзината најпрецизна форма; присутна е евентуално во пошироката смисла на дефиницијата за компонентата, главно преку зборовите: квалитет, вештини, знаење и сл. (во табелата означено со Да/Не). Јасно се истакнува технологијата во одредени описни делови (Обраќање на основачот; За нас; Историјат; итн.), но не и во мисиите.

Исто така, многу ретко е застапена компонентата вработени. Додека за компонентата производи и услуги, мисиите или не ја вклучуваат воопшто, или главно се фокусираат на само една од категориите, на степенот на образование, или на областа на образование.

Не се забележува некоја значајна разлика меѓу мисиите на приватните и на државните универзитети во РМ.

Симптоматично е дека се забележуваат сличности во мисиите на одредени македонски универзитети со мисиите на одредени универзитети во светот, присутни на Интернет (како што е мисијата на Харвард Университет), што води кон сомнеж дека може да стане збор за плагијаторство.

Литература:

Biloslavo, Roberto (2004). Web-based mission statements in Slovenian enterprises , Journal for East European Management, 9(3), 265-278

David, Forrest R & David, Fred R. It's time to redraft your mission statement, The Journal of Business Strategy, 24(1), 2003. 11-14.

David, Fred R. How corporations define their mission, Long Range Planning, 22(1), 1989, 90-98.

Drucker Peter Management: Tasks, Responsibilities, and Practices, NewYork: Harper & Row, 1974, pp.61.

Ireland D, Hitt M.A. Mission Statements: Importance, Challenge, and Recommendations for Development, Bussiness Horizons, May-June, 1992, 34-43

Kreber C., Mhina C. The Values we Prize: A Comparative Analysis of the Mission Statements of Canadian Universities, Higher Education Perspectives, Vol. 3, issue 1, 2009. pp. 60-79

Newsom, W., & Hayes, C.R. Are mission statements worthwhile? Lots of effort but do they say anything? Planning for Higher Education, 19(1), 1990. 28-30.

Pearce J. A. David F., Corporate Mission Statement: The Bottom Line, Academy of Management Executive, 1987, Vol1, No 2, 109-116

Sporn B. Towards More Adaptive Universities: Trends of Institutional Reform in Europe, Higher Education in Europe, 1999, Vol.24, Issue 1, 23-33

Young, R. Colleges on the cross roads: a study of the mission statements of catholic colleges and universities. Current Issues in Catholic Higher Education, 21(2), (2001, spring) 65-81

<http://hep.oise.utoronto.ca/index.php/hep/article/viewFile/650/714> poseteno na 9.02.2010

http://www.ukim.edu.mk/mk_content.php?meni=5&glavno=1 poseteno na 11.01.2010.

http://www.ugd.edu.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=67 poseteno na 11.01.2010.

<http://www.uklo.edu.mk/categories/view/74> poseteno na 11.01.2010.

<http://www.unite.edu.mk/Maqedonisht/index.html> poseteno na 11.01.2010.

<http://www.nyus.edu.mk/aboutus/> poseteno na 11.01.2010.

<http://www.uacs.edu.mk/> poseteno na 11.01.2010.

<http://www.utms.edu.mk/> poseteno na 11.01.2010.

<http://www.seeu.edu.mk/> poseteno na 11.01.2010.

<http://www.eurm.edu.mk/za-nas.html> poseteno na 11.01.2010.

http://www.mit.edu.mk/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=31 poseteno na 11.01.2010.

http://www.esra.com.mk/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=26 poseteno na 11.01.2010.

http://www.eurocollege.edu.mk/info_miss_mk.html poseteno na 4.03.2010.

<http://www.mbu.edu.mk/solMK/missionMK.htm> poseteno na 4.03.2010.

<http://www.uist.edu.mk/history.htm> poseteno na 4.03.2010.

Климе Бабунски,

**УЛОГАТА НА ГРАЃАНСКОТО
ОПШТЕСТВО ВО НЕФОРМАЛНИТЕ
ОДНОСИ И КОРУПЦИЈАТА**

АПСТРАКТ

Постојат бројни истражувања за корупцијата, за нејзините причини, како и за последиците од неа. Неформалните односи, во поголема или помала мера, се составен дел на секое општество. Специфичноста на потенцијалните врски меѓу неформалните односи и корупцијата е особено значајна во транзициски и пост-конфликтни општества, кои се нагласено подложни на општествено девијантни процеси.

Од друга страна, граѓанското општество, во случајов, претставено преку медиумите и невладините организации, може да биде сериозна брана за негативните влијанија. Дали е така? Како се оценети неформалните врски и мрежи од оние кои се на раководни места во медиумскиот и во невладиниот сектор? Како тие гледаат на можноста неформалните мрежи да ја „хранат“

Klime Babunski,

**THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN
INFORMAL RELATIONS AND
CORRUPTION**

ABSTRACT

There is much research on corruption, its causes as well as its consequences. Informal relations, more or less, are an integral part of every society. The specificity of the potential relatedness between informal relations and corruption is especially important in transitional and post-conflict societies, which are the most susceptible to social deviations.

On the other hand, the civil society represented in this case through the media and the non-governmental organizations, can be considered a strong barrier to negative influences. Is this so? What do the managerial representatives in the media and the non-governmental sector think of these informal relations and networks? What do they think of the possibility of informal networks “feeding” corruption? Do informal networks have an impact on the media and the nongovern-

корупцијата? Дали неформалните мрежи влијаат врз медиумите и невладините организации, на каков начин и дали е тоа проблем?

Клучни зборови: неформални мрежи, контакти, неформални односи корупција, граѓанско општество

mental organizations, if so, in what way and is that an issue?

Key words: informal networks, contacts, informal relations, corruption, civil society

ВОВЕД

Концепциски, аналитичкиот пристап кон неформалните практики или неформалните односи, во рамки на Проектот,¹ поаѓаше од дефинирањето² на два основни поима: „контакти“ и „неформални мрежи“, како и од прецизирањето на нивните меѓусебни разлики. Поимот „контакт“ беше дефиниран како „лице кое сака и е во можност да помогне“. Во контакт-односот, по правило постои реципроцитет, па добиената услуга се возвраќа со слична услуга, како гаранција дека контактот останува активен и дека во иднина може повторно да се побара и да се добие услуга. Поимот „неформална мрежа“, (понатаму во текстов НФМ), беше дефиниран како „неформален круг на лица, кои се во можност и сакаат да си помогнат едни на други“. Луѓето кои се поврзани во неформална мрежа, имаат корист од тоа што и припаѓаат на мрежата, и оттука имаат интерес да ја одржуваат мрежата. Всушност, постои чувство на обврска кон другите луѓе од мрежата, а повеќекратното пропуштање да се дејствува во согласност со желбите на другите лица од мрежата, може да доведе до отуѓување, отфрлање од мрежата.

Вака дефинирани, клучните поими не се меѓусебно исклучиви: контактот може да биде дел од една или повеќе неформални мрежи, а воедно луѓето поврзани во мрежа, може да бараат помош, од контакт, кој е надвор од мрежата, значи тие се надополнуваат. Од друга страна нивното разликување е практично потребно: контактите особено функционираат на „вклучи - исклучи основа“, како конкретно решение за актуелен проблем; а неформалните мрежи се еден вид врска меѓу луѓе кои споделуваат заеднички, подолготрајни, интереси.

Потребно е поимањето на разликите меѓу контактите и неформалните мрежи да се потенцира и од аспект на општествениот капитал. Контактот, иако има пристап до редица економски и/или политички средства, сепак претставува само моќна и влијателна индивидуа, додека, неформалната мрежа се темели врз средствата со кои располагаат сите лица кои се поврзани во неа, што е секако голема предност.

Проектот имаше неутрален пристап кон поимот неформални односи, односно кон контактите и неформалните мрежи, не прогласувајќи ги однапред

1) Проектот под наслов „Постконфликтна реконструкција, неформални практики и корупција: случајот на Босна и Херцеговина, Македонија и Србија“ 2006-2010 година, беше координиран од норвешкиот Институт за урбани и регионални истражувања, а беше финансиран од Советот за истражување на Норвешка. Автор на концепциското осмислување и раководител на проектот е д-р. Асе Берит Гроделанд, а реализацијата на проектот во Република Македонија ја координираше авторот на текстов.

2) При реализацијата на продлабочените интервјуа, на соговорниците им беше предочено дефинирањето на овие два основни поима, со што се обезбедуваше изедначеност во разбирањето на поимите, но истовремено се одбегнуваше какво и да е сугестивно вреднување.

за позитивни или негативни. Всушност, позитивната или негативната оценка за ваквата општествена практика зависи од начинот на кој се користат и од целите за кои се употребуваат. Тие не се нелегитимни или нелегални, кога се еден вид помошно средство за да се добие нешто на што се има право според закон, на пример јавно достапна информација или помош од некоја јавна служба. Преку неформалните мрежи, особено оние кои поврзуваат квалификувани лица од иста или слични професии, може да се унапреди довербата во професионализмот и институциите. Но, од друга страна, и контактите и мрежите може да бидат користени на прикриен начин и за прикриени цели, да се обезбеди пристап до ресурси за кои всушност и се нема право или овластување, што резултира со промовирање и реализирање на нелегитимни интереси на нелегален начин, и што всушност ја „отвора вратата“ за корупцијата.

Ваквото концепциско-поимно осмислување на истражувачкиот зафат, претставува нов пристап во истражувањето на неформалните практики и мрежи.³ Истражувачкиот интерес на Проектот не беше фокусиран кон одделен случај и негово емпириско мапирање, туку интересот беше сосредоточен првенствено кон начините на кои контактите и неформалните мрежи се активни во општеството генерално, а и во некои одделни сфери како на пример политиката, јавните набавки и судството. Понатаму, истражувањето имаше за цел да утврди колку неформалните односи се вообичаени, особено наспроти формалните односи; и, секако, од особено значење беше утврдувањето на негативните аспекти на неформалните практики, нивниот однос кон корупцијата.⁴

3) Вообичаено, неформалните мрежи се истражувани преку методата „студија на случај“, во конкретни институции и преку врските меѓу луѓето во тие институции. Најчесто се работи за стопански претпријатија, а целта е да се унапреди ефикасноста, на пример: Mark J. Garmaise and Tobias J. Moskowitz. „Informal Financial Networks: Theory and Evidence“, *The Review of Financial Studies*, Winter 2003, вол. 16, но. 4, пп. 1007-4; но исто така има примери, кога теоријата на мрежи се темели врз истражувања на неформалните односи на политичко ниво, како на пример: Luis Moreno Ocampo, „Corruption and Democracy. The Peruvian Case of Montesinos.“, 2003, необјавен труд, поднесен на 11 Меѓународна антикорупциска конференција во Сеул, каде се претставени врските меѓу поранешниот претседател на Перу, Фуџимори, претставниците на медиумите и претставниците на деловните интереси. Ваквите истражувања даваат прилично детализирана слика за конкретна неформална мрежа, но не успеваат мрежата и нејзините активности да ги стават во поширок контекст.

4) Од методолошки аспект важно е да се нагласи дека податоците за ваквите истражувачки цели се обезбедени преку квалитативни и квантитативни истражувачки методи. Во рамки на квалитативното истражување во 2007 година беа направени 135 продлабочени интервјуа, по 15 претставници од одделен сегмент на елитата. Примерокот ги покриваше следниве сегменти на елитата во Македонија: (1) избрани претставници; (2) партиско-политички претставници: именувани високи функционери во државната администрација или во политичките партии; (3) раководни лица од невладини организации, при што беа вклучени и странски невладини организации или фондации со свои канцеларии во Македонија; (4) уредници во медиуми; (5) раководни лица во домашни претпријатија; (6) раководни лица во странски претпријатија; (7) раководни службеници кои се одговорни за јавни набавки; (8) судии и обвинители; (9) раководни лица во странски организации, активни во пост-конфликтна реконструкција. Вака сегментирано примерокот беше структуриран на три нивоа: национално ниво, ниво на главен град и ниво на конфликтно подрачје - Тетово. Собирањето на податоци преку квантитативна постапка беше направено во 2008/2009 година, со анкетирање на квотен примерок од 600 претставници на елитата на целата територија на Република Македонија, според претходно посочените сегменти, но без групата раководни лица во странски организации.

Следствено, со оглед на вака поставените задачи и методолошка заснова-ност, Проектот е составен од две еднакво важни компоненти: академска и по-литичка.⁵ Имено, податоците обезбедени во рамките на Проектот, од една страна ќе може да бидат основа за научно засновани анализи на истражува-ната појава, но исто така ќе служат и како рецептура за редица политички, па и професионални активности, особено во сферата на антикорупциските поли-тики⁶ и унапредувањето на доброто владеење.

Оваа статија, следејќи го ваквото двојство, се фокусира врз еден мал, но крајно важен дел од истражувањето. Имено, цел ни е да ги претставиме ге-нералните ставови на соговорниците во врска со неформалните мрежи и кон-тактите, ставовите за врската меѓу неформалните мрежи и корупцијата, и од таква позиција подетално да ги анализираме ставовите за улогата на медиу-мите и невладиниот сектор во обезбедувањето јавност и контрола во однос на неформалните односи.⁷

1. СТАВОВИ ЗА КОНТАКТИ И НЕФОРМАЛНИ ОДНОСИ

За најголем број соговорници, и за контактите и за неформалните мрежи, оцените се и позитивни и негативни, и корисни и штетни, а зад ваквите оценки е генералниот став дека сè зависи од тоа за што и како се користат контак-тите или НФМ. Оттука и голем број двојни одговори,⁸ а генералната диоп-трија може да се претстави со следниов одговор: „... однапред не може да се знае, таквиот однос не може да се забрани или да се разурне. Какви ќе бидат зависи од општеството, што тоа ќе дозволи.“ Сепак, и покрај ваквата двој-ност, доминираат негативните оценки.

5) Секако, не се работи за две меѓусебно одделени компоненти на Проектот, туку се работи за двојство, за две страни, за две употребни вредности на еден нов квалитет, што го обезбедуваат податоците на истражувањето. Всушност, досега ниедно истражување ја нема истражувано врската меѓу неформалните практики и корупцијата, во држави, во општества кои се и пост-комунистички и пост-конфликтни.

6) Во оваа смисла, почетна литература со регионален преглед претставува насловот: Tisne, M., Smilov, D., From the Ground Up Assessing the Record of Anticorruption Assistance in Southeastern Europe, Central European University, 2004

7) Со оглед на ваквата цел, во статијата ќе бидат користени податоци само од квалитативното истражување, во кое имаше посебни прашања само за соговорниците од медиуми и НВО, а во врска со нивната контролна улога.

8) Ваквата природа на одговори условува, квантификацијата на квалитативната анализа за сите такви „двојни“ одговори да биде правена според бројот на квалитетно различни одговори-искази. Воедно, не сите испитаници имаат одговорено на сите прашања. Затоа бројот на вкупни одговори може да се разликува од вкупниот број испитаници - 135, односно од вкупниот број испитаници во група - 15. Основната текстурална единица која е користена при анализата и кодирањето е одговорот, односно исказот на соговорникот. Квантитативната обработка на квалитативните податоци е правена со програмата QSR NUD*IST6.

Контактите, кои особено често се користат ако треба да се појде на лекар, се позитивни, тие се „нормална работа“ кога се бара нешто „од пријател или роднина“, кога „не се бара ништо надвор од законот“; а предизвикуваат негативни чувства, ако „контактот се става во непријатна ситуација, му создавате обврски“, „затоа што е понижувачки да зависите од некого“, затоа што нивното користење ја загрозува јавната функција, затоа што секогаш треба да ја вратите услугата, а тоа може да биде „спротивно на некои мои принципи“. Но сепак, контактите се „нежно зло во овој систем“.⁹

Однос кон користење контакти	Сите групи		Медиуми		НВО	
	N	%	N	%	N	%
Позитивен став	21	16	1	7	0	0
Индиферентен	1	1	0	0	0	0
Негативен став	61	46	8	57	6	43
Друг одговор	46	35	4	29	8	57
Не знае	2	2	1	7	0	0
Вкупно	131	100	14	100	14	100

Во рамките на општите оценки за корисноста-штетноста од неформалните мрежи, освен веќе посочените заеднички карактеристики, индикативно е што, како извор на штетноста се посочува и на отсуството на Закон за лобирање, со што ќе се намали злоупотребата на НФМ, односно ќе „се разликува лобирањето од корупцијата“.¹⁰

Корисноста на мрежите се разбира на повеќе начини. За некои тоа е дадена состојба: „овде така функционира општеството ... , таков ни е менталитетот, затоа се корисни ...“. Следно извориште на корисноста на НФМ е нивната контролна улога: „предупредуваат на негативните појави, и предничат кога ќе треба да се преземе некоја акција“. Мрежите се исто така корисни затоа што обезбедуваат ефикасност: „побрзо, навремено завршување на работите; кога ништо не функционира во Македонија, тие функционираат, и добро е што постојат, така може да се завршуваат нештата“, дури „без НФМ тешко ќе добиете и услуга, која законски ви припаѓа“. Понатаму, НФМ се корисни и за-

9) Одреден број соговорници даваа „други“ одговори, кои објаснуваа дека со оглед на карактерот соговорникот никогаш не користел контакти, односно дека „благодарноста и начинот на кој се возвраќа, зависи од видот на односот со контактот“, а оттука произлегува и позитивното или негативното чувство при користењето на контактот.

10) Во време на реализација на интервјуата, Законот за лобирање се уште не беше донесен.

ради стручно-професионалната улога на мрежите, затоа што: „обезбедуваат простор секој да биде активен, да придонесе со нешто ново, „обезбедуваат размена на професионални мислења“; „размена на информации и споделување на нови знаења“, а исто така „помагаат при здружување на интереси“. Некои од соговорниците, за ваквата повеќедимензионална корист велат дека постои, односно дека е возможна само во „општества и организации каде се почитуваат правилата“.

Паралелно на корисноста, и штетноста на мрежите е повеќестрана, а најважно е што според оцените на соговорниците „штетните мрежи се доминантни во Македонија“. НФМ се штетни, затоа што: нивните цели се „високи профити, кои се остваруваат на сметка на општеството“; затоа што: „поединецот не може да се афирмира, ако не е дел од мрежите, односно оние што не се во мрежата се дискриминирани, лишени од редица работи“. Мрежите не само што ги спречуваат поединците да се афирмираат соодветно на сопствените квалитети, промовирајќи поединци „затоа што се членови на мрежата, а не заради нивните квалитети“, туку, „ја спречуваат и конкуренцијата, влезот на странските фирми во државата, ... ја исмеваат демократијата, манипулираат со моќта“. НФМ обезбедуваат одлуките да се донесуваат во тесен, затворен круг, „се изигруваат правилата, ... се кочи државата во секој поглед, го рушат владеењето на законот“. Може да се каже дека најкритичните оценки во НФМ го препознаваат организираниот криминал: „секогаш се сведуваат на одбегнување на законски норми ... се користат за криминални работи, како одбегнување даноци“ и „поврзани се со политичарите, со власта, влијаат врз законите, се носи штетна регулатива за општеството, а корисна за нив“.¹¹

Однос кон користење контакти	Сите групи		Медиуми		НВО	
	N	%	N	%	N	%
Корисни	72	37	6	27	11	46
Штетни	107	54	13	59	12	50
Друг одговор	15	8	3	14	1	4
Не знае	2	1	0	0	0	0
Вкупно	196	100	22	100	14	100

11) И во контекст на НФМ, дел од одговорите се класифицирани како „други“, каде наместо јасен став за штетноста или корисноста од НФМ, се даваат различни објаснувања дека „би било најдобро ако се воспостават процедури, ... ако се почитува законот, и тогаш НФМ нема да бидат нужни“.

2. КОРУПЦИЈАТА, КОНТАКТИТЕ И НЕФОРМАЛНИТЕ МРЕЖИ

Постојат варијации во одговорите, од „да, веројатно“ до „да, секако“, за тоа колку НФМ и контактите ја помагаат корупцијата, но она што е најважно е дека постои вонредно голема согласност дека НФМ и контактите ја помагаат корупцијата. Зад ваквата согласност се бројни карактеристики, потенцирани во одговорите, кои го прифаќаат и опишуваат „благопријатното“ дејство на контактите и НФМ врз корупцијата.

Суштината е во „злоупотребата на контактите и мрежите“, а „главниот мотив е профитот“. Преку подмитување, преку корупција, се „олеснува пристапот до тендери, фондови“, при што не секогаш се работи за плаќање во готовина - услугата, долгот се враќа и преку противуслуга. Всушност, кога се добива „нешто што не секогаш е според закон, тоа најчесто се плаќа, и тогаш корупцијата, поткупувањето преку контакт или НФМ е полесно“.

Индикативни се и ставовите на соговорниците од медиумите и од судството. Во првиот случај се објаснува технологијата на корупцијата: „... во медиумите, е особено видливо, кога државните институции огласуваат кај некој медиум, не затоа што се работи за најчитан медиум, туку заради протекционизмот од власта, а медиумот го враќа долгот со одредени написи - тоа е корупција. Ситуацијата е иста и со електронските медиуми. Власта ги корумпира медиумите. Исто и одделни новинари - за да заработат повеќе, работат за некоја политичка опција или за некое претпријатие, објавувајќи позитивни написи за нив. До сега во Македонија немам слушнато за судски процес против корумпиран новинар или медиум“. Во вториот случај, од страна на соговорник судија, се посочува на сериозни индикатори за присуство на корупцијата во судската власт: „да, постојат ситауции во судството за кои сме свесни, за кои е видливо дека има нешто „под маса“, но ништо не е директно видливо. Сепак, пресудите на пониските судови, индицираат на вакви работи или треба да помислите дека судијата од понискиот суд е „легален далтонист“, или дека нема никакво знаење од примена на законот“.

Како што нагласуваат соговорниците од домашните и од странските претпријатија ваквата практика е особено присутна во „јавните институции, државниот сектор, каде главен критериум е партиската припадност, и тоа е основата на нивната поврзаност. Тие најчесто се неуки и неспособни, па корупцијата им е главен успех. Во приватниот сектор постојат и мрежи и контакти, но тие таму, пред сè, се професионално ориентирани“. Дури за некој „ситуацијата во Македонија е катастрофална, набавките не се транспарентни, менаџерите се корумпирани, обвинителите и судиите исто така ...“.

Наспроти ваквите оценки, некои од политичките претставници се дури и оптимисти: „тоа е вообичаена практика за некои групи, но јас имам впечаток дека ваквата практика сега е минимизирана во Македонија“.

НФМ корупцијата ја:	Сите групи		Медиуми		НВО	
	N	%	N	%	N	%
Помагаат	115	85	14	93	9	60
Не ја помагаат	7	5	0	0	2	13
Друг одговор	8	6	1	7	3	20
Не знае	5	4	0	0	1	7
Вкупно	135	100	15	100	14	100

Неспоредливо помалубројни се ставовите, според кои контактите и НФМ не ја помагаат корупцијата. Нивната аргументација е дека „мрежите не се никаков услов за корупцијата, таа постои и без нив“, а воедно „НФМ и контактите ја кочат корупцијата: оние кои се знаат меѓу себе не се подмитуваат“.

Малубројни се и одговорите од типот „други“, каде наместо, јасен „помагаат“ или „непомагаат“ став, доминираат објаснувањата во врска со причините за корупцијата, при што главни причини не се ниту контактите ниту мрежите, туку несигурноста за сопствената иднина, и нискиот стандард, особено на државните, јавните службеници.

3. НАБЉУДУВАЊЕ И ОБЕЛОДЕНУВАЊЕ

Во рамки на примерокот, за медиумите и за невладините организации, имаше посебна група прашања, кои беа фокусирани кон специфични аспекти на професионалната позиционираност и капацитет на овие сегменти од општествената елита. Спецификата на овие сегменти е во тоа што тие не се само дел од општествената елита, туку се и најактивен дел од цивилното општество,¹² со вонредно значајна улога во рамки на јавната општествена контрола врз елитите во општеството.

Првата идентификувачка точка за сопствената улога кон НФМ беше прашањето, дали медиумите, односно невладините организации (понатаму во текстовНВО), треба да ги набљудуваат и да ги обелоденуваат активностите

12) Ваквиот пристап ги антиципира ставовите на Џон Кин во „Демократија и цивилно општество“, а и на Дејвид Хелд во „Политичка теорија и модерна држава“, каде и цивилното општество и државата ги создаваат условите за демократизација на другиот.

на неформалните мрежи.¹³ Најголемиот број соговорници од медиумите, како и доминантен број соговорници од НВО, даваат потврден одговор: НФМ треба да бидат набљудувани и нивните активности обелоденувани.¹⁴

Аргументите за прифаќање на набљудувањето и обелоденувањето на НФМ кај соговорниците од медиумите се: „НФМ треба да бидат обелоденети, па општата јавност ќе има слика за лицата кои се во тие мрежи, какви се нивните интереси..., кои механизми ги користат, која е нивната функција“; „да, треба да се известува, особено ако се работи за негативни мрежи“; „да, затоа што најголемиот дел од корупцијата е поврзан со НФМ“. Паралелно, се посочуваат и проблемите во известувањето: „таквите мрежи не сакаат да знаат кои им се членовите, ... за каков вид мрежи се работи.“; „како да се докаже нивното постоење ако се неформални“. Соговорниците од медиумите нагласуваат и одделни мрежи, како на пример „галичански врски“ или „влашко лоби“, кои токму „поради недостиг на информации се мистифицирани или искривени“.

И соговорниците од НВО имаат речиси иста аргументација зошто НФМ треба да бидат набљудувани и нивните активности обелоденувани: „... не само што треба туку и мора да набљудуваат и да обелоденуваат, затоа што има многу од нив што се негативни. Проблемите треба да бидат изложени пред јавноста, а тоа не може без набљудување на НФМ“. Во оваа група, во споредба со соговорниците новинари, почести се ставовите дека подеднакво треба да бидат набљудувани и негативните и позитивните НФМ, а главната аргументација за обелоденување во контекст на позитивните НФМ е: „голем број информации и знаење може да бидат обезбедени преку НФМ“

Следната идентификувачка точка беше фокусирана кон можностите за ваквата активна улога, односно, дали медиумите и НВО се во можност да набљудуваат и обелоденуваат. „Да, можат“ е најчестиот одговор на соговорниците од медиумите, но исто така некои од соговорниците нагласуваат дека „мрежите се затворени и тогаш постои ризик, затоа што се зголемува бројот на дезинформации, што произведува голема штета. Во вакви случаи обелоденувањето на мрежите е тешка задача за медиумите“. Индикативно е што

13) Ваквата улога на медиумите всушност кореспондира со одамна утврдените функции на медиумите или масовните комуникации во општеството. За ова, меѓу првите, Харолд Ласвел во „Структура и функции на комуникации во општеството“, пишува за улогата на медиумите да ја набљудуваат околината, а и Пол Лазарсфелд и Роберт Мертон во „Масовни комуникации, полупуларен вкус и организирана општествена акција“ пишуваат за улогата што медиумите ја имаат во доделувањето статус, односно за нивната функција на јакнење на општествените норми.

14) Само еден новинар одговорил дека медиумите не треба да ги набљудуваат и да ги обелоденуваат НФМ. Исто и соговорниците, претставници на НВО, во минимален број, по двајца, одговориле дека НФМ не треба да се набљудуваат, односно дале „друг“ недефиниран одговор.

само еден од медиумските претставници - уредник во печатен медиум, има став дека медиумите не се во можност да ги набљудуваат и обелоденуваат НФМ затоа што „има многу пречки, недостаток на информации, експерти кои ќе сакаат јавно да зборуваат, тешко е да се следат нивните активности, особено ако имаат негативен карактер“. Дobar дел од ставовите се во „други“ одговори, при што се нагласува дека „проблемите се од финансиската природа, големите мрежи имаат средства и медиумите не можат со нив да се борат, а мрежите се меѓусебе и поврзани“.

И во групата соговорници од НВО, најчесто се добиваат потврдни одговори: „НВО можат да го разоткриваат феноменот на НФМ“, а кон нив се приклучуваат и самокритички забелешки: „но недостасува свест за тоа“. Соговорниците кои, ниту потврдуваат, ниту негираат, односно даваат „други“ одговори, појаснуваат дека „... можностите секторот на НВО да го прави тоа се ограничени, особено во споредба со некои други услуги“, односно „многу е тешко да се набљудуваат вакви ситуации, кога мрежите се формираат за конкретни цели, а потоа исчезнуваат“.

4. ВЛИЈАНИЕ НА НФМ ВРЗ МЕДИУМИ И НВО

Речиси сите¹⁵ соговорници од медиумите прифаќаат дека постои поголемо или помало влијание на НФМ врз медиумите. Став на уредниците од локалните медиуми е дека „Во Македонија ваквите групи имаат влијание и тоа многу повеќе во националните медиуми“. Оние кои се најубедени во постоењето на ваквото влијание, влијанието го гледаат во тоа што: „медиумите се директно или индиректно финансиски зависни“, при што додаваат дека: „Некои се под вакво влијание, но не признаваат.“ и „Голем дел од медиумите се под вакво влијание“. Кај дел од оние кои прифаќаат дека постои вакво влијание, истото сепак го оценуваат како ограничено: „Секако постои влијание од овие мрежи, но медиумите не се целосно под влијание“.

Од друга страна, далеку помал е бројот (6) на оние кои прифаќаат дека и нивниот медиум е под влијание на НФМ. Влијанието се оценува како „просечно“ или „ни поголемо ни помало отколку во другите медиуми“. Индикативно е што некои од соговорниците интересот за влијание го доведуваат во врска со видот на медиумот: „... политичарите би сакале повеќе да се видат на телевизија или во весниците, отколку да бидат присутни на радио“, при што тие се свесни дека ваквиот намален притисок обезбедува „поголем имунитет за радиото“. Воедно, други соговорници од национални: и електронски и печатен

15) 12 соговорници прифаќаат дека постои вакво влијание, а по еден испитаник одговорил: „НФМ немаат влијание врз медиумите“; „Не знае дали НФМ имаат влијание“; и дал „друг одговор“.

тени медиуми, посочуваат дека ваквото влијание може да е и позитивно, од професионална важност за медиумот: „Има мрежи кои имаат и позитивно влијание, преку нив побрзо доаѓаме до информации“. Ваквите влијанија и односи се оценуваат како добродојдени, тие даваат можност да се намали влијанието на негативните мрежи. Само 4 соговорници, претежно од локални медиуми, одговараат дека медиумот во кој работат не е под влијание на НФМ, затоа што се работи за локални медиуми па нивното влијание е ограничено. Истиот став: медиумот во кој работи, не е под влијание на НФМ, го има и соговорник од национален печатен медиум, кој е дел од меѓународен издавачки синџир, а токму таквиот статус на медиумот му дава основа за „независна уредувачка политика“ и имунитет во однос на НФМ. Останатите тројца соговорници од оваа група даваат „други“, неодредени одговори, каде евентуалното влијание на НФМ, „ако го имало“ се оценува како „ненамерно или незабележано“!

Најголем број искази на соговорниците од невладиниот сектор го потврдува влијанието на НФМ, но сепак одговорите се хетерогени. „Некои НВО се под влијание, некои не се“, е најчесто добиениот одговор од претставниците на НВО од конфликтното подрачје. Исто, и претставници на меѓународни и на национални НВО, оценуваат дека НФМ имаат влијание само врз некои НВО. Влијанието доаѓа и од „партиски кругови“, и од „бизнис олигархија“, но и „од власта“. Соговорниците кои генерално оцениле дека НФМ немаат влијание врз секторот на НВО, во одделни случаи дозволуваат таква појава, но само како исклучок и без објаснување.

Релативно мал број искази (4), го потврдуваат влијанието на НФМ врз нивната НВО. Тие прецизираат дека се работи за неформални мрежи, како начин на соработка и организирање на заеднички активности од страна на повеќе НВО, а само еден исказ сугерира дека се работи за неформално влијание на одделни лево ориентирани политички структури врз некои НВО. Наспроти ова, најголемиот број искази (11) од претставниците на НВО ја потенцираат „ортодоксноста“ на невладиниот сектор, нагласувајќи дека нивните НВО не се под влијание на НФМ.

ЗАКЛУЧОК

И за контактите и за НФМ преовладуваат оценки според кои се работи за негативни појави, односно злоупотребата и на едните и на другите ја дефинира нивната општа употребна вредност. Ваквата негативна употребна вредност, всушност ја храни, ја генерира корупцијата.

НВО, а особено медиумите, според претставниците на овие институции, треба да бидат оние кои ќе ги обелоденуваат и контролираат НФМ и нивните

активности, при што тие го истакнуваат и сопствениот капацитет, но и пречките при обелоденувањето на мрежите. Ваквата решеност за набљудувачко-контролната функција, може и треба критички да се преиспитува, ако се имаат на ум исказите дека постои поголемо или помало влијание на НФМ врз медиумите, особено во смисла на финансиска зависност.

Што е потребно за да се направи пробив во вака затворениот круг? Дали заложбата на медиумите за транспарентност е доволна за да се нагласат позитивните и да се ограничат негативните аспекти на НФМ? Можат ли медиумите тоа да го прават независно од „состојбата на духот“ во другите сегменти на елитата? За жал постои очигледен расчекор во оцените на потенциите на транспарентноста, и кога се работи за позитивни и кога се работи за негативни аспекти на НФМ?

Јакнење на позитивни аспекти на НФМС	Сите групи		Медиуми		НВО	
	Н	%	Н	%	Н	%
Транспарентност	16	12	4	27	2	13
Друго	103	79	9	60	13	87
Не знае	12	9	2	13	0	4
Не постојат НФМ	0	0	0	0	0	0
Вкупно	131	100	15	100	15	100

Ограничување на негативни аспекти на НФМ	Сите групи		Медиуми		НВО	
	Н	%	Н	%	Н	%
Поголема транспарентност	15	9	5	23	1	7
Подобра регулатива	21	13	2	9	4	27
Примена на законите	34	22	7	31	1	7
Едукација	14	9	0	0	1	7
Друго	69	43	7	32	8	52
Не знае	4	3	1	5	0	0
Нема НФМ	1	1	0	0	0	0
Вкупно	158	100	22	100	15	100

Очигледно дека транспарентноста како инструмент за јакнење на позитивните аспекти на НФМ, односно за ограничување на негативните аспекти е пред се присутна кај медиумите, што е и природно и очекувано. Но сепак, постои значителна разлика во оцените на улогата на транспарентноста кај

другите сегменти од елитата, што во старт го ограничува ефектот од набљудувањето и објавувањето. Отсуството на нагласено позитивен однос кон транспарентноста, кај другите сегменти од елитата, зборува дека работата зад затворени врати, како еден вид културно-политичко наследство, но и одлика на транзицискиот период, сè уште е секојдневна и широко прифатена практика. Воедно, ваквиот јаз упатува на основните проблеми што граѓанското општество, пред сè медиумите, ги имаат во набљудувањето и обелоденувањето на неформалните мрежи и корупцијата.

Литература:

Czarnota, A., Krygier, M. and W. Sadurski, eds., *Rethinking the Rule of Law after Communism*. Budapest: Central European University Press, 2005.

Grødeland, Åse Berit. "Red Mobs", "Yuppies" and "Lamb Heads": Informal Networks and Politics in the Czech Republic, Slovenia, Bulgaria and Romania. Paper presented at the ICCEES VII World Congress, Berlin, 25-30 July 2005.

Miller, W.L., Grødeland, Å.B. and T.Y. Koshechkina, *A Culture of Corruption? Coping with Government in Post-communist Europe*. Budapest: Central European University Press, 2001.

Tisné, M. & Daniel Smilov. *From the Ground Up. Assessing the Record of Anticorruption Assistance in Southeastern Europe*. Budapest: Centre for Policy Studies, Central European University/ Soros Foundation New York. Policy Studies Series, 2004.

Sandholtz, W., and Gray, M., *International Integration and National Corruption*, University of California, 2001

Елеонора Серафимовска,

Маријана Марковиќ,

**ОПШТЕСТВЕНАТА ОДГОВОРНОСТ
НА ПСИХОЛОГИЈАТА- АКТИВНОСТ
ИЛИ ПАСИВНОСТ НА
ПСИХОЛОЗИТЕ КОН ОНА ШТО СЕ
СЛУЧУВА ВО ЈАВНИОТ ПРОСТОР**

АПСТРАКТ

Промените во општествената сфера се одразуваат и на менталното здравје на граѓаните. Психичките проблеми на луѓето биле и се уште се, барем дел од нив, последица од конкретниот општествен поредок, од општествените процеси и случувања, кои секогаш, повеќе или помалку, придонесуваат за репресија и/или инклузија на поголемиот дел од популацијата: сиромашните, постарите лица, инвалидите, жените, невработените, хомосексуалците...

Поради тоа, доколку психолозите се пасивни и експлицитно не говорат за проблемите, неправдите и воопшто случувањата

Eleonora Serafimovska,

Marijana Markovik,

**SOCIAL RESPONSIBILITY OF
PSYCHOLOGY- ACTIVITY OR
PASSIVITY OF PSYCHOLOGISTS TO
WHAT IS HAPPENING IN THE
PUBLIC**

ABSTRACT

Changes in society have always reflected on the mental health of its citizens. The psychological issues of people have always been and still are, at least a part of them, a result of the specific social order they're part in, from the social processes and events, which always, more or less, contribute to the repression and/or inclusion of the majority of the population: the poor, older people, disabled, women, unemployed, homosexuals etc.

This is why if psychologists are passive and explicitly refuse to talk about the issues, injustices and social affairs in general, they im-

во општеството, имплицитно ја поддржуваат таа состојба, а истото ја доведува во прашање нивната лична, професионална и општествена одговорност.

Текстот претставува анализа на податоците кои се достапни на интернет страниците, а кои се однесуваат на активностите на здружението на психолозите на РМ, формалната едукација за психологија, активностите на психолозите надвор од академската средина, психолошко-интервентни и акционни проекти, понатаму на истражувачката психолошка дејност и психотерапијата.

Клучни зборови: здружување на психолозите во РМ, едукација за психологија во РМ, психолошко-интервентни програми

PLICITLY support this state and at the same time compromise their personal, professional and social responsibility.

This work represents an analysis of the data available online which refer to the activities of the Association of Psychologists of RM, the formal education on psychology, the activities of psychologists outside of academic circles, psychological-intervention and action projects, psychological research and psychotherapy.

Key words: Association of psychologists in Republic of Macedonia, education on psychology in RM, psychological-intervention programs

ВОВЕД

Транзициските искуства покажуваат дека психолозите, во своите концепции, истражувања и во својата практика, треба во поголема мера да го имаат предвид социо-културното опкружување во кое поединецот е вмрежен, бидејќи општествено-политичките и историските околности ја моделираат личноста на граѓаните. Секој историски период негува различни форми на психолошка слабост и неспокој, кои се тесно поврзани со културните трендови на општеството во некое одредено време. Еден од основачите на советската психологија и основачот на културно-историската психологија - Виготски- истакнал дека социјалната и културалната основа на индивидуалниот развој во рамки на историската перспектива го определува социокултуралниот модел на менталниот развој.

Се поставува прашањето: каква е улогата на психолозите, конкретно на психолозите во Република Македонија, кога се имаат предвид погоре наведените околности и кога се знае дека основната дејност на психолозите е зачувување и унапредување на психичкото здравје на индивидуата и колективитетот. Пред да започнеме со анализа на психолошката дејност во нашата држава, ќе ја определиме улогата на психологијата како теориска и применета научна дисциплина, а потоа ќе бидат прикажани состојбите во дејноста кај некои од земјите кои беа дел од поренешната СФРЈ.

Како научна дисциплина, психологијата се јавува прво како академска и експериментална дисциплина, која подоцна продолжува и се разгранува како применета (практична и помагачка струка). Овие две гранки на психологијата, и покрај тоа што се поврзани, имаат различни карактеристики и приоритети. Научната психологија се залага за фундаментални, концептуални и методски откритија, и за позицијата на психологијата меѓу другите науки. Применетата психологија, со својот прагматичен придонес, настојува да ја потврди корисноста на психологијата во секојдневниот живот, како и нејзината оправданост како помагачка и консултативна дејност меѓу современите науки. Во непосредниот однос со клиентите, психологијата се развива и како професија која треба да помогне во решавањето на проблеми и да овозможи развој на потенцијалот на индивидуата или групата во институционалниот или вонинституционалниот контекст. Практичната задача на психологијата е примена на теоретските сознанија за психичкиот живот во унапредувањето на различните видови конкретни активности на човекот, како што се: унапредувањето на менталното здравје, успешноста на воспитно - образовниот процес, меѓучовечките односи, зголемување на продуктивноста, дијагностика и терапија на проблемите во различни групи (семејни, работни, тераписки), успешната комуникација - до помош на другите и самопомош.

Ваквата определба на практичната задача на психологијата ги става психолозите пред сериозни предизвици на кои тие треба да одговорат совесно, етички и професионално. Со цел, психолозите, квалитетно, стручно и професионално да ја извршуваат својата дејност, се организираат во психолошки здруженија, а нивната дејност се регулира преку Психолошката комора.

Споредбени примери: споредба на активностите на здруженијата на психолозите на РМ и активностите на здруженијата на психолозите на земјите на поранешна СФРЈ

Овој текст се базира врз анализа на податоците кои се достапни на интернет страниците на здруженијата на психолози. За таа цел, на почетокот ќе бидат споредени активностите на здруженијата прикажани на интернет-страниците од земјите на поранешна СФРЈ и оние на Здружението на психолози на РМ. Прв услов за да може да се направи споредба на содржините на интернет страниците на Здруженијата на психолози е, истите да постојат. Здружението на психолози на Република Македонија нема своја интернет страница (колку за споредба - своја интернет страница нема ни Здружението на психолози на Република Црна Гора).

Своја интернет страница има Комората на психолози на Република Македонија¹ (<http://sites.google.com/site/komoranapsiholozi/home>). Страницата содржи информации за начинот на кој се полага стучниот испит, за усвоени правилници, за основните документи, како и за условите и начинот на кој се издава лиценцата за работа. Законот за психолошка дејност е објавен во Службен весник на Република Македонија, број 6 од 28.01.2005, а со овој закон Психолошката комора се овластува да биде самостојна, струкова и независна организација со својство на правно лице (преземено од www.pravo.org.mk).

Со оглед на податокот дека не постои интернет страница на здружението на психолози на РМ, нашето внимание ќе биде насочено кон анализа на интернет страниците на здруженијата на психолози од нашето соседство (земји кои беа дел од поранешната СФРЈ).

На почетокот ќе ја презентираме мисијата на Здружението на психолози на Србија (<http://www.dps.org.rs>). Мисијата на ова здружение е следнава:

1. Здружението на психолози треба да ги организира, стимулира членовите со цел, тие, со своето знаење да придонесат за развојот на земјата, за својот општествен углед и статус преку унапредување на квалитетот на работата;
2. да обезбеди научни, стручни и други информации кои се од значење за струката и за стручно усовршување, со цел членовите и јавноста да бидат

1) Комората на психолози на РМ е основана во 2007 год

запознаени со современите стручни методи и научните иновации во психологијата, своите членови да ги обезбеди со стручна литература, публикации, тестови и соодветни технички средства;

3. да ја негува и развива етиката на психолошката дејност и да обезбеди услови, психолошките методи и инструменти да бидат користени само од страна на дипломирани психолози, а во согласност со пропишаните нормативи и стандарди;
4. корисниците на психолошките услуги да бидат заштитени од неетичност и непрофесионалност.

Согласно со анализата на содржина на мисијата, се стекнува впечатокот дека улогата на здружението на психолози е да ги координира, обучува и информира своите членови, со цел унапредување на психолошкото здравје на индивидуата и колективитетот.

Реализираните цели на мисијата резултираат со разгранета организација и профитабилна дејност. Профитабилната дејност се остварува преку издаваштво,² и преку организирање и одржување на семинари.

Здружението на психолози на Србија организира годишни конференции чија функција е да ги собира сите психолози и стручњаци од сродните дисциплини, и тоа не само од Србија туку и од странство.³

Здружението на психолози од Хрватска дејствува на територијата на целата држава. Ги опфаќа психолозите од различните области на психолошката дејност, организирани во 12 стручни секции, согласно областите. Ова здружение е член на меѓународни здруженија на психолози.⁴ На интернет страницата на ова здружение можат да се најдат информации за научните собири кои се организирани од Здружението (односно од неговите подрачни единици), информации за меѓународни семинари, конгреси, симпозиуми, како и информации за актуелни хрватски изданија од областа на психологијата.

Визијата на ова здружение е следната: заедно со Психолошката комора на Хрватска, да биде водечки партнер на индивидуата, групите и организациите во приватниот, јавниот и граѓанскиот сектор; да дава услуги заради уна-

2) Здружението на психолози на Србија во 1992 година го формирало Центарот за применета психологија, како самостојно претпријатие за истражувачко-развојни услуги, графичко - издавачка дејност и комерцијални услуги (<http://www.dps.org.rs/centar-za-primenjenu-psihologiju>).

3) Оваа година се одржува 58-та конференција на психолози на Србија со наслов „Здрава индивидуа-здроо општество“ (Здрав појединац-здроо друштво).

4) (International Union of Psychological Science (IUPsyS) od 1995., European Federation of Psychologists Associations (EFPA) od 1997, а секцијата за психологија на труд е член на здружението на европската асоцијација (European Association of Work and Organizational Psychology -EAWOP)

предување на квалитетот на животот на поединецот, групите и човечките заедници. Притоа, да настојува брзо да се прилагодува на барањата на средината, користејќи ги знаењата од теориската и применетата психологија, како и знаењата од другите природни, општествени и хуманистички науки.

Мисијата на ова здружение е да го развива обемот и квалитетот на услугите кои психолозите им ги пружаат на своите клиенти, партнери и членови. Своите членови да ги обучуваат за различни вештини, како истите би придонеле за јакнење на личноста на индивидуата и за развој на заедницата (<http://www.psihologija.hr/index.asp>).

Постојењето и активното функционирање на Здруженијата на психолози покрај тоа што овозможува координација на психолозите од земјата, овозможува и соработка со здруженија од ист таков вид во светот. За илустрација, на следнава интернет страница <http://www.all-about-psychology.com/psychology-association.html> (Psychology Association Directory) прикажани се контактите на здруженијата на психолози од различни земји. На оваа страница се наведени контактите од здруженијата на психолози од земјите кои се наоѓаат во нашето соседство (Грција, Албанија, Бугарија, Хрватска, Словенија), а, очекувано, не постои контакт за Здружението на психолози на РМ.

Според презентираниите податоци од содржините кои се наоѓаат на интернет страниците, може да се заклучи дека не постои унапредување на психолошка дејност во Република Македонија кога станува збор за здружена и организирана психолошка акција. Не постои систематско организирање на обуки и семинари со цел унапредување на работата на психолозите, а воедно нема ниту систематски начин на информирање на психолозите преку периодични списанија. Со оглед на фактот дека психолошките инструменти се основната алатка на психолозите, загрижувачки е податокот дека нема информација за тоа, кои психолошки тестови се стандардизирани и каде можат да се најдат.

Врз основа на анализата на содржината на интернет страниците на здруженијата на психолози на Србија и Хрватска може да се заклучи дека станува збор за сериозно осмислена стратегија на организирање на психолошката дејност. Оваа осмислена стратегија поаѓа од основната премиса дека, здравата индивидуа и здравото општество претставуваат една целина.

Организираната психолошка дејност овозможува систематско контролирање на факторите кои можат штетно да се одразат врз психичкото здравје на поединците.

ФОРМАЛНА ЕДУКАЦИЈА ЗА ПСИХОЛОГИЈА ВО РАМКИТЕ НА ДРЖАВНИОТ УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ

Институтот за психологија при Филозофскиот факултет во Скопје (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“) е прва државна високообразовна институција за стекнување на звањето дипломиран психолог.

Со цел да се анализираат активностите на Институтот, тргнавме од официјалната интернет страница. На официјалната интернет страница на Институтот за психологија можат да се најдат податоците кои следат во текстот.

На Институтот за психологија, заклучно со септември 2009, имаат дипломирано 1553 студенти. Специјалистички студии завршиле 5 лица, магистерски студии завршиле 28 лица, а со највисоко научно звање доктор по психолошки науки се стекнале 22 лица.

Покрај наставните активности, на Институтот за психологија на Филозофскиот факултет се реализираат и низа дополнителни активности од кои некои се апликативни, други повеќе образовни или истражувачки, а некои имаат форма на непосредно давање психосоцијална помош и поддршка. Во почетокот на 1990-тите години, на Институтот за психологија почна да работи Лабораторија за мир и интеркултурно воспитание, која во 1993 година прерасна во Балкански центар за проучување на мирот - како засебна единица на Филозофскиот факултет. Во тој период се отвори и Психолошко советувашиште за студенти и други млади лица кои имаат потреба од психолошка помош. Почнувајќи од 1999 година, на Институтот за психологија неколку години постоеше (сега веќе не) Центар за психосоцијална и кризна акција, наменет за унапредување на здравјето на младите и за интервенирање во кризни ситуации. Од февруари 2005 година почна да работи и Центарот за изработка и примена на тестови- Психометрика. Со формирањето на овој центар се создадоа можности, на Институтот за психологија да се врши стандардизација на постојните психолошки тестови, да се изработуваат нови тестови, да се врши обука за примена на тестовите и да се даваат услуги за психолошко тестирање на физички и правни лица.

Наставниот кадар при Институтот за психологија е иницијатор и реализатор на многу други проектни активности, кои ги врши самостојно или во соработка со други стручњаци од областа на психологијата или од другите научни области, согласно со нивните компетенции и истражувачки ориентации. По разни поводи, тие се ангажираат и како експерти од престижни домашни и странски институции. Наставниот кадар има учествувало на многу домашни и странски симпозиуми, конгреси и тркалезни маси. Исто така, професорите и асистентите се јавуваат како автори на бројни статии објавени во

домашни и во странски списанија, зборници, на прирачници, монографии и на учебници од различни области на психологијата. Во последните години, на Институтот за психологија се организирани и неколку научно-стручни собири: 25 години на Институтот за психологија (1999); Сто години психоанализа (2000); За подобар статус: стратегии за унапредување на психолошката практика (2000); и Психологијата и другите области (2004). На овие собири, покрај наставниците и соработниците од Институтот, имаат учествувано и еминентни стручњаци од земјата и од странство.

Од анализата на личните и професионалните биографии на наставниот кадар кои се достапни на официјалната интернет страница на Институтот за психологија, може да се каже дека истите се најактивни (активност сфатена и како учество во истражувачки проекти, и како пишување текстови) во следните области:

- мултукултура и меѓуетнички односи, културен, етнички и родов идентитет;
- конфликти, нивно разбирање, разрешување, превенирање; алтернативи на насилство;
- методологија на истражување (истражувачки методи и техники), изработка на тестови, евалуација на програми/проекти;
- евалуирање, реформирање, унапредување на образовниот систем, надареност талентираност, креативно мислење, вредносни системи, димензии;
- организациска клима и култура, работно задоволство;
- морал,
- личност, развој на личноста, самосвест, психолошки теории и
- испитување и надминување на стресот во постконфликтниот период кај ранливите групи и малцинства.

Во моментот на пребарувањето на библиографските единици (достапни на интернет страницата) на наставниот кадар забележани се околу 190 библиографски единици, најмногу научно-стручни трудови, но и учебни помагала, прирачници и (најмалку) авторски книги.

Нема податоци за издавање на периодично психолошко списание. Колку за споредба: весникот *Психолошке новине* во Србија излегува непрекинато од 1977 во месечен ритам и до сега од печат се излезени 320 броја; списанието *Психологија*, кај истиот наш сосед, излегува од 1967 и бил единствено списание на психолозите во СФРЈ. Ова списание скоро прослави 40-децениско постоење, со завиден број на библиографски единици.

Од поново време, во рамките на еден друг наш државен Универзитет- Државниот универзитет во Тетово-се отвори и Филозофски факултет, а како една од насоките и Психологија. По неколку неуспешни обиди да влеземе на интернет страницата на Филозофскиот факултет во Тетово, можеме да кажеме дека нема информации за тоа дали и како функционира овој Факултет.

ФОРМАЛНА ЕДУКАЦИЈА ЗА ПСИХОЛОГИЈА НА ПРИВАТНИТЕ ФАКУЛТЕТИ ВО РМ

Додипломските студии за психологија со години наназад беа исклучиво примат на Институтот за психологија во рамките на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“. Во Скопје. Во 2005 година се отвори можноста за изучување на психологијата во рамки на една приватна високообразовна установа. Имено, приватната високообразовна установа Меѓународен славјански институт „Гаврило Романович Державин“- Свети Николе започна со работа во 2004 година, како претставник на МСИ-Москва од руската федерација, на територијата на Република Македонија со начинот на дописно-вонредно студирање.

Во 2005 година, покрај Факултетот за економика и организација на претприемништвото, во оваа приватна високообразовна установа започна со работа и Факултетот за психологија со насоката општа психологија. Овој факултет организира само додипломски студии. На нив има 30 задолжителни и 18 изборни предмети. Веб страната на оваа институција нѝ овозможува пристап до професорите на Факултетот за психологија, што би значело дека не може да се направи анализа кои се предметните професори и која е нивната потесна специјалност, ниваната активност, библиографски единици и сл. Причините за оваа нетранспарентност остануваат непознати.

АКТИВНОСТИ НА ПСИХОЛОЗИТЕ НАДВОР ОД АКАДЕМСКАТА СРЕДИНА

Акциони проекти

Акционите проекти надвор од академската средина се присутни во Република Македонија во последните 20 години, а особено се истакнати како важни и неопходни во периодот по конфликтот во 2001 година. Овие проекти главно се финансирани од Швајцарската агенција за развој и соработка, УНИЦЕФ, УНЦХР, Светстката здравствена организација, ФИОМ, Мисијата на Европска комисија, Советот на Европа. Проектите најчесто се однесуваат на:

- Планирање, организирање и спроведување психосоцијални и кризни акции во заедници погодени со акутна или со континуирана криза /конфликтни и пост-конфликтни заедници, мултиетнички или маргинални групи, или организации под ризик-училишта, неформални групи/; оспособувања на младите за преземање на новите улоги и одговорности, предвидени со образовните реформи и децентрализацијата во Република Македонија;
- создавање интелектуална, емоционална и социјална атмосфера меѓу учениците, која ќе поттикнува комуникација меѓу членовите на различните етнички групи во државата, ќе стимулира заемно разбирање и зајакнување на меѓусебната доверба;
- подобрување на односите во училиштата во насока на демократичност, партиципативност, интерактивност и соработка;
- зголемување на свесноста и чувствителноста за разрешување на конфликтите, преку разбирање на природата на конфликтите, на факторите што ги предизвикуваат, поттикнуваат и засилуваат, како и на техниките што помагаат за нивно мирољубиво разрешување.

Во рамките на овие проекти биле спроведени конкретни активности во насока, пред сè, на унапредување на здравјето на младите, а потоа и на мултикултурниот развој, и подразбираат: меѓусебно мрежно поврзување на училиштата, толеранција и прифаќање на разликите и развој на мултиетничкиот карактер на заедницата, активно вклучување на учениците во одлучувањето и промените во училиштето и во пошироката заедница; намалување на општата несигурност кај децата и наставниците по конфликтот од 2001 година и враќање на довербата во мултиетничкото училиште и заедница; кризна интервенција во македонски училишта погодени со бегалската криза од 1999 (се мисли на бегалците од Косово), учество на учениците во училишниот живот и животот на заедницата, унапредување на менталното и емоционалното здравје и подготвеноста на училиштето за справување со кризни состојби. Понатаму, во рамките на многубројните акциони проекти се работело на развивање на вон-училишни активности кои ќе промовираат хармонични меѓуетнички релации во рамките на едно мултикултурно општество, како и поттикнување на акции за воведување на соодветна „култура за мирољубиво разрешување конфликти“ во училиштата и во секојдневниот живот на учениците и наставниците. Реализирањето на овие проекти задолжително вклучува реализација на голем број семинари со наставници и директори на училишта, едукативни, креативно-психолошки работилници со ученици, презентации, изложби, претстави, неколку спроведени истражувања и, подоцна, издавање на неколку едicii.

Применетата психологија во областа на претучилишната едукација. Со цел надминување на културната и лингвистичката сегрегација во македонскиот образовен систем, НВО, „Појраѓа по заедничка основа“ (Search for common ground - SFCG) го дизајнира проектот МОЗАИК, проект на единствени мулти-културни билингвални градинки во РМ. Овој модел требаше да ги воведо децата од различни етно-лингвистички средини во една нова средина, која промовира меѓусебна почит и разбирање, и да промовира педагошки модел за претучилишна едукација кој во центарот го става детето.

ИСТРАЖУВАЧКА ПСИХОЛОШКА ДЕЈНОСТ

Во периодот од 1998- 2006 се забележани неколку психолошки истражувања на македонско тло, особено во деловите зафатени со конфликтот од 2001 година. Тие проекти најчесто биле со финансиска поддршка од Светската здравствена организација, Швајцарската агенција за развој и соработка - Скопје, од УНИЦЕФ, УНХЦР, често во соработка со Бирото за развој на образованието на Република Македонија, а се однесуваа главно на: здравјето кај младите од училишна возраст,⁵ безбедноста на училиштата во кризниот регион, пост-трауматските стрес реакции и чувството на безбедност кај децата од основните училишта во кризниот регион, насилството во училиштата, психосоцијалните потреби и подготвеноста на македонските училишта за справување со кризни ситуации, состојбата и потребите на косовските бегалци сместени во колективните центри во Република Македонија, стилови на воспитување и грижа за децата во македонските, албанските и ромските семејства во Македонија.

5) Студијата за однесувањето поврзано со здравјето кај младите од училишна возраст (Health Behaviour in School-Aged Children /HBSC/ Study) е меѓународно истражување кое се спроведува во 41 земја од Европа, Северна Америка и Русија, на секои четири години. Со студијата се опфатени повеќе од 165 000 деца на возраст од 11, 13, и 15 години.

Целта на студијата била стекнување нови увиди и подобро разбирање на здравјето и условите за подобро здравје на децата во различни животни контексти. Поврзано со здравјето, таа ги истражува и семејството, училиштето, врските и локалната средина во која учат и растат младите, проучувајќи го нивното влијание врз детската добросостојба, а со цел подобро разбирање на децата и нивното однесување поврзано со здравјето.

Република Македонија се приклучи на Студијата во 1998, со пилот истражување на примерок од 1680 испитаници, а стана нејзин полноправен член во 2002 година со истражување на национален примерок од 4800 деца, на три возрасти (11,13, 15) и два јазика - македонскиот и албанскиот.

Истражувањето за Македонија го реализираше Центарот за психосоцијална и кризна акција од Скопје, во соработка со Бирото за развој на образованието на Република Македонија и со поддршка на Светската здравствена организација - канцеларијата во Скопје.

ПРИМЕНЕТА ПСИХОЛОГИЈА ВО ОБЛАСТА НА УМЕТНОСТА И КУЛТУРАТА

Во 1997 година НВО „Потрага по заедничка основа“ го започна проектот „Наше маало“, детска телевизиска серија. „Наше маало“ беше дизајнирно да го развива меѓусебното разбирање и почит помеѓу етничките Македонци, Албанци, Роми и Турци. Оваа серија беше наменета за децата помеѓу 7 и 12 години, но беше гледана од сите возрасти. Овој проект значеше забава со едукација, и поконкретно: промовирање на интелектуалната соработка помеѓу етнички различното население во Македонија, моделирање и обука за превенција, но и разрешување на конфликти преку промовирање на поголема свесност за различната култура.⁶

ПСИХОТЕРАПИЈА

Денешницата бележи постоење на еминентни центри за услуги во областа на групна и индивидуална психотерапија, советување, психодијагностицирање и обука во областа на психотерапијата.

Гешталт терапијата е всушност првиот вид на терапија за кој македонските психолози почнале да добиваат дополнителна обука и специјализација. Во средината на 80-тите (кога Македонија е се уште во рамките на СФРЈ, а психотерапијата не постои) започнува обуката на психолозите кои имаа потреба да научат и да дејствуваат во областа на психотерапијата. Првите гешталт терапевти во Југославија ги обучуваа нашите психолози во 80-тите и дел од 90-тите, па во 1994 година беше основано првото гешталт здружение во Македонија. Здружението денес е член на Европската асоцијација за гешталт терапија и е прераснато во национална асоцијација на гешталт терапија.

На нашата територија постои и здружение за трансакциска анализа на Македонија - МАТА, кое е едно од најстарите здруженија во Република Македонија, формирано во 1993 год, и е официјален член на ЕАТА - Европското здружение за трансакциска анализа.

Во Република Македонија е забележано и присуство на консултативно-едукативни центри, основани од страна на дипломирани психолози кои имаат

6) Сериите имаа кретаивна историја за поврзаниот живот на една здружена група млади луѓе од различни етнички групи: Македонци, Албанци, Турци и Роми. Приказната ги учеше децата како да формираат пријателства, како да соработуваат и покрај присутните многубројни предрасуди и притисоци што ги опкружуваа.

Во телевизиската претстава беа употребени сите четири јазици, што е крајно невообичаено во овој дел од светот. Период по прикажување на серијата следеше истражувачката студија „Лекции од Наше маало“, која ги мереше позитивните промени во ставовите на децата предизвикани од гледањето на шоуто. Последната сезона на „Наше маало“ беше во етерот во 2003, но неколку локални телевизиски станици продолжија да ги даваат репризите од серијата.

дополнителна обука и специјализација од психологијата, комуникологијата и менаџментот на човечки ресурси, а се активни во напорите за целосна реализација на човечкиот потенцијал. Всушност, активноста на ваквите центри, преку консултативни услуги и обуки, е насочена кон посебен и истовремен развој на организациите и работната сила, и е насочена кон: професионална регрутација и селекција, развој на тимови (team building), истражување, тестирање и процена на тимот и членовите на тимот, ХР консултации и супервизија, кариерен развој, истражување на пазарот.

ЗАКЛУЧОК

Во периодот од 20 години (1990-2010) на територијата на Република Македонија беа реализирани голем број проекти. Сите тие проекти или програми беа финансирани од странски организации или фондации. Владините институции се јавуваа како координатори или партнери, но не и како иницијатори на програмите кои се насочени кон психолошка поддршка на населението, а Здружението на психолози како актер не се појави ниту во еден од реализираните проекти. Организирањето на психолозите беше резултат на проектните активности, и тоа во периодот додека траат донациите. Не постоела, ниту пак сега постојат, осмислени психолошки програми кои ќе овозможат одржливост на долготрајни психолошко-интервентни програми.

Значајните промени на општествените услови во земјите - членки на ЕУ (кон која се стреми и РМ) бараат неодожно и ефикасно прилагодување на новите начини на размислување и работа во разните сегмени во општеството.

Кризните периоди, економските, меѓуетничките и меѓукултурните недо разбирања, насилството и непочитувањето на правата на другите, исто така бараат неодожно ангажирање на компетентни лица во нудењето конструктивни решенија, навремено справување со состојбите кои имаат далекусежни негативни последици, и ефикасна обука за превенирање и рано препознавање на таквите состојби.

Сите области на применетата психологија се по правило мултидисциплинарни не само во теоријата, туку и во методиката и практиката. Нј ретко, психолозите стануваат челници на многу значајни служби и компании, челници на маркетинг агенции, клиници и служби кои специјализирано се занимаваат со поединечни аспекти на менталното здравје. Психолозите се челници на универзитети и комисији за прием на кадри и студенти. Тие често предводат научни тимови кои се занимаваат со диференцијални проблеми кои утврдуваат ориентација со футуристичка природа и развоен карактер.

Оттука, улогата на психолозите е (или би требало да биде) непроценлива! Но, по се изгледа психологијата во нашата земја досега се нема изборено за таков статус, од повеќе причини. Прво, нема толкава традиција како во другите земји, а понатаму, традиционално повеќе е врзана кон едукација на идните генерации отколку кон интервенирање, работа со ранливи групи, гласноговорништво за проблемите, нудење конкретни решенија. Најголемиот дел од реализираните проекти немаат апликативен карактер, но и тие што имаат - не обезбедиле одржливост на идејата.

И, останува отворено прашањето: што ако откриваме како психички функционира човекот ако тоа не го искористиме да ја подобриме неговата добросостојба и да го зачуваме неговото ментално здравје? Што ако разбираме како човекот размислува, како планира, што го мотивира, повредува, охрабрува - ако не успееме да го заштитиме од надворешните сурови услови и не го научиме да превенира или барем брзо да препознава ситуации кои би можеле да му наштетат на различни начини.

Сето тоа ја прави неминовна апликативноста на психологијата! Зашто, и премолчувањето, и неактивноста, и неприменливоста на стекнатите знаења на психолозите значат премолчување на проблемите, незаинтересираност, неспособност и неефикасност, што може да има далекусежни последици, не само по здравјето сфатено како ментално здравје на поединците, туку и последици по опстанокот на цели заедници, култури и општества.

Во нашата земја, последните 10-тина години започна да вирее идејата и потребата за акциони програми, за конкретни активности - во и надвор од формалното образование- обуки, тренинзи, учебни помагала, прирачници и водичи за мирољубивост, неконфликтност, ненасилство, меѓусебно запознавање, почит и разбирање. Би се рекло, и не само идеја, зашто некои проекти веќе ја потврдија корисноста од ангажирањето на психолозите во обучување, едуцирање и заштита на некои ранливи и малцински групи, за поттикнување на корисни решенија за горливите проблеми. Формирањето на мултиенички средини за нашите најмали сограѓани, телевизиското претставување на креативни теми за соживот и толеранција, директното интервенирање, кризната акција и давањето помош и поддршка на разни групи граѓани од погодените региони од конфликтот 2001 или од косовската бегалската криза - се секако одличен пример за неопходноста од ангажирање на психолозите во секојдневниот живот. И конструирањето на голем број прирачници, водичи, учебни помагала е во истата таа насока на корисност, успешно справување и превенција. Запирањето на овој процес би значело неодговорност, нехуманост, неизвршување на својата мисија, и негрижа за себе си и за идните генерации.

Литература:

Drustvo psihologa Srbije <http://www.dps.org.rs>

Hrvatsko psiholosko drustvo <http://www.psihologija.hr/index.asp>

Комора на психолози на Р. Македонија <http://sites.google.com/site/komoranapsiholozi/home>

Центар за психо-социјална и кризна акција <http://www.cpsa.org.mk/>

Psychology Association Directory <http://www.all-about-psychology.com/psychology-association.html>

Центар за човекови прав и разрешување на конфликти <http://www.chrcr.org.mk>

Советувалиште за хумана соработка <http://www.shs.com.mk/index.html>

Македонска национална асоцијација за гешталт терапија „Контакт“ <http://www.nagt-kontakt.com.mk>

Модус - центар <http://moduscentar.com>

Филозофски факултет <http://www.fzf.ukim.edu.mk>

Панајотиис Цакирпалоџлу,

**ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ
ВО ЧЕШКА**

АПСТРАКТ

Трудот претставува историска ретроспектива на истражувањето на јавното мислење во Чешка. Целта на овој историски дискурс е преглед на развојниот пат на емпириското следење на рефлексииите на јавноста кон дневнополитичките настани. Посебна цел на трудот е, низ презентирање на податоци и анализи да создаде пореална претстава кај читателот за ваквиот вид научен и практичен интерес во овој дел од Централна Европа.

Клучни зборови: анкета, демократија, јавно мислење, предикција.

Panajotis Cakirpaloglu,

**PUBLIC OPINION IN THE CZECH
REPUBLIC**

ABSTRACT

This paper is a historical retrospective of the public opinion surveys conducted in the Czech Republic. The goal of this historical discourse is to make a review of the development of the empirical observation of the public's views towards the daily political events. Particularly, the aim of this paper is, by means of presenting data and analyses, to create a more realistic conception of the reader for this type of scientific and practical interest in this part of Central Europe.

Key words: survey, democracy, public opinion, prediction.

ВОВЕД

Пред колапсот на комунизмот, кој симболично го одбележа уривањето на берлинскиот ѕид, луѓето од поранешната Југославија споделуваа низа предрасуди кон земјите од источниот блок. Таквите погрешни ставови се должеа на недостаток од релевантни информации за културата, традицијата и останатите области од животот во поедините земји, делумно и од општо распространетата препотенција дека Југославија во секој поглед е супериорна во однос на источноевропските земји.

Покрај останатите, и авторот на овие редови имаше делумно погрешна претстава, посебно во врска со научното истражување на јавното мислење во тој дел од Европа. Познато е дека предрасудите како логички неосновани ставови содржат зрно вистина и индивидуално искуство што некритично се воопштува. Тука како пример би спомнал случка која произведе погрешен став дека во социјалистичка Чехословачка не постоел научен интерес за јавното мислење.

Во периодот помеѓу 1979 - 1991 година бев вработен како асистент во политиколошкото одделение при Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, во почетокот како секретар, а подоцна и како раководител на проектот Јавното мислење во Република Македонија. Во 1985 година чешката влада ми додели 6. месечна стипендија за стручно усовршување во Прага. Пред заминувањето требаше да изготвам план за студискиот престој. Првичната идеја беше запознавање со теоријата и практиката на истражување на јавното мислење во таа земја. За таа цел заминав за Прага, со намера да стапам во контакт со соодветна научна институција. Како психолог, побарав помош од матичната катедра при Карловиот универзитет. Откако им ја кажав целта на мојата посета, тие ми го кажаа следново: „Во Чехословачка не постои ниту една институција за истражување на јавното мислење. Испитувањето на јавното мислење претставува буржоаска практика, спротивна на социјалистичката демократија, на нејзините основни вредности и идеолошки цели. Комунистичката партија и народот се неделливи. Партијата како авангарда на широките општествени слоеви има слух и разбирање за потребите на граѓаните и успешно ги артикулира во политичката практика. Оттука, во Чехословачка нема место за паралелен општествен механизам, најмалку од типот на буржоаски сондажи на јавното мислење. Таквата практика е инхерентна на отуѓените капиталистички општества, и само во нивни рамки може да ја докажува сопствената псевдонаучна улога и псевдомократска вредност“.

Во отсуство на алтернативи се одлучив за специјализација по невропсихологија, која во Прага имаше добра традиција.

ПРЕДЕМПИРИСКИ ПЕРИОД

Триесеттите години од 20. век се во знакот на емпириско, квантитативно истражување на јавното мислење. Во западните земји (САД, В. Британија...) никнуваат центри за емпириско следење на рефлексите на јавноста во врска со прашања од внатрешната и надворешната политика, стопанските движења, социјалната сфера и сл. Дотогашниот модел на дискурзивна јавност се покажува недоволен како средство за прогноза на односот помеѓу јавноста и дневнополитичките случувања. Главниот проблем е во природата на дискурзивната јавност, која се „формира и организира во процес на дискусија околу одреден проблем и повеќе одразува поетска одошто практична вредност“ (Price, 1992 стр. 44)

Емпириските и методолошките реформи во современото истражување на јавното мислење ги иницира Џорџ Галуп (George Gallup). Неговиот модел на јавност како агрегат на индивидуални мислења, постепено го заменува традиционалниот модел на дискурзивна јавност. Во современиот пристап кон истражување на јавното мислење Галуп ги вградува социолошкиот номинализам и статистичкото заклучување. Теоријата на веројатност и стратегијата на случајниот избор „еден човек - еден глас“ ја зголемуваат вредноста на социолошките и психолошките прогнози. Со примена на стандардизирана анкета и репрезентативен примерок на случајно избрани поединци, Галуповите истражувања стануваат препознатливи и барани. Во научниот пристап кон јавното мислење доминира: (Reifová, I., 2004):

- експлорација на односот помеѓу декларираните мислења и нивните подлабоки диспозиции - ставовите на личноста;
- одредување на влијанието на средствата за масовна комуникација при формирањето на јавното мислење;
- интерес за улогата на социјалната контрола во процесот на артикулација на мислењата;
- проблемот на подобрување на предизборната прогноза, итн.

Основите на емпириското истражување на јавното мислење во Чехословачка ги положил Чењек Адамец (Čeněk Adamec). Во текот на Втората светска војна, Адамец престојувал во В. Британија во составот на чехословачката армија. Таму се запознава со практичната примена на двата спомнати модела за испитување на јавното мислење. По ослободувањето се враќа во Чехословачка и околу себе собира тим ентузијастички за научно истражување на јавното мислење. Во 1945 година формирана е истражувачката група КРУГ (KRUH) во која дејствуваат стручњаци и студенти од областа на социологијата и од други општествени науки.

Значаен организациски и методолошки подем при испитувањето на јавното мислење во Чехословачка поврзан е со името Франтишек Дедек (František Dědek). По неговото доаѓање, групата КРУГ прераснува во секција за истражување на јавното мислење која покренува и реализира пилотни сондажи. Во истражувањето се применуваат моделот на масовно набљудување (Mass-observation) како и Галуповиот статистички пристап (Adamec, 1996).

Моделот на масовно набљудување е развиен од страна на Том Харисон (Tom Harrison) во 1937 година и претставува квалитативна антрополошка метода. Целта е дескриптивна анализа на јавното мислење врз основа на студирање соодветни материјали, разговор со луѓе, итн. Како и останатите индуктивни методи, моделот на масовно набљудување е скептичен кон теориите, а воедно и спротиставен на статистичкото заклучување и на примената на репрезентативен примерок. Со комбинација на разни техники, масовното набљудување се труди да ги минимизира недостатоците на секоја поединечна метода. Истражувањето го реализираат искусни набљудувачи, чии што писмени забелешки претставуваат емпириска основа на научни анализи. Подоцна, моделот на масовно набљудување станува пофлексибилен и, под одредени услови, дозволува употреба на анкетно истражување. (Šubrt, J, 1992)

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО НА ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ

Како формален почеток на истражувањето на јавното мислење во Чехословачка се смета формирањето на Институтот за истражување на јавното мислење (Československý ústav pro výzkum veřejného mínění) од страна на Министерството за информирање (1946 г.). Институтот го сочинуваа петмина асистенти и двајца стручни соработници, раководени од д-р. Бохуш Поспишил (Bohuš Pospišil) и Чењек Адамец, како научен советник на проектот.

Редовна дејност на Институтот беа две сондажи на јавното мислење месечно, според Галуповиот статистички модел, врз репрезентативен примерок од 300 испитаници. Паралелно започна објавувањето на научно-популарното списание „Јавно мислење“ (Veřejné mínění). Учество во меѓународни сондажи, стручни конференции, објавувањето во престижни списанија, студиската размена со познати истражувачки центри, и други активности, придонесоа за зголемување на квалитетот на научноистражувачката дејност на Институтот.

Посебно значење за Институтот претставува успехот на предизборните сондажи на јавното мислење во 1946 година, во времето на важни политички, стопански и идеолошки турбуленци во општеството. Настаните ја потврдија исправноста на предизборните испитувања- дека прозападната повеќепар-

тиска демократија ја губи доминантната улога во општеството и дека јавноста сè поинтензивно се свртува кон еднопартиската комунистичка идеологија. Точноста на прогнозите од 99% веројатност ги вбројува овие испитувања меѓу најпрецизните од тоа време. Согласно со тоа, се зголеми престижот на Институтот кај политичката елита и кај стручната, односно обичната јавност.

Натамошниот развој на настаните ги потврди емпириските наоди, според кои на општеството му претстојат радикални промени. Најнапред, 1948 година, коалициската влада поднесе оставка. Во услови кога комунистите, според истражувањата на јавното мислење, бележеа пад на популарноста, нивните лидери предизвикаа парламентарна криза и бараа Претседателот на Републиката да распише вонредни избори. Вонредните услови налагаа потреба од sukcesивно истражување на предизборното расположение на јавноста. Од трите планирани сондажи, Институтот успеа да реализира само една.

Диктатурата на пролетаријатот не ја поштеди ниту науката. Најнапред полицијата ги заплени прашалниците, во кои, според некои индиции, комунистите за сопствена полза ги фалсификуваа одговорите.

По изборниот „успех“ во февруари 1948 година, комунистите покренала низа постапки за формално укинување на Институтот за јавно мислење. Најнапред Институтот организациски го одделија од Министерството за информирање, за потоа да ја стават неговата научна дејност под ригорозна државна и партиска контрола. Следуваа забрани за објавување на истражувачките наоди и за печатење на списанието „Јавно мислење“. Бројот на вработените во Институтот беше преполовен, и тој, во отежнати услови, продолжи со својата дејност се до 1950 година, кога со указ на ЦК КП престана да постои.

РЕАЛНИОТ СОЦИЈАЛИЗАМ И ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ ВО ЧЕХОСЛОВАЧКА

Помеѓу 1950 и 1965 година во Чехословачка не е реализирано ниту едно истражување на јавното мислење. Земјата во тој период доживува значителен стопански подем, најголем и најстабилен во однос на останатите социјалистички општества. Недостатокот од демократија, од политички и индивидуални слободи, беше компензиран со материјална сигурност и полна вработеност на населението. Идеолошката индоктринација и информативната самоизолација создаваа униформна свест и аполитичност на граѓаните. Навидум хармоничните стопански, политички и социјални односи не оедаа во прилог на идејата за испитување на јавното мислење.

Во 1965 година се создаваат поволни идеолошки и научни претпоставки за оживување на поранешната емпириска традиција. Најнапред, партиските

и државните раководители се обидуваат да ги инструментализираат сондажите на јавното мислење, со цел пропагирање на развиени демократски односи во општеството. Од друга страна, развојот на марксистичката социологија и приливот на емпириски истражувања во социјалната сфера создава свест за потреби од соодветни истражувачки центри.

Согласно со новите услови, во 1965 година ЦК на КПЧ и наложува на Академијата на науки да формира Институт за јавно мислење. Неговата дејност ќе биде надгледувана од соодветни партиски органи. Две години подоцна Институтот започнува да спроведува емпириски сондажи на јавното мислење.

На чело на Институтот е Чењек Адамец, кој раководи со редица научни и стручни соработници. Сондажите на јавно мислење ја покриваат целата држава - со примена на флексибилен репрезентативен примерок помеѓу 600 и 1500 испитаници. Алтернативно, за реализирање кратки и брзи сондажи се користи телеграфско испитување со 300 испитаници. Како главна метода служи анкетен прашалник, изготвен на чешки, словачки и унгарски јазик.

ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ И „ПРАШКАТА“ ПРОЛЕТ

Во 1968 година Чехословачка ја зафаќаат силни идеолошки и општествени превирања, кои кулминираат во идеја за државно, идеолошко и стопанско осамостојување. Новиот политички курс наиде на безрезервна поддршка кај народот. Во земјата завладеа оптимизам и идентификација на граѓаните со Александар Дубчек и со политичката елита.

Општата либерализација во општеството се одрази и врз тематската насоченост на сондажите на јавното мислење. Во истражувањата доминираат нови, порано забранети теми и проблеми, односно мислењата на јавноста за дневнополитичките настани, нивната доверба во политиката и политичарите, нивните надежи, причините за незадоволство, и слично. Во периодот март - август 1968 беа реализирани неколку телеграфски истражувања на јавното мислење во врска со внатрешните политички превирања и заканите од надворешна воена интервенција. Меѓу најсмелите истражувања се смета сондажата за односот на Пражаните кон воената окупација на Чехословачка од страна на „братските“ социјалистички земји. (Šubrt, J., 1992)

ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ ВО УСЛОВИ НА ОПШТЕСТВЕНА „НОРМАЛИЗАЦИЈА“

Воената интервенција ја вовеле Чехословачка во дводецениски период на идеолошка и општествена „нормализација“. По смената на А. Дубчек, парти-

јата одлучи да задржи некои атрибути на демократијата. Во тоа име беше задржана постоечката концепција за испитување на јавното мислење. Согласно со тоа, Институтот продолжи со реализација на сондажи на јавното мислење во врска со политички теми. Во истражувањата се воведуваат иновации согласно со најновите достигнувања на “буржоаската” методологија. Меѓутоа, паралелно со ваквите оптимални истражувачки услови, Институтот се соочува со сериозен проблем: затворање на јавноста кон анкетно изјаснување. Растечкиот страв кај населението за јавно декларирање на ставовите ја разнишува валидноста на емпириските наоди. Кон ова се придружува и нов проблем - ограничување на редовното објавување на истражувачките наоди.

Помеѓу 1970-1972 година во Чехословачка се спроведуваат идеолошки проверки и чистки, посебно меѓу интелектуалните кругови и научноистражувачките институции. Многумина универзитетски професори, академици и стручњаци добиваат забрана за истражување на политички појави. Во август 1972 година институтот за јавното мислење престанува со својата дејност, а дел од неговите активности ги презема Државниот завод за статистика.

Репресивната политика трае до 1989 година. Државните органи имаат главен збор во креирањето на кадровска политика, во изборот на истражувачки теми, во одобрувањето на прашалници и објавувањето на емпириски резултати. Годишно, за потребите на државата се реализираат 10-тина методолошки издржани истражувања. По правило, емпириските резултати и служат на политичката елита, и како такви не беа објавувани. (Šubrt, J, 1998)

ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ ПО РЕВОЛУЦИЈАТА 1989 ГОДИНА

Во ноември 1989 година во Чехословачка се случуваат драматични општествени промени. Долгогодишните фрустрации кулминираат во генералниот трајк и општонароден бунт. Со слободата се возобновија традиционалните проевропски вредности, се вовеле пазарна економија, денационализација, лустрација, заживеа парламентарната демократија, слободата на мислењето, итн. Депресијата ја замени општ оптимизам и еуфорија од извесноста дека доаѓа време на нови можности и перспективи. Желбата за промени се покажа во масовниот одзив за учество на првите слободни парламентарни и локални избори.

По мирното разделување со Словачка, во Чешка настапува нова ера на емпириско истражување на јавното мислење. Беше обновена дејноста на поранешниот Институт за јавното мислење, а покрај него се формираат приватни истражувачки центри, како и деташирани агенции на странски истражувачки институции. Меѓу позначајните нови центри за истражување на јав-

ното мислење спаѓаат: СТЕМ (STEM формиран во 1990 год.), ФАКТУМ (FACTUM, 1991 год.), ГфК (GfK, 1991 год.), Медиан (Median, 1993 год.) и т.н.

Во фокусот на истражувањата се наоѓаат рефлексии на јавноста кон политичката, стопанската и социјалната сфера. Подеднакво расте потребата од релевантни информации во врска со пазарот, понудата, побарувачката, квалитетот на услугите, производите и останатите сегменти на пазарното стопанство. Создадена е поволна клима за натпревар на одделни агенции и институти кои се занимаваат со испитување на јавното мислење.

Истражувачки наоди се пласираат на пазарот на информации. Може да се констатира дека, испитувањето на јавното мислење е составен дел на политичката култура, на демократската практика и на секојдневието во современото чешко општество.

ОСНОВНИ ПАРАДИГМИ ПРИ ИСТРАЖУВАЊЕТО НА ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ ВО ЧЕШКА

Разните институции и агенции за испитување на јавното мислење во Чешка се согласуваат дека јавното мислење е: (Hrubec, M., 2004)

1. плуралистичко;
2. променливо;
3. спротоставено;
4. одраз на подлабоки ставови;
5. внатрешно структурирано;
6. формирано од страна на медиумите;
7. неопходно за современата демократска практика;
8. фактор на политичката култура и одлучување;
9. подложно на научна експлорација.

ON-LINE ИСТРАЖУВАЊЕ НА ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ

Значајна иновација во современото испитување на јавното мислење претставува користењето на интерактивните можности што ги нуди современата електронска комуникација. Конкретно, се работи за примена на интернетот за валидно, брзо и економично истражување на јавното мислење. Во тие рамки беше конципиран проект за on-line истражување на јавното мислење во Чешка. Според авторите на проектот (П. Цакирпалоглу, Ј. Шамај), успехот на ваквиот модел зависи од степенот на достапност на интернетот и

општата компјутерска писменост на населението. Според Државниот завод за статистика, во Чешка се исполнети двата услова, што овозможи реализација на техничката страна на проектот.

Кон крајот на 2008 година завршено е дизајнирањето на веб страната www.vmonline.cz, а во февруари 2009 година се започна со тестирање на системот. Досега беа реализирани 20-тина пилот-истражувања во врска со одделни општествени, социјални и политички теми. Добиените податоци говорат за солидна релијабилност на истражувањата. Во наредниов период претстои комплетирање на базата податоци за испитаниците согласно со статистичките норми за репрезентативност на истражувачкиот примерок.

ЗАКЛУЧНА ДИСКУСИЈА

Научната експлорација на јавното мислење претставува доказ за отвореност и демократичност на општеството. Ваквите атрибути се инхерентни за индустриски развиените земји од Западна Европа и САД. Реализирањето на слични истражувачки зафати е цел и на останатите земји кои претендираат да станат дел од заедницата на слободни, демократски општества. Претпоставка за тоа се демократските традиции на соодветната култура и научната отвореност на општеството. Ваквите атрибути се иманентни на чешката култура и менталитет.

Во Чешка постои долга традиција на истражување на јавното мислење, која датира од периодот помеѓу двете светски војни. Емпириските зафати од овој вид беа развивани институционално и научно. Розвојот на јавното мислење во оваа земја ги делеше истите искушенија и драматични преврати согласно со историските и општествените промени. Периодите на научното истражување беа сменувани со периоди на псевдонаучна идеолошка манипулација и злоупотреба на емпириските резултати. За време на тоталитарниот режим, практично, престана дејноста на Институтот за јавно мислење.

Општествениот препород на Чешка по падот на комунизмот ја означил новата ера на научниот и практичниот интерес за сондажите на јавно мислење. Во современите услови дејствуваат различни државни и приватни институции за јавното мислење. Научниот пристап кон феноменот јавно мислење ги задоволува највисоките методолошки стандарди и потреби на заинтересираните субјекти. Најновиот истражувачки развој почнува да ги користи технолошките предности на компјутерската информатика, што е артикулирано како on-line истражување на јавното мислење во Чешка.

Литература:

Adamec, Č. *Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích* (Податоци на истражување на јавното мислење во Чешка). Ústav pro soudobé dějiny. Praha, 1996.

Data z výzkumů Institutu pro výzkum veřejného mínění z let 1990-2000 (Анали на Институтот за истражување на јавното мислење (1990-2000))

Data z výzkumů Institutu pro výzkum veřejného mínění z let 2001-2004 (Анали на Институтот за истражување на јавното мислење (2001-2004))

Hrubec, M.: *Demokracie, veřejnost a občanská společnost* (Демократија, Јавност и Граѓанско општество). Filosofie. Filozofický ústav AV ČR. Praha, 2004.

Jungová, E.: *Výzkumy veřejného mínění a jejich využití v médiích*. (Испитувања на јавното мислење и нивно користење во медиумите) In: *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. III Média, Teritoriální studia*. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd. Praha, 2004.

Price, V.: *Public Opinion*. Sage, Newbury Park. CA, 1992.

Reifová, I.: *Slovník mediální komunikace* (Речник на медиумската комуникација). Portál. Praha, 2004.

Šubrt, J. *Kapitoly ze sociologie veřejného mínění* (Поглавја од социологијата на јавното мислење). Teorie a výzkum, Karolinum. Praha, 1998.

Šubrt, J.: *K historii sociologie veřejného mínění* (Кон историјата на социологијата на јавното мислење). Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica 2, Studia Sociologica IX. 27-39, 1992

<http://w.w.w.vmonline.cz>

Иван Каровски,

**ИНФОРМАТИВНИТЕ МЕДИУМИ
КАКО ГРАЃАНСКИ ФОРУМ И
ОПШТЕСТВЕНО МОБИЛИЗИРАЧКИ
ФАКТОР**

АПСТРАКТ

Јавната сфера се замислува како место за средби или дебатен форум што овозможува расправи засновани врз меродавни информации во врска со најважните актуелни прашања и посредува меѓу граѓаните и државата. Претпоставуваме дека информативните медиуми како граѓански форум треба да функционираат на најопшто рамниште како канал што им дава на носителите на власта и на оние што се предмет на тоа владеење можности ефективно да комуницираат едни со други. Во таа смисла, информативните медиуми служат како неопходна врска што хоризонтално ги поврзува политичките актери, а вертикално ги поврзува тие политички актери со нивните избирачи. Централен приоритет во овој процес треба да им се даде на партиите, како основни застапнички институции во кои се обединуваат интереси, се номинираат кандидати и се обезбедува колективна

Ivan Karovski,

**INFORMATION MEDIA AS A
CITIZEN FORUM AND
SOCIAL MOBILIZING FACTOR**

ABSTRACT

The public sphere is envisioned as a place for meetings or a debate forum that allows for discussions based on qualified information regarding the most important issues at present and as a means of negotiation between citizens and the state.

We'll start off the from the assumption that the most general function of the information media as citizen forums is to serve as a channel that allows the governing bodies and the subjects being governed the opportunity to effectively communicate with one another. In that sense, information media represent the necessary link that connects horizontally political actors and vertically the same political actors with their voters. The central priority in this process needs to be given to the parties as the basic representative institutions where interests are united, candidates nominated and where collective responsibility is provided. Parties try to influence the head-

одговорност за владеењето. Партиите се обидуваат да влијаат врз вестите на насловните страници на весниците и врз главните телевизиски вести и на тој начин да досегнат „надолу“ кон избирачите, користејќи при тоа активности за наметнување на агендата, како на пример конференции за печатот, можности за фотографирање и професионални техники за политичко рекламирање. Со цел можностите што се нудат на изборите да ги одразуваат интересите на јавноста, подеднакво важно е граѓаните да бидат во состојба да ги искажат своите грижи и да им ги соопштат своите склоности на партиите и избраните пратеници „нагоре“. Улогата на информативните медиуми како мобилизирачки фактор претпоставува дека новинарите како и партиите делат иста одговорност во стимулирање на интересот за јавните односи и поттикнување на разни видови граѓански ангажман.

Граѓаните имаат голем број можности за политичка партиципација почнувајќи од следење на настаните за време на кампањите до дискутирање околу опциите со пријателите и семејството, гласање на избори и референдуми, партиски ангажман како собирање прилози и агитирање, помагање во доброволни организации и граѓански асоцијации и „неконвенционални“ активности како директна акција.

Клучни зборови: медиуми, политички субјекти, граѓански сектор, политичка комуникација

lines on the covers of newspapers as well as on the main television news and thus reach ‘down’ to the voters, by using in that process activities that would help them impose their own agenda onto the voters, such as holding press conferences, opportunities for taking photographs and professional techniques for political advertisement. In order for the opportunities arising with the elections to express the interests of the public, it is equally important for citizens to be able to voice their concerns and convey their preferences to the parties and the elected members of Parliament “from up above.” The role of the information media as a mobilizing factor assumes that journalists as well as the parties share the same responsibility for stimulating interest in public relations and the encouragement of different forms of involvement of citizens.

Citizens have many opportunities for political participation, from following the events during political campaigns up to discussing options with their friends and family, voting on the elections and referendums, engaging into party activities such as collection of donations and agitating, helping charities and citizen associations and employing “unconventional” activities as direct action.

Key words: media, political subjects, citizen sector, political communication

Концептот за информативните медиуми како граѓански форум тесно се поврзува со работата на Јирген Хабермас, кој има опсежно влијание, иако нашиот аргумент не зависи од неговата концептуализација. Хабермасовото идеално поимање на сферата на јавното се засновува врз поимањето на широката дискусија за јавните прашања во граѓанското општество (Habermas, 1989). Јавната сфера се замислува како место за средби или дебатен форум што овозможува расправи засновани врз меродавни информации во врска со најважните актуелни прашања и посредува меѓу граѓаните и државата. Во осумнаесеттиот век, за бројните разновидни интелектуални часописи и периодични списанија помодните кругови сметале дека ги обезбедуваат идеалните медиуми во овој процес, заедно со радикалниот печат и собиралштата во политичките салони и кафетериите на Лондон, Париз и Виена.

Кон крајот на деветнаесеттиот век, промените во природата на либералната демократија - особено експанзијата на франшизата надвор од буржоаските елити, растот на популарниот печат и се поголемото специјализирање, како и се поголемата комплексност на владеењето - ги трансформирале условите, правејќи ги традиционалните канали на елитната политичка дискусија попродни и ја прошириле јавната сфера. Хабермас жали поради ефектите што ги има развојот на настаните во информативните медиуми, вклучително и се поголемата улога на високо тиражниот популарен печат, концентрацијата на корпоративната сопственост во големи медиумски групи и се поголемата моќ на спонзорите - процес што, тврди тој, довел до хомогенизација на политичките информации и премин од „стварна“ кон „виртуелна“ политичка дебата.

И покрај ваквиот развој на настаните, денес и натаму има големо влијание идеалот за печатот како граѓански форум за плуралистичка дебата кој посредува меѓу граѓаните и државата. Се измениле традиционалните собиралшта, но промената не ги прави непрепознатливи; денес тие се јавуваат како отворени страници во весниците, колумни, уводници и рубрики за писма од читателите, како и списанија за јавни прашања, заедно со поновите појави како што се контактните радио програми, телевизиските програми од дебатен тип, а се јавуваат и како дискусии на интернет. Сите тие им даваат редовни можности за политичка дебата на цела низа политичари, владини функционери, новинарски коментатори, гласноговорници на разни застапнички групи, аналитичари и научно-политички стручњаци, а даваат и можност за телефонско или непосредно учество на граѓаните во дебатни емисии.

Претпоставуваме дека информативните медиуми како граѓански форум треба да функционираат на најопшто рамниште како канал што им дава на носителите на власта и на оние што се предмет на тоа владеење можности

ефективно да комуницираат едни со други. Во таа смисла, информативните медиуми служат како неопходна врска што хоризонтално ги поврзува политичките актери, а вертикално ги поврзува тие политички актери со нивните избирачи. Централен приоритет во овој процес треба да им се даде на партиите, како основни застапнички институции во кои се обединуваат интереси, се номинираат кандидати и се обезбедува колективна одговорност за владеењето. Партиите се обидуваат да влијаат врз вестите на насловните страници на весниците и врз главните телевизиски вести и на тој начин да досегнат „надолу“ кон избирачите, користејќи притоа активности за наметнување на агендата, како на пример конференции за печатот, можности за фотографирање и професионални техники за политичко рекламирање. Со цел можностите што се нудат на изборите да ги одразуваат интересите на јавноста, подеднакво важно е граѓаните да бидат во состојба да ги искажат своите грижи и да им ги соопштат своите склоности на партиите и избраните пратеници „нагоре“. Анкетите за јавното мислење, фокусните групи и традиционалните непосредни средби се начини на кои застапниците може да ги дознаат склоностите на избирачите, но мошне често политичарите се потпираат на информативните медиуми, сметајќи ги за показател на јавното мислење. Комуникацискиот процес е важен во секоја фаза на политичкиот циклус, но особено е важен во текот на изборните кампањи, кога граѓаните имаат најголема можност да влијаат врз политичкиот процес и да ја изберат владата.

МЕДИУМСКИТЕ МОЖНОСТИ ЗА ГРАЃАНСКА ДЕБАТА

Ако се согласиме дека информативните медиуми треба да функционираат како граѓански форум, тогаш може да се користат конкретни показатели за да се следи колку добро работат медиумите. Претпоставуваме дека медиумите, за да бидат ефективни, треба опширно да информираат за политичките прашања на начин кој им е широко и лесно достапен на сите делови на општеството. Една средина која е богата со информации, со повеќе извори на редовни вести за политиката кои доаѓаат од различни информативни точки, има најголеми шанси да промовира ефективна комуникациска активност на владата, да овозможува многубројни места за јавна дебата и да ги намали трошоците што треба да се направат за да се биде информиран за јавните прашања. Доколку, пак, како што се тврди, има пад на политичкото информирање, поради трендови од типот на намалено информирање во јавниот сервис, или доколку се зголемува трендот на инфоразонода, може да се осиромашат граѓанската сфера (Кованицата „инфоразонода“ значи програма од информативно-забавен карактер што комбинира актуелности со разонода, структу-

ирана во формат на вести; обично содржи општи информации и занимлива фактографија. Оттука и кованицата „инфоразонода“).

Од друга страна, обемот на политичките вести не ни говори ништо за нивниот квалитет. Плуралистичката теорија нагласува дека системот на информативни медиуми во својство на граѓански форум треба да ја одразува политичката и култураната разновидност во рамките на секое општество, имајќи притоа праведна и непристрасна рамнотежа, така што во политичките расправи ќе се слушнат сите гласови. „Рамнотежата“ може да се дефинира во смисла на надворешната или внатрешната разновидност.

Концептите за надворешна разновидност ја нагласуваат конкуренцијата меѓу одделните медиумски изворишта. На пример, во Европа, иако ослабеле непосредните финансиски врски меѓу партиите и весниците, печатот и натаму е доста пристрасен во својата политичка склоност. Иако вкупната рамнотежа во печатот во повоениот период традиционално претежнува кон десницата, натпреварот меѓу весниците, со кој во киосците на гласачите им се нуди избор меѓу алтернативни политички гледишта, го задржал плурализмот. Улогата на информативните медиуми како граѓански форум станува проблематична доколку најголемите информативни изворишта постојано застапуваат само една партија или само едно гледиште, доколку ги исклучуваат помалите партии или малцинските гледишта, или доколку граѓаните се потпираат само на еден извор на вести.

Алтернативната концепција ја нагласува внатрешната разновидност на известувањето. Во овој модел, чиј симбол е американскиот печат, секој весник дава многубројни и меѓусебно спротивни гледишта во колумните, често правејќи рамнотежа со објавување и на либерално настроени и конзервативно настроени коментари. Внатрешната разновидност го зачувува плурализмот, дури и кога на конкретниот пазар изборот на весници е ограничен. Монополот што го уживаа јавните радиодифузери покажа дека со тоа најмногу се нагласува потребата од строга партиска рамнотежа во медиумското известување, особено во текот на изборните кампањи Телевизиските уредници и продуценти често нагласуваат дека за главните политички партии треба да се известува од еквидистанца, при што ќе се урамнотежат наклонетите и ненаклонетите прилози за секоја партија, како и дека треба рамномерно да се опфатат сите страни кои учествуваат во некое прашање (Blumler & Gurevitch, 1995). Во оваа смисла, во еден типичен прилог се претставуваат предлозите или ставовите на една политичка партија, по што следува одговор од противниците во познатиот формат „од една страна/од друга страна“. Истражувањата укажуваат дека рамнотежата, или „праведното прикажување на ставовите на обете страни во спорот“ е меѓу најчестите начини на кои нови-

нарите ја сфаќаат објективноста, особено во САД и во Европа (Patterson, 1998).

Голем број радиодифузери водат сметка да им дадат на главните партии и кандидати еднакво или пропорционално време на емитување во текот на изборните кампањи. Тоа е и начелото што обично се применува за распределба на политички или изборни емитувања (Holtz-Bacha & Lee Kaid, 1995), како и за правилата во врска со времето што им се доделува на претседателските кандидати во нивните дебати. Една споредба на информирањето при изборните кампањи од почетокот на деведесеттите покажа дека британскиот и шпанскиот печат покажал поголема надворешна разновидност, додека американскиот и јапонскиот печат, како и вестите на радиодифузерите во најголем број земји, покажале поголема внатрешна разновидност (Dalton, Kawakami, Semetko, Suzuki & Voltmer, 1998). Потенцијална опасност на внатрешната разновидност е што може да постои наклонетост кон политичкиот центар, при што би се исклучиле радикалната левица и радикалната десница. Многукратните и меѓусебно спротивни сигнали при информативното извештување може и да го искомплицираат процесот на користење на медиумите како стимулатори во правењето на политичкиот избор и да ја намалат способноста на информативните медиуми да ги мобилизираат гласачите.

Овие претстави може да ги споредиме разгледувајќи ги обемот и насоката на вестите за најконтроверзните прашања што го делат европското општество, како што е дебатата за економската и монетарната унија и усвојувањето на единствената валута (еврото). Ако европскиот систем на информативни медиуми работи и како граѓански форум за ова прашање, тогаш може да се очекува и опширно политичко информирање за дебатата за економската и монетарна унија во весниците, на телевизијата и на интернет, а информирањето ќе им обезбеди говорница за гласовите на цел спектар различни политички и културни гледишта, поддржувачи и противници на монетарната унија. Од друга страна, може да се смета дека според ова мерило, информативните медиуми се неуспешни доколку сериозното политичко информирање во Европа се истисне од вредностите на „инфоразонодата“, „лесните“ вести и „таблоидизацијата“, доколку од вестите систематски се исклучуваат главните гласови во јавната дебата или доколку му се дава место само на едно гледиште што ја поддржува или се противи на монетарната унија.

МЕДИУМИТЕ-ВАРДАЧ НА МОЌНИТЕ

Под еднаква значајно е тоа што за една одржлива демократија се потребни опсежни политички права и граѓански слободи за да се штитат интересите на

малцинствата од злоупотребата на моќта. Одамна е согледано дека во својата улога на вардачи, информативните медиуми треба одблизу да ги следат носителите на моќта, без разлика дали се работи за владини институции, за непрофитни организации или за приватниот сектор, со цел да бараат одговорност од функционерите за нивното работење (Donohue & Tichenor, 1995). Уште од времето на Едмонд Барк, „четвртата сила“, односно печатот, традиционално се смета за една од класичните контролни точки и носители на рамнотежата при поделбата на моќта. Во оваа своја улога, новинарите истражувачи се стремат да ја разоткријат корупцијата меѓу функционерите, економските скандали и неуспесите на владата. Во понародна смисла, печатот се смета за првенец на народот кој ги штити народните интереси и се грижи за неговите проблеми и кој е во состојба да ја предизвика и преиспита владата (Donohue & Tichenor, 1995).

Во контекст на политичкото информирање, ова укажува дека новинарите и радиодифузерите не треба само да информираат за политичките говори, предизборните митинзи и фото-сесиите и да пренесуваат пораки „верно“ и без филтри, од политичарите до јавноста, без притоа да даваат и уводни коментари, критички анализи и толковни оценки за политичките пораки со цел да им помогнат на читателите и гледачите да ги сместат овие настани во еден поширок контекст. Може да се смета дека критичкото информирање ги унапредува условите за ефективен политички натпревар, бидејќи тврдењата што се изнесуваат во врска со политичкото досие на владата или квалификуваноста на некој кандидат да ја извршува службата подлежат на темелно преиспитување и оценка. Анализата на партиските стратегии и тактики може, исто така, да се смета за дел од оваа „вардачка“ улога, бидејќи давањето контекстуални информации за целите на информациските дриблери од изборните штабови или водачите на кампањите може да им помогнат на граѓаните да ги оценат веродостојноста и значењето на политичките пораки. Улогата на вардач може да се доживува и како пресудна за заштитата на граѓанските слободи и политичките права, затоа што таа ги изнесува на преиспитување активностите на владата и на најголемите компании пред очите и судот на јавноста.

Јасно е дека постои потенцијален судир меѓу потребата информативните медиуми да дејствуваат како плуралистички граѓански форум, кој ќе ја постави сцената и ќе ги утврди правилата според кои другите ќе расправаат за прашањата од јавен интерес, и потребата новинарите да дејствуваат како активни вардачи на интересите на јавноста. Конвенционалната разлика меѓу „фактографското“ информирање на насловните страници и „уредувачкиот“ коментар во внатрешноста на весникот претставува еден начин на разграни-

чување, иако линијата меѓу „известувањето“ и толкувањето во практиката, често е размачкана. За да видиме на кој начин новинарите ги урамнотежуваат овие свои различни функции, може да испитае неколку практични анализи на информирањето за одредени дебати и случаи на владини неуспеси. Ваквиот приод ни овозможува да испитае дали некои информативни медиуми дејствувале како независни, праведни и непристрасни критичари на моќните интереси или, пак, повредите на јавните стандарди минале непречено.

МЕДИУМИТЕ КАКО МОБИЛИЗИРАЧКИ ФАКТОР

Постои голема расправа околу тоа дали јавноста доволно сознава од информативните медиуми за да фрли информиран глас во избирачката кутија, бидејќи не постои консензус за тоа што се смета за „политичко знаење“. Правиме три едноставни претпоставки околу идеалните услови за стекнување на политичко знаење.

Почнуваме со премисата дека, тоа што на гласачите им треба за ефикасно функционирање, а со тоа и што треба медиумите да обезбедат, е практично знаење за можните последици од нивните политички акции. За информирано гласање, граѓаните треба да бидат способни да ја минимализираат несигурноста и да ги предвидат резултатите од нивните политички одлуки, како дали гласањето за икс или ипсилон ќе ги максимизира нивните предности (Lupia & McCubbins, 1998). Практичното знаење е само една форма на знаење и се фокусира на предвидување, а не на објаснување или анализи. На пример, разбирањето, како предлогот станува закон или разбирањето на сите детали на државната транспортна политика, не им е важно на граѓаните што сакаат да знаат што ќе биде со проблемите за кои се грижат ако гласаат за одредена партија од левицата или десницата.

Затоа, претпоставуваме разлика помеѓу предвидувањето и објаснувањето, затоа што можеме да објасниме без да сме неопходно способни да предвидиме.

Во потрага по практично знаење, понатаму претпоставуваме, дека видот на информација што е најкорисна за граѓаните е поврзан со изборната одлука со која се соочуваат. Причината е таа дека информацијата што е најрелевантна за гласачкиот избор зависи од изборниот систем и партискиот систем. Не постои еден „златен“ стандард. Информациите за политичките прашања и партиските платформи исто така можат да се покажат корисни во предвидувањето на последиците од гласањето на изборите. Но во други контексти, алтернативните видови на знаење исто така можат да им помогнат на гласачите да ги предвидат последиците од нивното гласање. На пример, информа-

цијата за можното водство на некоја партија стекната преку некоја анкета на јавното мислење, може да биде корисна за тактичко гласање. Увид во партиската стратегија може да биде корисна информација за евалуација на доследноста и значењето на партиските пораки. Увид во искуството и ставот на кандидатите е корисен за гласачите на парламентарни избори таму каде што партиската дисциплина останува слаба, но оваа информација не е важна во силни парламентарни демократии каде партиската дисциплина ги раководи ставовите на пратеничките групи. Ова кажува дека иако информациите за политички прашања можат да обезбедат основа за практично знаење, гласачите можат исто така да бараат многу други видови на информација за да раководат со нивното донесување одлуки во различни контексти.

Трето, претпоставуваме дека информативните медиуми треба да ги снабдат граѓаните со политички информации на повеќе различни нивоа, од најтехнички детали до информации со “народски“ објаснувања. Причина за ова е дека граѓаните доаѓаат во политичкиот живот со различни позадини, интереси и когнитивни способности. Некои може бараат детални политички брифинзи и анализи, други сакаат информации во повеќе популарен или едноставен формат, подготвен од од извори како таблоиди или кратки информативни наслови што се емитуваат секој час на музичките радио програми или локалните телевизиски вести. Со оглед на различните способности, искуства и разбирања на гласачите, претпоставуваме дека вестите треба да бидат достапни на различни нивоа, наместо да се смета дека еден формат е идеален за сите. Во овој контекст, политичката улога на таблоидите може да се гледа како легитимна во демократските процеси, со тоа што ги допира групите што се незаинтересирани за сериозни политички магазини. Исто како што демократските избори се натпревар за место во кабинетот претпоставуваме дека треба да постои плуралистички натпревар за нивоата и видовите на информацијата.

На крајот, улогата на информативните медиуми како мобилизирачки фактор претпоставува дека новинарите, како и партиите, делат иста одговорност во стимулирањето на интересот за јавните односи и поттикнување на разни видови граѓански ангажман. Граѓаните имаат голем број можности за политичка партиципација почнувајќи од следење на настаните за време на кампањите до дискутирање околу опциите со пријателите и семејството, гласање на избори и референдуми, партиски ангажман како собирање прилози и агитирање, помагање во доброволни организации и граѓански асоцијации и “неконвенционални“ активности како директна акција. Уште од раните студии на Лазарсфелд и неговите колеги, традиционалните теории на информативните медиуми го имаат потенцирано нивниот мобилизирачки потенцијал во избор-

ните кампањи (Lazersfeld, Berelson & Gaudet, 1944). Концептот на информативни медиуми како мобилизирачки фактор што произведува практично знаење, политички интерес и граѓанско ангажирање е широко прифатен, иако многу се сомневаат и се плашат од нивната можност за дејствување против овие вредности.

ЗАКЛУЧОК

Комерцијалните медиуми кои се под влијание на силна конкуренција тешко успеваат во напорот да ја задржат независноста од безначајните влијанија, да им дадат примат на најзначајните проблеми или да обезбедат продлабочен увид во сложените проблеми. Но критичарите на медиумите не се во право кога вината за лошото медиумско функционирање ја бараат кај концентрацијата на медиумската сопственост. Напротив, медиумите функционираат подобро кога конкуренцијата е блага отколку во услови на силна конкуренција. Може да се очекува подобро функционирање во ситуација каде неколку медиумски куќи имаат многу канали отколку кога многу медиумски куќи оперираат секоја со малку канали.

Политичарите и нивните економски советници често претпоставувале дека квалитетот и разновидноста на медиумските производи најдобро се обезбедува со конкурентски средства. Оваа философија почива зад економскиот либерализам што ја карактеризираше американската медиумска политика во текот на многу години, а сега исто така доминира и во европската медиумска политика со растечки степен (Venturelli, 1998; Noam, 1991).

Целта на демократската функција не може да се постигне кога неконтролираните пазарни сили ги контролираат медиумите. Единствен начин да се осигура навистина независен демократски комуникациски систем е преку имплементирање на некомерцијални масовни медиуми. Историските докази од Европа и од други места покажале дека државно финансираните некомерцијални медиуми функционираше прилично добро, се додека конкуренцијата од комерцијалните медиуми не била многу силна.

Комерцијалните масовни медиуми можат да ги држат лошо образованите луѓе во состојба на незнаење преку обезбедување на забавни програми и едноставни приказни. Демократските идеали можат да бидат задоволени само кога сите гласачи ќе бидат образовани и информирани до точка кога ќе бидат во состојба да ги разберат најважните политички проблеми. Јасно е дека комерцијалните медиуми не можат да ја исполнат оваа задача како што треба. Многу коментатори тврделе дека медиумите едноставно им го даваат на луѓето тоа што тие го сакаат, а тие сакаат забава. Но оваа идеја ја промашува

поентата дека медиумите всушност ги формираат предимствата во вкусовите на луѓето. Постојат многу докази дека луѓето можат да се научат да ги ценат сериозните вести (Gunther&Mughan, 2000: 440).

Културни и политички последици од медиумската дерегулатива има многу. Гледаме растечка бројка на популистички политичари што зборуваат за прости причини и имплементираат прости решенија, со комплетно запоставување на научните експерти кои имаат подобро познавање на проблемот. Оваа политика се враќа во системот со повратно барање за уште поголема дерегулација на медиумите.

Систем во кој голем број на организации од посебен интерес мораат да се натпреваруваат за медиумско внимание, за да добијат политичка и економска поддршка за нивната кауза, не е оптимален систем. Неретко политичките активисти режираат нелегални и насилни настани ако е тоа единствениот начин да го привлечат медиумското влијание. Оние групи од посебен интерес кои можат да прикажат најмногу примери што лесно привлекуваат внимание и изведуваат медиумски акробации во оваа анархична борба за внимание, може и да не се тие што ги имаат најважните работи за кажување. Кога политичарите ќе одговорат на овие емотивни медиумски акробации, имаме систем каде што приоритетниот редослед на ресурсите е одреден од барањето на медиумите наместо од рационален критериум. Ова ги загрозува сите политички и економски приоритети во различни области како на пример, здравствената грижа, безбедноста, економијата, заштитата на животната средина и помошта за развој.

Употребата на стравот и опасноста како средства за привлекување на внимание често имаат, како нус појава, луѓето да се плашат од погрешни работи. Драстични мерки се преземаат за борба против статистички неважни опасности, додека други, многу поверојатни опасности на големо се игнорираат. Стравовите што се креирани од медиумите понекогаш се развиваат во паника на моралот и лов на вештерки, а како резултат се добиваат еродирани принципи на човекови права, граѓански слободи и чесни судења. Под овие услови општеството може да го зголеми фокусот врз општествените проблеми, но капацитетот на системот да ги реши овие проблеми е намален. Преку персонализирано структурирање на проблемите и фокусирање на едноставните непосредни причини, не се откриваат подлабоките структурни причини на општествените проблеми, па така не се доаѓа до ефикасни решенија.

Ова не се однесува само на социјалните и културните општествени проблеми на земјата, туку и на нејзините меѓуетнички односи. Со фрлањето вина на лошите политичари од другите етникуми за меѓуетничките политички конфликти, наместо на општествените механизми кои ги донеле тие полити-

чари на власт, системот всушност може да промовира меѓуетничка политика што не сакајќи додава бензин на огнот и ги поттикнува стравовите и маките кои ги натерале граѓаните на посочениот етникум да поддржат силен и авторитарен лидер. Неминовен резултат од ваквата ситуација е ескалација на конфликтот.

Литература:

- Habermas, J. 1989. *The structural Transformation of the public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Polity Press, Oxford [Orig. 1962]
- Gurevitch, M. and Blumler, J.G. 1990. *Political communication systems and democratic values*. In: *Lichtenberg J (ed) Democracy and the mass media*. Cambridge University Press
- Patterson, T. 1998. *Political Roles of the Journalist In The Politics of News: The News of Politics edited by Doris Graber, Denis McQuail and Pippa Norris*. Washington, DC: CQ Press.
- Holtz-Bacha, C. and Lee Kaid, L. 1995. *A Comparative Perspective on Political Advertising*. London: Sage
- Dalton, R.J. Kawakami, K. Semetko, H.A. Suzuki, H. and Voltmer, K. 1998. *Partisan cues in the media: Cross -National Comparisons of Election Coverage.*, Chicago 25 -28th April 1998.
- Donohue, G., A. and Tichenor, P. 1995. *A Guard Dog Perspective on the Role of the Media*. *Journal of Communication*. 45(2):115 -128.
- Lupia, A. and McCubbins, M. 1998. *The Democratic Dilema*. Cambridge University Press.
- Lazersfeld, P.F. Berelson, B. and Gaudet, H.. 1944. *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Noam, E. 1991. *Television in Europe*. Oxford University Press
- Venturelli, S. 1998. *Liberalizing the European Media: Politics, Regulation, and the Public Sphere*. Clarendon Press, Oxford
- Gunther, R. and Mughan, A. (eds) 2000. *Democracy and the Media: A Comparative Perspective*. Cambridge University Press